



การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ
A STUDY OF THE CONNECTION OF THE FOUR PATHS
FOR ACCOMPLISHMENT

พระชวัลวิทย์ อัครมโม (เจนดลวาทกร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑



การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ

พระชวัลวิทย์ อัครธมโม (เจนดลวการ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



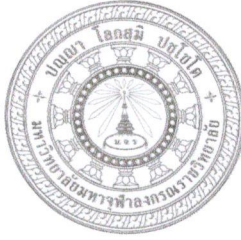
**A Study of the Connection of the Four Paths
for Accomplishment**

Phra Chawanwit Aggadhammo (Jendonlavakan)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Tipika Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E.2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)



บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเรื่อง
“การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสุศักดิ์ ปัจจนุตเสโน, ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระศรีวินยาภรณ์)

กรรมการ

(พระเมธีวราญาณ, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุขสันต์ สุขวาทมน, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระเมธีวราญาณ, ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาสุขสันต์ สุขวาทมน, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระชวัลวิทย์ อคฺคธมฺโม)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ
- ผู้วิจัย** : พระชวลวิทย์ อัครธมโม (เจนดลวาทกร)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระไตรปิฎกศึกษา)

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

- : พระเมธีวราญาณ, ดร., ป.ธ. ๙, ร.บ. (ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และ การเมืองการปกครองเปรียบเทียบ), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- : พระมหาสุขสันต์ สุขวาทโน, ดร., ป.ธ. ๕, พธ.บ. (สังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา), ร.บ. (บริหารรัฐกิจ), ศษ.บ. (การศึกษานอกระบบ), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาอิทธิบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ๒) ศึกษาความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ ๓) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม โดยในการศึกษาครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสืบค้นข้อมูลจากเอกสาร ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์อิทธิบาทที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งสื่อและสิ่งพิมพ์ชนิดอื่น ๆ ผลการวิจัยพบว่า

๑. สาระสำคัญของอิทธิบาท ๔ นั้นเป็นไปเพื่อความสำเร็จ อันประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ธรรมทั้งสี่ประการนี้เป็นไปเพื่อสมาธิ คือมีใจรัก พากเพียร ใส่ใจจดจ่อ และใช้ปัญญาสอบสวน ในการทำสมาธิให้จิตสงบระงับตั้งมั่น เพื่อขจัดอาสวะสู่ความหลุดพ้นมีอิสรภาพทางจิตวิญญาณ โดยมีความสำเร็จทางอภิปัญญาญาณในด้านต่าง ๆ ที่เกิดจากสมาธิเป็นผลพลอยได้

๒. อิทธิบาทเป็นคุณธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวพันกันและกันในธรรมแต่ละข้อ คือประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ต้องหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน จะขาดข้อหนึ่งข้อใดไปไม่ได้ เพราะอิทธิบาท ๔ นั้นมีความสัมพันธ์กันอยู่ในตัว ไม่เพียงสัมพันธ์กันอยู่ในตัวเองเท่านั้น อิทธิบาท ๔ ยังสัมพันธ์กันอยู่กับธรรมข้ออื่นอีกด้วยอย่างสมาธิและปธานสังขาร เมื่อครบองค์ประกอบตามนี้ จึงจักถือว่าอิทธิบาท ๔ เป็นสูตรแห่งความสำเร็จที่ทรงประสิทธิภาพ ตรงตามเป้าประสงค์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกอย่างแท้จริง

๓. ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ พบว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนไม่ประสบความสำเร็จนั้นเกิดจากขาดฉันทะ ขาดวิริยะ ขาดจิตตะ ขาดวิมังสา เมื่อบุคคลขาดอิทธิบาทข้อหนึ่งข้อใดในธรรมทั้งสี่ประการนี้ ย่อมส่งผลโดยตรงต่อระบบความเชื่อ ทศนคติ นิสสัย และพฤติกรรมของเขา ซึ่งชุดความคิดความเชื่อเหล่านี้เองที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกัน ระหว่างคนที่ประสบความสำเร็จกับคนที่ไม่ประสบความสำเร็จ สาเหตุสำคัญก็มาจากขาดคุณธรรมสู่ความสำเร็จ คือ อิทธิบาท ๔ นั่นเอง

Thesis Title : A Study of the Connection of the Four Paths for Accomplishment

Researcher : Phra Chawanwit Aggadhammo (Jendonlavakan)

Degree : Master of Arts (Tipitaka Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramethivorayan, Dr., Pali IX, B.A. (International Relations and Comparative Political System), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phramaha Sooksan Sukhawattano, Dr., Pali V, B.A. (Sociology and Anthropology), B.P.A. (Public Administration), B.Ed. (Non-formal Education), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation: March 25, 2019

Abstract

The purposes of this research are; 1) to study the Four Paths of Success that appear in the Tipitaka, 2) to study the connection of the four Paths of success for accomplishment, 3) to study and analyze the Four Paths of Success. Qualitative and Documentary Research was used for this study. The researcher searched the information from the Tipitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya University, commentaries, books and other related works. The result of study shows as

1) The characteristics of the Four Paths of Success for Accomplishment comprises *Chanda*; love of work, *Viriya*; tenacity, *Citta*: dedication *Vimamsā*: circumspection. The practice of meditation is to tranquil mind and removes all defilements, and gain the freedom of spirit and mind, ends with obtaining enlightenment and also achieving some supernatural aspects.

2) The Four Paths of Success should come together in mutual conditionality and hierarchical dependence as, *Chanda*; Love of work, *Viriya*; tenacity, *Citta*; dedication, *Vimamsā*; circumspection without the absence of any and of mutually firmly support of each, canlead to accomplishment efficiently and effectively according to Buddha's Teaching.

3) The study shows that the lack of *Chanda*, *Viriya*, *Citta*, *Vimamsā* can make one fail to reach the goal of success and directly result in the differences of attitude behavior and belief among the individuals. Between the successful and the unsuccessful the substantial causes are from the visualization and realization the Four Paths of Success for accomplishment.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้เมตตาชี้แนะ สนับสนุน เอื้อเฟื้อ และให้คำปรึกษาแนะนำแนวทางในการค้นคว้าวิจัย รวมทั้งอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเสร็จสิ้น ถ้าพึ่งเพียงผู้วิจัยคงไม่สามารถทำได้มาถึงขั้นนี้ โดยเฉพาะหากปราศจากกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อันประกอบด้วย พระเมธีวราญาณ, ดร. ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่คอยอนุเคราะห์สละเวลาช่วยเหลือให้คำแนะนำ พระมหาสุขสันต์ สุขวพฒโน, ดร. ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่า ช่วยตรวจสอบความถูกต้องทั้งด้านภาษา เนื้อหา ระเบียบวิธีวิจัย และเครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยเมื่อผู้วิจัยมีข้อติดขัด ทำให้สามารถทำงานบรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอแสดงความเคารพ และขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพรขอบคุณท่านอาจารย์ผู้สอน ซึ่งช่วยจุดประกายความใฝ่รู้ในวิชาพระไตรปิฎก ศ.(พิเศษ), ดร.บรรจบ บรรณรุจิ, ดร. อธิเทพ ผาธา และคณาจารย์ทุกท่าน รวมถึงเจ้าหน้าที่ทุกท่านทุกคน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องขอให้การศึกษาดำเนินไปด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกเป็นเกียรติและภาคภูมิใจในฐานะที่ตนเองก็ศิษย์มีครูเช่นกัน

ขอขอบคุณและขอเจริญพร เพื่อนนิสิตทุกท่าน ที่คอยเป็นกำลังใจให้กันและกัน บางท่านก็ให้การเอื้อเฟื้อ อนุเคราะห์อำนวยความสะดวก ให้คำแนะนำ เป็นแรงขับ เป็นแรงผลักดัน รวมทั้งเป็นคู่แข่งในบางเวลา สารภาพเลยว่า ถ้าไม่มีเพื่อน ๆ นิสิต ผู้วิจัยคงมาไม่ถึงจุดนี้

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ คุณแม่ธัญญาภรณ์ ชาญสมร, และญาติ ๆ ทุกท่าน รวมทั้งญาติโยมที่อุปถัมภ์ให้การสนับสนุนอาหาร และปัจจัยต่าง ๆ ในการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

คุณงามความดีและอานิสงส์ใดที่จักพึงได้จากการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย คุณพระอุปชฌาย์ (เจ้าอาวาส) และขออุทิศแด่แม่ ต่อมารดาผู้มีคุณอันประเสริฐทุกท่าน และบิดา ครูบาอาจารย์ ท่านผู้มีคุณอันยิ่งแก่แผ่นดิน ตลอดถึงเพื่อนนิสิต สหธรรมิก และผองสรรพสัตว์สิ่งมีชีวิตใหญ่น้อย ที่เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บตาย ในสังสารวัฏ ทั้งสิ้นแสนโกฏิจักรวาลนี้

พระชวลวิทย์ อกุคธมโม

๒๕ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย	๓
๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๖
บทที่ ๒ อิทธิบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๗
๒.๑ ความสำคัญของอิทธิบาทธรรม	๗
๒.๑.๑ ความหมายของอิทธิบาท	๗
๒.๑.๒ บทบาทหน้าที่ของอิทธิบาท	๑๐
๒.๒ ประเภทของอิทธิบาทธรรม	๒๒
๒.๒.๑ ฉันทะ	๒๒
๒.๒.๒ วิริยะ	๒๔
๒.๒.๓ จิตตะ	๒๖
๒.๒.๔ วิมังสา	๒๗
๒.๓ อิทธิบาทธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๒๙
๒.๓.๑ อิทธิบาทในพระวินัยปิฎก	๒๙
๒.๓.๒ อิทธิบาทในพระสุตตันตปิฎก	๓๒
๒.๓.๓ อิทธิบาทในพระอภิธรรมปิฎก	๓๕
๒.๔ สรุป	๓๙

บทที่ ๓ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ	๔๑
๓.๑ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม	๔๑
๓.๑.๑ ความหมายของอิทธิบาทเชิงความสัมพันธ์	๔๑
๓.๑.๒ ความสัมพันธ์ในองค์ธรรมของอิทธิบาททั้ง ๔	๔๓
๓.๑.๓ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทกับธรรมะข้ออื่น	๔๖
๓.๒ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๕๐
๓.๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์	๕๐
๓.๒.๒ พระเวสสันดร	๕๑
๓.๒.๓ พระมหาชนก	๕๔
๓.๒.๔ พระเจ้าเนมิราช	๕๖
๓.๒.๕ พระมหโศธบัณฑิต	๕๘
๓.๓ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า	๖๒
๓.๔ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในฐานะเป็นอายุวัฏฉนธรรม	๖๖
๓.๕ สรุป	๗๓
บทที่ ๔ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม	๗๔
๔.๑ การประยุกต์ใช้อิทธิบาทเพื่อประสบความสำเร็จ	๗๔
๔.๑.๑ อิทธิบาทกับการศึกษา	๗๕
๔.๑.๒ อิทธิบาทกับการทำงาน	๗๙
๔.๑.๓ อิทธิบาทกับการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข	๘๔
๔.๑.๔ อิทธิบาทกับการปฏิบัติธรรม	๘๘
๔.๒ อิทธิบาทของผู้ปรารถนาความสำเร็จ	๙๔
๔.๒.๑ ประเภทของบุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จ	๙๔
๔.๒.๒ สาเหตุแห่งการไม่ประสบความสำเร็จและวิธีบริหารจัดการ	๙๗
๔.๒.๓ ทักษะที่แตกต่างระหว่างคนที่ประสบความสำเร็จกับคนไม่สำเร็จ	๑๐๘
๔.๒.๔ นิยามแห่งความสำเร็จ	๑๑๒
๔.๓ อิทธิบาทของผู้ปรารถนาคุณธรรมชั้นสูง	๑๑๕
๔.๓.๑ นวัตกรรมห้าอุปสรรคแห่งความสำเร็จ	๑๑๘
๔.๓.๒ อุบายเครื่องกำจัดนวัตกรรม	๑๒๐
๔.๓.๓ เครื่องมือวัดคุณธรรมพระอริยบุคคล	๑๒๒
๔.๔ อิทธิบาทธรรมของผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้ว	
จะใช้หลักอิทธิบาทเพื่อพัฒนาให้เกิดประโยชน์ในส่วนใด	๑๒๖
๔.๔.๑ ไม่จำเป็นในทางธรรม	๑๒๖
๔.๔.๒ จำเป็นทางโลก	๑๒๗
๔.๕ สรุป	๑๓๒

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๓๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๖
บรรณานุกรม	๑๓๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๔๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ สำหรับบรรณกถาใช้อ้างอิงจากฉบับมหามงกุฎราชวิทยาลัย โดยได้เรียบเรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

การใช้หมายเลขย่อ

๑. การใช้สัญลักษณ์ย่อในพระไตรปิฎกจะแจ้ง เล่ม/ข้อ/หน้า ดังตัวอย่าง ส.ส. (ไทย ๑๕/๑๒๗/๑๕๐ หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ภาษาไทย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕ ข้อที่ ๑๒๗ หน้า ๑๕๐.

๒. การใช้สัญลักษณ์ย่อในบรรณกถา จะแจ้งเล่ม/ภาค/หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๔/๒๑๖-๒๓๐. หมายถึง ชุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาบรรณกถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๔ หน้า ๒๑๖-๒๓๐.

พระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (ไทย)	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ส. (ไทย)	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย อุปริปณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

ช.วิ. (ไทย)	ชุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ช.ชา. (ไทย)	ชุททกนิกาย ชาตก	(ภาษาไทย)
ช.ม. (ไทย)	ชุททกนิกาย มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ป. (ไทย)	ชุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ช.พุทธ. (ไทย)	ชุททกนิกาย พุทธวังสะ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก ฉัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติปกรณ์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทธ.อ. (ไทย)	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ. (ไทย)	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย ปัญจสุทนี มูลปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.พุทธ.อ. (ไทย)	ชุททกนิกาย มรุตตวิลาสินี พุทธวังสะอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
-----------------	---------------------	-----------

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความสำเร็จเป็นผลที่เกิดมาจากอิทธิบาท ๔ นี่คือธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มากมายในพระไตรปิฎก ดังนั้นในฐานะชาวพุทธหากต้องการความสำเร็จในชีวิต คงปฏิเสธไม่ได้ว่าต้องศึกษาเรื่องของอิทธิบาทเพราะอิทธิบาทคือธรรมที่เป็นฐานรองรับความสำเร็จ นำไปสู่ความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในด้านการศึกษา ความสำเร็จในด้านการทำงาน ความสำเร็จในด้านการปฏิบัติธรรมหรือในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้เกิดฤทธิ์และมีอายุยืน อิทธิบาท ๔ ท่านแบ่งประเภทแตกต่างกันไปและมีชื่อเรียกเฉพาะ เช่น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ธรรมเหล่านี้ล้วนมีบทบาทเฉพาะของแต่ละข้อธรรม ซึ่งต้องมีความสัมพันธ์กัน ทำหน้าที่ร่วมกัน เพื่อนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความสำเร็จหรือผลลัพธ์อันเป็นเป้าหมายแต่เมื่อหลอมรวมกันแล้วจึงเรียกว่า อิทธิบาท ๔^๑

ความสำเร็จในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ การมีความสามารถพิเศษเหนือมนุษย์ สามารถแสดงฤทธิ์ประการต่างๆ ได้ ท่านเรียกว่า โลกียะ^๒ ความสำเร็จอีกประเภทหนึ่งคือ การมีปัญญาทำให้บรรลุถึงความสิ้นกิเลสอาสวะ ดับทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะบรรลุเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ทำกิเลสอาสวะสิ้นไป^๓ อย่างนี้จัดเป็นความสำเร็จขั้นสูงที่เรียกว่า “บรรลุธรรม” ในชั้นโลกุตตระ หรือเรียกอีกอย่างว่า การตรัสรู้

การตรัสรู้ ถือเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ย้อนหลังกลับไปในครั้งที่พระโพธิสัตว์ประสูติมาเป็นพระกุมารสิทธัตถะ เมื่อแรกประสูติเสร็จพระองค์เสด็จดำเนินไปถึง ๗ ก้าว แล้วทรงชี้พระดัชนีขึ้นบนฟ้า ทรงเปล่งอสุภวาจา ตั้งปณิธานว่า “เราเกิดมาเพื่อเป็นผู้เลิศที่สุดในโลก เกิดมาเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลกชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้การเกิดใหม่ไม่มีอีกต่อไป”^๔ ครั้นเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะตั้งปณิธานไว้แบบนี้ แล้วพระองค์ก็ทำสำเร็จ ในที่สุดก็ได้ตรัสรู้กลายเป็นมหาบุรุษผู้เลิศประเสริฐสุดในโลก คือสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า นี่คือความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เพราะการตรัสรู้ของพระองค์นั้น สามารถดับกระบวนการเกิดทุกข์ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ช่วยปลดปล่อยมนุษยชาติออกจากทุกข์ประจำภพชาติได้อย่างแท้จริง ความสำเร็จครั้งนี้เกิดขึ้นได้เพราะพระพุทธองค์อาศัยอิทธิบาท ๔ ซึ่งพระองค์เองก็ยอมรับอย่างเปิดเผย ดังที่พระองค์ทรงตรัสว่า “ที่ตถาคตได้พระนามว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔”^๕

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๓/๓๗๗.

^๒ วิสุทธิ.อ. (ไทย) ๓๖๕/๖๔๙.

^๓ สุภีร์ ทุมทอง, สัมมัตถะ ๔ อิทธิบาท ๔ (ชุดโพธิปักขิยธรรม), (กรุงเทพมหานคร: ปริมาณดีพับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๒๔๑.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑/๑๔.

^๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๐/๓๘๓.

อิทธิบาท ๔ ต้องมีสัมพันธ์กัน จึงจะก่อให้เกิดเป็นความสำเร็จขึ้น ถ้าพึ่งแค่มีฉันทะเพียงอย่างเดียว โดยปราศจากวิริยะ จิตตะ และวิมังสา กิจนั้นๆ ย่อมมีโอกาสประสบความสำเร็จได้ ดังนั้นอิทธิบาท ๔ จึงต้องมีครบองค์ประกอบทั้งสี่ข้อ เพราะฉันทะก่อให้เกิดวิริยะ วิริยะก่อให้เกิดจิตตะ และจิตตะก่อให้เกิดวิมังสาตัวอย่างเช่น การทำงานด้วยใจรัก เมื่อรักแล้วก็ต้องขยันความขยันหมั่นเพียรคือภาคปฏิบัติของความรัก ความรักในงานทำให้รู้ว่าควรเลือกทำงานอะไร ส่วนความเพียรทำให้งานนั้นก้าวไปสู่ความสำเร็จ และถ้าต้องการความสำเร็จก็ต้องมีใจจดจ่อมุ่งมั่น ปักใจลงไปในเรื่องนั้นอย่างลึกซึ้ง โดยมีปัญญาคอยตรวจสอบ วิเคราะห์ พิจารณาอย่างถี่ถ้วน เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ต้องทำงานสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา อย่างเช่นในการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อให้สำเร็จผลเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น

พระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่ง ก็ต้องมีอิทธิบาทครบทั้ง ๔ อย่าง คือมีทั้งฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา อาทิพระมหาชนกโพธิสัตว์^๖แม่ในชาตินี้พระมหาชนกจะบำเพ็ญวิริยบารมี คือเพียรว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรก็ตาม แต่ท่านก็มีฉันทะ ซึ่งฉันทะในที่นี้ก็คือความตั้งใจของท่าน เช่น ตั้งใจจะไปค้าขายที่สุวรรณภูมิจึงเกิดฉันทะขึ้น เกิดฉันทะที่อยากจะช่วยเหลือคนอื่น เกิดฉันทะที่อยากจะให้ชีวิตอยู่รอดปลอดภัย และในขณะที่เกิดฉันทะ ก็มีวิริยะความเพียรตามมาด้วย เช่น ในขณะที่ว่ายน้ำ นอกจากจะมีความเพียรที่ต้องเอาใจใส่คือ มีจิตตะในการว่ายน้ำ และในการว่ายน้ำก็ต้องใช้สติปัญญาประกอบในการพิจารณาด้วยว่า เส้นทางไหนที่มันมีภัย เส้นทางไหนที่ไม่มีภัย และว่ายน้ำไปสู่ทิศไหนน่าจะถูกต้องที่สุด เหล่านี้ต้องใช้วิมังสาตรวจสอบอยู่ตลอดเวลา นี่ก็คืออิทธิบาท ๔ ที่ต้องทำงานสัมพันธ์กันประกอบไปด้วยกัน แยกออกจากกันไปไม่ได้เพราะฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสานั้นมีความสัมพันธ์กันอยู่ในตัว ในขณะที่ทำสิ่งหนึ่ง อีกสิ่งหนึ่งมันต้องเกิดขึ้น ถึงจะประสบความสำเร็จ เพราะถ้ามีสิ่งเดียวแล้วสิ่งอื่นไม่เกิด มันก็ไม่อาจประสบความสำเร็จ ทั้งหมดนี้คือความสำคัญและความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ ที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์บรรลุผลคือสำเร็จเป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สำหรับผู้ที่ปรารถนาความสำเร็จในชีวิต ทั้งในส่วนของหน้าที่การงาน และความสำเร็จในธรรม แต่ไม่รู้วิธีการว่าต้องทำอย่างไรจึงช่วยให้ตนเองประสบความสำเร็จได้เหมือนที่ตนปรารถนา ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในการใช้ชีวิต หรือความสำเร็จในส่วนของการบรรลุธรรมในทางพระพุทธศาสนาก็ตาม เพราะสิ่งเหล่านี้ยังเป็นความลับ ยากแก่การบรรลุเข้าถึง ทั้งยังต้องอาศัยการศึกษาและปฏิบัติอย่างถูกวิธี เพื่อให้ประสบความสำเร็จ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ ไว้ ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ และเป็นองค์ธรรมที่ช่วยให้อดีตเจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า จึงเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการศึกษาและนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสมอันส่งผลโดยตรงต่อตัวของผู้นำไปปฏิบัติ เพราะฉะนั้นผู้วิจัยจึงต้องการทราบถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับชีวิตทั้งของตนเองและของผู้อื่น ได้อย่างถูกต้องเหมาะสมต่อไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังต่อไปนี้

^๖พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๓/๒๐๒.

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ อิทธิบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๓ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาอิทธิบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ
- ๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์อิทธิบาทที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ รวมทั้งสื่อและสิ่งพิมพ์ชนิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

- ๑.๕.๑ ความสัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้อง เกี่ยวพัน ผูกพัน เชื่อมโยง
- ๑.๕.๒ อิทธิบาท ๔ หมายถึงทางแห่งความสำเร็จ, คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จสมประสงค์ มี ๔ อย่างคือ ๑) ฉันทะ ความพอใจ ๒) วิริยะ ความเพียรพยายาม ๓) จิตตะ ความใส่ใจ ๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง รวมธรรมทั้งสี่นี้เข้าด้วยกันเรียกว่า อิทธิบาท ๔
- ๑.๕.๓ ความสำเร็จ หมายถึง การบรรลุเป้าหมายในชีวิต มีอิสรภาพทางการเงิน มีอิสรภาพทางด้านเวลา มีสุขภาพกายใจที่ดี มีคนที่เรารัก มีคนที่รักเรา และมีอิสรภาพทางด้านจิตวิญญาณ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ โดยจะรวบรวมและศึกษาจากเอกสาร และงานวิชาการที่เกี่ยวข้องดังนี้

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระพุทธโฆสเถระ ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ปริจเฉทที่ ๑๒ ว่าด้วยเรื่องอิทธิวิชนิเทศ ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า ฤทธิ เพราะอรรถว่าเป็นความสำเร็จ อธิบายว่าเป็นผลแห่งความสำเร็จ และเพราะได้รับความสำเร็จ สิ่งใดยอมแผ่สัตผลและบุคคลได้รับความสำเร็จซึ่งสิ่งใด สิ่งนั้นก็เรียกได้ว่า

สำเร็จ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “เมื่อบุคคลกำลังมุ่งหวังต่อกามวัตถุอยู่ หากว่าสิ่งที่มุ่งหวังนั้นย่อมสำเร็จแก่เขาไซ้” อนึ่ง เนกขัมมะ ชื่อว่าฤทธิ เพราะอรรถว่าย่อมสำเร็จ ชื่อว่าปาฏิหาริย์ เพราะเวลานำปฏิบัติขธรรมไปเสียหรือหัตมรรค ชื่อว่าฤทธิ เพราะว่าย่อมบรรลุผล อีกความหมายหนึ่งชื่อว่า ฤทธิ เพราะเป็นเหตุสำเร็จผลแห่งสัตว์ทั้งหลาย อธิบายว่า คำว่า สำเร็จ ก็คือ เจริญรุ่งเรือง ถึงความเป็นคุณชั้นสูง^๗

พระอุทิศสเถระ ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิมุตติมรรค บทที่ ๙ อภิญญาปริจเฉท ว่าด้วยเรื่องการเจริญอิทธิวิธี กล่าวคือ ภิกษุในพระศาสนาที่เจริญอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยความเพียร (ประธาน) และฉันทสมาธิซึ่งเป็นอันเดียวกับวิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ “ฉันทะ” คือความปรารถนาที่จะทำ “สมาธิ” คือความไม่ฟุ้งซ่านของจิต โยคินั้นปรารถนาอิทธิวิธีและอิทธิบาทแล้วปฏิบัติสมาธิ และตั้งมั่นในความเพียร ๔ ประการ คือ โยคินั้นเพียรพยายามป้องกันการเกิดขึ้นของบาปที่ยังไม่เกิดขึ้น เธอเพียรพยายามละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เธอเพียรพยายามทำให้เกิดบุญที่ยังไม่เกิดขึ้น เธอเพียรพยายามเพิ่มและรักษาบุญที่ได้เกิดขึ้นแล้วอย่างมีสติ พร้อมทั้งพัฒนาให้เจริญขึ้นอย่างสมบูรณ์ เหล่านี้เรียกว่า “ความเพียร” (ประธาน) ส่วนคำว่า “อิทธิบาท” ได้แก่ สิ่งที่เป็นเหตุให้บุคคลบรรลุอิทธิวิธี อิทธิบาทนั้นเป็นเพียงเครื่องมือให้บรรลุตนเอง เพราะเหตุแห่งภาวะนี้ท่านจึงเรียกว่า “อิทธิบาท”^๘

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา อธิบายถึงลักษณะของคำว่า อิทธิบาท ๔ ไว้ ๒ ทาง กล่าวคือ ทางหนึ่ง แปลว่า “ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงฤทธิ” อีกทางหนึ่งแปลว่า “ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จ”^๙

พระมหาอุทัย วชิรเมธี ได้กล่าวไว้ในหนังสือคนสำราญงานสำเร็จว่า การทำงานให้ประสบความสำเร็จตามแนวพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท แปลว่า หลักพื้นฐานแห่งความสำเร็จ หรือทางสู่ความสำเร็จ มีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ ๑) ฉันทะ คือมีใจรัก ทำงานด้วยใจรักงาน ๒) วิริยะ คือพากเพียรทำ รักแล้วต้องขยัน ความขยันคือ ภาคปฏิบัติกรของความรัก ความรักในงานจะทำให้เรารู้ว่าควรทำงานอะไร ส่วนความขยันจะทำให้งานนั้นก้าวไปสู่ความสำเร็จ การทำงานถ้าขาดความขยัน ความชำนาญก็จะไม่เกิด ๓) จิตตะ คือจดจำจ่อจิต หมายความว่า ทำอะไรก็ตามให้เจาะลงไป ปักใจลงไปในเรื่องนั้นอย่างลึกซึ้ง อย่างมุ่งมั่น อย่างจริงจัง และอย่างทุ่มเท ใครก็ตามที่ทำงานด้วยการเอาใจจดจ่ออยู่กับงานนั้น คนนั้นจะประสบความสำเร็จ ๔) วิมังสา คือวินิจจาย ได้แก่ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ พัฒนานั้นเอง เมื่อเราทำงานอะไรก็ตาม ให้พินิจพิเคราะห์ สร้างสรรค์พัฒนา พระพุทธเจ้าทรงเป็นตัวอย่างของนักวิจัยชั้นยอดของโลก พระองค์ทรงสามารถสร้างปัญญาขึ้นมาใหม่จากเหตุการณ์ที่คนทั้งหลายมองไม่เห็น

^๗พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุตติมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๖๕๕ – ๖๕๖.

^๘พระอุทิศสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^๙สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙.

ว่า เป็นทางมาของปัญญาได้อย่างไร หากเราจำพุทธประวัติได้ก็จะพบว่า สาเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้า แต่เมื่อยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวชก็เป็นเพราะว่า พระองค์ทรงรู้จักใช้ปัญญาในเชิงสร้างสรรค์อันได้แก่การรู้จักคิดเชิงวิเคราะห์^{๑๐}

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระปลัดสายชล จิตตกาโร (อาจปักษาส) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การบริหารงานบุคคลของ องค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ตามหลักอิทธิบาท ๔ จาก การศึกษาพบว่า ถ้าสามารถปลูกเร้าให้ฉันทะเกิดขึ้นอย่างแรงกล้า เกิดความรักในคุณค่าถึงความ สมบูรณ์ของสิ่งนั้นหรือจุดหมายนั้นอย่างเต็มที่แล้ว คนก็จะทุ่มเทชีวิตจิตใจอุทิศให้แก่สิ่งนั้น ต้องการทำให้สิ่งนั้นให้ดีที่สุด ให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุดของสิ่งนั้น ของงานนั้น ไม่หวังพะวงกับสิ่งล่อเร้า หรือผลตอบแทนทั้งหลาย จิตใจก็มุ่งมั่นแน่วแน่มั่นคงในการดำเนินสู่จุดหมาย เดินเรียบสม่ำเสมอ ไม่ ชานไม่ส่าย ฉันทสมานิจึงเกิดขึ้นโดยนัยนี้ และพร้อมกันนั้น ปธานสังขาร คือ ความเพียรสร้างสรรค์ ก็ย่อมเกิดควบคู่มาด้วย^{๑๑}

นายวัชรพงษ์ สารมะโน ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การบริหารงานในโรงเรียนตามหลักอิทธิบาท ๔ ของกลุ่มในโรงเรียนอำเภอแม่เปิน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษานครสวรรค์ เขต ๒ จากการศึกษาพบว่า อิทธิบาท ๔ เป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะทำให้ผู้นำไปประพฤติปฏิบัติประสบความสำเร็จตามความมุ่งหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ด้านการทำงาน ดังที่ ปิ่น มุทุกันต์ ได้กล่าวว่า อิทธิบาทสี่ เป็นหลักการทำงานของพระพุทธเจ้า เป็นหลักที่นำพระองค์ให้บรรลุความสำเร็จอย่างงดงามทั้งในด้านการศึกษา และการปฏิบัติงานทาง โลก ทั้งในการค้นคว้าหาโมกขธรรมอันละเอียดลึกซึ้ง ทั้งในการเผยแผ่ศาสนาแก่ชาวโลก ทำให้มีผู้ ยอมรับนับถืออย่างกว้างขวาง^{๑๒}

ร้อยตำรวจโท สุรพรชัย วงศ์ยาคุณ ได้ศึกษาเกี่ยวกับประสิทธิภาพการปฏิบัติงานตาม หลักอิทธิบาท ๔ ของพนักงานสอบสวน สังกัดสถานีตำรวจภูธรในจังหวัดอุดรธานี จากการศึกษา พบว่า อิทธิบาท ๔ คือข้อปฏิบัติ หรือเป็นแนวทางให้ประสบผลสำเร็จ และศึกษาเอกสารเพื่อใช้ในการ ปฏิบัติธรรมที่ดี ในการศึกษาเล่าเรียน หรือประกอบหน้าที่การงานที่ดี เมื่อต้องการสมาธิเพื่อให้ กิจที่ทำนั้นดำเนินไปอย่างได้ผลดีก็พึงปลูกเร้า และชักจูงอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ให้เกิดเป็นองค์ธรรม เต็มมาขึ้นมาสักข้อหนึ่งแล้ว สมาธิ สุขสบายใจ และการทำงานที่ได้ผลก็หวังได้เป็นอย่างมาก ว่าจะเกิดมีตามมาเองพร้อมกันนั้น การฝึกสมาธิหรือการปฏิบัติธรรมส่วนหนึ่งก็จะเกิดมีขึ้นใน ห้องเรียน ในบ้าน ที่นา ในที่ทำงานและสถานที่ทุก ๆ แห่ง สรุปได้ว่า พระพุทธองค์ได้กล่าวถึงอิทธิ

^{๑๐} วชิรเมธี, **คนสำราญ งานสำเร็จ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๕๑), หน้า ๙๒.

^{๑๑} พระปลัดสายชล จิตตกาโร (อาจปักษาส), “การบริหารงานบุคคลขององค์การบริหารส่วนตำบลใน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ตามหลักอิทธิบาท ๔”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๒} นายวัชรพงษ์ สารมะโน, “การบริหารงานในโรงเรียนตามหลักอิทธิบาท ๔ ของกลุ่มโรงเรียนอำเภอ แม่เปิน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษานครสวรรค์ เขต ๒”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

บาท ๔ ทั้งในวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ว่าเป็นสิ่งเพิ่มพูนความสำเร็จ เพื่อให้
 ชำนาญ เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จ เพื่อละกิเลสอันเป็นเครื่องผูกใจ และนอกจากนั้น
 พระพุทธองค์ยังให้ภิกษุทั้งหลายเจริญธรรม ๔ ประการนั้น เพื่อรู้ถึงราคาอีกด้วย^{๑๓}

นางสาวรัชชา พวงกลับ ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การบริหารงานวิชาการตามหลักอิทธิบาท ๔
 ของผู้บริหารสถานศึกษาในอำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ จากการศึกษาพบว่า พระพุทธองค์ได้
 ตรัสอิทธิบาท ๔ ไว้ในพระอภิธรรมปิฎก กล่าวคือว่าอันผู้ใดผู้หนึ่ง ผู้ได้เจริญ ทำให้มาก ทำให้
 เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่น สั่งสมปรารถดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวังพึงดำรงอยู่ตลอด ๑ กัป
 หรือเกินกว่า ๑ กัปมีอยู่จริงไม่ใช่หรือ นอกจากนี้ อิทธิบาท ๔ เป็นหลักธรรมที่ทำให้ประสบ
 ความสำเร็จเป็นบันไดแห่งความสุขและความสำเร็จ คนเราเมื่อมีความรักความพอใจ ชยันหมั่นเพียร
 ความเอาใจใส่ใคร่ครวญอยู่เสมอการทำงานย่อมมีประสิทธิภาพและคนทำงานก็ย่อมมีความสุข
 สรุพบว่าการใช้หลักอิทธิบาทสี่ ความสำเร็จตามประสงค์ในสถานศึกษาได้การครองตน ครองคน
 และครองงาน และพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้นให้สำเร็จบรรลุตามวัตถุประสงค์^{๑๔}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยมีวิธีการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ เอกสารอ้างอิงทาง
 พระพุทธศาสนา เป็นต้นว่า พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารวรรณกรรม ที่เกี่ยวข้องกับ
 การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ

๑.๗.๒ รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) อาทิเช่น หนังสือ งานวิจัย
 เอกสารที่เกี่ยวข้อง และสิ่งบันทึกเสียง หรือสื่อมัลติมีเดียชนิดอื่นๆ ที่ใช้ในระบบการสื่อสารของยุค
 สมัยปัจจุบัน

๑.๗.๓ รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบอิทธิบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๑.๘.๒ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม

^{๑๓}ร้อยตำรวจโท สุรพรชัย วงศ์ยาคุณ, “ประสิทธิภาพการปฏิบัติงานตามหลักอิทธิบาท ๔ ของ
 พนักงานสอบสวน สังกัดสถานีตำรวจภูธรในจังหวัดอุดรธานี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิต
 วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๔}นางสาวรัชชา พวงกลับ, “การบริหารงานวิชาการตามหลักอิทธิบาท ๔ ของผู้บริหารสถานศึกษาใน
 อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

บทที่ ๒ อิทธิบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

อิทธิบาท เป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า อิทธิบาท เป็นธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ หรือเป็นหนทางที่ก้าวไปสู่ความสำเร็จ โดยอีกความหมายหนึ่งคือ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดฤทธิ์ ฤทธิ์ในที่นี้นอกจากหมายถึง อิทธิปาฏิหาริย์ การแสดงที่คนอื่นไม่สามารถทำได้ แต่เราสามารถทำได้ เพราะด้วยอำนาจของฤทธิ์แห่งอิทธิบาทแล้ว ในอีกความหมายหนึ่งก็คือ ความสำเร็จ เช่น เรามีความตั้งใจจะทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วใช้อิทธิบาทธรรมมาเป็นเครื่องมือในการทำงาน ก็จะทำให้งานนั้นประสบความสำเร็จได้ ฉะนั้นอิทธิบาทจึงเป็นธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นเครื่องมือหรือหนทางสู่ความสำเร็จ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิบาทธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยศึกษาถึงสาระสำคัญของอิทธิบาทประเภทของอิทธิบาท และอิทธิบาทธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคือที่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความสำคัญของอิทธิบาท

๒.๑.๑ ความหมายของอิทธิบาท

ในส่วนของความหมายของอิทธิบาทนั้น มีปรากฏอยู่มากมายในแหล่งอ้างอิงต่าง ๆ ที่น่าเชื่อถือ เมื่อได้ศึกษาแล้ว ก็ช่วยขยายให้ขอบเขตความเข้าใจในคำว่าอิทธิบาทกระจ่างชัดยิ่งขึ้นและเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงนิยามความหมายของอิทธิบาทผู้วิจัยจึงได้ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากแหล่งอ้างอิงต่าง ๆ มานำเสนอ เช่น จากพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา พจนานุกรมไทย และจากนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่ได้นิยามความหมายเอาไว้ในหลายสำนวนที่น่าสนใจ ซึ่งมีขอบเขตความหมายดังต่อไปนี้

คำว่าอิทธิบาท มาจากศัพท์สองคำนำมารวมกันคือ อิทธิ + บาท (ปาทะ) คำว่า อิทธิ หมายถึง ความสำเร็จ กิริยาที่สำเร็จด้วยดี ความได้ ความถึง ความถูกต้อง การทำให้แจ้ง ความเข้าถึงธรรมเหล่านั้น^๑ นอกจากนี้ อิทธิ ยังเป็นไวพจน์(คำที่มีความหมายเดียวกัน) กับคำว่า ฤทธิ์, ปาฏิหาริย์,ตั้งที่่านกล่าวไว้ ชื่อว่าฤทธิ์เพราะมีสภาวะสำเร็จ^๒

^๑อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓.

^๒ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๙/๕๖๒.

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า อิทธิ (ฤทธิ์) หมายถึง รุ่งเรือง, ความสำเร็จ ผู้เจริญยอม ความสำเร็จ ย่อมถึงความเป็นผู้ประเสริฐด้วยสถานะนี้^๓ ความสำเร็จอันสมบูรณ์ ความสำเร็จด้วยดี^๔

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อธิบายว่า อิทธิ ชื่อว่าฤทธิ์ เพราะเป็นผลแห่งความสำเร็จ, เพราะได้รับความสำเร็จ, เพราะเป็นเหตุสำเร็จผลแห่งสัตว์ทั้งหลาย^๕

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวว่า อิทธิ นอกจากแปลว่า ความสำเร็จแล้ว ยังแปลว่า ฤทธิ์ของมนุษย์ที่แสดงได้ จะโดยวิธีทางวิทยาศาสตร์หรือจิตตศาสตร์ก็ตาม^๖

พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยามคำว่า อิทธิ หมายถึง ฤทธิ์, อำนาจ ศักดิ์สิทธิ์, ความเจริญ, ความสำเร็จ, ความงอกงาม^๗

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า อิทธิ หมายถึง ความสำเร็จ, ความรุ่งเรืองงอกงาม, อำนาจที่จะทำอะไรได้อย่างวิเศษ^๘

ท่านพุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายว่า อิทธิ หรือ ฤทธิ์ แปลว่า ความสำเร็จ^๙ นั้น ต่างกันเพียงที่มากคือ ภาษาบาลีใช้คำว่าอิทธิ แต่สันสกฤตใช้คำว่า ฤทธิ์^{๑๐}

พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ให้ความหมายว่า อิทธิ แปลว่า ฤทธิ์^{๑๑}

คำว่า บาท (ปาทะ) แปลว่า ถึง หรือให้ถึงพระอรรถกถาจารย์อธิบายชื่อว่า บาท เพราะเป็นที่ตั้ง เป็นที่อาศัย เป็นอุบายเครื่องบรรลุปุระสาสัตว์ทั้งหลายยอมถึง เป็นที่ตั้งมั่นแห่ง ฉันทสมาธิและปธานสังขารทั้งหลาย อันประกอบด้วยกุศลจิตมีอุปจารณาณ เป็นต้น^{๑๒} ชื่อว่าเป็น บาท เพราะยอมบรรลुซึ่งอิทธิคือคุณวิเศษที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ปาทะ (คือเป็น บาท)^{๑๓}

^๓อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๕๐๕/๑๘๑.

^๔ อภิ.วิ.อ. ๕๐๕/๑๘๓.

^๕พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภ มหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๖๕๕-๖๕๖.

^๖พชันี ศรีทองนาก, “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิบาท ๔ กับขันติ – โสรัจจะ เพื่อเป็นแนวทาง ในการค้นหาบุคลิกภาพธรรมาธิปไตย”, **ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรี-นครินทรวิโรฒ), ๒๕๑๘.

^๗ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: แพร่ พิตยา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๖๖.

^๘พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: ธนัชการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕๓.

^๙พุทธทาสภิกขุ, **การทำงานที่เป็นสุข**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

^{๑๐}พุทธทาสภิกขุ, **โพธิปักขิยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๔.

^{๑๑}พันเอกปิ่น มุทุกันต์, **แนวสอนธรรม: ตามหลักสูตรนักเรียนธรรมตรี**, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๒๗.

^{๑๒}อภิ.วิ. อ. (ไทย) ๕๐๕/๑๘๑.

^{๑๓}อภิ.วิ. อ. (ไทย) ๕๐๕/๑๘๑.

ท่านพุทธทาส ให้ความหมายว่า บาท แปลว่า ฐานเชิงรอง^{๑๔}

พันเอกปิ่น มุทุกันต์ อธิบายว่า บาท หมายถึง ทางปฏิบัติ^{๑๕}

พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยามคำว่า บาท หมายถึง เชิง, เท้า, ชื่อหน่วยเงินที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย^{๑๖}

เมื่อนำสองศัพท์มารวมกันคืออิทธิ กับ บาท จึงได้คำเต็มว่า อิทธิบาท

คำว่า อิทธิบาท หมายถึง เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ของบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น^{๑๗} (คือผู้ได้ธรรมที่มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาแล้ว) หรืออีกนัยหนึ่งท่านอธิบายว่า มรรคใด ปฏิบัติใดเป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ นี้เรียกว่า อิทธิบาท^{๑๘} นอกจากนี้ อิทธิบาท ยังเป็นไวยากรณ์กับคำว่า มรรคภาวนา, ภูมิแห่งฤทธิ์ ๔, หรือบาทแห่งฤทธิ์ ๔ อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้ฤทธิ์ เพื่อแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ เพื่อความสำเร็จแห่งฤทธิ์ เพื่อความชำนาญในฤทธิ์ เพื่อความแก่กล้าด้วยฤทธิ์^{๑๙} หรือมรรคภาวนา ได้แก่ อิทธิบาท ๔ ^{๒๐}

ในอรรถกถาอธิบายว่า อิทธิบาท หมายถึง กองแห่งจิตและเจตสิก สัตว์ทั้งหลาย ผู้สำเร็จ ผู้เจริญ ย่อมสำเร็จ ย่อมถึงความเป็นผู้ประเสริฐด้วยสภาวะนี้^{๒๑}

คัมภีร์วิมุตติมรรคท่านอธิบายว่า อิทธิบาท หมายถึง สิ่งที่เป็นเหตุให้บุคคลบรรลุอิทธิวิธี, เครื่องมือให้บรรลุ, การทำให้ความเพียรและฉันทสมาธิบริบูรณ์, หนทางเข้าถึงอิทธิวิธี^{๒๒}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า อิทธิบาท หมายถึงคุณเครื่องให้ถึงอิทธิ (ฤทธิ์หรือความสำเร็จ) ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ หรือทางแห่งความสำเร็จ^{๒๓}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายว่า อิทธิบาท แปลว่า รากฐานแห่งความสำเร็จ^{๒๔}หรือเป็นเครื่องมือชั้นรากฐานที่เกิดฤทธิ์^{๒๕}

พันเอกปิ่น มุทุกันต์ อธิบายว่า อิทธิบาท แปลว่า ทางปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดฤทธิ์^{๒๖}

^{๑๔}พุทธทาสภิกขุ, การงานที่เป็นสุข, หน้า ๙๐.

^{๑๕}พันเอกปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรม: ตามหลักสูตรนักธรรมตรี, หน้า ๒๒๗.

^{๑๖}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๒๘๒.

^{๑๗}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓.

^{๑๘}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๙/๔๑๗.

^{๑๙}ช.ป. (ไทย) ๓๑/๙/๕๖๓.

^{๒๐}วิ.ม. (ไทย) ๒/๗๑/๒๕๖.

^{๒๑}อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๕๐๕/๑๘๑.

^{๒๒}พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^{๒๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๓.

^{๒๔}พุทธทาสภิกขุ, การงานที่เป็นสุข, หน้า ๙๐.

^{๒๕}พุทธทาสภิกขุ, โพรธิปักขิยธรรม, หน้า ๖.

^{๒๖}พันเอกปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรม: ตามหลักสูตรนักธรรมตรี, หน้า ๒๒๗.

สุชีพ ปุญญานุภาพ ให้ความหมายถึง อธิบาท ๔ ไว้ ๒ ทาง กล่าวคือ ทางหนึ่ง แปลว่า ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงฤทธิ์ อีกทางหนึ่งแปลว่า ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จ^{๒๗}

สนอง วรอุไร ให้ความหมายถึง อธิบาท ๔ ว่าเป็น สูตรสำเร็จของชีวิต^{๒๘}

สรุปในส่วนของความเห็นของผู้วิจัยพบว่า อธิบาท มีศัพท์อยู่สองคำคือ คำว่า อธิ แปลว่า ความสำเร็จ กับคำว่า บาท ซึ่งแปลโดยรวมว่า ทาง เมื่อนำสองศัพท์มารวมกันคือ อธิ + บาท = อธิบาท จึงแปลได้ว่า ทางแห่งความสำเร็จ หรือเครื่องก่อกำเนิดฤทธิ์

๒.๑.๒ บทบาทหน้าที่ของอธิบาท

บทบาทบ่งบอกถึงภาระหน้าที่ หรือความมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต่อเรื่องนั้น ไม่ว่าจะ เป็นในส่วนของรูปธรรม หรือนามธรรมก็ตาม กล่าวได้ว่าทุกสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นมาในโลกใบนี้ ล้วนมี บทบาทหน้าที่โดยเฉพาะของตน ไม่เว้นแม้แต่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ก็มีบทบาท หน้าที่เช่นเดียวกัน ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า อธิบาท มีบทบาทหน้าที่ซึ่งจะช่วยสนับสนุน ส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติตามหลักอธิบาทประสบความสำเร็จหรือบรรลุเข้าถึงมรรคผลนิพพาน ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยจะขอแสดงบทบาทหน้าที่ของอธิบาทออกมาเป็นกรณีตัวอย่างเพียงสามประการ กล่าวคือ อธิบาทในฐานะเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ, อธิบาทเป็นเหตุให้ได้บรรลุธรรม, และอธิบาทเป็น ธรรมที่ทำให้อายุยืน โดยผู้วิจัยจะนำเสนอไปตามลำดับดังนี้

๑) อธิบาทเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ

การที่คนเราจะประสบความสำเร็จในชีวิตขึ้นมาได้ ไม่ว่าจะประสบความสำเร็จทางโลกหรือ ทางธรรมก็ตาม ต้องอาศัยทั้งความรัก ความรู้ ความมุ่งมั่น และความเพียรพยายาม ซึ่งจะขาด ส่วนหนึ่งส่วนใดในสี่ประการนี้ไปไม่ได้ นั่นเพราะถ้ามีแต่ความคิดและความรู้สึกเพียงอย่างเดียว แต่ ไม่ลงมือทำความสำเร็จก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ยังคงล่องลอยเป็นเพียงความฝัน เพราะความรัก (ฉันทะ) กับความรู้ (ปัญญาหรือวิมังสา) เป็นเพียงความคิดจัดอยู่ในภาคของทฤษฎี ลำพังแค่ความคิดเพียง อย่างเดียวย่อมไม่อาจทำให้คนประสบความสำเร็จได้ หากปราศจากการลงมือทำ และก็ต้องทำด้วย ความมุ่งมั่นจดจ่อต่อสิ่งนั้นอย่างชนิดที่เรียกว่า หากไม่สำเร็จก็จะไม่มีทางวางมือยอมแพ้ เลิกล้มกลาง ทาง หรือเปลี่ยนใจออกจากเป้าหมายอย่างเด็ดขาด เพราะการกระทำ (วิริยะ) กับความมุ่งมั่น (จิต ตะ) เป็นขั้นตอนของการแปลงทฤษฎีความรู้ ไปสู่ขั้นตอนการลงมือทำจริง จัดอยู่ในภาคของการ ปฏิบัติ อธิบาท ๔ นั้นต้องประกอบไปด้วยภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ จึงจะกลายมาเป็นพลัง ขับเคลื่อนชีวิตให้มุ่งเข้าสู่เป้าหมายได้อย่างสมบูรณ์แบบ ในฐานะเป็นธรรมที่มีบทบาทหน้าที่ทำให้ ประสบความสำเร็จ

ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งประเภทความสำเร็จออกเป็น ๒ ประการ คือ โลภียะ กับโลกุตตระความสำเร็จที่เกิดจากสมาธิล้วน ได้อภิญญา มีความสามารถพิเศษเหนือมนุษย์

^{๒๗}สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙.

^{๒๘}สนอง วรอุไร, ดร., ทำชีวิตให้ดีและมีสุข, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๗.

สามารถแสดงฤทธิ์ประการต่าง ๆ ได้ เช่น มีตาทิพย์ หูทิพย์ รู้วาระจิตของผู้อื่น หายตัวได้ แยกร่างได้ เหาะเหินเดินอากาศได้ เหล่านี้จัดเป็นความสำเร็จทางโลก ภาษาธรรมะเรียกว่า โลกียอภิญา^{๒๙} ความสำเร็จชนิดนี้เรียกอีกชื่อว่า ฤทธิ์

คำว่า ฤทธิ์ นอกจากหมายถึงความสำเร็จแล้ว ยังมีคุณสมบัติพิเศษทำให้บุคคลสามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้มีขึ้นได้ เป็นการทำให้เกิดสิ่งอัศจรรย์ ซึ่งเป็นการแสดงที่พ้นวิสัยของมนุษย์สามัญ เพราะเป็นปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติที่บุคคลธรรมดาไม่อาจทำได้ ยกเว้นผู้ที่เจริญอิทธิบาท ๔ มาแล้ว ฝึกฝนอบรมตนมาดีแล้ว จึงจักสามารถแสดงได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดในอดีตก็ดี ในอนาคตก็ดี ในปัจจุบันก็ดี สมณะพราหมณ์เหล่านั้นย่อมทำฤทธิ์ให้สำเร็จบริบูรณ์ได้ ก็เพราะอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ที่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว”^{๓๐} คำว่า เจริญอิทธิบาท หมายถึง ฝึกขุเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น^{๓๑} ในอิทธิกถาท่านได้อธิบายโดยแบ่งประเภทของฤทธิ์ออกเป็น ๑๐ อย่างดังนี้ ๑) ฤทธิ์ที่อธิษฐาน ๒) ฤทธิ์ที่แสดงได้ต่าง ๆ ๓) ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ ๔) ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ ๕) ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ ๖) ฤทธิ์ของพระอริยะ ๗) ฤทธิ์ที่เกิดจากผลกรรม ๘) ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ ๙) ฤทธิ์ที่สำเร็จมาจากวิชา ๑๐) ชื่อว่าฤทธิ์เพราะมีสภาวะสำเร็จด้วยการประกอบโดยชอบในส่วนนั้น ๆ เป็นปัจจัย^{๓๒} เพื่อให้เกิดความชัดเจน ผู้วิจัยได้นำพระอริยสาวกผู้เรืองฤทธิ์ ซึ่งมีชื่อปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกมาแสดงเป็นตัวอย่างเช่น

(๑) พระโมคคัลลานะ ผู้มีฤทธิ์มาก

พระมหาโมคคัลลานะเถระ ท่านได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่า ท่านเป็นเอตทัคคะคือผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านผู้มีฤทธิ์มาก^{๓๓} สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขา ในบุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น มีภิกษุหลายรูป เกิดความฟุ้งซ่านอวดตัว มีจิตกวัดแกว่ง ปากกล้า พุดจาอ้อฉาว สัมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น คิดจะสึก ไม่สำรวมอินทริย์ พระพุทธเจ้าจึงสั่งให้ท่านไปทำให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความสลดสังเวชใจ พระมหาโมคคัลลานะจึงไปแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ (ฤทธิ์ที่แสดงได้ต่าง ๆ) ทำให้ปราสาทของนางวิสาขาเกิดสั่นสะเทือนหวั่นไหวด้วยนิ้วหัวแม่มือของท่านที่จิกลงบนพื้นเท่านั้น เป็นเหตุให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความสลดใจ ขนพองสยองเกล้า เกิดความอัศจรรย์ เพราะไม่เคยพบเห็นเหตุการณ์แบบนี้มาก่อน ลมก็ไม่มีความปราสาทก็สร้างไว้อย่างมั่นคงแข็งแรง จะโยกคลอนง่าย ๆ ไม่ได้

ต่อมา พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสบอกเหตุที่ทำให้พระโมคคัลลานะเถระมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากอย่างนี้ ก็เพราะท่านได้เจริญมากแล้ว กระทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ อันประกอบไปด้วย ฉันทสมาธิ วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิ และปธานสังขาร คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

^{๒๙}วิสุทธิ.อ. (ไทย) ๓๖๕/๖๔๙.

^{๓๐}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๘/๓๘๑.

^{๓๑}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓.

^{๓๒}ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๙/๕๖๒.

^{๓๓}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๐/๒๕.

ของเรา จะไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก และมีความสำคัญว่าทั้งในเบื้องหลังและเบื้องหน้า เบื้องล่างและเบื้องบน กลางวันและกลางคืนว่าเหมือนกัน มีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่เพราะได้เจริญให้มาก กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ พระโมคคัลลานะย่อมสามารถแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง^{๓๔} และนี่ก็คือฤทธิ์ที่สำเร็จได้ด้วยวิธีการแสดงเป็นประการต่าง ๆ ได้หลายอย่าง ซึ่งเกิดจากการเจริญอิทธิบาท ๔ มาดีแล้ว

(๒) พระปิลินทวัจฉะ ผู้เป็นที่รักที่ชอใจของเหล่าเทวดา

พระปิลินทวัจฉะ ท่านได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะคือผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้าน ผู้เป็นที่รักที่ชอใจของเหล่าเทวดา^{๓๕} แต่นอกจากความเป็นเลิศทางด้านนี้แล้ว ท่านยังมีความสามารถแสดงฤทธิ์ได้ด้วยการอธิษฐานเป็นอัศจรรย์อย่างมาก ครั้งหนึ่ง ท่านได้ใช้อุทธิธิฐานให้ปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธกลายเป็นทองคำ แล้วปราสาทหลังนั้นก็กลายเป็นทองคำไปจริง ๆ เมื่อพวกชาวบ้านทราบข่าวจึงกลายเป็นที่ล่ำลือในเรื่องอิทธิฤทธิ์ของนี่คือฤทธิ์ที่สำเร็จได้ด้วยการอธิษฐาน ซึ่งมีผลมาจากการ เจริญอิทธิบาท ๔ มาดีแล้ว

(๓) พระสีวลีผู้มีลาภมาก

ฤทธิ์นั้นสามารถแสดงได้หลายวิธี เพราะมีอยู่ตั้ง ๑๐ อย่าง ไม่ว่าจะเป็ฤทธิ์ที่เกิดจากการอธิษฐาน, ฤทธิ์ที่แสดงได้หลายอย่าง, ฤทธิ์ที่เกิดจากใจ, หรือฤทธิ์อะไรอื่น ๆ อีกหลายอย่าง แต่สำหรับฤทธิ์ที่เกิดจากบุญ หรือบุญฤทธิ์นั้น เป็นที่ทราบและยอมรับกันว่า ฤทธิ์ที่เกิดจากบุญของพระสีวลี ช่างน่าอัศจรรย์ยิ่งนัก เพราะฤทธิ์ของท่านไม่ใช่เกิดมาเพื่อเกื้อหนุนตนเองเพียงลำพังเท่านั้น แต่ยังมีอาณาพอรุณเคราะห์แผ่ไปถึงหมู่คณะสงฆ์โดยรวมได้อีกด้วย แม้พระบรมศาสดาเองก็ยังยอมรับท่านในเรื่องนี้ ตัวอย่างเช่น

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังนครสาวัตถี พระสีวลีเถระเข้าไปถวายอภิวาทแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ปรารถนาจักทดลองบุญของข้าพระองค์ ขอพระองค์โปรดมอบภิกษุ ๕๐๐ รูปแก่ข้าพระองค์ พระศาสดาตรัสว่า จงรับไปเถิดสีวลี ท่านพาภิกษุ ๕๐๐ รูปเดินทางบ่ายหน้าไปสู่หิมวันตประเทศ เดินทางผ่านดง เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไทร ที่ท่านเห็นเป็นครั้งแรก ได้ถวายทานตลอด ๗ วัน เทวดาทั้งหลายได้ถวายทานในทุก ๗ วัน ในสถานที่ทั่ว ๆ ไป ที่ท่านเห็นต่างกรรม ต่างวาระกันดังนี้ กล่าวคือ

ท่านเห็นต้นไทรเป็นครั้งแรก เห็นภูเขาคือว่าปันทวะเป็นครั้งที่ ๒ เห็นแม่น้ำอจิรวดีเป็นครั้งที่ ๓ ฯลฯ ในตลอดระยะทางที่ท่านและคณะสงฆ์ได้ผ่านไปนั้น ปรากฏว่ามีประชาชนทั้งหลาย ได้มาถวายทานในที่ทุกแห่งตลอด ๗ วันนั้น ก็ในบรรดา ๗ วัน นาคทัตตเทวราช ที่ภูเขาคันธมาทน์ ได้ถวายบิณฑบาตชนิดน้ำนม (ซีร์บิณฑบาต) สลับวันกับถวายบิณฑบาตชนิดเนยใส (สปีบิณฑบาต) วันเว้นวัน ลำดับนั้นภิกษุสงฆ์จึงถามท่านเทวราชว่า ของที่ท่านนำมาถวายนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ในเมื่อแม่

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๖/๓๙๙.

^{๓๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๕/๒๘.

^{๓๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๑/๑๔๒.

โคนมที่เขาเรียดนมถวายแต่เทวราชนี้ก็มีได้ปรากฏ การบีบทำนํ้านมสั้มก็มีได้ปรากฏ นาคทัตตเทวราชตอบว่า นี่เป็นอาณิสงส์แห่งการถวายสลาภภัตตรนํ้านมในกาลแห่งพระศพลกัศสพพุทเจ้า^{๓๗} ด้วยอำนาจบุญบารมีของท่านที่สั่งสมมาดีแล้ว ทำให้เกิดลาภสักการะมากมายเหลือเฟือ และสามารถเผื่อแผ่ไปยังพระสงฆ์สาวกท่านอื่น ๆ ในหมู่คณะได้อีกด้วยเช่นนี้ พระสีวลีเถระ จึงได้รับการสรรเสริญจากพระพุทเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะคือผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้าน ผู้มีลาภมาก^{๓๘}

(๔) พระปิ่นโกลการทวาชะ ผู้บันลือสีหนาท

พระปิ่นโกลการทวาชะนั้น นอกจากท่านจะได้รับการยกย่องจากพระพุทเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะในด้านผู้บันลือสีหนาท^{๓๙}แล้ว ท่านยังมีอิทธิปาฏิหาริย์สามารถแสดงฤทธิ์ให้เป็นอัศจรรย์ได้อีกด้วย ครั้งหนึ่ง เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ เกิดอุตตริอยากจะทดสอบดูว่า ในโลกนี้ยังมีพระอรหันต์อยู่จริงหรือไม่ จึงคิดอุบายทำการท้าประลองความสามารถของพระอรหันต์ ด้วยการนำบาตรไม้จันทร์ไปแขวนไว้ที่ปลายยอดไผ่ แล้วประกาศท้าทายว่า “สมณะหรือพราหมณ์รูปใดที่เป็นพระอรหันต์และมีฤทธิ์ ถ้ามีจริง จงเหาะขึ้นไปปลดบาตรใบนี้แล้วนำไปเถิด” ปรากฏว่าเจ้าลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้น ล้วนอยากได้บาตรใบนั้น แต่ก็ไม่มีใครสามารถเหาะขึ้นไปปลดบาตรลงมาได้

เช้าวันหนึ่ง ท่านพระโมคคัลลานะ กับท่านพระปิ่นโกลการทวาชะ เทียวออกบิณฑบาตมาด้วยกัน ได้มาพบเข้าพอดี หลังจากที่พระเถระทั้งสองตกลงกันได้แล้วว่า ให้พระปิ่นโกลการทวาชะเป็นผู้ไปปลดบาตรใบนั้นลงมา ลำดับนั้น ท่านพระปิ่นโกลการทวาชะจึงได้เหาะทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า รวากับนกโฉบบินไปในอากาศ ฉวยมือปลดบาตรไม้จันทร์ใบนั้น แล้วเหาะลอยเวียนไปรอบกรุงราชคฤห์ ๓ รอบ เท่านั้นแหละ ทั้งเศรษฐีพร้อมกับบุตรและภรรยา รวมถึงประชาชนคนทั้งหลาย ต่างพากันส่งเสียงอึกทึกกึกก้อง ถึงความอัศจรรย์ในอิทธิปาฏิหาริย์ของพระอรหันต์รูปนี้^{๔๐} (ซึ่งที่จริงนั้น ในที่สุดเมื่อเรื่องนี้ไปถึงพระพุทเจ้า พระองค์ไม่ทรงสรรเสริญให้ทำ ถึงกับบัญญัติว่าเป็นอาบัติทุกกฏ) นี่คือฤทธิ์ที่สามารถแสดงได้เป็นประการต่าง ๆ ซึ่งมีผลมาจากการเจริญอิทธิบาท ๔ ให้มาก ทำให้มากแล้วนั่นเอง

นอกจากนี้ ท่านได้อธิบายขยายความพิสดารออกไปอีกว่า “อิทธิบาท ๔ นี้เป็นธรรมที่ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นธรรมที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างคือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนหลายคนแสดงเป็นคนเดียว แสดงให้ปรากฏ หรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง และภูเขาไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือตกลงไปในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์มากมีอำนาจมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปถึงพรหมโลกก็ได้ เป็นธรรมที่ช่วยให้ได้ยินเสียง ๒ ชนิดคือ เสียงทิพย์และเสียงของมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและอยู่ใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เป็นธรรมที่ทำให้กำหนดรู้อัตตาของสัตว์และบุคคลอื่นได้ด้วยจิตของตน

^{๓๗} อ.จ.เอกก.อ. (ไทย) ๑๔๖/๓๘๘.

^{๓๘} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๗/๒๗.

^{๓๙} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๕/๒๖.

^{๔๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๗.

คือ จิตมีราคะก็รู้ว่าไม่มีราคะ หรือปราศจากราคาก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะหรือไม่มีก็รู้ จิตมีโมหะหรือไม่มีก็รู้ จิตหดหู่หรือไม่หดหู่ก็รู้ ฯลฯ เป็นธรรมที่ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันปราศจากอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๔๑}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านอธิบายว่า “เมื่อโยคินั้นได้ปฏิบัติสมาธิแล้ว ดำรงอยู่ในจตุตถฌาน ได้อย่างสะดวกสบาย เธอย่อมสามารถทำให้เกิดอิทธิวิธี ๕ อย่าง (อภิญญา ๕) คือ

- | | |
|-------------------------|------------------------|
| ๑. อิทธิวิธี | แสดงฤทธิ์ได้ |
| ๒. ทิพโสตา | หุทิพย์ |
| ๓. เจโตปริยญาณ | รู้ใจคนอื่น |
| ๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ | ระลึกชาติก่อนได้ |
| ๕. ทิพจักขุ | ตาทิพย์” ^{๔๒} |

รวมความว่า อิทธิบาท ๔ นั้นมีบทบาทหน้าที่ในการทำให้บุคคลผู้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วประสบความสำเร็จหรือทำให้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นเหตุให้เกิดสิ่งอัศจรรย์ คือสามารถแสดงฤทธิ์ได้เป็นประการต่าง ๆ กว่า ๑๐ อย่าง ดังมีพระสาวกทั้งสิ้นที่ได้กล่าวมานี้ เป็นพระสาวกต้นแบบ ผู้ได้ปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ แต่ละท่านก็มีความสามารถพิเศษเป็นอัศจรรย์ พันวิสัยของมนุษย์ธรรมดาสามัญจะทำได้ แต่เมื่อประมวลผลออกมาแล้ว เราก็จะพบว่าเกิดจากการเจริญอิทธิบาทที่พระเถระทั้ง ๔ รูปได้ถือปฏิบัติเป็นตัวอย่าง เพื่อแสดงให้เห็นความเจริญอภิมหาของการปฏิบัติธรรม ตามกระบวนการของอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จนั่นเอง

๒) อิทธิบาทเป็นเหตุให้ได้บรรลุธรรม

อิทธิบาท ๔ นั้นนอกจากเป็นเหตุให้เกิดอิทธิฤทธิ์ในระดับโลกียะแล้ว ยังมีความสำเร็จอีกประเภทหนึ่งที่เหนือกว่าท่านเรียกว่า โลกุตตระ เป็นความสำเร็จที่ช่วยให้ผู้บรรลุเข้าถึงธรรมชั้นสูง คือสิ้นกิเลสอาสวะ ความสำเร็จในระดับนี้ได้มาจากการปฏิบัติธรรม เรียกอีกอย่างว่า การบรรลุธรรม ซึ่งมีผลมาจากบทบาทของอิทธิบาทธรรมทั้งสิ้น ทำหน้าที่ขับเคลื่อนเป็นพลังก่อให้เกิดความสำเร็จเช่นเดียวกับความสำเร็จในระดับโลกียะ แต่ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในด้านใดก็ตาม หลักธรรมของอิทธิบาท ๔ ก็ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือนำพาไปสู่ความสำเร็จได้เป็นอย่างดี สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อิทธิบาท ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อเพิ่มพูนความสำเร็จ, เพื่อให้ชำนาญในเรื่องความสำเร็จ, เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จ”^{๔๓}

กล่าวได้ว่าความสำเร็จทั้งสองระดับนี้มีขั้นตอนหรือหลักปฏิบัติคล้ายกัน มีความต่างระหว่างการทำให้เกิดฤทธิ์กับการบรรลุธรรมอยู่เพียงสิ่งเดียวคือ ผลลัพธ์หรือความสำเร็จเท่านั้นที่แตกต่าง เพราะในด้านการปฏิบัติธรรม ไม่ได้มีรางวัลตอบแทนเป็นวัตถุสิ่งของลาภสักการะชื่อเสียง หรือชัยชนะที่ได้มาจากการแข่งขัน เหมือนในระดับโลกียะ (ทางโลก) ในทางธรรมนั้นหาก

^{๔๑}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๘/๑๑๖.

^{๔๒}พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๔๙.

^{๔๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๑๙.

ใครบรรลุเข้าถึง สิ่งที่ได้ตอบแทนเป็นผลสำเร็จคือ ความมีอิสรภาพทางจิตวิญญาณ หรือที่เรียกว่า สำเร็จเป็นพระอรหันต์ นี่ถือว่าเป็นความสำเร็จขั้นสูงสุดในการปฏิบัติธรรม ซึ่งความสำเร็จขั้นสูงสุดนี้มีตัวอย่างมากมายจากพระอริยสาวกที่มีชื่อปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อาทิเช่น พระรัฐบาล, พระโสณโกฬวิริยะ, พระจูฬปันถก, พระสารีบุตร ซึ่งผู้วิจัยจะได้แสดงไปตามลำดับดังนี้

(๑) พระรัฐบาลเถระผู้บวชด้วยศรัทธา

พระรัฐบาลเถระ ท่านเป็นเอตทัคคะในด้านผู้บวชด้วยศรัทธา^{๔๔} ในสมัยที่ท่านยังเป็นฆราวาสมีโอกาสได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรมแล้วเกิดฉันทะ มีศรัทธาอย่างแรงกล้าปรารถนาที่จะออกบวช จึงเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธองค์ตรัสให้ไปขออนุญาตจากบิดามารดาก่อน ท่านจึงนำความในใจเรื่องนี้ไปบอกกับบิดามารดา ครั้งแรกบิดามารดาไม่อนุญาต เนื่องจากท่านเป็นลูกคนเดียวของตระกูล เพราะเกรงว่าเมื่อท่านบวชแล้ว สกุลวงศ์ก็จักขาดสูญ แต่ด้วยความที่ท่านเป็นผู้มีฉันทะรักการออกบวชเป็นชีวิตจิตใจ บิดามารดาจะห้ามหรือหาเหตุผลร้อยแปดมาค้านอย่างไรท่านก็ไม่ฟังท่านจึงคิดอุบายเพื่อให้ตัวเองได้บวชสมใจ (วิมังสา) โดยวิธีทรมาณตัวเองด้วยการงดบริโภคอาหาร ยอมอดข้าวอดน้ำทรมานตัวเองอยู่ในห้องเพื่อแลกกับการได้บวช ข้อนี้บ่งชี้ถึง วิริยะ คือความกล้าหาญ ไม่กลัวตายของท่านอย่างชัดเจน

พอสหายของท่านได้รับทราบข่าวการทรมานตน จึงต่างพากันมาพูดโน้มน้าวเกลี้ยกล่อมให้ท่านยอมเปลี่ยนใจ แต่ก็ไร้ผล อย่างไรก็ตามก็ยังยื่นกรานขอออกบวชอย่างเดียว (จิตตะ ความมุ่งมั่นต่อเป้าหมาย) และเพื่อรักษาชีวิตของท่านไว้เมื่อบิดามารดาเห็นว่าไม่สามารถจะเปลี่ยนใจลูกชายได้แน่ ประกอบกับเกรงว่าลูกชายจะตาย จึงจำใจยอมอนุญาตให้ท่านบวชได้^{๔๕} เมื่อบวชเข้ามาแล้วในที่สุดท่านก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลาย ในด้านผู้บวชด้วยศรัทธา^{๔๖} นี่ถือว่าพระรัฐบาลเถระได้อาศัยบทบาทของอิทธิบาท ๔ ชับเคลื่อนชีวิตให้ท่านบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เข้าถึงความสำเร็จขั้นสูงสุดในชีวิตได้โดยมีฉันทะเป็นตัวนำที่โดดเด่น

(๒) พระโสณโกฬวิริยะผู้ปรารถนาความเพียร

พระโสณโกฬวิริยะ เอตทัคคะในด้านปรารถนาความเพียร^{๔๗} ในสมัยเป็นฆราวาส ท่านมีอาชีพเป็นนักดนตรีผู้ชำนาญในการตีพิณ ต่อมาเมื่อได้บวชเป็นพระภิกษุ ปรากฏว่าเวลาปฏิบัติธรรม ท่านเกิดมีวิริยะคือความเพียรที่มากเกินไปซึ่งเป็นความเพียรในการปฏิบัติแบบเคร่งครัดสุดโต่งด้วยความที่ท่านอยากจะบรรลุธรรมได้เร็ว (ฉันทะ) ทำให้ท่านเดินจงกรมทั้งวันทั้งคืน ไม่ยอมหลับยอมนอน เป็นเหตุให้ตัวเองถึงกับเท้าแตกเลือดไหล แต่ท่านก็ไม่ยอมหยุดการประพฤติปฏิบัติที่ สุดโต่งแบบนี้ ไม่ว่าพระภิกษุหรือใครจะมาตักเตือนอย่างไร ท่านก็ไม่ฟังยังตั้งดันต่อไป ไม่ยอมคลาย

^{๔๔}อง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๐/๒๘.

^{๔๕}บรรจบ บรรณรุจิ, อีสิตมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘๖.

^{๔๖}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๐/๒๘.

^{๔๗}อง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๕/๒๗.

ความมุ่งมั่นต่อการปฏิบัติ (จิตตะ) ข้อนี้ก็บ่งชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนเลยว่า บทบาทหน้าที่ของอิทธิบาทธรรมนั้นต้องมาแสดงครบองค์ประกอบทั้งสี่ จะขาดข้อหนึ่งข้อใดไปไม่ได้เป็นอันขาด โดยเฉพาะข้อสุดท้ายคือ วิมังสา ในกรณีของพระโสณโกฬิวิสะ ท่านมีทั้งวิริยะ ฉันทะ และจิตตะแต่ขาดวิมังสา แม้ท่านจะมีอิทธิบาทธรรมอยู่ ๓ ประการแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถบรรลุผลอันใดได้เลย

ในที่สุดเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าตรัสให้สติเรื่องพิษสามสาย ไม่ให้ตั้ง ไม่ให้หย่อนเกินไป ให้ติดด้วยสายแบบพอดี เสียงของพิษจึงดังไพเราะ เช่นเดียวกับการบำเพ็ญเพียรที่พอเหมาะพอดี ทำให้ท่านเกิดวิมังสา คือมีปัญญาคิดได้จึงบรรลุอรหัตต์^{๔๘} และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้าน ผู้ปรารถนาความเพียร^{๔๙} นี้ถือว่าท่านได้อาศัยบทบาทของอิทธิบาท ๔ ทำหน้าที่ขับเคลื่อนชีวิตให้บรรลุธรรมเป็นพระอรหัตต์ โดยมีวิริยะคือความเพียรเป็นตัวหนุนนำที่โดดเด่น

(๓) พระจุฬปันถก ผู้ชำนาญในมโนมยิทธิ

พระจุฬปันถกเถระ เอตทัคคะในด้านผู้สามารถเนรมิตกายมโนมัย^{๕๐} ก่อนหน้าที่ท่านจะตัดสินใจออกบวชนั้น ท่านได้เห็นพระมหาปันถกซึ่งเป็นพี่ชายร่วมสายเลือดเดียวกันกับท่าน สำเร็จเป็นพระอรหัตต์แล้วมีผู้คนให้ความเคารพศรัทธามากกราบไหว้ ท่านเห็นวิถีชีวิตของพระพี่ชายแล้วเกิดแรงบันดาลใจอยากเป็นแบบนี้บ้าง (ฉันทะ) ต่อมาท่านจึงสละเพศฆราวาสออกบวชเลียนแบบพี่ชาย เมื่อบวชแล้วพระพี่ชายก็ได้สอนคาถาบทหนึ่งให้เอาไว้ท่อง ปรากฏว่าด้วยความที่ท่านเป็นคนปัญญาทิบ ผ่านไป ๔ เดือนแล้วยังท่องไม่ได้ ท่านไม่สามารถท่องคาถาที่มีเพียง ๔ บรรทัดได้ (เรื่องนี้ท่านได้กล่าวถึงตนเองในภายหลัง เมื่อได้บรรลุธรรมแล้วว่า เป็นเพราะ “เมื่อก่อน ญาณคติเกิดแก่เราซ้ำ” เกิดจากผลของกรรมที่ท่านทำไว้ในอดีต ท่านจึงถูกพระพี่ชายของท่านไล่ออกจากสำนัก

หลังจากท่านถูกพระพี่ชายไล่อีก ก็เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจ แต่อีกใจก็ยังมีความอาลัยในผ้าเหลือง จึงไม่ยอมรับแม้กระทั่งกิจนิมนต์ที่หมอชิวโกมารภักจนิมนต์พระ ๕๐๐ รูปเพื่อรับฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น ท่านไปยืนร้องไห้อยู่ที่ใกล้ซุ้มประตูวัดชิวกัมพวัน พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านมาเห็นเข้าพอดี จึงทรงเข้าไปถาม เมื่อพระองค์ทราบความจริงทรงตรัสว่า “ท่านไม่ได้บวชเพื่ออุทิศให้พระพี่ชาย แต่ท่านบวชเพื่ออุทิศให้เรตถาคตต่างหาก ถ้าเช่นนั้นท่านจงมาอยู่กับเรตถิกกว่า” ตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงพากลับไปที่วัด จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ประทานผ้าสีขาวยบริสุทธ์ให้ท่านโดยสั่งกำชับให้ท่านลูบผ้าผืนนั้นไปเรื่อย ๆ ด้วยคำภาวนาว่า โรหโรณิ ๆ แปลว่า ผ้าสำหรับเช็ดฝุ่น พระจุฬปันถกเถระได้ลูบคลำผ้าผืนนั้นไปเรื่อย ๆ (วิริยะ) พร้อมกับบริกรรมคำภาวนา

แม้ท่านจะเกิดมามีจุดอ่อนคือเป็นผู้มีปัญญาทิบไม่ฉลาด แต่ท่านก็มีจุดแข็งคือมีพลังสมาธิในการเพ่งจดจ่ออยู่กับสิ่งที่ทำเฉพาะหน้าในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี (จิตตะ) เมื่อท่านลูบคลำไปด้วยจิตที่

^{๔๘}พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, ผศ.(สมาน กลยาณธมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙๖.

^{๔๙}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๕/๒๗.

^{๕๐}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๘/๒๖.

จดจ่อเป็นสมาธิอยู่ที่ผ้าขาวผืนนั้น ครั้นลูบคลำไปไม่นานปรากฏว่าผ้าขาวนั้นเกิดหมองคล้ำลง ท่านจึงเกิดสติคิดได้ว่า “เดิมทีผ้าผืนนี้มีสีขาวบริสุทธิ์ แต่พอมาถูกลูบคลำบ่อย ๆ เข้า จึงกลายเป็นผ้าสีเศร้าหมองไป” ท่านได้พิจารณาเห็นไตรลักษณ์ (เกิดปัญญาคือ วิมังสา) แล้วจึงได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยการยกผ้าผืนนั้นขึ้นเปรียบเทียบกับอัตตภาพร่างกายเป็นอารมณ์ ทำให้ในที่สุดท่านก็บรรลุอรหัตต์^{๕๑} ปฏิสัมภิตา คือเป็นพระอรหันตชีนาสพที่แสดงฤทธิ์ได้ในวันนั้นเองต่อมาเมื่อบรรลุธรรมแล้ว ท่านยังได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายในด้าน ผู้ชำนาญในมโนมยิทธิ (เจโตวิวัฏ)^{๕๒} นี้ถือว่าท่านอาศัยบทบาทของอิทธิบาททั้งสี่ประการ ทำหน้าที่ขับเคลื่อนพลังธรรมช่วยให้ท่านบรรลุเข้าถึงคุณธรรมขั้นสูงสุดในชีวิต คือสำเร็จเป็นพระอรหัตต์ โดยมีจิตตะเป็นตัวหนุนนำที่โดดเด่น

(๔) พระสารีบุตร ผู้มีปัญญามาก^{๕๓}

พระสารีบุตรมหาเถระ เป็นเอตทัคคะในด้านผู้มีปัญญามาก สมัยเป็นฆราวาสท่านมีนามเดิมว่า อุปติสสะในสมัยที่อุปติสสะยังเป็นฆราวาส วันหนึ่งขณะกำลังชมการแสดงมหรสพอยู่นั้นก็เกิดความสลัดใจขึ้นมา “กิจกรรมเหล่านี้ช่างไร้สาระสิ้นดี ทั้งคนแสดงและคนดู ต่างก็มีอายุไม่ถึงร้อยปีก็จะต้องตายกันหมด ไม่มีประโยชน์หาแก่นสารอะไรมิได้เลย ทางที่ที่เราควรแสวงหาความหลุดพ้น น่าจะประเสริฐกว่า” นี่คือนิมังสา เกิดปัญญามีความคิดดำริออกจากกาม

จึงชวนเพื่อนสนิทอีกคนไปบวชในสำนักของสัทยชัยปริพาชก อยู่มาไม่นานก็สิ้นภูมิความรู้ของอาจารย์ สหายปริพาชกทั้งสองจึงปรึกษากันว่า การบวชอยู่ในสำนักนี้ไม่มีประโยชน์อะไรแล้ว เราควรพยายามแสวงหาอาจารย์ผู้มีความรู้สามารถแสดงโมกขธรรมกับเราได้ นี่คือนิมังสา เป็นความกล้าตัดสินใจก้าวออกจากสิ่งที่ไม่ใช่

อยู่มาวันหนึ่งอุปติสสะปริพาชกได้พบกับพระอัสสชิ หนึ่งในปัญจวัคคีย์ทั้งห้าที่พระพุทธองค์ส่งไปประกาศพระศาสนา ได้จาริกมาบิณฑบาตในเขตเมือง ทนที่ที่พบพระอัสสชิ อุปติสสะปริพาชกก็เกิดแรงบันดาลใจขึ้นมาทันที ด้วยอาการที่น่าเลื่อมใสดูสงบสำรวมของท่าน นี่คือนันทะเป็นแรงบันดาลใจจากการได้พบเห็นพระอัสสชิ เมื่อสบโอกาสอุปติสสะ จึงเข้ามาสนทนาสอบถามและขอให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระอัสสชิจึงแสดงธรรมสั้น ๆ โดยย่อ “ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตทรงแสดงเหตุและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระสมณเจ้ามีปกติตรัสอย่างนี้”^{๕๔}

ด้วยความที่อุปติสสะมีบุญเก่า (ฉันทะ พรสวรรค์) คือเป็นผู้มีปัญญามาก ได้ฟังธรรมเพียงแค่นี้ ก็จุดประกายให้อุปติสสะปริพาชกเกิดนิมังสา สามารถคิดวิเคราะห์แตกกอต่อยอดพิจารณาหาเหตุหาผล ทำให้ท่านบรรลุเป็นพระโสดาบัน สำเร็จพระอริยบุคคลในขั้นต้น เกิด

^{๕๑}คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, บูรณาการแผนใหม่ นักรธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร: เสียงเสียง, ๒๕๔๗), หน้า ๔๓๕.

^{๕๒}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๙/๒๗.

^{๕๓}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๙/๒๕.

^{๕๔}พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, ผศ.(สมาน กลยาณธมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๖.

ธรรมจักขุคือดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา”

หลังจากนั้น อุปติสสะกับเพื่อนสนิทจึงได้ไปชวนอาจารย์คือสัจจปริพาชก ให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยกัน แต่สัจจปริพาชกปฏิเสธ แถมยังอ้างเหตุผลที่ตนเชื่อให้ฟัง แต่เหตุผลของอาจารย์ก็ไม่อาจโน้มน้าว หรือเปลี่ยนใจของอุปติสสะได้ นี่คือจิตตะ ความมุ่งมั่นต่อมาภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าได้บวชให้แล้ว พระองค์ทรงตั้งนามใหม่ให้แก่ท่านว่า สารีบุตร ตามมงคลนามของมารดา

ในที่สุดพระสารีบุตรก็ได้บรรลุธรรมขั้นสูง ในขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังแสดงธรรมให้ที่ขณะ ผู้เป็นหลานชายของท่านให้ฟัง ซึ่งขณะนั้นท่านพระสารีบุตรยืนถวายงานพัดอยู่เบื้องหลังพระบรมศาสดา พัดไปพลาง ฟังไปพลาง สงงิตพิจารณาไปตามพระธรรมเทศนานั้น (วิมังสา) จิตก็หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ บรรลุพระอรหัตตผล ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ ประหนึ่งว่าได้บริโภคอาหารที่บุคคลจัดให้ผู้อื่น และด้วยความที่พระสารีบุตรเป็นผู้มีกำลังสติปัญญาของท่านจึงได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่าเป็น พระธรรมเสนาบดี และแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวา นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังสรรเสริญว่าเป็นเอตทัคคะในด้านผู้มีปัญญา^{๕๕} นี่ถือว่าท่านอาศัยบทบาทของอิทธิบาทธรรมทั้งสี่ ทำหน้าที่ขับเคลื่อนให้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ประสบความสำเร็จในชีวิตขั้นสูงสุด โดยมีวิมังสาเป็นตัวหนุนนำที่โดดเด่น

สรุปว่า พระสาวกทั้งสี่ที่ได้กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นพระสาวกต้นแบบผู้ได้ปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ แต่ละท่านก็มีความโดดเด่นในอิทธิบาทแต่ละข้อ ซึ่งเมื่อประมวลผลออกมาแล้ว เราก็จะเห็นความพร้อมสมบูรณ์ของอิทธิบาทที่พระเถระทั้ง ๔ รูปได้ถือปฏิบัติเป็นตัวอย่าง เพื่อแสดงให้เห็นความเจริญงอกงามถึงการปฏิบัติธรรม และการบรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนา ตามกระบวนการของอิทธิบาท ๔

๓) อิทธิบาทเป็นธรรมที่ทำให้อายุยืน

เรื่องความสำเร็จในชีวิตนั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา แต่ถ้าประสบความสำเร็จในชีวิตแล้ว ปรากฏว่าสุขภาพไม่ดี อายุสั้น มีโรคภัยเบียดเบียน อย่างนี้ทุกคนก็คงไม่ต้องการ อิทธิบาท ๔ นั้นนอกจากเป็นธรรมที่ทำให้เกิดฤทธิ์ และช่วยให้ประสบความสำเร็จแล้ว ยังเป็นธรรมที่ช่วยต่ออายุคนให้ยืนยาวได้อีกด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก่อนจะปรินิพพาน ๓ เดือน ครั้งนั้นพระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ อิทธิบาท ๔ ผู้ใดเจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดูจยาน ทำให้เป็นที่ตั้งมั่น สังสมแล้ว ปรารถดีแล้ว เมื่อผู้นั้นมุ่งหวัง ฟังดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่าหนึ่งกัปก็ได้”^{๕๖} คำว่า กัป ในที่นี้ ท่านหมายถึงอายุกัป คืออายุขัยของมนุษย์ซึ่งเท่ากับหนึ่งร้อยปีในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอยู่ต่อ ทั้งที่พระอานนท์ได้กราบทูลอาราธนาให้อยู่ต่อไป แต่พระองค์ทรงปฏิเสธแล้วตรัสให้เหตุผลว่า

^{๕๕}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๙/๒๕.

^{๕๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒.

อานนท์ ตถาคตได้ทำนimitเพื่อเปิดโอกาสให้ชัดเจนไปแล้วถึง ๓ ครั้ง แต่เธอก็ไม่อาจรู้เท่าทัน จึงไม่วิงวอนให้ตถาคตดำรงพระชนมชีพอยู่ไปตลอดกัปเพื่อประโยชน์ เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อความสุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าเธอวิงวอนเราเราจะห้ามเธอไว้เพียง ๒ ครั้งแล้ว พอครั้งที่ ๓ ตถาคตจะรับนิมนต์

พระพุทธองค์อธิบายต่อไปด้วยความโดยย่อว่า มาบัดนี้ข้าไปเสียแล้วนั้นเพราะแต่ก่อนพระองค์เคยกล่าวอ้างคำเหล่านี้เพื่อปฏิเสธมารในครั้งที่มารกราบทูลให้พระพุทธองค์ปรินิพพาน มาบัดนี้มารผู้มีบาปได้นำถ้อยคำเหล่านั้นย้อนกลับมากล่าวอ้างกับพระองค์ดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็ในเวลานี้ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา คือพุทธบริษัททั้ง ๔ ของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เสียบแหลมได้รับการแนะนำแก่กล้าแล้วเป็นพหูสูตทรงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติชอบปฏิบัติตามธรรมเรียนกับอาจารย์ของตนแล้วก็สามารถบอกแสดงบัญญัติกำหนดเปิดเผยจำแนกทำให้ง่ายได้แล้วแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์สามารถปราบปรามวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ เพราะฉะนั้น ถึงเวลาแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพาน ในบัดนี้ เพราะในเวลานี้พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคบริบูรณ์กว้างขวางแพร่หลายรู้จักกันโดยมากมั่นคงดีกระทั้งเทพและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว ฉะนั้น ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานในบัดนี้เวลานี้ถึงเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคแล้ว” อานนท์เมื่อมารกล่าวอ้างมาอย่างนี้ตถาคตจึงได้ตอบมารไปว่า ‘มารผู้มีบาปท่านจงอย่ากังวลเลยจากนี้ไปอีก ๓ เดือนตถาคตจะปรินิพพาน’^{๕๗}

(๑) ในทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต)^{๕๘}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า อิทธิบาท ๔ ทำให้มีอายุยืนได้อย่างไร? ดังที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า ถ้ามีอิทธิบาทก็จะทำให้มีอายุยืน นั่นหมายความว่า ถ้าพระองค์ปรารถนาจะอยู่ไปตลอดกัป คืออยู่ไปให้ถึง ๑๐๐ ปีเต็มอายุขัยของมนุษย์ในกัปนี้ ก็สามารทำได้ด้วยการบำเพ็ญอิทธิบาท แต่ทว่าพระองค์ได้ปลงพระชนมายุสังขาร คือตกลงใจกับตัวเองแล้วว่า เอาแค่นี้พอ เพราะว่าร่างกายนี้ได้ทำงานรับใช้มาเพียงพอแล้ว ที่สำคัญคือพระพุทธศาสนาถือว่าดำรงตั้งมั่นดีแล้ว พุทธบริษัท ๔ มีความรู้ความสามารถ พร้อมที่จะสืบต่อเจตนารมณ์ของพระองค์ได้แล้ว เพราะก่อนหน้าที่พระองค์จะปลงอายุสังขาร ก็มีเงื่อนไขว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ต้องเป็นผู้มีความรู้ เข้าใจ ปฏิบัติธรรมได้อย่างถูกต้อง สามารถที่จะสั่งสอนแนะนำผู้อื่นได้ แก่ไขปรับทัศนคติผู้ที่มากล่าวจาบจ้วง มาสอนมาพูดสิ่งที่ผิดหลักการได้ (ปราบปรามวาท) ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อพุทธบริษัท ๔ มีความพร้อมอย่างนี้แล้ว พระองค์ก็ปรินิพพานได้

ในทางกลับกัน หากยังไม่พร้อม พุทธบริษัทยังไม่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ พระองค์ก็ยังไม่ปรินิพพาน ถ้าเช่นนั้นพระองค์ก็จำเป็นต้องบำเพ็ญอิทธิบาท ๔ เพื่อให้อยู่ได้ไปตลอดกัป ทว่าพระองค์เห็นว่าตอนนั้น ทุกอย่างพร้อมแล้วพุทธบริษัท ๔ ทำหน้าที่ได้แล้ว ก็เลยปลงพระชนมายุ

^{๕๗}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๗/๑๒๕.

^{๕๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *เพิ่มพลังแห่งชีวิต*, (นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๑), หน้า ๖.

สังขารจึงตรัสว่า เอาละ...เอาแค่นี้ อยู่แค่อีก ๓ เดือน เราจะนิพพาน ประเด็นสำคัญก็คือ เหตุที่อิทธิบาท ๔ ทำให้อายุยืนอยู่ได้ตลอดกัปนั้น ก็เป็นเรื่องที่ว่า ธรรมนั้นเกิดเป็นกำลัง หรือพลังปรุงแต่งชีวิต หรือเรียกอีกอย่างว่า ปรุงแต่งอายุ เครื่องปรุงของอายุ อายุคือพลังชีวิต พลังธาตุสืบต่อชีวิต ทีนี้ถ้าคนมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ก็หมายถึงมีเครื่องปรุงแต่งชีวิต ทำให้ชีวิตมีพลัง เกิดความมีชีวิตชีวากระชุ่มกระชวยในการที่จะอยู่ ตรงกันข้ามถ้าไม่มีฉันทะ เป็นต้น ก็หมดพลังชีวิตนั้นเพราะคนเราถ้าจะอยู่ต่อไปได้อย่างมีชีวิตชีวา มันต้องมีฉันทะ คือใจมันใฝ่ปรารถนาที่จะอยู่ และที่อยู่ก็เพราะ ความต้องการที่อยู่จะทำนุ ทานี่ มีสิ่งมุ่งหมายที่จะทำ เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ให้อยากมีชีวิตอยู่

ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านอยากอยู่ก็เพราะ อยากจะเห็นลูกคนนั้นประสบความสำเร็จเจริญเติบโต เป็นฝั่งเป็นฝา อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ หรือบางคนเขาอยากอยู่ก็เพราะ ต้องการจะทำสิ่งที่ดีงาม ตั้งใจไว้ว่า อยากจะทำสิ่งนี้ให้สำเร็จ เพราะมันเป็นสิ่งที่ดีมาก เป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต เขาจะต้องพยายามทำให้ได้ พอมีฉันทะใฝ่ปรารถนาที่จะทำให้สำเร็จอยู่ในใจแบบนี้ มันจะกลายมาเป็นธรรมปรุงแต่งอายุ มาปรุงแต่งชีวิต ทำให้เกิดพลังที่จะมีชีวิตอยู่ ในทางกลับกันผู้ที่เกิดความท้อแท้ เกิดความเหี่ยวเฉาว่าตัวเองไม่รู้จักมีชีวิตอยู่ไปเพื่ออะไร คนประเภทนี้มักจะอยู่ไม่ได้ยาว เพราะว่าชีวิตเขาขาดพลัง มันก็เลยเหี่ยวเฉาไป

เหมือนคนที่เกษียณอายุ ตอนทำงานอยู่ก็มีพลังแข็งแรง มีโน่น นี่ นั่น อะไรต่าง ๆ ให้คิดให้ทำอยู่เรื่อย เพราะเป็นคนเอาใจใส่รับผิดชอบต่องาน มีเรื่องที่ต้องทำ แต่พอเกษียณอายุ คราวนี้ไม่รู้จะทำอะไร หรือสิ่งที่จะทำนั้น บัดนี้ก็ไม่อยู่ในอำนาจของตัวที่จะทำ เพราะตัวเองหมดหน้าที่ หมดความรับผิดชอบ พอเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่รู้จักทำอะไร ใจมันก็เลยแว้งแว้งอ้างว้างขาดเป้าหมายที่จะเป็นอยู่ เฉาเลย ดีไม่ดี ก็พาลเป็นโรคโหน่นโรคนี้ไป เพราะฉะนั้นก็เลยต้องหาสิ่งที่เป็นเป้าหมายชีวิตที่ดีงาม นำมายึดต่อ เกษียณแล้วก็ต้องหาอะไรที่ดีงามมาไว้ สำหรับให้ใจนี้ได้ใฝ่ปรารถนา อยากจะอยู่เห็นสิ่งนี้ อยู่เพื่อให้จุดหมายนี้สำเร็จ เป็นเรื่องเกี่ยวกับลูกบ้าง เกี่ยวกับตัวเองบ้าง หาอะไรที่ดีงามที่น่าจะทำเพื่อให้ใจนึกถึงสิ่งนั้น และอยากจะทำให้สำเร็จ

ถ้ามีแม้แต่เพียงเรื่องเดียว เป็นจุดหมายที่ดีงามเห็นชัด ได้สติปัญญา แล้วใจนี้มีความใฝ่ปรารถนามาก จะทำให้มีพลังชีวิตแรงมาก ถึงขนาดที่เจ้าตัวอาจพูดได้ว่า “ถ้าเรื่องนี้ยังไม่สำเร็จฉันจะไม่ยอมตาย” และธรรมอันนี้แหละที่จะทำให้มีชีวิตอยู่ต่อไป เพราะฉะนั้น ฉันทะ จึงเป็นธรรมที่สำคัญมาก มีธรรมข้อนี้แล้วชีวิตมันจะมีกำลัง เกิดความมีชีวิตชีวาขึ้นมาทันทีเลย ตรงกันข้ามหากอยู่ไปแบบเรื่อยเปื่อย เฉา เพราะไม่รู้ว่าจะอยู่ไปทำไม อยู่ไปเพื่ออะไร มันทำให้ขาดกำลังใจ และเรื่องกำลังใจของคนนี้เป็นสิ่งสำคัญ

อาทิเช่น คนเจ็บป่วยไข้ พอหมดกำลังใจเสียอย่าง อาการก็จะทรุดลงอย่างรวดเร็วเลย แต่ถ้ามีกำลังใจ แม้ว่าร่างกายจะแย่ มันก็ยังช่วยพยุงร่างกายไปได้ เพราะฉะนั้น ฉันทะ ในข้อนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก พอมีฉันทะแล้ว วิริยะก็จะตามมาเป็นกำลังเลย ทำให้เกิดใจสู้ จะต้องทำอันนี้ให้สำเร็จ ยิ่งยากยิ่งสู้ เพราะมองเห็นว่ามันเป็นสิ่งท้าทาย ยิ่งยากยิ่งได้พัฒนาตัวเองให้ยอดเยี่ยมขึ้นไป เมื่อเกิดกำลังใจแบบนี้ พลังชีวิตก็ยิ่งเกิดใหญ่ ใจก็จดจ่อ (จิตตะ) มุ่งมั่นมีพลังขับเคลื่อนพุ่งสู่เป้าหมาย แล้วก็เกิดความคิดว่าจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ จะต้องปรับปรุงแก้ไข (วิมังสา) อย่างไรเพื่อให้

สิ่งนี้มันดีขึ้นไปพัฒนาขึ้น เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว ใจมันใฝ่ก็อยู่กับเรื่องนั้นเสมอ เกิดเป็นสมาธิไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พร่า เมื่อจิตดี สุขภาพจิตก็ดีขึ้น เกิดเป็นพลังชีวิตได้ผลดีทุกอย่าง เพราะฉะนั้น อธิบาบท ๔ นี้แหละที่จะมาเป็นธรรมอันสร้างสรรค์ชีวิต หรือปรุงแต่งอายุ ทำให้มีพลังที่จะอยู่ต่อไป ทำให้มีอายุยืน^{๕๙}

(๒) ในทัศนะของพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงอธิบาบท ๔ ในแง่นี้ด้วยการยกตัวอย่างของหลวงพ่อบุญญานันทะ ในครั้งที่ท่านได้ริเริ่มสร้างอุโบสถกลางน้ำ เพื่อถวายมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขึ้นมาเป็นหัวข้ออธิบายหลักธรรมว่า ข้อแรก ฉันทะ คือความพอใจที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป ถ้าคนแก่จะมีอายุยืนยาวต่อไป ต้องมีฉันทะคือความพอใจที่จะมีชีวิต และมีเหตุผลว่าอยู่เพื่ออะไร นั่นคือหาความหมายให้กับชีวิต เช่น อยู่เพื่อสร้างวัดให้เสร็จ ดังที่หลวงพ่อบุญญานันทะมีฉันทะคือพอใจผูกพันการก่อสร้างอุโบสถกลางน้ำถวายมหาจุฬาฯ

ข้อสอง วิริยะ คนเราพอมีฉันทะคือความหวังว่าอยู่เพื่ออะไรแล้ว ก็จะมีวิริยะคือความเพียรพยายามที่จะรักษาสุขภาพ มีกำลังใจที่จะสู้กับความทุกข์ยากจากโรคร้ายไข้เจ็บ เหมือนกับที่หลวงพ่อบุญญานันทะประกาศว่า จะอยู่สร้างโบสถ์กลางน้ำให้เสร็จ ถ้าโบสถ์ยังไม่เสร็จจะไม่ตาย

ข้อสาม จิตตะ คือมีใจจดจ่อหรือฝักใฝ่กับเรื่องที่ตัวเองมีความผูกพัน ซึ่งจะทำได้ มีสมาธิมุ่งมั่นและมีความสุขกับเรื่องที่กำลังทำ สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อย่างไม่รู้สีกว่าตัวเอง ไร้ค่าหรือหมดความหมาย หลวงพ่อบุญญานันทะหายใจเข้าออกเป็นโบสถ์กลางน้ำ เมื่อมีผู้ถวายปัจจัยมาก็จะนำไปสร้างโบสถ์กลางน้ำเท่านั้น

ข้อสี่ วิมังสา คือใช้ปัญญาสอบสวน หมายถึงสมองจะต้องขบคิดบ้าง เพื่อเป็นการออกกำลังสมอง จิตใจจะได้กระฉับกระเฉง ตอนดึกบางคืนหลวงพ่อบุญญานันทะยังไม่จำวัด เพราะท่านนั่งทำบัญชีเงินสร้างโบสถ์กลางน้ำ และทั้งหมดนี้คือสิ่งที่หลวงพ่อบุญญานันทะ เลือกใช้ชีวิตในปัจจุบัน ปลายอย่างมีคุณภาพด้วยอธิบาบท ๔^{๖๐}

สรุปรวมความว่าเหตุที่อธิบาบท ๔ สามารถทำให้คนมีอายุยืนได้ ก็เพราะสามารถแปรเปลี่ยนจากหลักธรรมแห่งความสำเร็จ มาทำให้เกิดเป็น “กำลังใจ” หรือพลังชีวิต ทำให้ชีวิตมีความหมายในการที่จะอยู่ต่อไป เพื่อเป้าหมายของอะไรบางอย่างที่ตั้งไว้ด้วยฉันทะคือความรัก ความยินดีพอใจในสิ่งนั้น เมื่อรักแล้วก็อยากจะอยู่เพื่อทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ วิริยะคือความเพียรก็เกิดขึ้นมา โดยปกติคนเราเมื่อได้ทำในสิ่งที่รัก ทำแล้วจิตใจก็จะเกิดความสุขสงบขึ้นภายในเป็นสมาธิคือจิตตะ ก็ยิ่งทำให้เกิดพลังชีวิตที่หนุนนำยิ่งขึ้นไปใหญ่ เพราะทำแล้วมีความสุขรู้สึกสงบสันติอยู่ภายใน ก็เกิดความคิด ความต้องการ เกิดไอเดียที่อยากจะพัฒนาให้สิ่งนั้น เจริญหรือดียิ่ง ๆ ขึ้นไป วิมังสาก็เกิดขึ้นมาโดยธรรมชาติ กลายเป็นพลังชีวิตที่ถูกขับเคลื่อนหรือแปรเปลี่ยนออกมาจากอธิบาบท ๔ ทำให้ทุกเช้าอยากตื่นขึ้นมาไว ๆ เพื่อที่จะได้ตื่นขึ้นมาทำสิ่งนั้น เหมือนที่พระพุทธเจ้า

^{๕๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *เพิ่มพลังแห่งชีวิต*, หน้า ๘.

^{๖๐}พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ทำอย่างไรจึงเรียนเก่ง*, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐.

ปรารถนาที่จะอยู่ก็เพื่อประกาศพรหมจรรย์ให้เผยแผ่ออกไปยังพุทธบริษัททั้ง ๔ หรือเหมือนที่หลวงพ่อบัญญาณะนทะอยากอยู่เพื่อสร้างอุโบสถกลางน้ำให้สำเร็จ พอเมื่อเสร็จกิจ หรือไม่มีกิจที่ควรทำแล้ว ก็หมดเหตุหมดความจำเป็นที่จะอยู่ต่อไปนั่นเอง

๒.๒ ประเภทของอิทธิบาทธรรม

หลักธรรมสู่ความสำเร็จผลตามแนวพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานแห่งความสำเร็จ หรือเครื่องก่อกำเนิดฤทธิ อันประกอบไปด้วยคุณธรรมพื้นฐานสี่ประการคือ

๑. ฉันทะ ความพอใจ
๒. วิริยะ ความเพียร
๓. จิตตะ ความใส่ใจ
๔. วิมังสา ความไตร่ตรอง

๒.๒.๑ ฉันทะ ความพอใจ

ฉันทะ หมายถึง มีใจรัก ความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ ความอยากความพอใจ ในธรรม^{๖๑}ความรักใคร่ ความชอบใจ ความยินดี ความถนัด พรสวรรค์^{๖๒} (Gift) ลักษณะของฉันทะคือ ความมีใจรักในสิ่งที่ทำ แรงบันดาลใจ แรงจูงใจที่ถูกต้อง^{๖๓}ความต้องการที่จะทำ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๖๔}ความใคร่ปรารถนาเพื่อจะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การปลุกฉันทะให้เกิดขึ้นหรือความพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำ อยากทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ อาทิ ฉันทะในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของอดีตเจ้าชายสิทธัตถะ และเมื่อสำเร็จแล้วก็ต้องไม่พึงพอใจในความสำเร็จหรือความดีที่มีอยู่ จากนั้นเมื่อตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา พระองค์จึงทรงจาริกไปทั่วชมพูทวีปเพื่อแสดงธรรมนี้คือฉันทะที่เป็นความอยากฝ่ายกุศล ที่ต้องการพัฒนาให้งานนั้นมีคุณธรรมเพิ่มพูนมากขึ้น อยากให้งานนั้นบรรลุถึงจุดหมายด้วยความสมบูรณ์เต็มที่ เป็นความอยากในฝ่ายฉันทะ มีฉันทะเป็นแรงบันดาลใจ

ว. วชิรเมธี (พระมหาภูติชัย วชิรเมธี) กล่าวว่า “ใครก็ตามที่ทำงานด้วยใจรัก ถือว่าได้กำไรมากกว่าครึ่งแล้ว เพราะเมื่อทำงานด้วยใจรัก สิ่งก็ตามมากก็คือความสุขจากการทำงาน ไอน์สไตน์บอกว่า ถ้าเราเอามือวางไว้บนเตาไฟ หนึ่งนาทีเท่ากับหนึ่งปี แต่ถ้าอยู่กับคนรักหนึ่งปีอาจเท่ากับหนึ่งนาที หมายความว่า เวลาเรอยู่กับสิ่งใดก็ตามที่ใจเรารักเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว นั่นคือ

^{๖๑}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๓/๓๔๓.

^{๖๒}ทันตแพทย์สม สุจิรา, **คู่มือแสวงพรสวรรค์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๙), หน้า คำนำผู้เขียน.

^{๖๓}พระมหาสมคิด โครธา, “การใช้อิทธิบาท ๔ ในการเรียนของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, **ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓.

^{๖๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๘), หน้า ๑๖๐.

ช่วงเวลาแห่งความสุข”^{๖๕} ดังนั้น คนที่ทำงานด้วยความรัก สิ่งแรกที่ได้คือเขาจะมีความสุขเป็นรางวัลตอบแทนก่อนสิ่งอื่นใด ความรักจึงกลายเป็นเสมือนสะพานนำไปสู่ความสุข ดุจดังการแต่งงานครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิต ที่มีความอยากในฝ่ายฉันทะเป็นพลังผลักดันชีวิตสู่โลกแห่งการทำงาน ความอยากที่เป็นฉันทะนี้ ต่างจากความอยากที่เป็นตัณหา ขณะที่ความอยากของฉันทะนั้นทำให้เกิดความสุข แต่ความอยากของตัณหา นั้น แม้เบื้องต้นจะทำให้เกิดความสุข แต่เบื้องปลายกลับทำให้เกิดความเศร้าหมองคับแคบสะสมไว้ด้วยความเห็นแก่ตัว

ส่วนเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิตกล่าวว่า ตัณหา แปลว่าความอยาก แปลแค่นี้ อาจทำให้เข้าใจผิดใหญ่โต เพราะความอยากของมนุษย์มิได้เป็นตัณหาไปทั้งหมด ความอยากที่ควรพัฒนาให้เกิดในตัวเราก็คือ ความอยากที่ควรลดละก็มี ในกรณีนี้หมายถึงเอาเฉพาะความอยากที่ควรละเว้น ในทางกลับกัน ถ้าอยากในทางดี อยากสร้างสรรค์ความดีงาม ท่านจะเรียกว่า ฉันทะ อยากอย่างนี้มีมากเท่าไรก็ดี

แต่ถ้าอยากได้ใคร่ดีด้วยความเห็นแก่ตัวจัด อยากจะกอบโกยเอามาเพื่อตัวเองและพวกพ้องครอบครัว โดยวิธีใดก็ได้ไม่ว่าจะชอบธรรมหรือไม่ก็ตาม ความอยากอย่างนี้ท่านจะเรียกว่า ตัณหา เป็นสิ่งไม่ดี เป็นสิ่งควรขจัด ในทางพระพุทธศาสนาท่านสอนว่า ตัณหา คือ ความทะยานอยาก เป็นสาเหตุแห่งทุกข์นั้น ท่านก็หมายถึงเอาสิ่งนี้แหละ แต่ถ้าเป็นความอยากในทางดี ทางสร้างสรรค์ พระท่านไม่ใช่คำว่าตัณหา ท่านใช้คำว่า “ฉันทะ”^{๖๖}

นอกจากนี้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ยังได้อธิบายว่า “ความอยากที่เป็นฉันทะนี้ เป็นคนละอย่างกันกับความอยากได้เพื่อตัวตนซึ่งเรียกว่าเป็นตัณหา ความอยากของฉันทะนั้นให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อเห็นสิ่งนั้นบรรลุความสำเร็จส่วนความอยากของตัณหาให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อได้สิ่งนั้นมาให้ตนเสพส่วยหรือปรนเปรอความยิ่งใหญ่พองขยายของตัวตน เป็นความฉ่ำชื่นใจที่เศร้าหมองกิดกันกักตนไว้ในความคับแคบ และมักติดตามมาด้วยความหวงแหนห่วงกังวลเศร้าเสียดายและหวั่นกลัวหวาดระแวง”^{๖๗} ดังนั้น ฉันทะจึงเป็นความอยากทำในสิ่งที่เป็นกุศล ทำแล้วเกิดความสุขใจในสิ่งที่ทำ และไม่มี ความทุกข์ความเศร้าหมองตามมาเป็นผลข้างเคียง “เพราะฉะนั้น คนที่ทำงานด้วยความรัก แม้งานจะหนัก แต่เขาก็ทำงานได้อย่างสบาย และทำอย่างมีความสุข ความรักในงานจึงเป็นสะพานไปสู่ความสุข เมื่อใจรักงาน ก็ไม่สะทกสะท้านต่อความลำบาก”^{๖๘} กล่าวได้ว่า ความสุขนั่นเอง คือรางวัลตอบแทนจากการได้ทำในสิ่งที่รัก เป็นรางวัลแห่งความสุขที่บริสุทธิ์

ตัวอย่างเช่น เมื่อเด็กน้อยคนหนึ่งรักการวาดภาพเป็นชีวิตจิตใจ เขาตั้งใจเขียนภาพด้วยความประณีตอย่างสุดฝีมือ และเมื่อเขาวาดภาพอยู่นั้น ความสุขก็เกิดขึ้นสมาธิก็เกิดขึ้น ในขณะที่

^{๖๕} ว.วชิรเมธี, **คนสำราญ งานสำเร็จ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๔.

^{๖๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ราชบัณฑิต, **ธรรมะ How to**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๑.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๔๔.

^{๖๘} ว.วชิรเมธี, **คนสำราญ งานสำเร็จ**, หน้า ๙๔.

งานวาดขึ้นนั้นกำลังดำเนินไปด้วยดี และในที่สุดเมื่องานวาดภาพขึ้นนั้นสำเร็จเสร็จสมบูรณ์ เด็กน้อย จึงเกิดความตื่นเต้นดีใจสุดขีดกับความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากงานขึ้นนั้นบันดาล มันเป็นความสุขที่บริสุทธิ์โดยธรรมชาติปราศจากปัจจัยภายนอกปรุงแต่ง ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าว “ความสุขด้วยงานและความสำเร็จของงานนั้นเป็นความสุขที่มีใช้เกิดจากการเสพเสวยรสสิ่งใด ไม่จำเป็นต้องอาศัยอามิสตอบแทน และไม่จำเป็นต้องมีใครอื่นมาคอยดูคอยชมพะนอตัวตน”^{๖๔}

หากปลูกเราให้เกิดฉันทะได้ จิตใจจะเกิดพลังอย่างแรงกล้าในการทำงานให้สำเร็จ ลุล่วง เกิดความทุ่มเทร่างกายแรงใจ ถึงขนาดยอมอุทิศตนให้กับสิ่งที่รัก เหมือนที่เจ้าประคุณสมเด็จพระ ท่านกล่าว “เมื่อรักแท้ก็มอบใจให้อาจถึงขนาดยอมสละชีวิตเพื่อสิ่งนั้นได้ เจ้า ขุนนาง เศรษฐี พราหมณ์ คนหนุ่มสาวมากมายในพุทธกาลยอมสละวัง ทรัพย์สมบัติ และโลกามิสมากมายออกบวช ได้ ก็เพราะเกิดฉันทะในธรรม เมื่อได้สดับทราบซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้า แม้คนทั้งหลายที่ทำงาน ด้วยใจรักก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีฉันทะนำแล้วก็ต้องการทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุด ให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุดของ สิ่งนั้น ของงานนั้น”^{๖๕} ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ฉันทะเป็นคุณธรรมเบื้องต้น ที่จะทำการสิ่งใดให้ประสบ ผลสำเร็จ ต้องปลูกฉันทะให้เกิดมีขึ้นก่อน เมื่อเกิดฉันทะเป็นแรงบันดาลใจแล้ว จิตใจก็จะมุ่งมั่นแน่ว แน่ เกิดความเพียร คิดค้นสร้างสรรค์ เพื่อให้สิ่งนั้นหรืองานนั้นดำเนินไปสู่จุดหมายด้วยความ ราบเรียบสม่ำเสมอ ไม่ซ่านสายไปทางอื่น ฉันทสมาธิก็เกิดขึ้นตามด้วยลักษณะอย่างนี้พร้อมกับประธาน สังขาร^{๖๖}คือความเพียรสร้างสรรค์ก็ย่อมเกิดควบคู่ตามมา

๒.๒.๒ วิริยะ ความเพียร

วิริยะ หมายถึง พากเพียรทำสัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์^{๖๗} ความไม่ย่อท้อเข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย^{๖๘}อุตสาหะ วิริยภาพุริยพละ ความกล้าหาญ แกล้วกล้า บากบั่น ก้าว ไป ใจสู้ ความขยันหากพิจารณาตามศัพท์ วิริยะ ยังมีคำไวพจน์อื่น ๆ อีก เช่น คำว่า ปริกกมะ แปลว่า ก้าวไปข้างหน้า, อธิติ แปลว่า ไม่หยุด, วายามะ แปลว่า ไปข้างหน้า ไปไม่หยุด, ปัคคหะ แปลว่า ประคับประคอง^{๖๙}เรียกง่าย ๆ ว่า ก้าวไปข้างหน้า ไม่ยอมหยุดรู้จัก ประคับประคอง

ท่านพุทธทาสกล่าวถึงลักษณะของ “วิริยะ คือการใช้กำลังให้หมดไป เช่น ในการเผา ไหมเชื้อเพลิงของกำลังให้หมดไป เมื่อเราเผาเชื้อเพลิงให้เกิดกำลังเผาไหม้ เชื้อเพลิงก็หมดไป กำลัง ก็หมดไปพร้อมกันทางจิตวิทยาโยคี คำว่า วิริยะ หมายถึงการใช้กำลังของชีวิตไปอย่างสุร่ยสุร่าย คือการใช้กำลังไปในทางกิเลส มีความกำหนดในความรู้สึกทางกามารมณ์ เกิดความร้อนในร่างกาย เมื่อรู้สึกเราร้อนในร่างกาย นั่นคือมันเผาสิ่งซึ่งเป็นเชื้อเพลิงของกำลัง พวกโยคีเชื่อว่า เยื่อกระดูก เป็นที่สะสมกำลังของชีวิต เหมือนกับเชื้อเพลิง พอเกิดความรู้สึกกำหนดทางเพศ จึงถูกเผาให้ละลาย

^{๖๔}พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๘๔๓.

^{๖๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๔.

^{๖๖}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๓.

^{๖๗}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๗/๓๕๘.

^{๖๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐.

^{๖๙}พุทธทาสภิกขุ, โพรธิปักขิยธรรม, หน้า ๒๒.

เป็นน้ำไปสะสมในต่อม Prostate อาการที่ถูกเผาอย่างนี้เขาเรียกว่า วิริยะ ต่อเมื่อไม่ถูกเผา เก็บไว้หล่อเลี้ยงร่างกาย หล่อเลี้ยงมันสมอง เขาจะเรียกว่า โอะชะ โอะชะของชีวิตของร่างกายได้ถูกใช้ไปด้วย ถูกใช้เป็นราคา เขาเรียกว่าวิริยะ ฉะนั้นคำว่าวิริยะในแง่นี้ก็ดี ในแง่ทั่ว ๆ ไปก็ดี หมายถึง การเผาไหม้ Combustion ที่ทำให้เกิดกำลังในทางจิตวิทยา คำว่า วิริยะ หมายถึง ความเพียร การลงมือทำ การใช้กำลังให้หมดไป เพื่อให้ผลงานบางอย่างเกิดขึ้น”^{๗๕} ดังนั้นผลงานหรือเป้าหมายบางอย่างจะสำเร็จลุล่วงได้ ต้องอาศัยวิริยะ ความเพียร ความขยัน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและความยากลำบาก

ส่วน พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) กล่าวว่า “รักแล้วต้องขยัน ความขยันคือ ภาคปฏิบัติการณ์ของความรัก ความรักในงานจะทำให้เรารู้ว่าควรทำงานอะไร ส่วนความขยันจะทำให้งานนั้นก้าวไปสู่ความสำเร็จ การทำงานถ้าขาดความขยัน ความชำนาญก็จะไม่เกิด”^{๗๖} ตัวอย่างเช่น การเรียนพิมพ์ดีดใหม่ ๆ ต้องฝึกวางมือตามแป้นอักษร ฟ ห ก ด ่า ส ว ฝึกทุกวัน พิมพ์ทุกวัน ตอนแรกมือของเรามันจะแข็งมาก เพราะความเพียรยังไม่มา เมื่อความเพียรเกิดขึ้นก็จะกลายเป็นทักษะหรือความชำนาญที่นี้ก็เบาสบาย พิมพ์งานได้อย่างราบรื่น จากที่ยากก็กลายเป็นง่าย กลายเป็นเรื่องธรรมดาไป “ความชำนาญมาจากคำว่าฝึก เมื่อเราฝึกได้ชำนาญ เราก็จะส่งผ่านเผยแพร่ในโลกของการทำงาน คนที่ทำงานได้อยู่แล้วก็จะส่งผ่านมากขึ้น”^{๗๗} นี่คือนิยามที่มีลักษณะก้าวไปข้างหน้า

คำว่า วิริยะ นั้นไม่ได้หมายความว่า ทำอะไรอย่างหักโหม แทบล้มประดาตาย แต่หมายความว่า ทำอะไรก็ตาม ควรทำอย่างต่อเนื่อง แม้ทำน้อย แต่ทำอย่างต่อเนื่อง เหมือนฝนตกจากฟ้าทีละหยด แต่ตกตลอดวัน ก็ทำให้ภาชนะเต็มได้ฉับไฉน ความขยันก็มีอุปไมยฉับนั้น^{๗๘} ฉะนั้นจุดหมายหรือฝั่งฝันอันยาวไกลจะสำเร็จลงได้ก็ด้วยความเพียรที่ทำอย่างสม่ำเสมอ ทำไปทีละน้อย ตามสมควรแก่กำลัง แต่ไม่หยุด เพราะทุกอย่างที่เป็นไปโดยสม่ำเสมอมีกำลังแรงเกินกว่าที่เรานึกฝัน น้ำที่ไหลอยู่ไม่ขาดสาย ย่อมทำให้ก้อนหินกลมมน ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมแพ้พ่ายต่อความพยายามที่สม่ำเสมอ ค่อยทำไปทีละน้อยแต่ทำไปไม่ลดละ

ท่านพุทธทาสภิกขุก็เป็นยอดคนขยันแห่งยุค จากประวัติที่ท่านเล่าเองตอนหนึ่งมีอยู่ว่า ท่านสนใจเรียนภาษาอังกฤษมาก แม้จะอยู่ในป่าก็สู้อุตส่าห์หาหนังสือภาษาอังกฤษมาอ่าน เดินทางไปไหนก็พกพจนานุกรมภาษาอังกฤษตลอดเวลา พบศัพท์อังกฤษอยู่ตรงไหน หากไม่เข้าใจก็ต้องเปิดพจนานุกรมออกค้นความหมายของคำศัพท์ ท่านพุทธทาสเรียนภาษาอังกฤษด้วยตนเองในวัดป่าด้วยความขยันขันแข็ง ในที่สุดก็กลายเป็นพระที่เชี่ยวชาญถึงขั้นแปลตำราเป็นภาษาอังกฤษได้อย่างสละสลวย เป็นที่ยกย่องของนักปราชญ์ทั่วไปทั้งในไทยและต่างประเทศ^{๗๙}

^{๗๕} พุทธทาสภิกขุ, โพรธิปักขิยธรรม, หน้า ๒๓.

^{๗๖} ว.วชิรเมธี, คนสำราญ งานสำเร็จ, หน้า ๙๘.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๗๙} ว.วชิรเมธี, คนสำราญ งานสำเร็จ, หน้า ๙๘.

นอกจากนี้พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ยังได้อธิบายขยายความออกไปอีกว่า วิริยะหรือความขยันมี ๒ ประการ คือ

๑) สสังขาริกวิริยะ ความขยันที่ต้องมีคนอื่นปลุกใจ หรือมีสถานการณ์บีบบังคับ ถ้าไม่มีคนปลุกใจหรือบีบบังคับ บางคนก็หมดกำลังใจ และไม่ยอมทำอะไรต่อไป

๒) อสังขาริกวิริยะ ความขยันที่เกิดจากการปลุกใจตัวเอง แม้คนอื่นจะหมดกำลังใจ ล้มเลิกการทำงานไปแล้ว แต่คนที่ปลุกใจตัวเองจะลุกขึ้นสู้ต่อไป

ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นการทำงานหรือการปฏิบัติธรรมก็ตาม หากมีวิริยะ จิตใจจะแน่วแน่มั่นคง มีลักษณะก้าวไปข้างหน้าสู่จุดหมาย แต่ถ้าในกรณีที่ยังไม่เกิดวิริยะขึ้นในใจ ก็จำเป็นต้องมีการปลุกเร้าระดมความเพียร สร้างพลังของวิริยะให้เกิดมีขึ้น จะเป็นคนอื่นปลุกใจก็ดี หรือจากการปลุกใจตัวเองก็ดี เพื่อให้เกิดความเพียรก้าวไปข้างหน้า ไม่ยอมหยุด ไม่ล้มเลิก อุดหนุนค้ำจุน และพุ่งตรงต่อจุดหมาย สมารถก็เกิดขึ้นได้ ทั้งหมดนี้คือวิริยสมานพร้อมทั้งมีประธานสังขาร^{๕๐} คือความเพียรสร้างสรรค์เข้าประกอบคู่ไปด้วยกัน

๒.๒.๓ จิตตะ ความจดจ่อมุ่งมั่น

จิตตะ หมายถึง ความเอาใจฝักใฝ่ความคิดจดจ่อ ความมุ่งมั่นจิตจดจ่อสมาธิ มโนมานัส ฯลฯ มโนวิญญานธาตุที่เหมาะสมกัน^{๕๑} ท่านพุทธทาสอธิบาย “ในภาษาบาลีคำว่า จิตตะ แปลว่า วิจิตร คือ สวยงาม จิต แปลว่า คิด เมื่อจิตทำงานนั้นคือคิด ดังนั้นคำว่า จิต จะแปลว่า ตัวจิตก็ได้ หรือจะแปลว่าการคิดของจิตก็ได้”^{๕๒} หรือในอีกความหมาย “จิต แปลว่า ก่อสร้าง เหมือนกับปลวกมันก่อกอมปลวก มันก่อก่อขึ้นมาทีละนิด ๆ ในการก่อก่อขึ้นก็เรียกว่าจิตเหมือนกัน แต่เป็นเรื่องทางวัตถุ ถ้าเป็นเรื่องทางจิตก็คือก่อก่ออะไรขึ้นมา สร้างสรรค์อะไรขึ้นมา ก่อก่อสร้างคือสิ่งที่ไม่มี ทำให้มันมี สร้างขึ้นมา ก็ใช้คำว่าจิตนี้เหมือนกัน”^{๕๓}

ลักษณะของจิตตะคือ จิตที่มีสมาธิกำลังจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้นความมีจิตผูกพัน ความเอาใจใส่ ฝ่าคุ่นคิดเรื่องนั้น ปักใจอยู่กับงานนั้น ไม่ปล่อย ไม่ห่างไปไหน พระพรหมคุณาภรณ์อธิบายว่า “ถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรืองานอย่างใดอย่างหนึ่ง คนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รู้เรื่องอื่น ๆ ใครพูดอะไรเรื่องอื่น ๆ ไม่สนใจ แต่ถ้าพูดเรื่องนั้นงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันที บางทีจดทำเรื่องนั้น งานนั้น ขลุกข่วนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืน ไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งเนื้อแต่งตัว อะไรจะเกิดขึ้นก็ไม่สนใจ เรื่องอื่นเกิดขึ้นใกล้ ๆ บางทีก็ไม่รู้ ทำแบบลืมนวันลืมนคืน ลืมกินลืมนอน ความมีใจจดจ่อฝักใฝ่เช่นนี้ ย่อมทำให้สมาธิเกิดขึ้น จิตจะแน่วแน่มั่นคงในกิจที่ทำ มีกำลังมากเฉพาะสำหรับกิจนั้น”^{๕๔} ลักษณะอาการจดจ่อ เอาใจใส่แบบนี้ ท่านพุทธทาสเสริมว่า “คำว่า จิตตสิกขา กับสมาธิสิกขา เป็นอันเดียวกัน เป็นสิ่งเดียวกัน ดังนั้นคำว่า จิตตะ ในที่นี้จึงหมายถึง จิตที่ฝักใฝ่มาดีแล้ว และมีกำลังเป็นสมาธิ หมายถึงกำลังสมาธิ แต่คำแปลในบทเรียนก็

^{๕๐} อ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๓.

^{๕๑} อ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๙/๓๔๕.

^{๕๒} พุทธทาสภิกขุ, โปธิปักขิยธรรม, หน้า ๓๕.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๘๔๔.

แปลว่า ความเอาใจใส่ ‘ความเอาใจใส่’ นี้ผมเห็นว่ามันยังน้อยไป จึงให้จำกัดความกันเสียใหม่ว่า ‘การใช้กำลังจิต’ วิริยะใช้กำลังกาย จิตตะใช้กำลังจิต วิมังสาใช้กำลังปัญญา ฉะนั้น จิตตะที่จะนำมาใช้ในกรณีนี้ต้องเป็น จิตที่เป็นสมาธิ”^{๘๕}

คำว่า การใช้กำลังจิต หรือจิตที่เป็นสมาธินี้ศัพท์ในภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า โฟกัส (Focus) ลองนึกถึงแสงแดดที่สาดส่องมาตามปกติทุกวัน แม้จะส่องลงมาบนแผ่นกระดาษ แต่ก็หาได้มีปฏิกิริยาใดเกิดขึ้นกับแผ่นกระดาษที่วางอยู่ไม่ แต่ถ้านำ “แว่นขยาย” มาทำหน้าที่รวมแสงแดดเข้ามาเป็นจุดเดียวคือจุดโฟกัสแสงแดดจะมีความเข้มข้นมากพอที่จะเผากระดาษให้ลุกไหม้ได้^{๘๖} นี่คือนิยามของการโฟกัส หรือการใช้กำลังจิต ในการจดจ่อมุ่งมั่นกับเป้าหมายกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การทำอะไรก็ตามให้เจาะลงไป ปักใจลงไปในเรื่องนั้นอย่างลึกซึ้ง อย่างมุ่งมั่นจริงจัง และอย่างทุ่มเท ด้วยกำลังความคิด ด้วยกำลังจิตที่ถูกฝึกมาดีแล้ว ใครก็ตามที่ทำงานด้วยการเอาใจจดจ่ออยู่กับงานอย่างทุ่มเทอุทิศตน คนนั้นจะประสบความสำเร็จ

ตัวอย่างเช่น นักฟุตบอลฝรั่งเศสคนหนึ่ง เขาเป็นนักฟุตบอลและนักการเมืองที่มีจิตตะความมุ่งมั่นในตัวเองสูง เพราะยอมอุทิศตนให้กับการเมืองสุดชีวิต วันหนึ่งเขาฟุตบอลไฮด์ปาร์คอยู่กลางสวนสาธารณะถูกจับไปขังคุก ผ่านไป ๑๕ ปี หลังจากได้รับอิสรภาพ แทนที่จะกลับบ้าน เขาตรงไปที่สวนสาธารณะเพื่อพูดต่อจากข้อความที่พูดค้างไว้ นี่คือการงานของหัวใจที่จดจ่อมุ่งมั่น ด้วยการอุทิศตน^{๘๗} ลักษณะการทำงานแบบนี้จะทำให้จิตเกิดมีพลังรวมเป็นสมาธิ แบบที่เรียกว่าเป็นจิตตสมาธิพร้อมกันนั้นก็เกิดปธานสังขาร^{๘๘} คือความเพียรสร้างสรรค์ร่วมสนับสนุนไปด้วย

๒.๒.๔ วิมังสา ปัญญา

วิมังสา หมายถึง ปัญญา ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ^{๘๙} พิจารณา วิทิจจวิชัย ความเลือกสรร เข้าไปกำหนด ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด การใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ปัญญาเหมือนปลัก ปัญญาปัญญาธิริย ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้วความไม่หลงมกมาย อัมมวิชัยสัมโพชฌงค์^{๙๐} วิจัย เลือกสรร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา^{๙๑} ไตร่ตรอง โยนิโส-มนสิการ การใช้ความคิดถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ^{๙๒} วิเคราะห์ สังเคราะห์ สร้างสรรค์ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เรียกว่า “วิมังสา” หรือปัญญา ปัญญาแบ่งออกเป็น ๓ ประการ กล่าวคือ

^{๘๕}พุทธทาสภิกขุ, โพรธิปักขิยธรรม, หน้า ๓๕.

^{๘๖}ทาสโพธิญาณ, แกะสลักข้าง ดอกสกัดเป้าหมาย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://mgroonline.com/dhamma/detail/9570000138163>[17 มกราคม 2561].

^{๘๗}ว.วชิรเมธี, คนสำราญ งานสำเร็จ, หน้า ๙๘.

^{๘๘}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๓.

^{๘๙}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๒/๓๔๗.

^{๙๐}อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕๖/๑๖๐.

^{๙๑}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๗/๓๕๘.

^{๙๒}พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๖๒๑.

๑) สุตมยปัญญา เป็นปัญญาจากการอ่านฟัง ๒) จินตามยปัญญา เป็นปัญญาจากการพิจารณาใคร่ครวญ ๓) ภาวนามยปัญญาเป็นปัญญาจากการปฏิบัติ^{๙๓}

พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของบุคคลผู้มีวิมังกสา คือมีภาวนามยปัญญา หรือปัญญาในการปฏิบัติ รวมทั้งตั้งคำถามเป็นสมมุติฐานเพื่อนำไปสู่การวินิจฉัย พระองค์ทรงเป็นนักวิจัยชั้นยอดของโลก พระองค์สามารถสร้างปัญญาขึ้นมาใหม่จากเหตุการณ์ที่คนทั้งหลาย มองไม่เห็นว่าจะเป็นทางมาของปัญญาได้อย่างไร ในพุทธประวัติระบุว่า สาเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช เป็นเพราะว่าพระองค์ทรงรู้จักใช้ปัญญาในเชิงสร้างสรรค์ อันได้แก่การรู้จักคิดเชิงวิเคราะห์หาคำที่เช่น เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ ก็ทรงตั้งคำถามเชิงวิเคราะห์ว่า ทำไมคนต้องแก่ เมื่อทรงเห็นคนเจ็บ คนตาย และสมณะ ก็ทรงตั้งคำถามตามมาทันทีว่า ทำไมต้องเจ็บ ทำไมต้องตาย และทำไมต้องปลีกตนออกไปบวชอยู่ในป่า สิ่งซึ่งพระองค์ตั้งคำถามนั้น แท้ที่จริงก็เป็นเพียงปรากฏการณ์แสนธรรมดาในวิถีชีวิตของเราในทุกวันนี้ นั่นเอง แต่พอตั้งคำถามแล้ว กระบวนการใช้ความคิดเชิงวิเคราะห์ของเจ้าชายสิทธัตถะก็ดำเนินไปอย่างเป็นระบบ กระทั่งในที่สุดทรงค้นพบว่า เพราะยังคงมี อวิชชา (ความไม่รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง) คอยบังดวงตา คือปัญญาอยู่ มนุษยชาติจึงไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์อันสืบเนื่องมาจากการเกิด แก่ เจ็บ และตาย

พระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจธรรมก็เพราะทรงเริ่มต้นด้วยการเป็นนักวิจัยก่อน จากนั้นจึงทรงเป็น นักวิทยาศาสตร์ ด้วยการที่ทรงอุทิศชีวิตของพระองค์ลงวางเป็นเดิมพัน และทำการทดลองค้นคว้าหาความจริงอยู่ถึง ๖ ปี จึงประสบความสำเร็จ ค้นพบคำตอบสุดท้ายแห่งชีวิต และพระองค์ก็กลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่สุด^{๙๔} การคิดหาเหตุผลและทดลองค้นคว้าหาความจริงอย่างนี้ ย่อมช่วยรวมจิตให้คอยกำหนดและติดตามเรื่องที่พิจารณาอย่างติดใจตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่แล่นดังไปกับเรื่องที่พิจารณา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก และมีกำลัง เรียกว่าเป็นวิมังกสาสมาธิ ซึ่งจะมีประธานสังขาร^{๙๕} คือความเพียรสร้างสรรค์ และป้องกันเกิดขึ้นมาด้วย เช่นเดียวกับอิทธิบาทธรรมในข้ออื่น^{๙๖}

รวมความว่า อิทธิบาทธรรมนั้น แบ่งประเภทการทำหน้าที่ออกไปอย่างชัดเจนถึง ๔ ประการกล่าวคือ ฉันทะ ความรัก ชอบพอใจ อยากทำสิ่งนั้น วิริยะ ความกล้า ใจสู้ ขยันทำอยู่กับสิ่งนั้น จิตตะ ความมุ่งมั่น จดจ่อ โฟกัสอยู่กับสิ่งนั้น วิมังกสา ปัญญา ในการคิดพิจารณา วิเคราะห์สังเคราะห์ สร้างสรรค์อยู่กับสิ่งนั้น การแบ่งประเภทออกมาในที่นี้ ก็เพื่อแยกออกมาให้เห็นหน้าที่การทำงานที่แตกต่างกัน ของแต่ละข้อธรรมได้อย่างชัดเจน แต่เมื่อเวลาใช้งานจริง อิทธิบาท ๔ ต้องมาด้วยกัน เป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันหลอมรวมเป็นองค์ประกอบเดียวกัน จึงจักก่อเกิดเป็นพลังขับเคลื่อนชีวิตมุ่งสู่เป้าหมายได้สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง

^{๙๓}พระราชมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **รวมปาฐกถาธรรม ชุดเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐.

^{๙๔}ว.ชรเมธี, **คนสำราญ งานสำเร็จ**, หน้า ๙๘.

^{๙๕}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๓.

^{๙๖}พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า ๘๔๕.

๒.๓ อิทธิบาทธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ทุกศาสนาล้วนต้องมีหลักธรรมคำสอน หรือคัมภีร์ที่บรรจุคำสอนของศาสดาในแต่ละศาสนาเอาไว้ เพื่อให้สาวกหรืออนุชนคนรุ่นหลังที่เคารพเลื่อมใสศรัทธาได้ใช้ศึกษา เพื่อประโยชน์เป็นแนวทางในการฝึกตน ยิ่งในพระพุทธศาสนาด้วยแล้ว คำสั่งสอนของพระบรมศาสดายิ่งสำคัญมากเหนืออื่นใดนั่นเพราะก่อนพระพุทธเจ้าจักปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสสั่งกำชับไว้กับพระอานนท์ว่า “อานนท์ ธรรมและวินัยที่เราได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภายหลังเมื่อเราล่วงลับไป จักเป็นศาสดาของพวกเขาทั้งหลาย”^{๙๗}

ความรู้ หลักการ แนวคิด หรือทฤษฎี ในโลกนี้มีอยู่มากมายที่ถูกคิดค้นขึ้นมาโดยนักคิด แต่แล้วเมื่อเวลาผ่านไปไม่นาน แนวคิดหรือทฤษฎีเหล่านั้นก็ถูกหักล้างลงด้วยแนวคิดของคนรุ่นหลังที่พิสูจน์ให้เห็นความจริงได้มากกว่า แต่จุดเด่นของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็คือ เป็นสังฆธรรมความจริง เป็นกฎสากลแห่งจักรวาล ที่ไม่ถูกลบล้าง ไม่มีใครสามารถมาคัดง้าง หรือหักล้างลงไปได้ ที่สำคัญคือทนต่อกาลเวลา ทนต่อการพิสูจน์ ไม่ว่าจะอุปกรณ์เครื่องมือที่นำมาพิสูจน์จะทันสมัยเพียงใดก็ตาม หากเรื่องนั้นเกี่ยวกับทุกข์ การดับทุกข์ การฝึกตน หรือแม้แต่เรื่องของความสำเร็จในชีวิตก็ตาม เรื่องเหล่านี้พระพุทธองค์ได้ตรัสเปิดเผยแนวทางหรือวางหลักการเอาไว้แล้วในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่เราต่างคุ้นชื่อกันเป็นอย่างดีว่า พระไตรปิฎก

ในบทนี้ผู้วิจัยขอนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับอิทธิบาทธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา ที่บรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และพระสาวกสำคัญบางรูปรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ดุจเดียวกับตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่รวมสิ่งของต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน ๓ หมวดใหญ่ ๆ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก^{๙๘} เพื่อศึกษาความสำเร็จตามหลักอิทธิบาทในพระไตรปิฎก ด้วยวิธีวิจัยเชิงเอกสาร ผลจากการสืบค้นพบว่า ในพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม มีอิทธิบาทธรรมปรากฏใน ๒๘ เล่ม แบ่งออกเป็น พระวินัยปิฎก ๓ เล่ม, พระสุตตันตปิฎก ๒๑ เล่ม, และพระอภิธรรมปิฎก ๔ เล่ม ซึ่งผู้วิจัยพบว่าความสำเร็จตามหลักอิทธิบาทมี ๔๗ อย่าง ล้วนเป็นความสำเร็จที่อยู่เหนือสามัญวิสัยของมนุษย์ธรรมดาจะทำได้ ภาษาพุทธธรรมเรียกว่า อุตตริมนุษยธรรม จัดเป็น ๘ กลุ่มใหญ่ ได้แก่ ๑) การบรรลุอรหัตตผล ๒) การแสดงฤทธิ์ได้ ๓) การได้ปัญญาพิเศษ ๔) การทำให้อายุยืน ๕) การทำให้พระพุทธศาสนามั่นคง ๖) การมีความสุขในชีวิต ๗) การทำให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ๘) การละอิทธิบาทธรรมโดยมีเงื่อนไขหลักสำคัญก็คือ สมาธิ ปธานสังขาร และความชำนาญในอิทธิบาทของผู้ปฏิบัติ ซึ่งในที่นี้เพื่อป้องกันมิให้เป็นการซ้ำซ้อน ผู้วิจัยจะไม่ยกมากล่าวอ้างทั้งหมด แต่จะขอยกมาแสดงเป็นกรณีตัวอย่างเพียงบางส่วนเท่านั้น โดยเน้นไปที่เนื้อหาสาระสำคัญ บริบท และวัตถุประสงค์ในการแสดงอิทธิบาทตามขอบเขตรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ อิทธิบาทที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

^{๙๗}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๙๘}ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

พระวินัยปิฎกเป็นแหล่งขุมมกุฎเกณฑ์ข้อบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของคณะสงฆ์ทั้งภิกษุและภิกษุณี^{๙๙} ที่พระพุทธเจ้าได้ ทรงแสดงไว้ เพื่อป้องกันการล่วงละเมิด หากภิกษุรูปใดล่วงละเมิดก็ต้องมีโทษตามสมควรแก่พระ วินัยในข้อที่ล่วงไปจากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าอิทธิบาทที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกมีเนื้อหาสาระที่ แตกต่างกันอยู่สามประการ กล่าวคือ ๑) อิทธิบาทที่เกี่ยวกับการอวดอุตตริมนุสสธรรม ๒) อิทธิบาท ที่เกี่ยวกับการบัญญัติสิกขา ๓) อิทธิบาทที่สอดคล้องกับความมหัสจรรย์แห่งมหาสมุทร โดยจะ นำเสนอไปตามลำดับดังนี้

๑) อิทธิบาทที่เกี่ยวกับการอวดอุตตริมนุสสธรรม

สมัยนั้นในวัชชีชนบทเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ยากที่ ภิกษุจะบิณฑบาตเลี้ยงชีพได้ พวกภิกษุที่จำพรรษาอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำวัคคุมทา จึงช่วยกันคิดหาอุบาย ในการบิณฑบาต แล้วได้ข้อสรุปว่า “ควรใช้วิธีกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมของกันและกันให้พวก คนหูสั่นฟัง” จากนั้นจึงพากันประพฤติตามนั้น

ครั้นเมื่อถึงเวลาอยู่จำพรรษาครบ ๓ เดือน พวกภิกษุเหล่านั้นจึงพากันมาเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าที่ภูฏาคารศาลา เขตกรุงเวสาลี ในขณะที่ภิกษุรูปอื่นที่มาจากทิศต่าง ๆ ดูชอบดม ซอมซ่อ ผิดกับพวกภิกษุที่มาจากฝั่งแม่น้ำวัคคุมทาที่ดูอิมเอิบ ฝ่องใส เมื่อพระพุทธเจ้าได้ถามจึง ทราบความจริงว่า ภิกษุพวกนี้ใช้อุบายกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่จริงในตนให้พวกคนหูสั่น ฟัง ทำให้ชาวบ้านพากันมาใส่บาตร ให้ความอุปถัมภ์บำรุงกันเป็นอย่างดี เพราะเข้าใจว่าพวกภิกษุ เหล่านี้เป็นพระอรหันต์คุณธรรมชั้นสูง นี่เองจึงเป็นสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิบาท ๔ ขึ้นมาในพระวินัยปิฎก แต่มูลฐานในการตั้งข้อบัญญัติสิกขาบทที่แท้จริงนั้นมาจาก “โถยจิต” ของ ภิกษุผู้มีเจตนากล่าวอวดอ้างออกไปพระพุทธองค์จึงปรับโทษเป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดในพระ วินัย ในกรณีนี้คือ เป็นปาราชิก สำหรับภิกษุผู้กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ตนไม่มีอยู่จริง เช่น “ภิกษุกล่าวเท็จทั้งที่รู้ที่อยู่ว่า ‘ข้าพเจ้าเข้าสตีปฏิฐาน ๔ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ ได้แล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เป็นผู้ชำนาญในอิทธิบาท ๔ แล้ว ต้องอาบัติปาราชิก’”^{๑๐๐}

ท่านได้อธิบายที่ชื่อว่า อุตตริมนุสสธรรม ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา ฯลฯ คำว่า มรรคภาวนา หมายถึง สตีปฏิฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔ เป็นต้นในกรณีปรับอาบัตินั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้เป็น ๒ นัยยะ คือ ผู้ที่กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ ไม่มีในตน ด้วยความจงใจ อย่างนี้ถือเป็นอาบัติปาราชิก นี่คือนัยยะที่หนึ่ง

ส่วนภิกษุผู้ที่เข้าใจผิด สำคัญตนผิดคิดว่าตัวเองได้บรรลุมรรคผล หรือคุณวิเศษข้อใดข้อ หนึ่งแล้วกล่าวออกไป อย่างนี้เป็นกรณียกเว้น ไม่ถือว่าเป็นอาบัติปาราชิกนี่คือนัยยะที่สอง

^{๙๙}คณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกวิเคราะห์ (Tipitaka Analysis)**, (พระนคร ศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๑๐๔.

^{๑๐๐}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๐๗/๑๙๒.

ในกรณีที่อิทธิบาทไปเกี่ยวข้องกับเรื่องอาบัติของภิกษุนั้น เรื่องนี้ต้องทำความเข้าใจว่า อิทธิบาทนั้นเป็นหลักธรรมที่บริสุทธิ์และให้ผลเป็นความสำเร็จทุกเมื่อแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ แต่ที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติข้อห้าม ก็เพื่อมิให้ภิกษุผู้ที่ไม่มียุติธรรมในตนอยู่จริงมากล่าวอวดอ้างนั้น ก็ เพื่อป้องกันผลร้ายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นทั้งแก่ตัวของภิกษุผู้อวดอ้างเอง และทั้งกับพระพุทธศาสนาที่จะ เกิดความเสื่อมเสียตามมาภายหลัง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสให้เหตุผลว่า “ภิกษุผู้กล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมอันไม่มีอยู่ไม่เป็นจริงจัดเป็นยอดมหาโจรในโลก^{๑๑๑}” ข้อนี้เพราะเหตุใด เพราะภิกษุนั้นฉัน อาหารของชาวบ้านด้วยโดยจิต^{๑๑๒}” พระองค์อธิบายเพิ่มเติมต่อไปอีกว่า

“การที่พวกเรากล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมของกันและกันที่ไม่มีอยู่จริงให้พวกคฤหัสถ์ฟัง เพราะเห็นแก่ปากท้องนั้น ให้พวกเธอใช้มีดคว้านท้องตัวเองยิ่งดีกว่ากล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมที่ไม่มี อยู่จริงให้พวกคฤหัสถ์ฟังเช่นนี้ เพราะอะไร ก็เพราะผู้ใช้มีดคว้านท้องตัวเอง แม้จะถึงความตายหรือ ทุกข์ปางตาย แต่หลังจากตายแล้วก็ไม่ต้องไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาตนรก ส่วนผู้กล่าวอวดอุ ตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีอยู่จริงในตนให้พวกคฤหัสถ์ฟัง หลังจากตายแล้วก็ต้องไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคน ที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย อันที่จริง กลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย ส่วนคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป”^{๑๑๓}

๒) อิทธิบาทที่เกี่ยวกับการบัญญัติสิกขา

จากหัวข้อที่แล้ว ผู้วิจัยพบว่าเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิบาท ๔ ขึ้นมาในพระวินัย พิฎก ก็เพื่อตั้งข้อบัญญัติสิกขาบท เพื่อปรับโทษเป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดในพระวินัยซึ่งไม่มีคุณ วิเศษอยู่ในตน แต่ยังมีอีกกรณี คือในกรณีที่มิใช่คุณวิเศษอยู่จริงในตน และได้กล่าวออกไปก็เป็นอาบัติ เช่นกัน แต่เป็นอาบัติเบา คืออาบัติปาจิตตีย์ สำหรับภิกษุผู้กล่าวแก่นุสสัมบันว่า “ข้าพเจ้าเข้าสู่ติ ปฎฐาน ๔ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ ได้แล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เป็นผู้ชำนาญในอิทธิบาท ๔ แล้ว เมื่อผู้ ที่ฟังเข้าใจ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แต่ถ้าผู้ฟังไม่เข้าใจ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๑๔} ส่วนในกรณีกล่าวอ้างถึง ภิกษุรูปอื่นที่อยู่ในวิหารของท่านว่า ได้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อิทธิบาท ๔ เป็นต้น อย่างนี้ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๑๕}

ในกรณีนี้แม้ภิกษุจะมีอิทธิบาทอยู่จริงในตนก็ตาม แต่ถ้ากล่าวอวดอ้างออกมา ท่านก็ จัดเป็นอาบัติเช่นกัน เพียงแต่เป็นอาบัติเบา ทว่าสิ่งที่ควรให้ความสำคัญและต้องทำความเข้าใจให้ดีก็ คือ อิทธิบาท ๔ นั้น ไม่ใช่เหตุแห่งการนำไปสู่ข้อบัญญัติสิกขาในพระวินัย มูลฐานที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ ตัวบุคคลคือ ภิกษุต่างหาก ภิกษุผู้มีเจตนาจงใจกล่าวอวดอ้างคุณของอิทธิบาท ๔ ออกไป จะเพื่อ

^{๑๑๑}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๕/๑๘๑.

^{๑๑๒}โดยจิต หมายถึง จิตคิดจะขโมย, ความคิดที่จะลักคิดจะถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ ด้วย อากาณเฆจร คือมีเจตนาลัก ฉ้อ โกง ทรยศ เป็นต้น

^{๑๑๓}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๕/๑๘๐.

^{๑๑๔}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๗๔/๒๖๔.

^{๑๑๕}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๗๕/๒๖๖.

อะไรก็แล้วแต่ นี่ต่างหากเป็นความผิดอันเป็นมลทินที่พระพุทธองค์ตำหนิ ส่วนอิทธิบาทธรรมนั้น พระพุทธองค์มิได้ตำหนิ มีแต่สรรเสริญสำหรับผู้ที่เจริญดีแล้ว ทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท

๓) อิทธิบาทที่สอดคล้องกับความมหัศจรรย์แห่งมหาสมุทร

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าเหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอิทธิบาท ๔ ไว้ในพระวินัยปิฎก ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าในธรรมวินัยนี้มีสิ่งอัศจรรย์อยู่หลายประการดุจเดียวกับมหาสมุทร อาทิเช่น ในมหาสมุทร มีรสเดียวคือรสเค็ม ในธรรมวินัยนี้ก็มีรสเดียวคือวิมุตติรส (รสแห่งความหลุดพ้น) โดยรายละเอียดนั้น พระองค์ตรัสเปรียบเทียบธรรมวินัยนี้กับมหาสมุทรซึ่งมีความมหัศจรรย์อยู่ ๘ ประการ กล่าวคือ

๑. มหาสมุทรลุ่มลึกลงไปตามลำดับในธรรมวินัยนี้ ก็มีการศึกษาไปตามลำดับมีการบำเพ็ญไปตามลำดับมีการปฏิบัติไปตามลำดับ ไม่ใช่มีการบรรลุหรือหัตถผลโดยทันทีเหมือนมหาสมุทรลาดต่ำไปโดยลำดับ

๒. น้ำในมหาสมุทรมีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่งในธรรมวินัยนี้พระสงฆ์สาวกทั้งหลายของเรา ย่อมไม่ละเมิดสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เหมือนน้ำในมหาสมุทรมีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง เป็นต้น

มาถึงในลำดับที่ ๗ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ในมหาสมุทรมีรัตนะมากมายหลายชนิด เช่น แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูริย์ สังข์ เป็นต้น ในธรรมวินัยนี้ก็มีรัตนะมากมายหลายชนิดคือ สติปัญญา ๔, สัมมปธาน ๔, อิทธิบาท ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ ดุจดั่งมหาสมุทรที่มีรัตนะมากมายหลายชนิด”^{๑๐๖} เหล่านี้เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ที่ไม่เคยปรากฏ

ในกรณีนี้ก็ยิ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมที่พระพุทธองค์สรรเสริญ และทรงยกย่องว่าเป็นหนึ่งรัตนะที่มีค่าในธรรมวินัยนี้ ดังนั้นแม้จะตรัสอยู่ในพระวินัย หรือถูกโยงอยู่กับการบัญญัติสิกขาบท แต่บทบาทหน้าที่ของอิทธิบาท ๔ ก็ยังเป็นธรรมที่ทำให้บุคคลประสบความสำเร็จ หรือบรรลุธรรมได้เป็นอย่างดี ไม่เสื่อมคลาย ขอเพียงผู้ปฏิบัติศึกษาและทำตนให้สอดคล้องต้องกันกับหลักอิทธิบาท ความสำเร็จก็ย่อมเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน ไม่จำกัดกาล

๒.๓.๒ อิทธิบาทในพระสูตรต้นปิฎก

ในส่วนของอิทธิบาทที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต้นปิฎกหรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า พระสูตร ซึ่งเป็นประมวลเทศนาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงแก่บุคคลต่างชั้น ต่างวรรณะ ในเวลาและสถานที่แตกต่างกัน เป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง คำบรรยายธรรมบ้าง เป็นรูปร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง หรือร้อยกรองผสมร้อยแก้วบ้าง รวมถึงคำเทศนาของพระสาวกสำคัญบางรูป^{๑๐๗} ในส่วนนี้ผู้วิจัยพบว่า อิทธิบาทธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรนั้น มีเนื้อหาสาระที่น่าศึกษา โดยจะเลือกคัดสรรมานำเสนอเพียงบางส่วน คือเลือกมาแต่เฉพาะพระสูตรที่โดดเด่นและแตกต่างกันดังนี้ ๑) อิทธิบาทในมหา

^{๑๐๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๔.

^{๑๐๗} ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๒๕.

ปรินิพพานสูตร ๒) อธิธิบาทในปุพพสูตร ๓) อธิธิบาทในโมคคัลลานสูตร ๔) อธิธิบาทในปฐมอนันตสูตร ซึ่งในแต่ละพระสูตรก็มีขอบเขตรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) อธิธิบาทในมหาปรินิพพานสูตร

ในมหาปรินิพพานสูตร เป็นพระสูตรที่มีขนาดใหญ่กว่าด้วยเรื่อง การเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าซึ่งมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ อยู่หลายประการเหมาะสำหรับการศึกษาของพุทธศาสนิกชนแต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอตัดความนำมาแสดง แต่เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอธิธิบาทธรรมเท่านั้น กล่าวคือ

ท่านพระอนันตได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้า ดำรงพระชนมชีพต่อไปอีก ๑ กัป เพื่อประโยชน์สุขกับคนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก ทรงตรัสตอบว่า พระองค์ได้ทรงแสดงนิมิตให้พระอนันตฟังถึง ๓ ครั้งแล้วเพื่อให้อาราธนา ถ้าพระอนันตกราบทูลอาราธนา ก่อนหน้านั้น พระองค์จะทรงรับคำ เพื่ออธิฐานดำรงพระชนมชีพอยู่ได้เป็นกัป ๆ ด้วยอำนาจแห่งอธิธิบาท ๔ ประการ แล้วทรงแสดงอานุภาพของอธิธิบาท ๔ ประการให้ฟัง จากนั้นทรงให้เหตุผลว่า บัดนี้พระองค์รับคำอาราธนาของมารแล้ว พระองค์จะต้องปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า จะคืนคำไม่ได้ นี่คืออานุภาพของอธิธิบาท ๔ ที่ปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้มีอายุยืน^{๑๐๘}

ข้อสังเกตคือ อธิธิบาท ๔ นั้นเป็นธรรมอันมหัศจรรย์ เพราะสามารถแสดงบทบาทหน้าที่ได้หลากหลาย ขึ้นอยู่กับผู้ศึกษาปฏิบัติจะนำไปพลิกแพลง เช่น ในกรณีนี้แทนที่จะเป็นธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ ก็กลายมาเป็นธรรมที่ทำให้มีอายุยืน สำหรับผู้ที่เจริญดีแล้ว ทำให้มากแล้ว ซึ่งอธิธิบาท ๔ ประเด็นนี้จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากสำหรับข้อธรรมที่ปรากฏในพระสูตร เพราะเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาค้นคว้าทำความเข้าใจให้ดี เพื่อรู้ชัดถึงคุณประโยชน์ของอธิธิบาทธรรมอย่างลึกซึ้ง

๒) อธิธิบาทในปุพพสูตร

ในปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ กล่าวคือ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเหตุการณ์สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงดำริถึงเหตุปัจจัย และผลแห่งการเจริญอธิธิบาท ๔ ประการ ซึ่งก่อให้เกิดฤทธิ์ คือผลสำเร็จหลายประการ อาทิเช่น ๑) อธิธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ ๒) ทิพพโสต หุทิพย์ ๓) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้กระแสจิตผู้อื่นได้ ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกรู้ชาติก่อนได้ ๕) จุตูปปาตญาณ เห็นจติและอุบัติของสัตว์ได้ หรือเรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๖) ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ^{๑๐๙} โดยอุบายวิธีที่พระองค์ตรัสแนะนำให้ประพฤติปฏิบัติดังนี้

กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทะ, วิริยะ, จิตตะ, วิมังสา ในการทำสมาธิอันประกอบด้วยประธานสังขารดังนี้ว่า

อธิธิบาทของเราจักไม่ย่อหย่อนนักไม่ต้องประคับประคองเกินไป

^{๑๐๘}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๖-๑๖๗/๑๑๒.

^{๑๐๙}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๑.

ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ชานไปในภายนอก และมีความหมายรู้ว่า
 เบื้องหน้าและเบื้องหลังเหมือนกัน เบื้องบนและเบื้องล่างก็เหมือนกัน
 อีกทั้งกลางคืนเหมือนกลางวัน และกลางวันเหมือนกลางคืน
 เธอมีใจสงบ ปราศจากเครื่องร้อยรัด^{๑๑๐} อบรมจิตให้สว่าง^{๑๑๑}อยู่

ข้อสังเกตคือ อธิบาบท ๔ ในที่นี้พระพุทธรองค์มุ่งเป้าหมายที่การทำสมาธิ ไม่ว่าจะเป็
 ฉันทะ ก็เป็นฉันทสมาธิ วิริยะก็เป็นวิริยสมาธิ เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าอธิบาบทนั้นตรัสพัวพันอยู่
 กับการทำสมาธิ มีสมาธิเป็นกิจ เป็นเป้าหมาย เพราะสมาธิที่มีกำลังมากทำให้เกิดฤทธิ์เป็นประการ
 ต่าง ๆ และตลอดเวลาที่ฝึกอบรมจิตเจริญอธิบาบท ๔ ก็ต้องรู้จักบริหารจัดการอารมณ์ตัวเองให้เกิด
 ความสมดุลคือไม่หุดหู่ และไม่ฟุ้งชาน ไม่หย่อนเกินไป และก็ไม่ต้องประคองเกินไปนัก นอกจากนี้
 พระพุทธรองค์ยังตรัสเชื่อมโยงไปถึง ปธานสังขารอีกด้วย

๓) อธิบาบทในโมคคัลลานสูตร

ในพระสูตรนี้ ว่าด้วยเรื่องที่พระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์คือ พระพุทธเจ้ามีรับสั่งให้ท่าน
 ไปปราบภิกษุผู้ฟุ้งชาน ถือตัว โลเล ปากกล้า ขาดสติสัมปชัญญะ ซึ่งอยู่ในปราสาทของนางวิสาขา
 พระโมคคัลลานะจึงไปแสดงอิทธิฤทธิ์สังขาร ทำให้ปราสาทของวิสาขาซึ่งปลูกสร้างอย่างมั่นคงแข็งแรง
 เกิดสั่นสะท้านหวั่นไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้าของท่านเป็นเหตุให้ภิกษุเหล่านั้นตกใจกลัว ขนลุกขน
 พองสยองเกล้า จึงรีบออกไปยืนอยู่นอกปราสาทพลางคุยกันถึงเหตุอัศจรรย์นั้นว่า “น่าอัศจรรย์จริง
 หนอ เรื่องนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อน ลมก็ไม่พัด อีกทั้งตัวปราสาทของนางวิสาขานี้ ก็มีรากฐานลึก
 ฝังไว้แน่นหนามั่นคงแข็งแรง ไม่หวั่นไหว ไม่โยกคลอน เมื่อเป็นเช่นนี้คงมีอะไรสักอย่างมาทำให้
 ปราสาทนี้สั่นสะเทือนหวั่นไหวอย่างแน่” ต่อมาพระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปตรัสว่า เป็นเพราะอิทธิฤทธิ์
 ของท่านพระโมคคัลลานะและตรัสเพิ่มเติมว่า เหตุที่ทำให้พระเถระแสดงอิทธิฤทธิ์ได้แบบนี้ เป็นผล
 มาจากการเจริญอธิบาบท ๔ ประการ^{๑๑๒}

ข้อสังเกตคือ ในกรณีสำหรับกำราบคนหัวดี การแสดงอิทธิฤทธิ์ให้เห็นเป็นอัศจรรย์ดังที่
 พระโมคคัลลานะแสดงก็ใช้ได้ผล อีกทั้งพระพุทธรองค์ก็ทรงสรรเสริญยกย่อง ไม่ทรงตำหนิเกี่ยวกับ
 การแสดงฤทธิ์ในที่นี้ เพราะบางครั้งการฝึกฝนอธิบาบท ๔ ซึ่งเป็นไปเพื่อสมาธิ ก็ต้องใช้เวลาและ
 ความอดทน อีกทั้งต้องมีศรัทธา มีแรงบันดาลใจ จากบุคคลต้นแบบที่ทำได้จริง ปฏิบัติแล้วเห็นผล
 เป็นที่ประจักษ์เช่นเดียวกับพระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์ให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดแรงบันดาลใจ แปลว่าฤทธิ์
 หรือความสำเร็จหากใช้ให้ถูกที่ถูกกาลเทศะ ก็เป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ในอีก
 ทางหนึ่ง

๔) อธิบาบทในปฐมอนันตสูตร

^{๑๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๔/๓๙๔.

^{๑๑๑} อบรมจิตให้สว่าง ในที่นี้หมายถึงทำจิตให้สว่างด้วยทิพพจักขุญาณ (อง.จตุกก.อ. ๒/๔๑/๓๔๒)

^{๑๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๖/๓๙๗.

ในพระสูตรนี้ ว่าด้วยเรื่องทีพระอานนท์เข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ว่า “อิทธิ เป็นอย่างไร อิทธิบาท เป็นอย่างไร อิทธิบาทภาวนา เป็นอย่างไร และปฏิบัติที่ให้ถึงอิทธิบาท เป็นอย่างไร” พระพุทธองค์ได้ตรัสอธิบายคำว่า

อิทธิ หมายถึง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ยอมแสดงฤทธิ์ได้หลายประการ ฯลฯ
 อิทธิบาท หมายถึง มรรคและปฏิบัติเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์
 อิทธิบาทภาวนา หมายถึง ภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ มีฉันทสมาธิประธานสังขาร เป็นต้น
 ปฏิบัติที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘^{๑๓๓}

ข้อสังเกตคือ ข้อปฏิบัติของอิทธิบาทภาวนา กับอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นไวยากรณ์กัน ถ้าพิจารณาอย่างละเอียดก็จะพบว่า ทางที่นำไปสู่ความสำเร็จหรือการบรรลุธรรมนั้น อิทธิบาท ๔ เป็นมรรคฉบับย่อ ส่วนอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นฉบับเต็ม คล้ายกับปฏิจางสมุปบาทกับอริยสัจ ๔ ที่เป็นฉบับย่อกับฉบับเต็มนั่นเอง ดังนั้นใครถนัดปฏิบัติธรรมตามหลักของอริยมรรคมีองค์แปด ก็ชื่อว่า ปฏิบัติตามหลักของอิทธิบาท ๔ หรือใครถนัดปฏิบัติอิทธิบาท ๔ ก็ชื่อว่าปฏิบัติตามหลักของอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยเช่นกัน ดังหลักฐานข้อธรรมที่นำมาแสดงข้างต้น

รวมความว่า อิทธิบาทในแต่ละพระสูตรที่ยกมาแสดงนี้ มีความเหมือนกันและความต่างกันในส่วน ที่ว่าเหมือนกันก็คือ อาศัยธรรมทั้งสี่ประการคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา นำไปสู่ผลลัพธ์หรือความสำเร็จ โดยมีสมาธิเป็นศูนย์รวมพลังและมีประธานสังขารเป็นธรรมหนุนนำและส่งเสริม แต่ที่ต่างกันก็คือ อิทธิบาทในมหาปริณิพพานสูตรนั้น เป็นธรรมที่ทำให้มีอายุยืน ต่างจากอิทธิบาทในพระสูตรอื่น ๆ ที่นำมาแสดงประกอบคือ อยู่ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จหรือเป็นเครื่องก่อกำเนิดฤทธิ์ และนี่ก็คือสิ่งที่เหมือนกันและต่างกันของอิทธิบาทในแต่ละพระสูตรที่นำมาแสดง

๒.๓.๓ อิทธิบาทที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

อิทธิบาทธรรมที่มีปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกนี้พระพุทธเจ้าทรงเน้นการแสดงธรรมแต่เนื้อหาวิชาการล้วน ๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อยกหลักธรรมใดขึ้นมาแสดง ก็อธิบายโดยวิธีแจกแจงให้เห็นรายละเอียดทุกแง่ ทุกมุมครบถ้วนตามหลักวิชาการ ที่ส่วนมากเป็นคำสอนด้านจิตวิทยาและอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา^{๑๓๔} และอิทธิบาทที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกนั้นก็มิได้อยู่หลายหัวข้อด้วยกัน ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกคัดสรรมานำเสนอแต่เพียงบางส่วนเพื่อเป็นตัวอย่างประกอบ กล่าวคือ ๑) อิทธิบาทในสุดตันตภาษณีย์ ๒) อิทธิบาทในอภิธรรมภาษณีย์ ๓) อิทธิบาทในปัญหาปุจฉกะโดยมีขอบข่ายรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) อิทธิบาทในสุดตันตภาษณีย์

^{๑๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๘๓๘/๔๑๗.

^{๑๓๔} ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๒๕.

ในสุดต้นตภาชนียน์ท่านได้อธิบายอิทธิบาท ๔ ไว้ในฐานะเป็นธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ โดยมีสมาธิและปธานสังขารเป็นองค์ประกอบพิเศษที่ตรัสพัวพันอยู่ด้วย ซึ่งหลักใหญ่ใจความสำคัญก็คือ เป็นการอธิบายนิยามความหมายของอิทธิบาท ๔ กล่าวคือ

อิทธิบาท ๔ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร^{๑๑๕}

ต่อมาท่านจึงอธิบายความหมายของคำว่า ฉันทอิทธิบาท โดยนำมาอธิบายร่วมกับสมาธิและปธานสังขารไปในตัว กล่าวคือ

ถ้าภิกษุทำฉันทะให้เป็นอธิบดีแล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ
ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ เพียรพยายามเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ เพียรพยายามเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นไป
ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ เพียรพยายามเพื่อเจริญบุญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น
ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ เพียรพยายามเพื่อป้องกันรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ
ไพบุลย์ยิ่งขึ้น ธรรมเหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร

เมื่อประมวลย่อฉันทสมาธิและปธานสังขารเข้าเป็นอย่างเดียวกัน จึงนับได้ว่าฉันทสมาธิและปธานสังขาร ด้วยหลักการเดียวกันนี้ทั้ง วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ก็เป็นเช่นเดียวกัน เพียงเปลี่ยนคำว่าฉันทะออกแล้วเติมคำใหม่เข้าไปแทน เช่น วิริยสมาธิและปธานสังขาร, จิตตสมาธิและปธานสังขาร, และวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ลำดับต่อมาท่านได้อธิบายความหมายของคำว่า

ฉันทะ คือความพอใจ, ความต้องการทำ

วิริยะ คือการปรารภความเพียร, สัมมาวายามะ เป็นต้น

จิตตะ คือ มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญูณธาตุที่เหมาะสมกัน^{๑๑๖}

วิมังสา คือ ปัญญา, ความรู้ชัด, ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฐิ

สมาธิ คือ ความตั้งอยู่แห่งจิต, สัมมาสมาธิ

ปธานสังขาร คือ การปรารภความเพียรทางใจ, สัมมาวายามะ

และลำดับสุดท้ายท่านได้อธิบายความหมายของคำว่า อิทธิ หมายถึง ความสำเร็จ, การทำให้แจ้ง, ความเข้าถึงธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท หมายถึง ภิกษุเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น^{๑๑๗}

๒) อิทธิบาทในอภิธรรมภาชนีย

^{๑๑๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑/๓๔๒.

^{๑๑๖} มโนวิญญูณธาตุที่เหมาะสมกัน ในที่นี้หมายถึง จิตที่สงบนิ่งตั้งมั่นเป็นสมาธิ.

^{๑๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๓/๓๔๗.

ในอภิธรรมภาษณีย์พระพุทธองค์ทรงแสดงอิทธิบาท ๔ ที่เป็นธรรมในระดับโลกุตตระ เพื่อให้ถึงนิพพาน เพื่อละกิเลส หรือเพื่อบรรลุฌานเป็นลำดับไป แต่โครงสร้างโดยรวมนั้นยังอธิบายความหมายของอิทธิบาท ๔ สมาธิและปธานสังขาร เหมือนกับในส่วนของสูตรต้นตภาณีย์ ซึ่งในที่นี้เพื่อป้องกันการซ้ำซ้อน ผู้วิจัยจึงขอแสดงแต่ส่วนเนื้อความที่แตกต่างจากหัวข้อแรก เพื่อเสริมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

ภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ อันประกอบด้วยสมาธิและปธานสังขารเป็นอย่างไร กล่าวคือภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวิภวทุกข์ ให้ถึงนิพพาน เพื่อละกิเลส เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สังกตจากาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานอันเป็นเหตุนำออกจากทุกข์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร^{๑๑๘}

เมื่อประมวลย่อโดยรวมแล้ว หลักใหญ่ใจความก็ทรงอธิบายเหมือนกัน เพียงเปลี่ยนคำศัพท์ที่ใช้มาแทนคำเดิม เช่น เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ก็เปลี่ยนเป็นเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร เป็นต้น

ใจความสำคัญก็คือ ทรงกล่าวสรุปเป็นนัยยะว่า เมื่อใดที่ภิกษุเจริญฌานที่เป็นเหตุนำออกจากทุกข์ เมื่อนั้นชื่อว่าภิกษุเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร^{๑๑๙} ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ คือวิริยะ จิตตะ และวิมังสา ท่านได้กล่าวไว้คล้ายกับหัวข้อฉันทะในเบื้องต้นที่ได้กล่าวมา

๓) อิทธิบาทในปัญหาปุจฉะ

ในปัญหาปุจฉะนี้ ทรงนำอิทธิบาท ๔ มาตั้งเพื่อเป็นเงื่อนไขในการถามตอบว่า ในบรรดาอิทธิบาทอะไรที่เป็นกุศล อะไรที่เป็นอกุศล อะไรเป็นอัพยาภุต (เป็นกลาง) อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ ฯลฯ แล้วถามตอบด้วยหัวข้อติกมาติกาวีสัชนา และทุกมาติกาวีสัชนา^{๑๒๐} ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อิทธิบาท ๔ เป็นกุศลเพียงอย่างเดียว, ประกอบด้วยสุขเวทนามก็มี ประกอบด้วยทุกขเวทนามก็มี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดวิบาก, ประกอบด้วยตัณหาและทิฐิไม่ยึดถือ และไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน, กิเลสไม่อาจทำให้เศร้าหมอง และไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส, มีทั้งวิตกและวิจารณ์ที่มี ไม่มีวิตกและวิจารณ์ และที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์, ที่ประกอบด้วยปีติก็มี ที่ประกอบด้วยสุขก็มี ที่ประกอบด้วยอุเบกขาก็มี^{๑๒๑}

อิทธิบาท ๔ เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน, เป็นของเสขบุคคล, มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน, มีมรรคเป็นเหตุ, ที่เป็นอดีตก็มี ที่เป็นอนาคตก็มี ที่เป็นปัจจุบันก็มี ฯลฯ”

^{๑๑๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๕/๓๔๘.

^{๑๑๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๔ - ๔๖๑/๓๔๘ - ๓๕๓.

^{๑๒๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๒ - ๔๖๕/๓๕๔ - ๓๕๗.

^{๑๒๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๓/๓๕๔.

ทรงวิชันนามาถึงหัวข้อของมหันตรทุกวิชัน ว่าด้วยเรื่องของอิทธิบาทกับจิตและเจตสิก ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นหัวข้อที่น่าสนใจ เพราะมีนักวิชาการนำมาอธิบายขยายความและกล่าวถึงกันเยอะ อีกทั้งยังสามารถเชื่อมโยงไปถึงศาสตร์สาขาอื่น ๆ ได้ด้วย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

อิทธิบาท ๔ รับรู้อารมณ์ได้, อิทธิบาท ๓ ไม่เป็นจิต, จิตติอิทธิบาทเป็นจิต
 อิทธิบาท ๓ เป็นเจตสิก, จิตติอิทธิบาทไม่เป็นเจตสิก,
 อิทธิบาท ๓ ประกอบด้วยจิต, จิตติอิทธิบาทไม่ประกอบด้วยจิตหรือวิปยุตจากจิต
 อิทธิบาท ๓ ระคนกับจิต, จิตติอิทธิบาทไม่ระคนกับจิต,
 อิทธิบาท ๓ มีจิตเป็นสมุฏฐาน, จิตติอิทธิบาทไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน,
 อิทธิบาท ๓ เกิดพร้อมกับจิต, จิตติอิทธิบาทไม่เกิดพร้อมกับจิต,
 อิทธิบาท ๓ เป็นภายนอก, จิตติอิทธิบาทเป็นภายใน
 อิทธิบาท ๔ ไม่เป็นอุปาทายรูป (รูปที่อาศัย)”^{๑๒๒}

แปลความว่าในอิทธิบาท ๓ ซึ่งประกอบด้วยฉันทะ วิริยะ วิมังสา คือเจตสิก, ส่วนจิตตะ เป็นจิต ในส่วนของจิตกับเจตสิกนี้ มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาแสดงทัศนะไว้มากมายหลายตำรา ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยได้หยิบยกมาอ้างประกอบเพื่อความกระจ่างชัดเจเนยิ่งขึ้นในแง่ของบทบาทหน้าที่ของอิทธิบาทในแต่ละข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับเจตสิก

เจตสิกมีอยู่ ๕๒ ชนิด แบ่งเป็น เจตสิกฝ่ายร้าย (อกุศลเจตสิก) ๑๔ชนิด เป็นเจตสิกที่เมื่อเกิดกับจิตใจ จิตขณะนั้นจะเศร้าหมอง เป็นอกุศล เช่น โลภะ โทสะ โมหะ ความริษยา ตระหนี่ ฯลฯ **เจตสิกฝ่ายดี** (โสภณเจตสิก) มี ๒๕ชนิด เป็นเจตสิกที่เมื่อเกิดกับจิตใด จิตในขณะนั้นจะผ่องใส เป็นกุศล เช่น สติ ปัญญา กรุณา เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีอีก ๑๓ชนิด คือ**เจตสิกที่เป็นกลางประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล** เช่น ผัสสะ เวทนา สัญญา ปีติ เอกัคตา วิริยะ ฉันทะ^{๑๒๓} ฯลฯ

ข้อสังเกตก็คือ ฉันทะ และวิริยะ อยู่ในส่วนของเจตสิกที่เป็นกลางประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งดีและไม่ดีท่านเรียกว่า ฉันทเจตสิก และวิริยะเจตสิกส่วนวิมังสาหรือปัญญา อยู่ในส่วนของเจตสิกฝ่ายดี(โสภณเจตสิก) เรียกว่าปัญญาญหรือเจตสิก รวมความว่า อิทธิบาท ๓ คือฉันทะ วิริยะ และวิมังสา ประกอบอยู่ในส่วนของเจตสิกฝ่ายดีและฝ่ายที่เป็นกลาง

นอกจากนี้ท่านยังได้อธิบายแยกแยะ ในส่วนของจิตกับเจตสิกออกจากกันอย่างชัดเจนว่า สภาวะธรรมที่เป็นจิต คือ จักขุวิญญาณ, โสทวิญญาณ, ฆานวิญญาณ, ชิวหาวิญญาณ, กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นจิต และสภาวะธรรมที่ไม่ใช่จิต กล่าวคือ เวทนาขันธ, สัญญาขันธ, สังขารขันธ, รูป และนิพพาน สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นจิต

^{๑๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๕/๓๕๖.

^{๑๒๓} ทัศนตแพทย์สม สุจิรา, เกิดเพราะกรรมหรือความชวย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๑), หน้า ๗๐.

สภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกเป็นอย่างไร กล่าวคือ เวทนา สัญญา สังขาร สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นเจตสิก^{๑๒๔}

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ธรรมเหล่านี้เรียกว่าขันธสี่^{๑๒๕} ซึ่งขันธสี่เหล่านี้ล้วนประกอบอยู่ด้วยอิทธิบาท ในบรรดาอิทธิบาท ๔ จิตตอิทธิบาทเป็น จิต ส่วนอิทธิบาทอีก ๓ ข้อที่เหลือเป็นเจตสิก^{๑๒๖} หากแยกวิญญาณออกจากขันธสี่ ขันธสามที่เหลือเรียกว่าเจตสิก เจตสิกมีธรรมชาติหน้าที่ปรุงแต่งจิตทำให้เกิดความรู้สึก นึก คิด ที่แตกต่างกัน ทั้งทางที่ดีและไม่ดีอยู่ในส่วนที่เป็นกลาง ๆ^{๑๒๗} มีอยู่ ๑๓ ดวง เช่น ฉันทเจตสิก เอกคตาเจตสิก ปิตีเจตสิก วิริยเจตสิก พลังความคิดบวก หรือแรงบันดาลใจส่วนดีจะได้มาจากเจตสิกฝ่ายกุศล ขณะที่ความคิดลบ กิเลสตัณหาที่แสดงออกมาเกิดจากเจตสิกฝ่ายอกุศล ดังนั้น เจตสิกฝ่ายที่อยู่กลาง ๆ จะส่งผลในทั้งคนดีและคนร้าย เช่น โจรก็สามารถมีวิริยเจตสิกกับฉันทเจตสิกได้ โจรอาจจะมีสมาธิในการปล้นได้ แต่โจรจะไม่มีปัญญาในการตัดบ่วงกิเลสแล้วบรรลุธรรมได้อย่างเด็ดขาด

๒.๔ สรุป

จากการศึกษาอิทธิบาทธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ทำให้ผู้วิจัยพบว่าหากต้องการความสำเร็จในเรื่องใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความสำเร็จในหน้าที่การงาน หรือการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติ หรือแม้แต่การจะมีอายุยืนยาว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมของอิทธิบาท ๔ นำไปสู่เป้าหมาย คือสำเร็จประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของเรื่องนั้น ๆ และในสาระสำคัญก็จะมี ความหมายของอิทธิบาท ซึ่งมาจากศัพท์สองคำนำมารวมกันคือ อิทธิ + บาท = อิทธิบาท แปลว่า ทางแห่งความสำเร็จ หรือคุณเครื่องให้เกิดฤทธิ์ รวมถึงบทบาทของอิทธิบาทธรรมที่มีหน้าที่ต่างกันออกไป ๓ ประการ กล่าวคือ หนึ่งในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ สองเป็นธรรมที่ทำให้เกิดฤทธิ์ และสามเป็นธรรมที่ทำให้มีอายุยืนยาว

นอกจากนี้ประเภทของอิทธิบาท ๔ ทำให้เห็นว่า ฉันทะ คือมีใจรัก พอใจในสิ่งนั้น วิริยะ คือความเพียร พยายามที่จะทำสิ่งนั้น จิตตะ คือมีจิตฝึกฝน มีใจจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น วิมังสา คือมีปัญญา ใช้คิดพิจารณา ตรวจสอบสิ่งที่ทำอยู่นั้น คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ต้องทำงานร่วมกันอย่าง สอดคล้องกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียว จึงจะทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์คือ บรรลุเป้าหมายประสบความสำเร็จในสิ่งที่ทำอยู่นั้น ธรรมทั้งสี่ประเภทนี้รวมกันแล้วจึงเรียกว่า อิทธิบาท ๔

และในส่วนสุดท้ายว่าด้วยเรื่อง อิทธิบาทธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก กล่าวคือในพระวินัยปิฎก ได้กล่าวถึงเรื่องอิทธิบาทธรรมไว้ ในฐานะเป็นธรรมที่ใช้เป็นมูลฐานตั้งข้อบัญญัติสิกขาบท และใช้เป็นธรรมหนึ่งในหลายประการที่อธิบายถึงวิมุตติรส ส่วนในพระสุตตันตปิฎกหรือพระสูตร ผู้วิจัยเพียงแต่หยิบยกมาบางประเด็นเป็นกรณีศึกษา ถึงข้อธรรมของอิทธิบาท ๔ ในแต่ละ

^{๑๒๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๕๒๙/๓๗๒.

^{๑๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓.

^{๑๒๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๕/๓๕๖.

^{๑๒๗} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกวิเคราะห์. (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๔๒๖ – ๔๒๘.

พระสูตร เช่น ๑) อธิบายในมหาปริณิพพานสูตร ๒) อธิบายในปุพพสูตร ๓) อธิบายในโมคคัลลานสูตร ๔) อธิบายในปฐมอนันตสูตร และในส่วนของพระอภิธรรมปิฎกผู้วิจัยก็เพียงหยิบยกมาบางประเด็นเช่นเดียวกับในพระสูตร คือเลือกสรรมาแต่เพียงบางข้อธรรมที่โดดเด่นซึ่งเกี่ยวข้องกับอธิบายที่เท่า่นั้น เช่น อธิบายในสุตตันตภาณีย์, อธิบายในอภิธรรมภาณีย์, และอธิบายในปัญหาปุจฉกะ.

บทที่ ๓

ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมเพื่อความสำเร็จ

อิทธิบาท ๔ เป็นคุณธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน นั่นหมายถึงในอิทธิบาทธรรมต้องมีทั้ง ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกันดุจทีมเวิร์คทำงานร่วมกันเป็นทีม ด้วยความสามัคคีเกี่ยวเนื่องค้ำจุนกัน จึงจะนำไปสู่ความสำเร็จหรือบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ อย่างที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ เพราะอิทธิบาททั้ง ๔ นั้นมีความสัมพันธ์กันอยู่ในตัว ในขณะที่ทำสิ่งหนึ่ง อีกสิ่งหนึ่งก็เกิดขึ้นมาเพื่อเกี่ยวเนื่องกัน ถึงจะทำให้ประสบความสำเร็จ เพราะถ้ามีสิ่งเดียวแล้ว สิ่งอื่นไม่เกิด อย่างนี้ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เช่น ถ้ามีวิริยะคือความเพียรเพียงอย่างเดียว แต่ขาดวิมังสาคือขาดปัญญาในการคิดสร้างสรรค์ วิเคราะห์ วิจัย ตรวจสอบข้อผิดพลาด อย่างนี้ต่อให้มีวิริยะขยันอย่างไร ก็ไม่อาจประสบความสำเร็จได้ เพราะขาดวิมังสา หรือขาดคุณธรรมในข้ออื่น ๆ คืออาจจะมีสามข้อ สองข้อ หรือหนึ่งข้อ แต่มีไม่ครบทั้งสี่ข้อของอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ก็ไม่อาจทำให้ประสบความสำเร็จได้ ฉะนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่า ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมมีความสำคัญต่อการศึกษาวิเคราะห์

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมเพื่อความสำเร็จ โดยเริ่มศึกษาถึงความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ และการประยุกต์ใช้อิทธิบาทเพื่อประสบความสำเร็จ รวมถึงความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในฐานะเป็นอายุวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงองค์ความรู้ และวิธีการนำไปปรับใช้เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่ความสำเร็จในชีวิต โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม

ในส่วนความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมนั้น ผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าข้อมูลมาจากแหล่งอ้างอิงต่าง ๆ ที่น่าเชื่อถือ เช่น ในพระไตรปิฎก คัมภีร์วิมุตติมรรค พจนานุกรม จากนักวิชาการที่ได้นิยามความหมายเอาไว้ เพื่อนำมาเชื่อมโยงแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม ซึ่งมีนิยามความหมายและความสัมพันธ์ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ความหมายของอิทธิบาทเชิงความสัมพันธ์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้นิยามคำว่า ความสัมพันธ์ หมายถึง ผูกพันเกี่ยวเนื่อง การกระทำหรือการประกอบกิจกรรมระหว่างสิ่งสองสิ่ง หรือสิ่งหลายสิ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์^๑

^๑พระมหาเถรเทศ จิตตสุโข (สารัตน์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

พจนานุกรมไทย ฉบับตรวจทานโดย จำนงค์ ทองประเสริฐ แห่งราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยามคำว่า สัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวดอง ผูกพัน^๒

รวมความว่า ความสัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้อง ผูกพัน พัวพัน อาศัยซึ่งกัน และกันทำให้เกิดเป็นความสัมพันธ์

ผู้วิจัยจะขออธิบายขยายความออกไปถึงความหมายความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ ดังนั้นความสัมพันธ์ของอิทธิบาทจึงประกอบไปด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ซึ่งคุณธรรมทั้งสี่ประการนี้ ต้องมีความสัมพันธ์เกื้อหนุนเกี่ยวข้องค้ำจุนซึ่งกันและกัน จึงจะกลายเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ หรือบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ อย่างที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ เพราะอิทธิบาททั้ง ๔ มีความสัมพันธ์กันอยู่ในตัว อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไป อย่างนี้ก็ถือว่าไม่ครบองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ฉะนั้น อิทธิบาทจึงต้องมีมาครบทั้งสี่ประการคือฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ซึ่งทำงานสอดคล้องสัมพันธ์อยู่ในกันและกัน อย่างนี้จึงเรียกว่า อิทธิบาท ๔ หรือคุณเครื่องแห่งความสำเร็จดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอิทธิบาทวิงค์ สุตตันตภาษณีย์ว่า

อิทธิบาท ๔ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร
๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยะสมาธิปธานสังขาร
๓. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร
๔. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร^๓

คัมภีร์วิมุตติมรรคอธิบายถึงลักษณะในเชิงความสัมพันธ์ของการเจริญอิทธิบาทไว้ว่า ภิกษุเจริญอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยความเพียร (ปธาน) และฉันทสมาธิซึ่งเป็นอันเดียวกับวิริยะสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ^๔

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายขยายความ โดยยกตัวอย่างประกอบในกรณีของคนทำงานว่า “เราควรจะต้องตระหนักไว้ว่าคนแต่ละคนมีลักษณะนิสัยไม่เหมือนกัน บางคนต้องปลอบปลุกด้วยฉันทะ บางคนต้องปลุกหรือยั่วยุท้าทายด้วยวิริยะ บางคนต้องชู่หรือรุกด้วยจิตตะ บางคนต้องแห่ด้วยวิมังสา แต่ถ้าได้พร้อมสมบูรณ์ทั้ง ๔ ข้อ ก็จะเดินรุดหน้าเต็มที่ อิทธิบาท ๔ นี้เข้ามารับช่วงต่อ หรือเดินหน้าขึ้นไปจากฐานที่ต้องสร้างมาก่อนหน้าด้วยความสัมพันธ์เกื้อหนุนกัน ตัวอย่างเช่น คนทำงาน หากต้องการให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จะเอาแค่รักงาน สู้งาน ใส่ใจงาน แต่ไม่ทำงานด้วยปัญญา ก็ไม่แน่ อาจจะไม่สำเร็จ

^๒ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทย แห่งราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๑๒.

^๓อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑/๓๔๒.

^๔พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๘ - ๑๙๙.

หรืออาจจะเสียงานไปเลย เหมือนสุครีพเสียทีกุมภกัณฑ์^๕ เพราะฉะนั้น ต้องทำงานด้วยปัญญา ด้วย เรียงง่าย ๆ ว่า ต้องทำงานให้ครบองค์ประกอบของอิทธิบาท คือ รักรงาน สู้งาน ใส่ใจงาน ทำงานด้วยปัญญา ท่านอธิบายเน้นย้ำเพื่อให้เห็นลักษณะอันโดดเด่นของแต่ละข้อธรรมเป็น ประเด็นอีกครั้งว่า อิทธิบาท ๔ หรือสูตรแห่งความสำเร็จนั้น มีหลักการที่ทำให้สังเกตได้ก็คือ ๑ อยากรู้ให้มันดี (ที่สุด) = ฉันทะ, ๒ มีอะไรก็ต้องทำให้สำเร็จ = วิริยะ, ๓ ทำงานอย่างอุทิศ ตัวอุทิศใจ = จิตตะ, ๔ ใช้ปัญญาจัดการนำงานสู่จุดหมาย = วิมังสา^๖ ธรรมทั้งสี่ข้อนี้ต้องมา ด้วยกัน เป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกัน

สรุปว่า อิทธิบาทเป็นคุณธรรมที่ต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวพันอาศัยซึ่งกันและกันใน ธรรมแต่ละข้อ คือประกอบไปด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ต้อง หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน จะขาดข้อหนึ่งข้อใดไปไม่ได้ เหมือนทีมเวิร์คทำงานร่วมกันเป็นทีม ด้วยความสามัคคีเกี่ยวพันกัน จึงจะนำไปสู่ความสำเร็จ หรือบรรลุผลตามเป้าหมายที่มุ่ง หมาย อย่างที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ เพราะอิทธิบาททั้ง ๔ นั้นมีความสัมพันธ์กันอยู่ในตัว ต้องมีครบองค์ประกอบทั้งสี่ จึงจักมีอิทธิฤทธิ์นำไปสู่ความสำเร็จได้

๓.๑.๒ ความสัมพันธ์ในองค์ธรรมของอิทธิบาททั้ง ๔

ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ดีก็คือ การข้องเกี่ยว เชื่อมโยง อาศัยซึ่งกันและกัน ไม่ ขัดแย้งกัน อยู่ด้วยกันแล้วมีแต่ส่งเสริมสนับสนุนกัน ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ที่ไม่ดี ก็จะมีอยู่ ในด้านตรงกันข้ามกับที่กล่าวมา ซึ่งผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงแต่เฉพาะ ความสัมพันธ์ในด้านที่ดีมี ประโยชน์และสร้างสรรค์ เพื่อนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จดังที่ปรารถนา อิทธิบาทในฐานะเป็น คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ ก็ต้องมีลักษณะความสัมพันธ์ที่ดี ซึ่งเกี่ยวข้อง เชื่อมโยง อาศัยซึ่ง กันและกันเกิดขึ้นจึงจะเป็นคุณเครื่องที่มีประสิทธิภาพ ในการนำพาชีวิตหรือบุคคลที่ปฏิบัติบรรลุ เข้าสู่เป้าหมายหรือความสำเร็จได้ตามประสงค์ เพราะความสำเร็จนั้นต้องอาศัยคุณเครื่องหลาย อย่าง ลำพังแค่ตั้งความหวังอย่างเดียว คงไม่เพียงพอ ต้องมีทั้งความรู้ ภูมิปัญญาที่ดำเนินไป รู้เหตุ ปัจจัยที่มาสัมพันธ์เกี่ยวข้อง และที่สำคัญคือต้องปฏิบัติให้ถูกวิธี มีวิมังสา คือปัญญาคอย ตรวจสอบ วิเคราะห์ พิจารณา แยกแยะหาเหตุปัจจัย หรือโยนิโสมนสิการ ดังนั้น แค่มีฉันทะ วิริยะ และจิตตะ แต่ขาดวิมังสา อย่างนี้ก็ไม่อาจประสบความสำเร็จได้ นั่นหมายความว่า อิทธิ บาททั้ง ๔ ข้อต้องทำงานร่วมกันมีความสัมพันธ์เกี่ยวพันกัน ครบองค์ประกอบของธรรมทั้งสี่ ประการดังในอิทธิบาทสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและ ความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิปานสังขาร (สมาธิที่เกิดจาก วิริยะและความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร

^๕สุครีพและกุมภกัณฑ์ ทั้งสองนามนี้ เป็นชื่อของตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ กุมภกัณฑ์เป็นพญา ยักษ์น้องชายของทศกัณฑ์ (ฝ่ายตัวร้าย), ส่วนสุครีพเป็นขุนศึกของพระราม (ฝ่ายพระเอก).

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมะกับการทำงาน, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓.

(สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมมังสาสมาธิ
ปธานสังขาร” (สมาธิที่เกิดจากวิมมังสาและความเพียรสร้างสรรค์)^๗

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายถึงลักษณะของอิทธิบาทไว้ในเชิงอุปมาเปรียบเทียบว่า
อิทธิบาท ๔ นั้นเปรียบได้กับภิกษุ ๔ จำพวก คือ ภิกษุพวกหนึ่งอาศัยฉันทะ เมื่อจะมี
ประโยชน์(คือความสำเร็จ) เกิดขึ้น ด้วยฉันทะในกุศลธรรมแห่งความเป็นผู้ใคร่จะทำ เธอก็ทำ
ฉันทะให้เป็นใหญ่ ทำฉันทะให้เป็นธุระ ทำฉันทะให้เป็นหัวหน้า ด้วยการคิดว่า “เราจักทำ
โลกุตระธรรมให้เกิดขึ้น” ขณะที่ภิกษุอีกพวกหนึ่งอาศัยวิริยะ ภิกษุพวกหนึ่งอาศัยจิตตะ ภิกษุอีก
พวกหนึ่งอาศัยปัญญา ก็ใช้อุบายในลักษณะเดียวกันนี้ โดยอาศัยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมมังสา
ที่มีนั้นมาทำประโยชน์คือยังความสำเร็จให้เกิดขึ้นกับตนเองดังต่อไปนี้

เปรียบเหมือนบุตรของอำมาตย์ ๔ คน ทำงานรับใช้พระราชาอยู่ในเมืองแห่งหนึ่ง
ซึ่งทุกคนต่างก็ปรารถนาฐานันดรด้วยกันทุกคน แต่ใช้วิธีการแตกต่างกันคือ คนหนึ่งอาศัยการ
บำรุงอุปฐาก คนหนึ่งอาศัยความกล้า คนหนึ่งอาศัยชาติ คนหนึ่งอาศัยความรู้ ในบุตรของ
อำมาตย์เหล่านั้น คนหนึ่งคิดว่า “เมื่อจะมีประโยชน์คือฐานันดรเกิดขึ้น เพราะบุคคลไม่ควร
เกียจคร้านในการอุปฐากดูแล เราจึงควรทำการอุปฐาก แล้วเราจักได้รับพระราชทานยศศักดิ์
ตำแหน่งฐานันดรนั้นจากพระราชา” แล้วก็อาศัยความถนัดในการบำรุงอุปฐาก ทำหน้าที่ของ
ตนรับใช้พระราชาไป

ส่วนคนที่สองไม่ถนัดในการบำรุงอุปฐาก แต่เขาเป็นคนกล้าหาญ เขาจึงคิดว่า
“เมื่อสงครามเกิดขึ้น ประเทศย่อมไม่อาจตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง ถ้าหากชายแดนประเทศเกิดการ
รุกรานแผ่นดิน เราจักอาสาทำหน้าที่ออกรบ เพื่อทำให้พระราชาทรงพอพระทัย แล้วทรง
พระราชทานยศศักดิ์ฐานันดรให้เรา” แล้วก็อาศัยความเป็นผู้กล้าหาญทำหน้าที่ของตนเองไป

แต่คนที่สามกลับเห็นต่าง ด้วยความที่เขาเป็นคนมีชาติกำเนิดสูง เกิดในตระกูลที่ดี
เขาจึงคิดว่า แม้จะเป็นคนกล้า แต่ถ้าชาติกำเนิดต่ำต่อยกก็เท่านั้น เพราะชนทั้งหลายย่อมคัดเลือก
ผู้นำโดยชาติกำเนิด ด้วยเหตุนี้เมื่อถึงเวลา เดียวพระราชาจักทรงพระราชทานยศศักดิ์ฐานันดร
นั้นให้แก่เรา” แล้วก็อาศัยชาติ ทำหน้าที่ของตนเองไป

คนที่สี่ด้วยความที่เขาเป็นคนมีความรู้ เขาจึงคิดว่า แม้จะมีชาติกำเนิดดีตระกูลสูง
แต่ไม่มีความรู้ก็ป่วยการ เพราะเมื่อมีการงานที่ต้องกระทำด้วยความรู้แล้วละก็ อย่างไรพระราชา
ก็ต้องอาศัยเรา จากนั้นแล้วก็ทรงพระราชทานฐานันดรยศศักดิ์นั้นให้แก่เรา” แล้วก็อาศัยความรู้
ทำหน้าที่ของตนเองไป ในที่สุดบุตรของอำมาตย์เหล่านั้นทั้งหมดก็ได้ฐานันดร โดยกำลังแห่งภาวะ
อันเป็นที่อาศัย ตามความสามารถของตนที่มี ฉันทะใดก็ฉันทะนั้น

ในภิกษุทั้งหลายนั้น ภิกษุผู้อาศัยฉันทะ ทำฉันทะให้เป็นใหญ่ บัณฑิตพึงเห็นเหมือนบุตร
อำมาตย์ ผู้ไม่ประมาทในการอุปฐากบำรุงแล้วได้ฐานันดร เหมือนกับพระรัฐบาลเถระ ทำ
ฉันทะให้เป็นธุระ แล้วทำโลกุตระธรรมให้เกิดขึ้น

^๗อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๓.

ภิกษุผู้ทำวิริยะให้เป็นใหญ่ เหมือนบุตรอำมาตย์ผู้อาศัยความกล้าหาญทำให้พระราชอาพ
พระทัย แล้วได้ฐานันดร เช่นเดียวกับพระโสณเถระทำวิริยะให้เป็นฐานะ แล้วทำโลกุตรธรรม
ให้เกิดขึ้น

ภิกษุผู้ทำจิตตะให้เป็นใหญ่ เหมือนบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะสมบัติชาติ
เช่นเดียวกับพระสัมมุตเถระทำจิตตะให้เป็นฐานะ แล้วทำโลกุตรธรรมให้เกิดขึ้น

ภิกษุผู้ทำวิมังสาให้เป็นใหญ่ เหมือนบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะอาศัยความรู้
เช่นเดียวกับพระโมฆราชเถระทำวิมังสาให้เป็นฐานะ แล้วทำโลกุตรธรรมให้เกิดขึ้น^๕

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ของอิทธิบาท
ไว้ว่า อิทธิบาท ๔ หรือทางแห่งความสำเร็จ ประกอบไปด้วยคุณธรรม ๔ อย่างที่สัมพันธ์กันอยู่
คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ความจริงนั้นอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ เกื้อหนุนกัน และมัก
มาด้วยกัน เช่น เกิดฉันทะ มีใจรักแล้วก็ทำให้พากเพียร เมื่อพากเพียร ก็เอาใจจดจ่ออยู่เสมอ
และเปิดช่องว่างให้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง แต่ที่แยกพิจารณาแต่ละข้อ ก็เพราะต้องการสื่อ
ให้เห็นถึงภาวะที่โดดเด่นเป็นใหญ่ เป็นตัวนำ เป็นตัวชักจูงข้ออื่น ๆ ในแต่ละกรณี เช่น เมื่อฟัง
ธรรมด้วยกัน คนหนึ่งชอบศึกษาธรรม ฟังด้วยความรักความพอใจในธรรม อยากรู้อยากเข้าใจ
ธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงฟังด้วยจิตใจแน่วแน่ ก็มีฉันทะเป็นตัวเด่นชักนำสมาธิและกุศลธรรมอื่น ๆ
อีกคนหนึ่งมีนิสัยหรือความรู้สึกเกิดขึ้นในขณะนั้นว่า เมื่อพบอะไรที่ฟังทำก็ต้องสู้ต้องเอาชนะ
ต้องเข้าเผชิญและทำให้สำเร็จ จึงฟังด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งท้าทาย จะต้องพยายามเข้าใจให้ได้
ก็มีวิริยะเป็นธรรมเด่น อีกคนหนึ่ง มีนิสัยเอาใจใส่รับผิดชอบ ไม่ว่าจะอะไรที่ตนเกี่ยวข้องก็ต้อง
ใส่ใจเอาใจจดจ่อติดตาม จึงตั้งใจฟังเอาใจติดตามเนื้อความไป ก็มีจิตตะเป็นใหญ่ อีกคนหนึ่ง
คิดจะตรวจสอบว่า ธรรมที่แสดงนั้นจริงหรือไม่ ดีหรือไม่ ก็มีวิมังสาเป็นใหญ่ ด้วยเหตุนี้บางแห่ง
ท่านจึงเรียกอิทธิบาท ๔ นี้ว่าเป็นอธิปัตติ หรืออธิปไตย ๔ โดยกำหนดเอาภาวะที่เป็นใหญ่ เป็น
หัวหน้า ในกรณีนั้น ๆ^๕

กล่าวได้ว่า อิทธิบาท ๔ ในภาคทฤษฎี ต้องแยกออกมาเป็นหัวข้อเพื่ออธิบาย
แยกแยะให้เห็นความโดดเด่นของธรรมในแต่ละข้อแต่ในทางปฏิบัติอิทธิบาท ๔ นั้นต้องมา
ด้วยกัน สัมพันธ์กัน ต้องเกื้อกูลค้ำจุนกัน โดยอาจจะมิฉันทะเป็นข้อที่ ๑ ตามปกติถ้ามีฉันทะ
แล้ว ก็ช่วยให้เกิดคุณธรรมข้ออื่นในอิทธิบาท ๔ ตามมา เพราะมันสัมพันธ์กัน ช่วยเหลือ
เกื้อหนุนกัน พอมีฉันทะใจรักแล้ว มันก็เกิดความเพียรพยายาม เมื่อมีความเพียรพยายาม ใจก็
ฝึกใฝ่จดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น มีใจจดจ่อเอาใจใส่แล้ว ก็สามารถจะใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนเรื่องราว
นั้น ไตร่ตรองถึงข้อบกพร่อง ข้อที่ควรแก้ไข หาทางทดลองปรับปรุงอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ มันก็

^๕อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๕๐๘/๑๘๖.

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๔๕.

ตามกันมา ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นชุดกันทีเดียว^{๑๐} นั่นหมายความว่า ต้องมีครบองค์ประกอบของคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จทั้งสี่ข้อ ซึ่งจะขาดคุณธรรมข้อใดข้อหนึ่งไปไม่ได้

เหมือนที่นักปราชญ์กล่าวว่า คนขยันแต่ขาดปัญญา มักประสบปัญหาในการทำงาน คนขยันมีวิจารณ์ญาณ ทำกิจการใดก็สำเร็จ^{๑๑} อธิบาท ๔ ที่มาไม่ครบองค์ประกอบ โดยเฉพาะขาดวิมังสา คือขาดการวิเคราะห์พิจารณา ต่อให้มีทั้งฉันทะ วิริยะ และจิตตะก็สามารถทำให้ประสบความสำเร็จได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น เปรียบได้กับนักกีฬาที่มีความชื่นชอบกีฬานั้น เพียรพยายามฝึกซ้อมและตั้งจิตอย่างมุ่งมั่น แต่เมื่อลงแข่งจริงกับไม่ประสบความสำเร็จ เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะขาดวิมังสา หรือการคิดวิเคราะห์ ซึ่งในด้านการกีฬาส่วนใหญ่ จะยกหน้าที่วิมังสาให้แก่โค้ช ดังนั้นโค้ชจึงจำเป็นสำหรับความสำเร็จ ไม่ว่านักกีฬาคคนนั้นจะมีพรสวรรค์ขนาดไหนก็ตาม ถ้าขาดโค้ชที่ดี ในที่สุดก็จะพ่ายแพ้ต่อการแข่งขัน ไม่เฉพาะวงการกีฬา ความสำเร็จในทุกวงการล้วนต้องการฝ่ายวิเคราะห์ เล่าปีจะไม่สามารถประสบความสำเร็จได้เท่านี้ ถ้าขาดขงเบ้ง ฉันทะ วิริยะ จิตตะ ก็ไม่สามารถยิ่งใหญ่ได้ ถ้าขาดที่ปรึกษาอันชาญฉลาดฉันทะ

รวมความว่า ลักษณะความสัมพันธ์ของอธิบาทที่มีประสิทธิภาพนั้น ธรรมทั้งสี่ต้องมาครบองค์ประกอบ คือต้องมีทั้ง ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา โดยจะขาดส่วนหนึ่งส่วนใดไปไม่ได้เพราะธรรมทั้งสี่ประการนี้ต้องมีการเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นตามปกติเมื่อเกิดมีใจรักขึ้นแล้ว ก็จะทำให้เกิดความเพียรอย่างทำสิ่งนั้น เมื่อเกิดความเพียร ก็เอาใจจดจ่อมุ่งมั่นอยู่กับสิ่งเพราะอยากทำให้มันสำเร็จ เมื่อต้องการทำให้สำเร็จ ปัญญาที่เกิดขึ้นมาช่วยสนับสนุน ค้นหาวิธีการ วิเคราะห์ สังเคราะห์ ทดลองสร้างสรรค์ เพื่อให้สิ่งที่ทำอยู่นั้นบรรลุถึงเป้าประสงค์คือประสบความสำเร็จ เมื่อธรรมทั้งสี่ประการนี้มาครบองค์ประกอบ ก็เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่อาศัยซึ่งกันและกันขึ้นมาอุดหนุนเกื้อกูลกันกลายเป็นพลังขับเคลื่อนให้สิ่งที่ทำอยู่นั้น สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีอย่างมีประสิทธิภาพ

๓.๑.๓ ความสัมพันธ์ของอธิบาทกับธรรมะข้ออื่น

สาระสำคัญของอธิบาท ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จนั้น อยู่ที่จิตใจอันแน่วแน่มั่นคงตั้งมั่น เกิดเป็นสมาธิขึ้นมานั่นเอง โดยปกติเมื่อเราพอใจหรือชอบงานอะไร ในเวลาทำงานนั้นใจเราจะแน่วแน่เป็นสมาธิ ส่วนเวลาเกิดมีใจสับสนมือลุดกับงานอะไร เห็นงานนั้นแล้วเกิดความท้อทลาย ใจเราก็แน่วแน่อยู่กับสิ่งนั้นก็สมาธิ ในข้อที่ ๓ คือจิตตะ หากเราเห็นความสำคัญของเรื่องนั้น หรืองานนั้น เหมือนคนกู่ระเบิดก็จะมีจิตใจที่แน่วแน่ จดจ่อเลยทีเดียว เพราะมันมีความสำคัญต่อชีวิตของเขา และเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงปลอดภัยของคนในสังคม พอมาสู่ระเบิดจิตใจก็ตั้งมั่นแน่วแน่ไม่ออกแวกฟุ้งซ่านไปไหนก็เป็นสมาธิ^{๑๒} ยิ่งมาถึงในข้อที่

^{๑๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙.

^{๑๑}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ธรรมะHow To, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๐.

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมะกับการทำงาน, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๕), หน้า ๘๑.

๔ คือใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน ต้องทดลอง ค้นคว้า วิเคราะห์ สร้างสรรค์อยู่ในส่วนของปัญญา ก็ต้องอาศัยกำลังความคิดที่มาจากจิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ความคิดที่มีคุณภาพหรือไถ่เตียตี ๆ ก็จะเกิดมาตอนที่จิตมีกำลังสงบนิ่งตั้งมั่นเป็นสมาธิ

ดังนั้น หัวใจสำคัญของอิทธิบาท ๔ จึงอยู่ที่สมาธิ เพียงแต่กระบวนการที่ทำให้เกิดเป็นสมาธินั้น มันต้องมาจากความสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นของธรรมทั้งสี่ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องอิทธิบาทพัวพันไว้กับเรื่องสมาธิ เพราะอิทธิบาทเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดสมาธิ และนำไปสู่ผลสำเร็จที่เป็นจุดหมายของสมาธิ สมาธิเกิดจากอิทธิบาทข้อใด ก็มีชื่อเรียกตามอิทธิบาทข้อนั้น โดยนัยนี้จึงมีสมาธิ ๔ ข้อคือ

๑. ฉันทสมาธิ สมาธิที่เกิดจากฉันทะ หรือสมาธิที่มีฉันทะเป็นใหญ่
๒. วิริยะสมาธิ สมาธิที่เกิดจากวิริยะ หรือสมาธิที่มีวิริยะเป็นใหญ่
๓. จิตตสมาธิ สมาธิที่เกิดจากจิตตะ หรือสมาธิที่มีจิตตะเป็นใหญ่
๔. วิมังสาสมาธิ สมาธิที่เกิดจากวิมังสา หรือสมาธิที่มีวิมังสาเป็นใหญ่

คัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ของการเจริญอิทธิบาทไว้ว่า ภิกษุในพระศาสนาที่เจริญอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยความเพียร (ปธาน) และฉันทสมาธิซึ่งเป็นอันเดียวกับวิริยะสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ “ฉันทะ” คือความปรารถนาที่จะทำ “สมาธิ” คือความไม่ฟุ้งซ่านของจิต โยคินั้นปรารถนาอิทธิวิธีและอิทธิบาทแล้วปฏิบัติสมาธิและตั้งมั่นในความเพียร ๔ ประการ คือ โยคินั้นเพียรพยายามป้องกันการเกิดขึ้นของบาปที่ยังไม่เกิดขึ้น เธอเพียรพยายามเพิ่มและรักษาบุญที่ได้เกิดขึ้นแล้วอย่างมีสติ พร้อมทั้งพัฒนาให้เจริญขึ้นอย่างสมบูรณ์ เหล่านี้เรียกว่า “ความเพียร” (ปธาน) ส่วนคำว่า “อิทธิบาท” ได้แก่ สิ่งที่เป็นเหตุให้บุคคลบรรลุอิทธิวิธี อิทธิบาทนั้นเป็นเพียงเครื่องมือให้บรรลุนั่นเอง เพราะเหตุแห่งภาวะนี้ท่านจึงเรียกว่า “อิทธิบาท”^{๑๓}

อนึ่ง สมาธิ ดังกล่าวนี้อาจเกิดมีควบคู่ไปด้วยกันกับความเพียรพยายาม ที่เรียกว่า ปธานสังขาร ปธานสังขาร แปลว่าสังขารที่เป็นตัวความเพียร หรือความเพียรที่เป็นเครื่องปรุงแต่ง^{๑๔} เรียกง่าย ๆ ว่า ความเพียรที่เป็นแรงสร้างสรรค์ หรือความเพียรสร้างสรรค์ สมาธิเกิดจากฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา หรือจากความมีใจรัก หากเพียรทำ เอาจิตฝึกฝน ใช้ปัญญาสอบสวน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ยกตัวอย่างความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ กับสมาธิในกรณีของการทำงาน ท่านกล่าวว่า เพราะมีฉันทะทำให้ใจมาอยู่กับงาน ทำให้เกิดจิตใจฝึกฝนอยู่กับงาน เมื่อใจฝึกฝนก็ทำงานด้วยความแน่วแน่จริงจัง สภาพจิตที่แน่วแน่อยู่กับสิ่งที่ทำ เราเรียกว่าเป็น สมาธิ เพราะฉะนั้น ฉันทะก็นำไปสู่สมาธิ สมาธิในการทำงานเกิดได้ด้วยการมีฉันทะ เมื่อมีสมาธิและใจก็รักงานนั้น ทำงานด้วยใจรัก ใจก็เป็นสุข เพราะฉะนั้นคนที่ทำงานด้วยฉันทะก็มีจิตใจเป็นสุข ใจเป็นสมาธิ สมาธิก็ทำให้เป็นสุขเพราะจิตใจสงบแน่วแน่ เมื่อทำ

^{๑๓}พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๔๕.

จิตใจให้เป็นสมาธิแน่วแน่ ตั้งใจจริง ใจรักงานนั้น ตั้งใจทำเต็มที่ มีความเพียรพยายาม ผลสำเร็จของงานก็เป็นผลสำเร็จที่ดีเรียกว่านำไปสู่ความเป็นเลิศของงานนั้น หมายความว่า งานนั้นจะสำเร็จผลอย่างดีเลิศ อันนี้ก็เลยพัวพันกันไปหมดระหว่างอิทธิบาททั้ง ๔ กับสมาธิ

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ฉันทะเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งในอิทธิบาท ๔ คือ ธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความสำเร็จ เมื่อพูดมาถึงอิทธิบาทแล้ว ก็จะต้องโยงไปถึงคุณธรรมข้ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย เพราะอิทธิบาทมี ๔ ข้อ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เพราะมันสัมพันธ์กัน ช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน พอมีฉันทะใจรักแล้ว มันก็เกิดความเพียรพยายาม เมื่อมีความเพียรพยายาม ใจก็ฝึกฝึกใจจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น มีใจจดจ่อเอาใจใส่แล้ว ก็สามารถจะใช้ปัญญาพิจารณา สอบสวนเรื่องราวนั้น ไตร่ตรองถึงข้อบกพร่อง ข้อที่ควรแก้ไข หาทางทดลองปรับปรุงอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ มันก็ตามกันมา ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นชุดกันทีเดียว^{๑๔}

ถึงตรงนี้ผู้วิจัยพบว่า นอกจากความสัมพันธ์ของอิทธิบาทกับสมาธิแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงตรัสพัวพันไปถึงวิธีหรือกระบวนการป้องกันอย่างสร้างสรรค์ พร้อมทั้งส่งเสริมสนับสนุนไปในตัวด้วย พระองค์เรียกหลักธรรมนี้ว่า ปธานสังขารนั้นหมายความว่า ในกระบวนการสู่ความสำเร็จที่ครบเครื่องหรือครบสูตรที่แท้จริง ตามที่พระพุทธองค์ตรัสแนะนำไว้นั้น ต้องมีหลักธรรมที่เป็นหลักใหญ่ทั้ง ๓ ประการมาประกอบเกื้อหนุนสัมพันธ์สอดคล้องกัน กล่าวคือต้องมีทั้ง อิทธิบาท สมาธิ และปธานสังขาร เพราะอะไร ก็เพราะว่า ทั้งอิทธิบาทและสมาธิเป็นไปเพื่อความสำเร็จ แต่มีได้เป็นไปเพื่อระแวดระวังป้องกันอันตรายหรืออุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในระหว่างทางสู่ความสำเร็จ เปรียบเหมือนนักมวยผู้มีใจรักอาชีพของตน มีความเพียรขยันซ้อม มีใจมุ่งมั่นจดจ่ออยู่กับอาชีพ มีโค้ชคอยให้คำปรึกษาชี้แนะ คอยวิเคราะห์หาเส้นทางเอาชนะคู่ต่อสู้ เวลาซ้อมเขาก็มีจิตใจเป็นสมาธิ ไม่คิดฟุ้งซ่านวอกแวกไปไหน

แต่แล้วพอซ้อมเสร็จ ปรากฏว่านักมวยผู้นี้ไม่ยอมพักผ่อน แอบหนีไปเที่ยวกลางคืน เข้าผับ นอนดึก ดื่มสุราเมามาย เสพกามติดผู้หญิง ถ้าเป็นแบบนี้ ต่อให้เขามีวินัยในการฝึกซ้อมและรักในอาชีพของเขาเพียงใดก็ตาม หากไม่รู้จักดูแลรักษาตัวเองแบบนี้ อาชีพนักมวยว่าที่ดาวรุ่งของเขาก็คงต้องร่วงไปไม่รอดแน่ เพราะเขาไม่รู้จักรักษาป้องกันดูแลรักษาตัวเอง ฉันทะก็ฉันทะนั้น ในทุกสาขาอาชีพ ไม่ว่าจะอยู่ในทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม หากปรารถนาความสำเร็จที่ครบสูตร ผู้ปฏิบัติก็ต้องอาศัยกระบวนการเดียวกันนี้ คือต้องมีทั้งอิทธิบาท สมาธิ และปธานสังขารเหตุนี้เองพระพุทธเจ้าจึงตรัสวิธีป้องกันและส่งเสริมสนับสนุนความสำเร็จเอาไว้ให้อย่างครบสูตร เหมือนเป็นสูตรแห่งความสำเร็จที่มีครบเครื่องเลยทีเดียว ดังในเจโตศีลสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ของหลักธรรมไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิปธานสังขาร

เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙.

เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร
และมีความเพียรอันยิ่งเป็นที่ ๕^{๑๖}

เมื่อภิกษุเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยสมาธิ รวมทั้งความเพียรอันยิ่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ควรแก่ความเบื่อหน่ายควรแก่การตรัสรู้และควรแก่การบรรลุธรรมเปรียบเหมือนแม่ไก่ กกฟักไข้อย่างดี ให้ความอบอุ่นได้เพียงพอ เมื่อทำได้ครบองค์ประกอบดังนี้ ครั้นถึงเวลาที่ เหมาะสมลูกไก่เหล่านั้น ก็จะต้องใช้จะงอยปากหรือปลายเล็บเท้า เจาะทำลายเปลือกไข่ออกมา ได้เองตามธรรมชาติ โดยที่แม่ไก่ก็ไม่จำเป็นต้องร้องขอหรือตั้งความปรารถนาใด ฉันทใดก็ฉันทนั้น เมื่อภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ อันประกอบด้วยสมาธิ รวมทั้งความเพียรอันยิ่งอย่างนี้แล้ว เธอย่อม เป็นผู้ควรแก่การตรัสรู้ ควรแก่การบรรลุธรรม ที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมนี้”^{๑๗}

พระฉอน ชยสาโร พระภิกษุชาวอังกฤษ แห่งสำนักสงฆ์บ้านไร่ทอสี นครราชสีมา ได้กล่าวอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ของอิทธิบาทและความเพียรดังกล่าวนี้ว่า “อิทธิบาท คือ ทางไปสู่ความสำเร็จ มีฉันทะเป็นเงื่อนไขของกระบวนการที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ ไม่ว่าจะ เป็น ความสำเร็จทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม ถ้าขาดฉันทะแล้ว เหมือนกระบวนการก็ขาดหัว ขาด เงื่อนไขสำคัญ ให้ความสัมพันธ์ที่จะเกิดขึ้นตามมาในข้ออื่น ๆ ก็อาจจะไม่เกิดขึ้น หรือถ้า เกิดขึ้นก็จะไม่สมบูรณ์ ตัวอย่างเช่น การนั่งสมาธิ หรือเดินจงกรม การนั่งหลับตา ตั้งตัวตรง ถ้าขาดฉันทะ ยากที่จะได้ผล ออกเดินจงกรมก็เช่นเดียวกัน ก็จะได้แต่อกำปิริยาภายนอก แต่ จิตใจที่ขาดฉันทะ ก็คงจะไม่เป็นทางดำเนินไปสู่สมาธิ(จิตตะ) และปัญญา(วิมังสา)ได้ เครื่องชี้วัด ว่า ฉันทะ เกิดขึ้นแล้วหรือยัง ก็คือวิริยะนั่นเอง ในกระบวนการเกิดขึ้นที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน นั้น ฉันทะ นำไปสู่วิริยะ ดังนั้นถ้าไม่มีวิริยะ ไม่มีความเพียร ก็แสดงว่าฉันทะยังไม่มี ความ เพียรในที่นี้เราแบ่งออกเป็น ๔ ข้อดังนี้

- ๑ ความเพียรในการป้องกัน ไม่ให้กิเลสที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้
- ๒ เพียรระงับกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ให้หมดสิ้นไป
- ๓ เพียรปลูกฝังคุณธรรมที่ยังไม่มี ให้มีขึ้นได้
- ๔ เพียรดูแลรักษาคุณงามความดีที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๑๘}

ความเพียรทั้ง ๔ ข้อนี้เรียกว่า สัมมัปปธาน ๔ แต่ในที่นี้พระพุทธเจ้าใช้คำว่า ปธานสังขาร

สรุปว่า อิทธิบาท ๔ ต้องอาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นความสัมพันธ์ที่นำไปสู่ ความสำเร็จหรือผลที่มุ่งหมาย ซึ่งมีสมาธิซ่อนอยู่ในทุกข้อธรรมทั้งสี่ประการนี้ โดยมีความเพียร อันยิ่งคือปธานสังขาร หรือสัมมัปปธาน ๔ หลอมรวมเข้าไปอยู่ร่วมด้วยในกระบวนการแห่ง ความสำเร็จ ที่ต้องขีดเส้นใต้ไว้ว่า “ครบสูตรแห่งความสำเร็จ” ซึ่งสอดคล้องต้องกันกับ

^{๑๖}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๙/๒๐๓.

^{๑๗}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๙/๒๐๓.

^{๑๘}พระฉอน ชยสาโร, **ปลูกฝังฉันทะ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://youtu.be/o5IZGiCO1pA>

เป้าประสงค์อย่างหนึ่งที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกจริง ๆ ดังนั้น เมื่อถึงเวลาการนำไปปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติก็ต้องรวมความเพียรอีก ๔ ข้อคือปธานสังขารหรือสัมมัปปธาน ๔ เข้าไปบวกรวมด้วย และในที่นี้ผู้วิจัยขอเรียบเรียงประโยคใหม่อีกครั้งเพื่อให้สั้นกระชับว่า “อิทธิบาท ๔ อันประกอบด้วยสมาธิรวมทั้งความเพียรอันยิ่ง”

๓.๒ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้แสดงประวัติความเป็นมา ในส่วนของเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ก่อนจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติสุดท้าย ก่อนที่พระองค์จะทรงประสูติในชาติสุดท้ายเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ในที่สุด^{๑๙} โดยเริ่มศึกษาจากนิยามความหมายของคำว่า พระโพธิสัตว์ และจากนั้นก็เลยไปศึกษาถึงความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ กับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งในที่นี้จะขอยกตัวอย่างมาแสดงประกอบเพียง ๔ ชาติเด่น ๆ เป็นที่รู้จักเท่านั้นคือ พระเวสสันดร, พระมหาชนก, พระเนมิราช, และพระมหโสธ โดยมีขอบเขตรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้นิยามของคำว่า โพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ขงติดอยู่ในความรู้ คือเป็นผู้รักความรู้หรือรักเพื่อจะรู้ จึงไม่ยอมเชื่อถือติดอยู่ในลัทธิคำสอนที่มีอยู่เดิม ทรงค้นคว้าหาความรู้จริงยิ่งขึ้นไปเสมอ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงเจริญด้วยความรู้ และทรงหลุดพ้นจากความหลงผิด เป็นวิชาวิมุตติอันยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ กระทั่งทรงประสบวิชาวิมุตติได้อย่างสูงสุด อันเป็นปรมัตถะ คือประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา^{๒๐}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า โพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิชฺฐาน เมตตา และอุเบกขา^{๒๑}

บรรจบ บรรณรุจิ ให้นิยามไว้ว่า พระโพธิสัตว์ คือ บุคคลผู้ปรารถนาพระโพธิญาณหรือบุคคลผู้ปรารถนาจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ อนิยตโพธิสัตว์กับนิยตโพธิสัตว์ อนิยตโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้ยังไม่แน่ว่าจะได้ตรัสรู้หรือไม่

^{๑๙}พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, *วรรณคดีชาตก*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า (๓) – (๔).

^{๒๐}สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, *สิริมงคลของชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒ – ๓๔.

^{๒๑}พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙๗.

ส่วนนิตโทธิสัตว์ ได้แก่ พระโทธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน^{๒๒} หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง ผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ ซึ่งโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้ร้อยสัง ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๒๓}

สรุปความว่า พระโทธิสัตว์คือท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่เกี่ยวข้อง อยู่ในโพธิญาณ หรือผู้หลงรักความรู้ โดยต้องได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งก่อนหน้าแล้วว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งอยู่ในช่วงที่ต้องบำเพ็ญ บารมีทั้งสิบให้เต็มบริบูรณ์

๓.๒.๒ พระเวสสันดรโทธิสัตว์ ผู้ทรงมีฉันทะในการบำเพ็ญทานบารมี^{๒๔}

เป็นเรื่องราวที่ถูกจารึกไว้ในพระไตรปิฎก ในส่วนของพระสูตรที่เรียกว่า ชาดก โดย พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสเล่าไว้กับภิกษุทั้งหลาย ถึงอดีตชาติของพระองค์ในครั้งที่ทรงบำเพ็ญทาน บารมี ชาตินี้พระองค์ประสูติในวันที่พระราชบิดาทรงทำประทักษิณรอบพระนคร และพระราช มารดา กำลังเสด็จชมร้านตลาด จึงทรงได้พระนามว่าเวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัย(ฉันทะ)ใน การบริจาคทานเป็นอย่างมาก เมื่อยังทรงพระเยาว์เกิดแรงบันดาลใจคือความคิดอยากบริจาคทาน อย่างแรงกล้าขึ้นมา แล้วก็ทรงพระราชทานวัตถุสิ่งของจำนวนมากให้เป็นทาน ต่อมาเมื่อพระ เวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทำให้พระองค์ทรงมีกำลังในการบริจาคทานมากยิ่งขึ้น นั่น เพราะฉันทะในการบริจาคทานได้เกิดขึ้น จึงส่งผลให้วิริยะเกิดขึ้นตามมา พระเวสสันดรทรงจัดตั้ง โรงทานขึ้นทั้ง ๖ แห่ง แล้วเสด็จตรวจตามโรงทานเหล่านั้นด้วยความสม่ำเสมอ^{๒๕}

แต่แล้วก็มาถึงจุดเปลี่ยน เมื่อพระเวสสันดรทรงบริจาคพญาช้างปึงจัยนาคแก่ พราหมณ์ทั้ง ๘ ที่มาทูลขอ เป็นเหตุให้ชาวเมืองโกรธเคืองมาก รวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่เขา วงกต ส่วนพระเวสสันดรเมื่อทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้น กลับไม่รู้สึกรำพันไหว ยังคงมุ่งมั่นในการ บริจาคทานต่อไป นี่คือจิตตะ เป็นพลังใจที่มีความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อเป้าหมายและไม่ยอมให้สิ่งใด มาเปลี่ยนความตั้งใจโดยเด็ดขาด ดังที่พระองค์ตรัสยืนยันอย่างมั่นคงว่า

เราจะให้ต่อไปไม่หยุด แม้กระทั่งดวงตาและหัวใจ เราก็อให้ได้
ก็อย่างนี้แล้วแค่เงินทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์
ซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราจะเป็นไรไป
เรามีได้ห้วนไหเลย ใจของเรายังยินดีในการให้
ถึงแม้ชาวกรุงสี่พันมวลงจะขับไล่เรา หรือจะเข่นฆ่าเรา
หรือตัดเราออกให้เป็น ๗ ท่อนก็ตาม

^{๒๒}บรรจบ บรรณรุจิ, พระเวสสันดร มหาบุรุษแห่งทิมพานต์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙๕.

^{๒๓}บรรจบ บรรณรุจิ, พระโทธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการ พิมพ์คลองสาน, ๒๕๒๙), หน้า ๙.

^{๒๔}ช.ช. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕/๔๔๗.

^{๒๕}บรรจบ บรรณรุจิ, พระเวสสันดร มหาบุรุษแห่งทิมพานต์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๕.

เราก็จะไม่หยุด ไม่งดการให้”^{๒๖}

ก่อนที่พระองค์จะเสด็จออกจากพระนคร ทรงได้บริจาคสัตตตศกมหาทาน^{๒๗} และในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนคร มีผู้มาขอราชรถพร้อมทั้งม้าทรง พระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทานทันที พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรี พระโอรสและพระธิดา เสด็จดำเนินด้วยพระบาท ผ่านทางเมืองเจตราช ทรงถือเพศเป็นฤาษี ประทับอยู่ ณ บรรณศาลาที่เขาวงกต เสวยผลไม้พืชพันธุ์ธัญชาติเป็นอาหาร พอเวลา ๗ เดือนผ่านไป พราหมณ์เฒ่าขอทานนามว่าชูชก เดินทางไปขอพระราชโอรสและพระธิดาคือชาลีและกัณหา เพื่อเป็นทาสรับใช้^{๒๘} แม้พระองค์จักพระราชทานให้ตามคำขอก็ตาม แต่ก็เป็นการบริจาคที่ทำได้ยากยิ่ง เพราะครั้งนี้พระเวสสันดรทรงหวั่นไหวพระทัยมาก แต่เพื่อพระโพธิญาณ ดังจะเห็นได้จากพระดำรัสที่ตรัสแก่พระโอรสและพระธิดา ณ ริมฝั่งสระโบกขรณีว่า

ชาลีลูกพ่อ ขอลูกกับน้องจงขึ้นมาหาพ่อเถิด มาช่วยสละตัวบ่มบารมีที่พ่อบำเพ็ญอยู่ให้บริบูรณ์ มาช่วยโสรจสรงหัวใจของพ่อให้ชุ่มชื่น ขอลูกทั้งสองจงเชื่อฟังพ่อเถิด จงมาเป็นตั้งยานนาวาพาพ่อไปในทะเล คือ ภพ เพื่อพ่อจักได้อาศัยโดยสสาร ข้ามฝั่งคือความเกิดแล้วจะได้ช่วยสัตว์โลกคือทั้งเทวดาและมนุษย์ให้ข้ามพ้นด้วย^{๒๙}

ทรงนี้มีข้อสังเกตว่า ไม่ใช่พระเวสสันดรจะไม่มีความรักในพระโอรสและพระธิดา เพียงแต่พระองค์ทรงมีความรัก(ฉันทะ) ต่อพระสัพพัญญุตญาณอย่างแรงกล้า ในฐานะของพระบิดา พระเวสสันดรทรงทำหน้าที่พระบิดาต่อพระโอรสและพระธิดาอย่างดีที่สุดแล้ว แต่เนื่องจากในอีกหน้าที่หนึ่ง พระองค์คือพระโพธิสัตว์ ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามาช่วยเหลือสัตว์โลกให้ก้าวพ้นจากสังสารทุกข์ อันเป็นหน้าที่สำคัญและยิ่งใหญ่กว่าการเป็นแค่พระบิดาของพระโอรสและพระธิดาทั้งสอง ถือเป็นความรักที่ต้องแลกมาด้วยความเสียสละอันยิ่งใหญ่ ยากที่คนทั่วไปจะทำได้ เพราะต้องอาศัยทั้งฉันทะซึ่งเป็นพลังรักที่ยิ่งใหญ่ไร้ประมาณ และกำลังแห่งวิริยะคือความกล้าหาญในการตัดสินใจเป็นอย่างมาก

ก่อนที่พระองค์จะทรงบริจาคให้แก่ชูชก ก็ทรงตีราคาตัวพระโอรสและพระธิดา โดยทรงตีราคาตัวของพระชาลีเป็นทองคำ ๑,๐๐๐ แท่ง และทรงตีราคาตัวพระกัณหาเป็นทาสชาย ๑๐๐ คน ทาสหญิง ๑๐๐ คน ช้าง ม้า โคอุสภะอย่างละ ๑๐๐ ตัว และทองคำอีก ๑๐๐ แท่ง^{๓๐}นี่คือวิมังสาเป็นปัญญาของพระเวสสันดร การที่พระเวสสันดรทรงตีราคาตัวพระโอรสและ

^{๒๖}ช.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๐๕/๔๕๕.

^{๒๗}สัตตตศกมหาทาน หมายถึง ทานใหญ่อย่างละ ๗๐๐ คือ ๑) ช้าง ๗๐๐ เชือก ๒) ม้า ๗๐๐ ตัว ๓) รถ ๗๐๐ คัน ๔) สตรี ๗๐๐ คน ๕) วัณนม ๗๐๐ ตัว ๖) ทาส ๗๐๐ คน ๘) ทาสี ๗๐๐ คน.

^{๒๘}พระเมธีวราญาณ, ดร., ป.ธ.๙, บารมีพระโพธิสัตว์ Parami of Bodhisatta, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๙๒.

^{๒๙}ช.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๑๑๖/๕๑๒.

^{๓๐}บรรจบ บรรณรุจิ, พระเวสสันดร มหาบุรุษแห่งหิมพานต์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๗.

พระธิดาให้มีความแตกต่างกันอย่างนี้ ก็เพราะทรงคำนึงถึงความเป็นหญิงของพระธิดา กล่าวคือ หากทรงตีค่าตัวไว้น้อยก็เกรงว่า พระธิดาอาจตกไปอยู่ในเงื้อมมือของชายที่ไม่มีสกุล แต่มีทรัพย์ เพียงพอจะไถ่ตัวพระธิดาได้ การได้ไปอยู่กับชายไม่มีสกุลย่อมทำให้พระธิดาลำบาก ฉะนั้นค่าตัว ดังกล่าวจึงเป็นค่าตัวที่เหมาะสม ซึ่งจะช่วยให้พระธิดาให้พ้นจากชายไม่มีสกุลได้ เนื่องจากชายที่จะ มีทรัพย์มาจ่ายเป็นค่าตัวขนาดนั้นต้องเป็นเศรษฐี หรือไม่ก็เป็นกษัตริย์ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้มีสกุลทั้งสิ้น หากพระธิดาจะต้องไปอยู่กับชายมีสกุลอย่างนั้นก็คงจะไม่ลำบากเป็นแน่

ส่วนพระโอรสนั้นเป็นชาย ถึงอย่างไรก็สามารถเอาตัวรอดได้ เนื่องจากความเป็นชาย ทำให้มีภัยน้อยกว่า^{๓๑} เหล่านี้คือวิมังสาเป็นปัญญาในการพิจารณาหาเหตุปัจจัยอย่าง รอบคอบ ก่อนการตัดสินพระทัยบริจาคพระโอรสและพระธิดาทั้งสองพระองค์ออกไปเป็นทาน บารมี

พอวันรุ่งขึ้นท้าวสักกเทวราชแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี พระองค์ก็ พระราชทานให้ พราหมณ์เฒ่าชุกชุกพา ๒ พระกุมารเดินทางไปถึงเมืองเซตุดร พระเจ้าสัญชัย ทอดพระเนตรเห็น ๒ กุมาร โปรดให้นำพระราชทรัพย์มาไถ่ถอนพระราชนัดดาทั้ง ๒ และโปรด ให้พระราชนัดดานำทางไปปรับพระเวสสันดรเพื่อให้เสด็จนิวัตพระนคร เมื่อพระเวสสันดรเสด็จนิวัต พระนครแล้ว ฝนแก้ว ๗ ประการ ตกลงมาทั่วทั้งพระนคร ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันเป็นมงคล ภายหลังพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงบริจาคมหาทานและ รักษาอุโบสถศีลตลอดพระชนมายุ เมื่อพระองค์สวรรคตจึงเสด็จไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต

สรุปความว่า การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรในชาตินี้ ถือเป็นความสำเร็จ อันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ เพราะทำให้บารมีทั้ง ๑๐ เต็มบริบูรณ์ ยากที่คนทั่วไปจะบำเพ็ญได้ แต่ในที่สุดพระเวสสันดรก็ได้สำเร็จสมดังปณิธานที่ได้ตั้งจิตอธิษฐานไว้ ความสำเร็จดังกล่าวนี้มี ผลมาจากอิทธิบาท ๔ ที่เกื้อหนุนค้ำจุนกัน โดยเริ่มต้นจากมีฉันทะในการบริจาคทานเป็นตัว หนุนนำที่โดดเด่น ครั้นเมื่อมีฉันทะเกิดขึ้น ย่อมทำให้วิริยะเกิดขึ้นตามมา เป็นเหตุให้พระเวส สันดรเพียรบริจาคทานอย่างสม่ำเสมอไม่เคยว่างเว้น และไม่เคยปฏิเสธคำขอของทุกคนที่มาเอย เมื่อ ฉันทะกับวิริยะเกิดขึ้นแล้ว จิตตะคือความมุ่งมั่นไม่หวั่นไหวจึงเกิดขึ้นมา เป็นเหตุให้พระเวสสันดร ไม่เปลี่ยนใจออกจากเป้าหมาย เกิดเป็นขุมพลังสนับสนุนที่สัมพันธ์เกื้อกูลกันอยู่ภายใน แล้วส่งผล ให้แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่มุ่งมั่นฝึกฝนในการบริจาค เป็นทานบารมีระดับสูงที่ได้ได้อย่างไร เงื่อนไขแม้กระนั้นพระองค์ก็ยังต้องใช้ปัญญาคือวิมังสาในการตรวจสอบผลแห่งการบริจากร่วมด้วย เหมือนที่พระองค์ทรงใช้ปัญญา ก่อนการตัดสินพระทัยบริจาคพระโอรสและพระธิดาทั้งสอง ออกไปเป็นทานให้แก่ชุก

ข้อนี้ก็แสดงว่าการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรนั้น แม้จะมีฉันทะเป็นตัวนำที่โดดเด่นในการบริจาคทาน แต่ถึงกระนั้นก็ต้องอาศัยความสัมพันธ์อิทธิบาทธรรมที่เหลือคือ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา มาส่งเสริมสนับสนุนกันอย่างครบองค์ประกอบของอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการ จึงทำให้การบริจาคทานบารมีในชาตินี้ของพระเวสสันดรบรรลุผลสำเร็จสมดังที่พระพุทธ

^{๓๑}บรรจบ บรรณรุจิ, พระเวสสันดร มหาบุรุษแห่งหิมพานต์, หน้า ๑๑๗.

องค์ศรีรับรองไว้ในพุทธสูตรว่า “ที่บัณฑิตทั้งหลายเรียกเราว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เพราะว่าเราได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วในอิทธิบาท ๔”^{๓๒}

๓.๒.๓ พระมหาชนกพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี

ในพระชาตินี้พระโพธิสัตว์เป็นพระมหาชนกผู้ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี^{๓๓} คือความเพียรว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร เรื่องโดยย่อมีอยู่ว่า ขณะพระมารดาทรงพระครรภ์ เสด็จหนีเข้าศึกษาอาศัยอยู่กับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ที่เมืองกาลจัมปากะ ในช่วงวัยเยาว์กุมารมหาชนก ถูกเพื่อนด้วยกันเรียกว่า “ลูกแม่หม้าย” จึงเกิดความประหลาดใจ เพราะที่ผ่านมาเข้าใจมาตลอดว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์เป็นบิดา เพราะพระมารดาปิดบังเรื่องนี้มาตลอด แต่แล้วในที่สุดเมื่อได้รับความจริงจากพระมารดาว่า พระราชบิดาถูกชิงราชสมบัติ และสิ้นพระชนม์ในสนามรบ เมื่อกุมารมหาชนกทราบความจริง จึงตั้งใจว่าในภายหน้าจะต้องไปตีเอาเมืองคืนมานี้คือจุดเริ่มต้นของฉันทะ เป็นแรงจูงใจอย่างแรงกล้าของพระกุมารมหาชนก

เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้ทรงศึกษาจบไตรเพทและศิลปศาสตร์ จึงทรงขออนุญาตพระมารดาเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ ในขณะที่เล่นเรืออยู่ในมหาสมุทร เรือเกิดอับปางท่ามกลางมหาสมุทร^{๓๔} พวกพ่อค้าพาณิชและลูกเรือตายหมด เหลือแต่พระมหาชนกองค์เดียวยังมีชีวิตอยู่ในน้ำได้ถึง ๗ วัน ตรงนี้มีข้อสังเกตว่า ก่อนที่พระมหาชนกจะกระโดดลงไปในน้ำนั้น ได้อาผ้าทรงของพระองค์ชุบน้ำมันทาตัวเสียก่อนนี่คือภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบัน เพราะทุกวันนี้นักกีฬาว่ายน้ำข้ามช่องแคบอังกฤษ ก็ต้องใช้น้ำมันทาตัวเสียก่อนเช่นกัน มิฉะนั้นก็จะไม่สามารถว่ายน้ำไปได้ตลอดรอดฝั่ง^{๓๕} นอกจากนี้ก่อนที่จะกระโดดลงน้ำพระมหาชนกยังเสวยน้ำตาลกรวดกับเนยตุนใส่ท้องไว้ให้มากที่สุด เพื่อกันหิวขณะลอยคออยู่ในทะเล และที่สำคัญพระองค์ได้ป็นขึ้นไปบนเสากระโดงเรือเพื่อกำหนดทิศ และเพื่อกระโดดไปให้ไกลสุดเท่าที่จะทำได้ เพราะต้องการหลบหลีกจากฝูงปลาตุ๋นร้ายชื้อเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงวิมังสา คือปัญญาในการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุในการเอาตัวรอดก่อนที่พระองค์จะกระโดดลงน้ำ ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับฉันทะ คือความต้องการรักษาชีวิตไว้ เพื่อไปตีเอาราชบัลลังก์ของพระบิดากลับคืนมา

หลายวันผ่านไปขณะลอยคออยู่เดียวดาย แต่พระมหาชนกยังคงเพียรว่ายน้ำอยู่ท่ามกลางมหาสมุทรอย่างไม่ยอมแพ้ ข้อนี้ก็บ่งชี้ชัดเจนว่านี่คือวิริยะ เป็นกำลังความเพียรของพระมหาชนกสู้ไม่ถอย แม้จะมองไม่เห็นฝั่งก็ตาม แต่พระองค์ก็ยังพยายามที่จะว่ายน้ำต่อไปอย่างไม่ลดละ เป็นเหตุให้เทพธิดาประจำสมุทรมานว่า มณีเมขลา เกิดความสนใจ เธอได้มาปรากฏขึ้นแล้วพูดคุยโต้ตอบกับพระมหาชนกอยู่หลายประโยค ช่วงแรกของบทสนทนา มณีเมขลาจะกล่าว

^{๓๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๐/๓๘๔.

^{๓๓} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๑๒๑-๑๒๔/๒๐๒.

^{๓๔} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ, พระมหาชนก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, พ.ศ. ๒๕๔๙), หน้า ๕๘ - ๘๕.

^{๓๕} พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, วรรณคดีชาดก, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕.

ลองใจหรืออย่างไรไม่ทราบ เธอจึงกล่าวข้อความให้พระมหาชนกยอมแพ้เสีย จะวายต่อไปทำไม ทั้งที่มองไม่เห็นฝั่งแบบนี้

พระมหาชนกแย้งว่า “ท่านพูดอะไรอย่างนั้น เราทำความเพียร แม้ตายก็จักพ้นคำครหา บุคคลเมื่อทำความเพียรอย่างถึงที่สุด แม้ตายก็ชื่อว่า ไม่เป็นหนี้ในระหว่างหมู่ญาติ เทวดา และบิดามารดา เพราะบุคคลเมื่อทำกิจอย่างลูกผู้ชาย ย่อมไม่เดือดร้อนภายหลัง”^{๓๖} พร้อมกับยืนยันด้วยท่าทีคือวายต่อไปอย่างไม่หยุด ทั้งที่เทพธิดาประจำสมุทรรจะกล่าวถ้อยคำ ทักทายน้อยๆ แต่พระมหาชนกก็ไม่ลดละ ไม่คลายความเพียร ยิ่งวายต่อไป ต่อไป และต่อไป ด้วยความมุ่งมั่น นี่คือจิตตะ เป็นพลังจิตใจที่แน่วแน่ มุ่งมั่น ไม่เปลี่ยนใจ ไม่ว่าใครจะมาพูดมากล่าวทักทายน้อยๆ ก็ไม่เชื่อ ไม่คลายความตั้งใจที่มีมาแต่เดิมออกไปทางอื่นที่ไม่ใช่เป้าหมาย โดยเฉพาะคำปฏิเสธที่ยืนยันในบทสนทนาซึ่งบ่งบอกถึงลักษณะของจิตตะ คือการจดจ่ออยู่ที่เป้าหมายเพียงอย่างเดียว สิ่งอื่นที่ไม่ใช่เป้าหมายต้องปฏิเสธออกไปให้หมด และในประโยคสุดท้ายคงโดนใจเทพธิดาประจำสมุทรรอย่างแรง ดังข้อความที่พระมหาชนกกล่าวว่า

ดูก่อนเทวดา ท่านก็เห็นผลแห่งกรรมประจักษ์แก่ตนแล้วมิใช่หรือ
ขณะที่คนอื่น ๆ จมในมหาสมุทรหมด เราคนเดียวยังว่ายข้ามอยู่
และได้เห็นท่านมาสถิตอยู่ใกล้ ๆ เรานั้นจักพยายามตามสติกำลัง
จักทำความเพียรที่บุรุษควรทำ ไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร^{๓๗}

ในที่สุดเทพธิดาก็ช่วยนำพาพระมหาชนกข้ามไปสู่ฝั่งที่กรุงมิถิลาต่อมาพวกอำมาตย์ และปูลุहितจึงอภิเษกพระมหาชนกขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองราชสมบัติ ณ กรุงมิถิลา สืบต่อจากพระเจ้าโปลชนกผู้เป็นพระเจ้าอา ซึ่งไม่มีพระราชโอรสมีแต่พระราชธิดา พระเจ้าโปลชนกทรงมีรับสั่งก่อนสวรรคตว่า ผู้ใดรู้ปริศนาธรรม ๑๖ ข้อ และทำให้พระราชธิดาสิวลีพอพระทัย จงพร้อมใจกันอภิเษกผู้ขึ้นขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติสืบไป^{๓๘} พระมหาชนกแก้ปริศนาธรรมได้ด้วยพระปัญญา(วิม้งสา) และยังสามารถทำให้พระราชธิดาสิวลีพอพระทัย จึงขึ้นครองราชสมบัติปกครองบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองอยู่เย็นเป็นสุข

สรุปความว่า การบำเพ็ญบารมีในชาตินี้ของพระมหาชนก บรรลุผลประสบความสำเร็จด้วยดีเพราะอาศัยอิทธิบาท ๔ ที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกัน กล่าวคือ เมื่อพระมหาชนกเกิดมีฉันทะในวัยเยาว์ คือความตั้งใจว่าจะไปตีเอาเมืองคืนเมื่อมีฉันทะวิริยะความเพียรก็เกิดขึ้นตามมา ทำให้พระมหาชนกสู้ไม่ถอยไม่ยอมปล่อยให้ตัวเองจมน้ำตายจึงเพียรว่ายน้ำอยู่เป็นอาทิตย์เมื่อมีวิริยะแรงกล้าอย่างนี้ จิตตะความมุ่งมั่นแน่วแน่กับเป้าหมายก็เกิดขึ้นตามมา แม้เทพธิดาประจำสมุทรรจะพูดโน้มน้าวอย่างไรให้ยอมแพ้ แต่พระมหาชนกก็ไม่คลายความตั้งใจยังคงมุ่งมั่นว่ายน้ำต่อไปบวกกับวิม้งสาคือปัญญาที่ใช้สอดส่องพิจารณาหาเหตุปัจจัยที่จะทำให้ตัวเองมีชีวิตรอด และว่ายข้ามฝั่งแห่งมหาสมุทรไปได้สำเร็จ ซึ่งพอข้ามฝั่งมาได้แล้ว ก็ยังได้ใช้ปัญญาแก้

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ, พระมหาชนก, หน้า ๕๙.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๓๘} พระเมธีวราญาณ, ดร., ป.๓.๙, บารมีพระโพธิสัตว์ Parami of Bodhisatta, หน้า ๘๐.

ปรีศนาธรรม(วิมังสา) เป็นเหตุให้ได้ครองราชย์สมบัติสมความปรารถนาก็ด้วยความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมทั้งสี่ประการ ที่เกิดขึ้นมาเกี่ยวพันกันและกันอย่างที่ไม่อาจแยกจากกันเมื่อคุณธรรมเหล่านี้มาครอบงำประกอบทั้งสี่ประการจึงกลายเป็นคุณธรรมนำไปสู่ความสำเร็จแต่สำหรับพระมหากษัตริย์ต้องถือว่าอิทธิบาท ๔ เป็นคุณธรรมนำพาสู่ฝั่งแห่งมหาสมุทรได้สำเร็จ สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอปารสูตรว่า “อิทธิบาท ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้”^{๓๙}

๓.๒.๔ พระเจ้าเนมิราชโพธิสัตว์ ผู้มีจิตตะทรงบำเพ็ญอุชิฐานบารมี^{๔๐}

พระเจ้าเนมิราชโพธิสัตว์ ชาตคเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า ในอดีตกาล ณ กรุงมิลินา แคว้นวิเทหรัฐ ได้มีพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า มขเทวราช เป็นผู้ดำริก่อตั้งวัตรปฏิบัติมหมกแล้วออกบวช โดยอานิสงส์จากการปฏิบัติส่งผลให้ผู้ปฏิบัติตายแล้วไปจุติยังพรหมโลก ซึ่งทำวมขเทวราชได้บังเกิดในพรหมโลกก่อนกษัตริย์ทั้งปวงและสถิตอยู่ในพรหมโลกนั้น ครั้นกาลเวลาผ่านไปอีกยาวนาน มหาพรหมมขเทวะ ได้ตรวจดูพระวงศ์ของพระองค์ ทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์จำนวนมหาศาลสืบทอดวัตรปฏิบัติมหมกแล้วออกบวช กษัตริย์ทุกพระองค์ในตระกูลก็ดำเนินรอยตามพระองค์มาด้วยดีตลอด กระทั่งมาถึงองค์หลังสุดนี้ ทรงพิจารณาพบว่า เบื้องหน้าอันใกล้นี้วงศ์ของเราจักต้องขาดสูญ จึงทรงคิดว่าเรานี้แหละจักเป็นผู้สืบต่อวงศ์ของเราต่อไปเอง จึงทรงจุติจากพรหมโลกลงมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระอัครมเหสีของพระราชินีในกรุงมิลินา แล้วได้พระนามว่า เนมิกุมาร^{๔๑} นี่คือนั่นหนะในการอุชิฐานจิตสานต่อปณิธานวัตรปฏิบัติมหมกแล้วออกบวชของพระเจ้าโพธิสัตว์

เมื่อพระเนมิกุมารเจริญวัยแล้วเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญอุชิฐานสมาทานอุโบสถศีล เป็นประจำมิได้ขาด ทรงชี้ทางสวรรค์แก่ประชาชนให้รู้จักบำเพ็ญบุญกุศล นี่คือนี่ริยะในการสานต่อปณิธานข้อวัตรปฏิบัติของพระองค์ ส่งผลให้มีพระประสงค์เนื่องด้วยบุญกุศล วันหนึ่งขณะที่พระองค์ทรงบริจาคตานอยู่นั้นก็เกิดพระดำริขึ้นว่าทานก็ดีพรหมจรรย์ก็ดี อย่างไหนจะมีผลมากกว่ากัน นี่คือนี่มังสาเป็นปัญญาในการคิดวิเคราะห์หาเหตุปัจจัย ทำให้เกิดเป็นคำถามในเชิงเปรียบเทียบระหว่างทานกับพรหมจรรย์ แล้วพระองค์ก็ได้คำตอบ เมื่อทำวสัฏกจอมเทพลงมารวิสัยเห็นว่า

บุคคลย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ได้ด้วยพรหมจรรย์ชั้นต่ำ
 เข้าถึงความเป็นเทวดาได้ด้วยพรหมจรรย์ชั้นกลาง
 ย่อมบริสุทธิได้ด้วยพรหมจรรย์ชั้นสูง
 พรหมจรรย์เหล่านี้มิใช่จะหาได้ง่ายๆ
 ด้วยการประกอบพิธีวิงวอนขอร้องอะไรๆ
 บุคคลผู้ที่เกิดในหมู่พรหมได้ต้องออกบวชบำเพ็ญตบะ^{๔๒}

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๘๑๓/๓๗๗.

^{๔๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๒๑/๒๔๖.

^{๔๑} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๙๘/๒๔๑.

^{๔๒} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๒๙/๒๔๗.

จากนั้นท้าวสักกเทวราชทรงแสดงเรื่องทีพระราชาทั้งหลายในอดีตผู้บริจาคมหาทานแล้วไม่สามารถพ้นไปจากกามาวจรภพได้ แล้วยกตัวอย่างพวกราชกาฬิณีที่บังเกิดในพรหมโลกได้ด้วยพรหมจรรย์ ในที่สุดพระเจ้าเนมิราชก็ได้เบาะแสที่ชัดเจนจากคำยืนยันของท้าวสักกเทวราชในข้อวัตรปฏิบัติแห่งพรหมจรรย์

เมื่อให้ความกระจ่างแก่พระเจ้าเนมิราชแล้ว ท้าวสักกจอมเทพก็เสด็จกลับยังดาวดึงส์สวรรค์ และได้เล่าเรื่องความประพฤติดั้งเดิมของพระเจ้าเนมิราชให้เหล่าเทวดาบนสวรรค์ฟัง เป็นเหตุให้เหล่าเทพบุตรเทพธิดาระลึกถึงพระคุณของพระเจ้าเนมิราชแล้วอยากพบพระองค์ ท้าวสักกเทวราชจึงรับสั่งมาตลีเทพบุตรให้นำเวชยันต์ราชรถไปรับพระเจ้าเนมิราชขึ้นไปเยี่ยมสวรรคสวรรค์ ในระหว่างทางมาตลีเทพบุตรนำพระองค์ไปทอดพระเนตรนรก พร้อมกับแสดงบุรพกรรมของสัตว์นรกให้พระองค์ทรงสดับ จากนั้นนำไปทอดพระเนตรสวรรค์พร้อมกับแสดงบุรพกรรมของเทวดาในสวรรค์แต่ละชั้นให้ทรงสดับ และนำไปเยี่ยมท้าวสักกเทวราช พระเจ้าเนมิราชทรงแสดงธรรมแก่ท้าวสักกเทวราชและเทพบริวารเป็นจำนวนมาก ท้าวสักกเทวราชได้เชิญชวนให้พระเจ้าเนมิราช อยู่เสวยสุขด้วยกามอันเป็นทิพย์ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์นี้เถิด แต่ปรากฏว่าพระเจ้าเนมิกลับปฏิเสธ ทรงให้เหตุผลว่า

สิ่งของที่ผู้อื่นหยิบบิ้นให้
เป็นเหมือนสิ่งของที่ยมเขามา
หม่อมฉันมิได้พอใจในสิ่งที่ผู้อื่นมอบให้
เพราะบุญทั้งหลายที่ตนทำไว้ดีแล้ว
จะเป็นทรัพย์ของตัวได้อย่างแท้จริง
หม่อมฉันจักกลับไปทำบุญให้มากขึ้นในหมู่มนุษย์
ด้วยการบริจาคทานการประพฤตีสมาเสมอ
ด้วยความสำรวมและการฝึกอินทรีย์ที่บุคคลทำแล้ว
จะได้รับความสุขและไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง”^{๔๓}

นี่คือจิตตะเป็นพลังแห่งความมุ่งมั่นตั้งใจ ด้วยการปฏิเสธกามอันเป็นทิพย์บนดาวดึงส์สวรรค์ ที่แม้ท้าวสักกเทวราชจะเชิญชวนด้วยพระองค์เอง แต่พระเจ้าเนมิราชโพธิสัตว์ก็ทรงปฏิเสธ เพราะเห็นประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ในโลกมนุษย์มากกว่า ที่สำคัญก็เพื่อบำเพ็ญอริชฌานบารมีที่พระองค์ได้อริชฌาน ก่อนจุติจากพรหมโลกลงมาเพื่อสืบต่อวัตรปฏิบัติผมหงอกแล้วออกบวช

เมื่อสมควรแก่เวลา มาตลีเทพบุตรจึงนำพระเจ้าเนมิราชกลับมาส่งที่มนุษย์โลก ต่อมาพระองค์ทรงสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในบุญกุศลมีการให้ทาน เป็นต้น เมื่อพระองค์มีพระเกศา

^{๔๓} พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๘๖/๒๗๓.

หงอกปรากฏ จึงเสด็จออกผนวช บำเพ็ญฌานสมาบัติให้เกิดขึ้น หลังจากพระองค์สวรรคตจึงได้เสด็จไปสู่พรหมโลก^{๔๔}สมดังอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญมาได้สำเร็จจุลวงด้วยดี

สรุปความว่า ความตั้งใจแน่วแน่ในการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระเจ้าเนมิราชนั้น ทำให้พระองค์ประสบความสำเร็จได้ในที่สุด แม้พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรสวรรค์ แต่ก็ไม่รู้สักกลุ่มหลง ไม่ทรงพอพระทัยกับความสุขอันเป็นทิพย์ในสวรรค์ที่ทำวสัฏกเทวราชทรงมอบให้พระองค์ทรงยึดมั่นในการบำเพ็ญอธิษฐานบารมี ทรงมุ่งมั่นบำเพ็ญให้คุณความดีเกิดขึ้นเป็นที่ประจักษ์ด้วยตนเอง นี่คือจิตตะเป็นพลังแห่งความมุ่งมั่นตั้งใจต่อการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งความสำเร็จในการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น นอกจากต้องอาศัยพลังจิตตะอันแรงกล้าแล้ว ยังต้องอาศัยฉันทะคือความปรารถนาที่จักสานต่อพระวงศ์หรือวัตรปฏิบัติแห่งพรหมจรรย์ด้วยพระองค์เอง เมื่อฉันทะเกิดขึ้นวิริยะก็เกิดขึ้นตามมา ทำให้พระองค์มีความเพียรบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาอย่างสม่ำเสมอเป็นประจำมิได้ขาด เมื่อฉันทะ วิริยะ จิตตะเกิดขึ้นแล้ว วิมังสาก็ย่อมเกิดขึ้น ทำให้พระองค์เกิดความดำริหาเหตุปัจจัยในการประพฤติพรหมจรรย์ให้ได้ประโยชน์เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ด้วยการตั้งเป็นคำถามเชิงเปรียบเทียบระหว่างทานกับพรหมจรรย์อย่างไรหนจะมีอันสงส์มากกว่ากัน เมื่ออธิษฐานมาครบองค์ธรรมทั้ง ๔ ประการก็เป็นเหตุให้นำให้พระเจ้าเนมิราชบำเพ็ญอธิษฐานบารมีได้สำเร็จสมดังปณิธานที่ตั้งไว้

๓.๒.๕ มโหสถบัณฑิต พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี^{๔๕}

มโหสถชาดกเรื่องนี้ทรงตรัสไว้ ณ เขตวันมหาวิหาร ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายประชุมกันอยู่ แล้วพากันกล่าวสรรเสริญพระปัญญาบารมีของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงมีพระปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง ลึกซึ้ง ฉะฉานแหลม ว่องไว ทางตลอดด้วยดี และอย่าเสียได้ซึ่งวาทะของผู้อื่น ทรงทราบเหล่าพราหมณ์ ปริพาชก ยักษ์ เทวดา พรหม หรือแม้แต่มหาโจร ด้วยพระปัญญาญาณ ทรงทำให้สิ้นพยศ แล้วประทานบรรพชาให้ตั้งอยู่ในมรรคผล ในตอนนั้นพระศาสดาเสด็จมาพอดี พอทราบเรื่องราวที่พวกภิกษุสนทนากันอยู่ พระพุทธองค์จึงตรัสเสริมขึ้น “ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในกาลนี้เท่านั้นที่ตถาคตมีปัญหา แม้ในอดีตกาล เมื่อญาณยังไม่แก่กล้ายังบำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์แด่พระโพธิญาณ เราก็เป็นผู้มีปัญหาเช่นกัน”^{๔๖} ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์มีพระปัญญาเป็นพรสวรรค์ เป็นบุญเก่าหรือฉันทะ ที่พระตถาคตสั่งสมมาดีแล้ว กว่าหลายภพชาติ โดยเฉพาะในชาติที่บำเพ็ญปัญญาบารมี

สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต มีปัญญามากและเฉลียวฉลาด มาตั้งแต่เยาว์วัย ใช้ปัญญาแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ให้สำเร็จจุลวง เกียรติคุณแพร่จรไปอย่างกว้างขวาง ทำให้เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าวิเทหะ แต่กระนั้นชื่อเสียงของมโหสถกลับไม่เป็นที่ชอบใจของบัณฑิตทั้ง ๔ ผู้เป็นเสนาอำมาตย์ประจำราชสำนัก นี่ก็คือจุดเริ่มต้นของบททดสอบซึ่งฝ่ายหนึ่งพยายามกีดกันทุกวิถีทาง ด้วยการตั้งปุจฉา(คำถาม) เป็นปัญหามาท้าทายเจ้าปัญญา

^{๔๔}พระเมธีวราญาณ, ดร., ป.ธ. ๙, บารมีพระโพธิสัตว์ Parami of Bodhisatta, หน้า ๘๒.

^{๔๕}ช.ช. (ไทย) ๒๘/๕๙๐/๒๗๔.

^{๔๖}ช.ช.อ. (ไทย) ๖๘๐/๓๒๘.

อยู่ตลอด ส่วนอีกฝ่ายคือมโหสถบัณฑิตเป็นผู้วิเศษ(คำตอบ)ซึ่งปัญหาที่ผูกขึ้นส่วนใหญ่ก็นั้นมิได้ส่งมาที่มโหสถบัณฑิตโดยตรง แต่ถูกส่งอ้อมไปที่ชาวบ้าน และมีเดิมพันเป็นค่าปรับสินไหมให้กับพระเจ้าแผ่นดิน หากพวกเขาชาวบ้านแก้ปัญหาไม่ได้ แน่แน่นอนพวกเขาชาวบ้านแก้ไม่ได้ ปัญหานั้นจึงถูกส่งมาให้มโหสถช่วยแก้ไข และทุกครั้งปัญหาก็ก่อกคลี่คลายออกไปได้ด้วยดีเสมอ จากปัญญานั่นเรียบแหลมของมโหสถบัณฑิต

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องระดมเงินทุนจากเพื่อน ๆ กุมารจัดสร้างศาลา แยกคีนขึ้นเนื้อที่เหยี่ยวคาบไป ใครเป็นเจ้าของโค เครื่องประดับ กลุ่มด้าย บุตรของใคร คนตัวเตี้ยเสียภรรยา รถ ท่อนไม้ ภูเขา แก้วมณี และปัญหาเรื่องอื่น ๆ อีกมากมายสารพัด ทั้งที่เกิดขึ้นเองจากชาวบ้าน และทั้งจากบรรดาเสนาอำมาตย์ผูกเป็นปริศนามาให้แก้ไข แต่ไม่ว่าปัญหาจะมีมากมายและยากเย็นเพียงไร ก็ไม่เกินกำลังสติปัญญาและความเพียรในการแก้ปัญหาของมโหสถบัณฑิตไปได้ นี่คือวิธีระ เป็นกำลังความเพียรในการระดมปัญญามาใช้แก้ปัญหาของพระโพธิสัตว์

ปัญญาสามารถของมโหสถบัณฑิตเป็นที่เลื่องลือไม่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น แม้แต่จอมเทวดาอย่างท้าวสักกเทวราชก็มาลองของ เพราะต้องการทำให้ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ จึงเสด็จลงมาจากดาวดึงส์สวรรค์ แล้วปลอมตัวมาก่อคดีลักรถ ทำให้เจ้าทรัพย์ไม่พอใจเกิดทะเลาะกันขึ้นเมื่อเรื่องไปถึงมโหสถบัณฑิต ด้วยความใส่ใจรายละเอียด เพียงเห็นอาการคู่กรณีในแวบแรกเท่านั้น มโหสถก็รู้แล้วว่า ผู้นี้ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่ถึงกระนั้นก็ต้องผ่านการวินิจฉัยก่อน ด้วยการออกอุบายให้คู่กรณีทั้งสองจับทำรถไว้ ใครที่เป็นเจ้าของรถคันนี้ จะต้องไม่ปล่อยมือจากรถ แล้วก็ให้กรรมการมาขับรถออกไป ในขณะที่รถแล่นไป คนทั้งสองก็จับทำรถวิ่งตามไป พักเดียวเจ้าของรถก็ปล่อยมือเพราะเหน็ดเหนื่อย ฝ่ายท้าวสักกเทวราช(จำแลงกาย) วิ่งไปกับรถหน้าตาเฉยอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย เขาวิ่งไปกับรถ กลับมากับรถคันนี้ โดยที่ร่างกายของเขาไม่มีเหงื่อซึมออกมาสักหยด ลมหายใจก็ไม่มี ปราศจากความกลัวเกรง และมีนัยน์ตาไม่กระพริบ ข้อนี้คือจิตตะ เป็นความใส่ใจในรายละเอียดของพระโพธิสัตว์

เมื่อคำวินิจฉัยเริ่มขึ้น ความจริงก็ปรากฏว่า ท่านเป็นท้าวสักกเทวราช(จำแลงกาย) มาที่นี่เพื่อประกาศปัญญาของมโหสถบัณฑิตให้ปรากฏ ทรงตรัสชมเชยว่า เธอวินิจฉัยความได้ดีจากนั้นจึงเสด็จกลับสู่ทิพยสถานของตน^{๔๗} แม้แต่ท้าวสักกเทวราชก็ยังพ่ายแพ้แก่สติปัญญาของมโหสถบัณฑิต ในที่สุดพระเจ้าวิเทหะก็โปรดให้นำตัวเข้าไปรับราชการ เป็นบัณฑิตประจำราชสำนัก เมื่อเข้ารับราชการประจำราชสำนัก ก็ไม่วายมีเรื่องให้ต้องใช้ปัญญาแก้ไขเสมอ จากบรรดาเสนาอำมาตย์รุ่นเก่าขี้จ้อจจา คอยหาเรื่องกลั่นแกล้งใส่ความสร้างปัญหาให้ต้องแก้ไขอยู่ประจำ แต่มโหสถบัณฑิตสามารถแก้ไขหลุดพ้นได้ทุกเรื่องด้วยปัญญา และทุกครั้งที่ถูกแก้ก็เป็นทีโปรดปรานของพระเจ้าวิเทหะยิ่งขึ้น

ครั้งที่ชาวกรุงมิถิลาประจักษ์ชัดถึงปัญญาบารมีของมโหสถบัณฑิต คือครั้งที่เกิดศึกบุกเข้าประชิดเมือง โดยพระเจ้าจูฬนันทผู้ครองแคว้นปัญจาละเสด็จยาตราทัพมาพร้อมด้วยกองทัพขนาดใหญ่ แต่พระเจ้าวิเทหะไม่ปรารถนาจะตกเป็นเมืองขึ้นของใคร จึงปรึกษากับมโหสถ

^{๔๗} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๘๖/๓๔๓.

บัณฑิตผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดี ท่านมโหสถเสนาบดีคิดอุบายไว้ในใจถึงสองชั้น แล้วกราบทูลว่าขอพระองค์ทรงวางพระทัยเถิด ต่อมาฝ่ายข้าศึกก็ส่งราชทูตมาเจรจาเพื่อให้ทั้ง ๒ แคว้นเป็นทองแผ่นเดียวกัน คือให้พระเจ้าวิเทหะทรงอภิเษกสมรสกับพระธิดาของพระเจ้าจุกุณีพรหมทัต เพื่อความแนใจพระเจ้าวิเทหะจึงตรัสถามมโหสถเสนาบดี โดยอ้างว่าบัณฑิตในราชสำนักทั้ง ๔ คนนั้นลงมติเป็นเอกฉันท์ว่า ให้เราควรไป แล้วเธอละมีความคิดเห็นอย่างไร มโหสถบัณฑิตกลับเห็นต่างทูลแย้งว่า “ข้าพระองค์ยอมทราบตีว่า พระเจ้าจุกุณีพรหมทัตนั้น ทรงมีความปรารถนาจะปลงพระชนม์ของพระองค์ เหมือนนายพรานเนื้อล่อด้วยนางเนื้อ ปลาอยากกินเหยื่อกลืนเบ็ดที่ใช้เหยื่อปกปิดไว้ ก็ไม่รู้ว่าตนจะตายฉับใด ข้าแต่พระราชา พระองค์ทรงติดอยู่ในกาม ก็ยอมไม่ทราบพระธิดาของพระเจ้าจุกุณีพรหมทัต ถ้าพระองค์เสด็จไปสู่แคว้นปัญจาละ ภัยใหญ่จะมาถึงพระองค์ทันที เหมือนภัยคือความตายมาถึงเนื้อที่หลงเดินไปตามทางเพราะได้ยินเสียงนางเนื้อต่อที่พรานเนื้อนำมาล่อไว้”

เป็นเหตุให้พระเจ้าวิเทหะรู้สึกทรงกริ้วอย่างที่สุด เพราะรู้สึกวามโหสถเสนาบดีกล่าวชมชู้พระองค์มากเกินไป ทรงตรัสดำบริภาษอย่างเกรี้ยวกราดว่า “ท่านเด็บโตมาด้วยทางไกล จะรู้ประโยชน์การศึกษาเหมือนคนอื่น ๆ ได้ละหรือ ทหารจงลากคอมันไปจากแคว้นของเรา”^{๔๘}

เมื่อมโหสถบัณฑิตถูกเนรเทศจากกรุงมิถิลาแล้ว ก็ออกสืบข่าวเพื่อล้วงความลับแผนการของพระเจ้าจุกุณีพรหมทัต ในที่สุดก็ทราบชัดว่า การอภิเษกสมรสครั้งนี้เป็นแผนการลวงฆ่าจริง มโหสถบัณฑิตจึงมุ่งหน้าไปสู่เมืองปัญจาละ เพื่อทำอุบายมาสร้างเมืองถวายให้พระเจ้าวิเทหะก่อนล่วงหน้าอันที่จริงนั้นเบื้องหน้าคือการสร้างเมือง แต่เบื้องหลังคือการขุดอุโมงค์ใต้ดินเพื่อใช้เป็นทางลับครั้งสร้างเมืองอุปการนคร^{๔๙}เสร็จแล้ว จึงส่งทูตไปเชิญให้พระเจ้าวิเทหะเสด็จมา ลำดับนั้นพระราชาแห่งกรุงมิถิลาพร้อมด้วยจตุรงค์เสนาก็เสด็จมาสู่เมืองที่มโหสถบัณฑิตสร้างถวาย แล้วส่งพระราชสาส์นไปถวายแก่พระเจ้าจุกุณีว่า ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระธิดาให้เป็นมเหสีของหม่อมฉัน ณ บัดนี้เถิด

ฝ่ายพระเจ้าจุกุณีเมื่อได้รับพระราชสาส์นก็ทรงดีพระทัย จัดงานเฉลิมฉลองใหญ่โตเตรียมพร้อมด้วยกองกำลังพลทุกหมู่เหล่า จุดคบเพลิงสว่างไสวอยู่ เพราะเข้าใจว่าปลาติดเบ็ดหลงสุบเหยื่อเป็นแน่แท้ ส่วนฝ่ายพระเจ้าวิเทหะได้มโหสถบัณฑิตกลับคืนมาเป็นเสนาบดีได้ขุดอุโมงค์เตรียมทางหนีที่ไล่เอาไว้เรียบร้อยแล้ว แค่เพียงบอกทางให้เหล่าทหารของพระราชาไปเปิดปากอุโมงค์ไว้เมื่อพระเจ้าวิเทหะออกไปจากอุโมงค์แล้วเสด็จขึ้นประทับเรือพระที่นั่ง มโหสถก็แนะนำว่านั่นพ่อตาของพระองค์ นั่นแม่ยายของพระองค์ และนั่นพระมเหสีของพระองค์ ก็แนะนำให้รู้จักหมดสิ้นทุกพระองค์ เมื่อเสร็จพิธีวิวาห์แล้วยามราตรีพระเจ้าวิเทหะเสด็จหนีขึ้นเรือกลับมีเพียงบุคคลสำคัญและทหารองครักษ์เพียงหยิบมือติดตาม โดยละทิ้งกองทัพไว้ที่พระราชนิเวศน์กับมโหสถบัณฑิต พอรุ่งเช้าฝ่ายพระเจ้าจุกุณีหลงกลนำกองทัพขนาดใหญ่ออกมาหมายจะ

^{๔๘} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๖๑๐/๒๗๗.

^{๔๙} **อุปการนคร** คือเมืองที่มโหสถบัณฑิตให้สร้างขึ้นในเขตเมืองปัญจาลนคร (ของพระเจ้าจุกุณีพรหมทัต) เพื่อใช้เป็นที่พักของพระเจ้าวิเทหะ เพื่อรอเวลาเข้าพิธีวิวาห์กับพระนางปัญจาลจันทนิธิดาของพระเจ้าจุกุณีพรหมทัต (พ.ช.อ. ๙/๑๐๗/๓๘๖)

บดขยี้เมืองอุปลารนครให้แหลกลาน เมื่อมาถึงก็ประกาศข่มขู่พระเจ้าวิเทหะว่า พระองค์ถูกทหารทั้งหลายล้อมไว้แล้ว ยากที่พระองค์เสด็จกลับไปยังกรุงมิถิลาได้

ปรากฏว่าแทนที่จะเป็นพระเจ้าวิเทหะ กลับเป็นมโหสถบัณฑิตออกมากล่าวเย้ยหยันกับพระเจ้าจูฬนียอย่างไม่กลัวเกรงว่า “พระองค์ทรงด่วนไล่ช่างพระที่นั่งมาทำไมหนอ พระองค์คงสำคัญผิดว่า เราเป็นผู้ได้ประโยชน์อย่างแน่ ขอพระองค์สั่งทหารลดแลงธนูเหล่านั้นลง แล้วเก็บลูกศรเสียเถิด จงทรงเปลื้องเกราะอันงดงามออกเสียเถิด เพราะบัดนี้พระราชอาของข้าพระองค์ได้เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาไปแล้วแต่วันนี้ ถ้าพระองค์จะทรงติดตามไป ก็คงจะยากลำบากเหมือนกาบินไล่ติดตามพญาหงส์”

ครั้นพระเจ้าจูฬนียได้สดับดังนี้แล้ว จึงส่งลงโทสมโหสถบัณฑิตให้พวกทหารตัดมือเท้า และงมูก ของมโหสถผู้นี้แล้วเสียบบนหลาวอย่างมันเสียจากนั้นก็จงใช้หอกทิ่มแทงมันผู้นี้ที่บังอาจปล่อยพระเจ้าวิเทหะไปจากเงื้อมมือเรา มโหสถบัณฑิตหัวเราะแล้วกราบทูลว่า “ถ้าพระองค์รับสั่งให้ทำเช่นนั้นกับข้าพระองค์ พระเจ้าวิเทหะก็จักรับสั่งให้ทำเช่นเดียวกันนี้กับพระโอรส พระธิดา และพระนางนันทาเทวีอัครมเหสีของพระองค์เช่นเดียวกัน เพราะท่านเหล่าถูกจับเป็นตัวประกันแล้ว เรื่องนี้ข้าพระองค์กับพระเจ้าวิเทหะได้ปรึกษากันไว้แล้วในที่ลับ ข้าแต่มหाराชบัดนี้ข้าพระองค์ให้ทหารนำออกทางอุโมงค์ลับเพื่อไปถวายพระเจ้าวิเทหะแล้ว เมื่อได้สดับความดังนี้ พระเจ้าจูฬนียจึงรับสั่งให้อำมาตย์กลับไปสืบดู ก็ปรากฏว่าเป็นความจริง พระราชมณเฑียรทุกแห่งว่างเปล่า

ครั้นพระเจ้าจูฬนียได้ทราบความจริงและทรงพบเห็นอุโมงค์ลับแล้ว ทรงยกย่องคุณมโหสถบัณฑิตโพธิสัตว์ว่า “เป็นลาภของชนชาวแคว้นวิเทหะและเป็นลาภของผู้ที่มีบัณฑิตเช่นนี้ อยู่ในเรือนในแคว้นแท้หนอ” จากนั้นทรงชักชวนให้มโหสถบัณฑิตอยู่ในพระราชสำนักของพระองค์ โดยให้ที่ดิน บริวาร เบี้ยเลี้ยงและบำเหน็จเป็น ๒ เท่า แต่มโหสถบัณฑิตกราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराช บุคคลผู้ที่สละท่านผู้ซบเลี้ยงตนเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ย่อมถูกตนและคนอื่นตีเตียนได้ ข้าพระองค์ยังไม่อาจอยู่ในแคว้นของผู้อื่นได้ ตราบเท่าที่พระเจ้าวิเทหะยังทรงดำรงพระชนม์อยู่” ข้อนี้บังชี้ถึงปัญญา ปฏิภาณ ไหวพริบคือวิม้งสาของพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจนและยากที่จะมีผู้ใดเทียม เพราะชนะได้โดยไม่ต้องรบ ไม่ต้องฆ่ากันให้เสียเลือดเนื้อ แถมได้ใจของพระราชารทั้งสองฝ่ายอีกด้วย

ต่อมาเมื่อสิ้นสมัยของพระเจ้าวิเทหะแล้ว มโหสถบัณฑิตจึงย้ายตัวเองมาอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าจูฬนียพรหมทัต ที่แคว้นปัญจาละแห่งนี้ มโหสถบัณฑิตแม้จะประสบปัญหาหลายอย่าง แต่ก็สามารถแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงผ่านไปด้วยดี และยังมีภริยาที่คอยช่วยเหลือ ทำให้ผ่านพ้นอุปสรรคปัญหาไปได้ นางทูลขอให้พระเจ้าจูฬนียประกาศเกียรติคุณของมโหสถ ให้ปรากฏในท่ามกลางมหาชน ทำให้มหาชนเห็นความสำคัญของท่าน และทำให้คนทั้งหลายได้รู้ว่า พระเจ้าจูฬนียทรงยอมสละชีวิตพระมารดา พระเทวี พระราชโอรส พระสหาย บุโรหิต และชีวิตของพระองค์ แต่จะไม่ยอมสละมโหสถให้กับผีเสื้อน้ำ เกียรติคุณของท่านจึงแพร่จรไกลไปทั่วทุกทิศ

มโหสถบัณฑิตรับราชการอยู่ประจำในราชสำนักของพระเจ้าจูหนี่ พอสมควรแก่อายุขัย เมื่อสิ้นอายุไปก็เกิดในเทวโลก^{๕๐}

สรุปความว่า พระปัญญาของมโหสถบัณฑิตนั้น เป็นทั้งฉันทะ(พรสวรรค์) และเป็นทั้งวิมังสา(ปัญญา) ที่มโหสถบัณฑิตโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทำให้ในที่สุดพระองค์ก็บรรลุผลสำเร็จในการบำเพ็ญปัญญาบารมีในพระชาตินี้ แม้พระองค์จะต้องผ่านบททดสอบสติปัญญานานาประการ แต่พระองค์ก็ทรงสอบผ่านมาได้ทุกครั้ง ด้วยพลังแห่งวิริยะคือความเพียรในการระดมปัญญาเพื่อมาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ต้องเผชิญ ด้วยความใส่ใจในรายละเอียดคือจิตตะ ความใส่ใจจดจ่อ มีสมาธิในการวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ เมื่ออิทธิบาทเกิดขึ้นครบองค์ธรรมทั้ง ๔ ประการคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะวิมังสาก็เป็นเหตุชักนำให้มโหสถบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมีได้สำเร็จสมดังปณิธานอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่ตั้งไว้

๓.๓ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ยังไม่ใช่ที่สุดแห่งความสำเร็จ เพราะเป้าหมายสูงสุดของการบำเพ็ญบารมีนั้น เพื่อการตรัสรู้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้นไม่ว่ากิจหรือเป้าประสงค์ใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จ ก็จำเป็นต้องมีอิทธิบาท ๔ เข้ามาเกี่ยวข้องเพราะอิทธิบาทเป็นคุณธรรมสู่ความสำเร็จ ซึ่งสัมพันธ์กันอยู่ในตัวเองและสัมพันธ์กันกับคุณธรรมข้ออื่นอีกด้วย แม้แต่เรื่องการตรัสรู้ธรรมบรรลุโพธิญาณของพระพุทธเจ้า ก็ต้องอาศัยความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เป็นเครื่องมือในการหนุนนำสู่ความสำเร็จ ดังที่พระบรมศาสดาตรัสเปิดเผยไว้ในพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า “ที่บัณฑิตทั้งหลายเรียกรวดาทศว่า ‘พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า’ นั้นก็เพราะว่า เราได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ ประการนี้”^{๕๑}

ในพุทธประวัติระบุว่าก่อนพุทธกาล ๘๐ ปี ในวันเพ็ญเดือน ๖ พระนางมหายาเทวีอัครมเหสีของกษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ กำลังเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่กรุงเทวทหะเป็นการชั่วคราวระหว่างทางได้ประสูติพระโอรสได้ต้นสาละ ณ สวนลุมพินี ภายหลังจากทรงทราบข่าวพระเจ้าสุทโธทนะได้รับสั่งให้เสด็จกลับคืนสู่กรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยพระราชมาร แล้วโปรดให้ประกอบพิธีเฉลิมฉลองรับขวัญและขนานพระนาม โดยพราหมณ์ทั้ง ๘ ผู้เชี่ยวชาญการทำนายลักษณะ พราหมณ์ทั้งเจ็ดคนพบว่า ลักษณะของพระกุมารนั้นทำนายได้เป็นสองคติคือ ถ้าพระกุมารนี้อยู่ครองเพศฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถ้าออกผนวชจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่พราหมณ์คนที่แปดนามว่า โกณฑัญญะ ชูนิ้วเดียวทำนายยืนยันเป็นคติเดียวว่า พระกุมารจะต้องออกผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จากนั้นจึงประชุมกันถวายพระนามให้กับพระกุมารว่า “สิทธัตถะ” แปลว่า “สมปรารถนา” หมายความว่า “ผู้สร้าง

^{๕๐}พระเมธีวราญาณ, ดร., ป.๓. ๙, บารมีพระโพธิสัตว์ Parami of Bodhisatta, หน้า ๘๕.

^{๕๑}ล.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๐/๓๘๔.

ความสำเร็จสมปรารถนาให้แก่ชาวโลกทั้งปวง”^{๕๒} นี่เองคือจุดเริ่มต้นของกำแพงความรัก ที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงทำทุกวิถีทาง เพื่อจูงใจไม่ให้พระโอรสคิดออกผนวช เพราะต้องการให้เจริญวัยมาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ชีวิตความเป็นอยู่ของพระกุมารเจริญวัยมาโดยลำดับ จากพระราชกุมารมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ พรั่งพร้อมไปด้วยทุกสิ่งทุกอย่างชนิดที่พระองค์เรียกว่าสุขุมลชาติ คือเพียบพร้อมไปด้วยโลกียสุขทั้งเครื่องอุปโภคบริโภคก็ใช้สอยแต่ของดีราคาแพง พออายุ ๑๖ ปี พระบิดาก็จัดให้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธรา (พิมพา) แล้วตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อใช้เป็นที่พักของเจ้าชาย ดังที่พระบรมศาสดาตรัสว่า “เมื่อก่อนสมัยเรายังเป็นคฤหัสถ์ครองเรือน เป็นผู้อหิมาเพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า บำเรอตนด้วยรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ชอบใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดปราสาทของเรานั้นมีถึงสามหลัง คือปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน หลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว อีกหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน เรานั้นถูกบำเรอด้วยดนตรี มีแต่สตรีไม่มีบุรุษเจือปน เราอยู่บนปราสาทสำหรับฤดูฝนตลอดสี่เดือนไม่เคยลงจากปราสาทเลยเรานั้นเพียบพร้อมและเป็นผู้สุขุมลชาติอย่างยิ่ง”^{๕๓} ทั้งหมดนี้คือกำแพงแห่งรัก ที่ถูกจัดขึ้นโดยพระเจ้าสุทโธทนะ เพื่อให้เจ้าชายสิทธัตถะเกิดติดใจหลงไหลกามสุขในเพศฆราวาส

แต่แล้ววันหนึ่ง สิ่งที่ไม่คาดคิดก็เกิดขึ้น เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเกิดเบื่อหน่ายในเพศฆราวาส เป็นเหตุให้พระองค์ตัดสินใจออกบรรพชา ขณะที่มิพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา เพราะพระองค์ได้พบสังขารของชีวิตที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ทั้งหมดนี้ท่านเรียกว่าเทวทูต ๔ การได้พบเทวทูตสี่ทำให้กระบวนการคิดวิเคราะห์หาคำตอบของพระองค์เกิดขึ้น (วิมังสา) พระองค์เฝ้าครุ่นคิดคำนึงถึงวิธีทำอย่างไรให้ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป และในที่สุดก็ทรงพบว่า ชีวิตแบบสมณะ(นักบวช)อันปลอดจากกิจที่เป็นเครื่องถ่วงนำจะเป็นทางออก ทำให้พระองค์ได้ค้นพบโมกขธรรม ดังที่พระองค์ทรงดำริว่า “ชีวิตฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี การบวชเป็นทางสะดวกปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ดุจสังข์ขัดไม่ไขทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรปลงผมและหนวด หนุ่งหมัดผ้ากาสาวพัสตร์ สละเรือน ออกบวชเป็นบรรพชิต”^{๕๔}

ตรงนี้คือ วิริยะ ซึ่งเป็นการตัดสินใจที่ต้องอาศัยความกล้าหาญเป็นอย่างมาก เพราะหนึ่งการตัดสินใจครั้งนี้ถือว่าขัดต่อความต้องการของพระบิดาอย่างแรง สองต้องยอมสละมเหสีคือพระนางพิมพายโสธรา และสามพระโอรสคือพระราชกุมารกัณเฑาะจะประสูติ แต่ด้วยเป้าปณิธานอันแรงกล้าคือการบรรลุพระโพธิญาณเป็นฉันทะ ซึ่งสัมพันธ์กันอยู่กับวิริยะและวิมังสา ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะจึงยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างแล้วออกผนวช

^{๕๒}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต), พุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๔), หน้า ๙.

^{๕๓}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๙/๑๙๙.

^{๕๔}ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๑/๖๔.

หลายปีผ่านไป กว่าที่นักบวชสิทธิ์ตะ จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ได้เสด็จดำเนินไปตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อแสวงหาครูบาอาจารย์ ไปเรียนการทำสมาธิกับ อาหารดาบส และอุทกดาบส แม้จะสำเร็จมานับสูงสุดแต่ก็ยังไม่บรรลุโพธิญาณ จึงเปลี่ยนวิธีหัน มาศึกษาด้วยพระองค์เอง บำเพ็ญเพียรอย่างหนักด้วยการทรมานตน (วิริยะ) โดยมีพวกปัญจ วัคคีย์คอยติดตาม ตลอดระยะเวลาที่มากกว่าหกปี พระองค์ต้องพบกับความผิดพลาดล้มเหลวหลาย ครั้งหลายคราแต่พระองค์ก็ไม่เลิกล้มการปฏิบัติกลางคัน(จิตตะ ความมุ่งมั่น)หันมาอดอาหาร จน ผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ถึงกระนั้นก็ยังไม่บรรลุ

ภายหลังพระองค์เกิดปัญญา(วิมังสา) คิดได้ว่า การปฏิบัติด้วยวิธีทรมานตัวเองแบบนี้ มันตั้งเกินไป จึงหันมาบำเพ็ญเพียรทางใจ ด้วยแนวคิดแบบทางสายกลาง กลับมาเสวยอาหารอีก ครั้ง พวกปัญจวัคคีย์เข้าใจว่าพระองค์ล้มเหลว จึงทอดทิ้งพระองค์ หนีไปอยู่ที่ป่าอิสิปตน มฤคทายวัน แต่พระองค์ก็ไม่ทรงเลิกล้มความเพียร วันนั้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ในปีที่ ๖ ของการบวช พระองค์ได้หย้าคา ๘ กำ ปูลาดเป็นบัลลังก์ประทับนั่งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เมื่อนั่งใต้ต้นโพธิ์ ก็ทรงอธิษฐานในใจว่า “ขอนั่งเป็นครั้งสุดท้ายในชีวิต แม้ว่าหนั่ง เนื้อ เลือด จะ เหือดแห้งไป กระดูกจะผุสลายไปก็ตาม หากยังไม่บรรลุพระโพธิญาณ เราก็จะไม่ลุกขึ้นจากที่นั่ง บัลลังก์นี้โดยเด็ดขาด”^{๕๕} แล้วทรงระดมความเพียรปฏิบัติอย่างเต็มกำลัง

แต่การจะตรัสรู้ได้นั้นไม่ง่ายอย่างที่คิด เพราะคืนนั้นมีพญามารมารบกวน ตอนที่พญา มารยกทัพมา เทวดาและพรหมที่เคยมาเฝ้าตอนบ่ายได้ลากลับไปหมด เหลือนักบวช (เจ้าชาย) สิทธิ์ตะอยู่องค์เดียว ไม่มีใครช่วยนักบวชสิทธิ์ตะจึงต้องผจญทัพของพญามารตามลำพัง^{๕๖} โดยมีอิทธิบาท ๔ และบารมีสิบทัศเป็นกองกำลังสำคัญที่สัมพันธ์เกื้อหนุนกันในฐานะเป็นกองพลและ กองหนุน เรื่องราวผจญมารของนักบวชสิทธิ์ตะยังคงดำเนินไปอย่างเข้มข้น กระทั่งในที่สุดเช้า วันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์ก็ทรงรบชนะมาร ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นเพราะพระองค์ อาศัยความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการมาเป็นกองกำลังสำคัญ คือมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา จึงเกิดขุมพลังที่สัมพันธ์เกื้อหนุนกันของอิทธิบาทสี่กับบารมีสิบทัศ บันดาลให้ พระองค์เกิดกำลังใจฮึกเหิมสู้ไม่ถอยทรงชนะมารได้โดยไม่มีเทวดาหรือพรหมมาช่วย นี่คือชัยชนะ ของพระพุทธเจ้า เป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ จัดเป็นความสำเร็จในระดับจักรวาล

การตรัสรู้ถือเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์ ของอิทธิบาทธรรมก็จริง แต่กระนั้นเรื่องการเผยแผ่ประกาศหลักธรรมคำสอน ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เป็นภารกิจหน้าที่อีกรูปแบบหนึ่ง ในฐานะพระศาสดาผู้สถาปนาพระพุทธศาสนาขึ้น กิจใดก็ตามที่ยังเกี่ยวข้องกับความสำเร็จ ก็จำเป็นต้องอาศัยคุณธรรมสู่ความสำเร็จคืออิทธิบาท ๔ นำพาไปสู่เป้าหมาย เพียงแต่เป็นเป้าหมายใหม่ที่สูงขึ้นหรือต่างออกไปดังจะเห็นได้จากพุทธ ประวัติที่พระพุทธองค์ทรงทำให้ดูเป็นแบบอย่าง หลังการตรัสรู้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๕๕}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

^{๕๖}ทาสโพธิญาณ, ธรรมะกับชีวิตประจำวัน : ล้มเหลว ไม่ล้มเลิก “พุทธะ” ผู้ชนะตัวจริง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://mgronline.com/dhamma/detail/9600000055717> [๑๗ มี.ค. ๒๕๖๒].

พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญต่อการเผยแผ่หลักธรรมเป็นอย่างมาก ตลอดระยะเวลากว่า ๔๕ พรรษา พระองค์เสด็จออกประกาศพระศาสนาโดยตลอดไม่มีการหยุดพัก ทั้งเสด็จไปด้วยพระองค์เอง และรับสั่งให้พระสาวกไป เหมือนที่พระศาสดาทรงส่งพระอรหันตสาวกให้ออกไปเผยแผ่หลักธรรม ดังพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมงาม(ไพเราะ)ในเบื้องต้นไพเราะในท่ามกลางและไพเราะในที่สุด เพื่อประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปคือกิเลสในดวงตาน้อยมีอยู่ย่อมเสื่อมไปเพราะไม่ได้ฟังธรรมจักมีผู้รู้ธรรมภิกษุทั้งหลาย แม้เราเองก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^{๕๗}

จากวันนั้นจวบถึงวันนี้ ผ่านไปกว่า ๒,๖๐๐ ปี บรรดาพุทธบริษัทก็ประจักษ์ชัดแล้วว่า พระพุทธศาสนาของพระองค์สถิตสถาพรดำรงมั่นอยู่ทุกมุมโลก แม้ว่าวันนี้พระพุทธองค์จักปรินิพพานไปแล้วก็ตามแต่แสงสว่างแห่งพุทธธรรมยังคงสาดส่องนำทางดับทุกข์แก่มวลหมู่สัตว์เพื่อคืนอิสรภาพให้แก่มนุษยชาติต่อไป ต่อไป และต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จวบกว่าจะครบกำหนดตามเหตุปัจจัยอันเหมาะสม ความสำเร็จทั้งหมดทั้งมวลที่เกิดขึ้นนี้ เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาศัยความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเครื่องนำพาสู่ความสำเร็จนั่นเอง

สรุปความว่า เจ้าชายสิทธัตถะ มีเป้าปณิธานอันยิ่งใหญ่คือการตรัสรู้ธรรมสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฉันทะและมีวิริยะพร้อมด้วยพลังแห่งจิตตะอันแรงกล้า ทรงทำความเพียรอย่างทำทนายด้วยการทรมานตนเอง บำเพ็ญทุกริกิริยามาแล้วอย่างเผ็ดร้อน กระทั่งร่างกายซูบผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะลำพังแค่ความเพียรเพียงอย่างเดียวแบบนี้ ยังไม่ครบองค์ธรรมของอิทธิบาท ๔ วิริยะที่ขาดการหนุนนำของอิทธิบาทธรรมข้ออื่น ไม่สามารถช่วยให้พระองค์บรรลุพระโพธิญาณได้ แต่เมื่อเกิดปัญญาคือใช้วิมังสาในการตรวจสอบวิเคราะห์หาเหตุปัจจัย ทรงพบว่า นี่ไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง จึงทรงเปลี่ยนวิธีเลิกถ่มการทรมานตน หันมาใช้การบำเพ็ญแบบทางสายกลาง ในที่สุดจึงพบทางแห่งการหลุดพ้นที่เรียกว่า การตรัสรู้ สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

นอกจากนี้ภายหลังตรัสรู้แล้ว พระพุทธองค์ก็อาศัยความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมเป็นเครื่องมือในการสถาปนาพระพุทธศาสนาขึ้นมาได้สำเร็จสมดังเป้าปณิธานอันยิ่งใหญ่ที่พระโพธิสัตว์ได้ตั้งไว้ในอดีตกว่าหลายภพชาติ ข้อนี้ยังแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอิทธิบาทธรรมนั้นต้องมีครบองค์ประกอบทั้ง ๔ คือทั้งฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ธรรมทั้งสี่ประการนี้ต้องสัมพันธ์เกื้อหนุน อาศัยซึ่งกันและกัน จึงจะกลายเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ เมื่ออิทธิบาทเกิดขึ้นครบองค์ธรรมทั้ง ๔ ประการ ก็เป็นเหตุชักนำให้เจ้าชายสิทธัตถะ ตรัสรู้ธรรมสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสถาปนาพระพุทธศาสนาขึ้นสำเร็จได้ในที่สุด

^{๕๗}วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๐/๓๒.

๓.๔ ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในฐานะเป็นอายุวัฒนธรรม

นอกจากเรื่องความสำเร็จแล้ว อิทธิบาท ๔ ยังมีสรรพคุณช่วยเป็นยาอายุวัฒนธรรม คือธรรมโอสภที่ทำให้คนมีอายุยืนได้ ด้วยการปฏิบัติธรรมคืออิทธิบาท ๔ ซึ่งประเด็นที่น่าสนใจในหัวข้อนี้ก็คือ อิทธิบาท ๔ ทำให้คนมีอายุยืนเป็นอย่างไร ทำไมคนจึงมีอายุยืนได้ด้วยอิทธิบาท ๔ มันส่งผลสัมพันธ์กันอย่างไร และนี่ก็คือขอบข่ายรายละเอียดที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ มาแสดงประกอบเพื่อตอบโจทย์ ดังต่อไปนี้

ในมหาปรินิพพานสูตร ก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อิทธิบาท ๔ หากบุคคลผู้ใดเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว พรารภดีแล้ว หากบุคคลผู้นั้น ต้องการดำรงอยู่ ย่อมมีชีวิตอยู่ได้ ๑ กับ^{๕๘} หรือเกินกว่า ๑ กับก็ได้”^{๕๙} นั้นหมายความว่า การจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปต้องมีเป้าหมาย พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายในการเผยแผ่พุทธธรรม ด้วยเป้าประสงค์ที่พระองค์ทรงกำหนดขึ้นว่า “ต้องให้พุทธบริษัทคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหมดนี้ เป็นผู้ได้รับคำแนะนำ ฉลาดเฉียบแหลม แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วก็สามารถบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้ และสามารถปราบปรามปรีชาที่เกิเกิดขึ้นให้เรียบร้อยได้โดยชอบธรรม”^{๖๐}

ตราบไต่ที่วัตถุประสงค์นี้ยังไม่บรรลุเป้าหมาย ตราบนั้นพระพุทธองค์ก็จะไม่ยอมปรินิพพาน มารจะมาอารธนาให้นิพพานอย่างไรพระองค์ก็ตอบปฏิเสธ แต่พอพระองค์บรรลุเป้าหมายในการเผยแผ่อย่างที่ตั้งพระทัยไว้แล้ว สุดท้ายเมื่อมารมาทูลอารธนาให้นิพพาน พระพุทธองค์จึงตอบตกลงปลงพระชนมายุสังขาร ประกาศกำหนดวันปรินิพพาน ถึงตรงนี้พระอานนท์จะมาราบทูลอารธนาให้พระองค์อยู่ต่ออย่างไร ก็สายไปเสียแล้ว ดังนั้นการจะมีอายุยืนยาว ต้องมีเป้าหมายในการมีชีวิต ต้องตอบตัวเองให้ได้ว่าจะอยู่ต่อไปเพื่ออะไร และต้องเป็นเป้าหมายที่ดีเป็นบุญเป็นกุศล การเจริญอิทธิบาท ๔ จึงจะกลายเป็นยาอายุวัฒนธรรมได้ ซึ่งอิทธิบาท ๔ นั้นประกอบไปด้วยคุณธรรมสี่ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ธรรมทั้งสี่ประการนี้พระพุทธองค์ตรัสพัวพันอยู่กับสมาธิ กล่าวคือการเจริญฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ก็จะทำให้มีกำลังใจที่จะทำการใด ๆ โดยไม่รู้สีกเบื่อหน่าย ฉันทสมาธิจะทำให้ไม่เบื่อและเซ็ง วิริยสมาธิคือสมาธิที่เกิดจากความเพียร จะทำให้มีกำลังใจต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ และทนความเจ็บปวดที่เกิดจากการรักษาพยาบาล เป็นต้นและอิทธิบาท ๔ ที่ประกอบพร้อมด้วยคุณลักษณะเช่นนี้เอง คือยาอายุวัฒนธรรมที่ทำให้คนอายุยืนอาทิเช่น

^{๕๘} กับ ในที่นี้หมายถึง อายุกับ คือช่วงอายุขัยของคนแต่ละยุคในยุคของพระพุทธเจ้าของเราอายุกับของคน = ๑๐๐ ปี (ที่.ม.อ. ๑๖๗/๑๕๗)

^{๕๙} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๖-๑๖๗/๑๑๒.

^{๖๐} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓.

๓.๔.๑ คำอธิบายโดยพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๖๐}

สมเด็จพระญาณนันทนัง ๙๔ พรรษาได้ เพราะทรงมีหลักธรรมอิทธิบาท ๔ ประจำใจ โดยมีเป้าหมายคือการอยู่ต่อไป เพื่อเป็นกำลังใจให้กับในหลวงครั้งหนึ่ง พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) มีโอกาสในการแสดงพระธรรมเทศนาถวายในหลวง ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในครั้งนั้น พระพรหมบัณฑิตได้ถูกในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงตรัสถามว่า “ที่ว่าอิทธิบาท ๔ ทำให้อยู่ยืนเป็นอย่างไร ทำไมคนอายุยืนเพราะอิทธิบาท ๔” พระพรหมบัณฑิตถวายพระพรในหลวง โดยอ้างไปถึง อิทธิบาท ๔ ในมหาปริณิพพานสูตรว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า อิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา นี้เมื่อเจริญให้มากแล้ว ทำให้คนมีอายุยืนได้ก็เพราะว่า

๑. **ฉันทะ** คือความพอใจใฝ่รักสิ่งที่จะทำนั้น นั่นคือความรักงานและรักจุดหมายของงาน ฉันทะเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ก่อให้เกิดการกระทำ แบ่งออกเป็นธรรมฉันทะ คือความใฝ่ดีมีอุดมคติ และกัตตุกัมยตาฉันทะ คือความใฝ่ทำกิจมุ่งผลสัมฤทธิ์ของงาน ดังเช่นสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีใฝ่พระราชหฤทัยในการศึกษา และปฏิบัติธรรมมาโดยตลอด ทรงพระกรุณาโปรดให้จัดรายการบรรยายธรรมทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต และทรงโปรดให้จัดพิมพ์หนังสือธรรมอันเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชออกเผยแพร่เป็นจำนวนมาก สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ด้วยพระกัตตุกัมยตาฉันทะ ทรงถือพระคติว่า “ประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์เป็นกิจที่หนึ่ง ผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่สอง” จึงได้เสด็จออกไปดูแลทุกข์สุขของพสกนิกรตามจังหวัดต่าง ๆ อยู่เป็นนิตย์ ในการเสด็จไปเยี่ยมเยียนราษฎรแต่ละครั้ง ก็โปรดการพระราชปฏิสันถารและการพระราชทานสิ่งของแก่พสกนิกร

๒. **วิริยะ** คือความขยันหมั่นเพียร และความเข้มแข็งกล้าหาญในการเผชิญความยากลำบาก ฉันทะมักเกื้อหนุนให้เกิดวิริยะ นั่นคือเมื่อบุคคลพอใจในกิจการใด ก็จะมีกำลังใจขยันขันแข็งไม่ท้อถอยในการทำกิจการนั้น แม้จะมีอุปสรรคมากก็ตาม สมเด็จพระบรมพิตรพระองค์นั้น ทรงตั้งมั่นในพระวิริยะ เมื่อเสด็จไปเยี่ยมเยียนราษฎรแต่ละครั้ง แม้จะเป็นท้องที่ห่างไกลทุรกันดาร ก็ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปทั่วถึง ทั้งทรงงานไม่หยุดหย่อน เหมือนกับไม่ทรงเหน็ดเหนื่อย เคยมีผู้กราบทูลถามว่าในการเสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนราษฎรนั้น ทรงเหน็ดเหนื่อยบ้างหรือไม่ ตรัสตอบว่า “เวลาทำงานไม่เหน็ดเหนื่อย เหนื่อยเวลากลับ”

๓. **จิตตะ** คือความคิดจดจ่อหรือฝึกใฝ่อยู่ในงานที่ทำ ใฝ่คิดเรื่องงานนั้นสม่ำเสมอ เมื่อทำงานก็จดจ่อกับงานนั้นทั้งวันทั้งคืนกระทั่งลืมเอาใจใส่เรื่องอื่น บางครั้งทำงานเพลินแล้วลืมพักผ่อนก็มี สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระคุณธรรมข้อนี้ ดังปรากฏว่าเมื่อเสด็จไปเยี่ยมเยียนราษฎรแต่ละปี ก็เสด็จออกไปติดต่อกันเป็นเวลาหลายเดือน กระทั่งไม่มีเวลา

^{๖๐}พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระธรรมเทศนา ๕๗ กัณฑ์, (พระนครศรีอยุธยา: คณะสงฆ์ในเขตปกครองภาค ๒, ๒๕๕๖), หน้า ๖๐.

พักผ่อน บางครั้งเมื่อทรงมีเวลาว่างก็ทรงปั้นพระพุทธรูปเซรามิคด้วยฝีพระหัตถ์ ผู้จะปั้นพระพุทธรูปที่งดงามเช่นนั้นได้ต้องมีความคิดจดจ่อแน่วแน่อยู่ในงาน

๔. **วิมังสา** คือความไตร่ตรอง หรือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผล มีการวางแผนก่อนลงมือทำ กิจการใด ๆ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นก็รู้จักพิจารณาหาทางแก้ไข สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ก็ทรงยังด้วยพระบุญญาธิการ ทั้งทรงบำเพ็ญเพิ่มพูนพระปัญญาบารมีตลอดเวลา ด้วยทรงใช้พระวิมังสาเป็นดุจฉัตรปกป้องภัยพิบัติอันจะตกถึงมหาชนให้ผ่านพ้นไป ดุจเดียวกับที่พระมโหสถโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติมา ยามที่เกิดปัญหาวิกฤติการณ์ร้ายแรงขึ้นในประเทศชาติ พสกนิกรล้วนหวังพึ่งกำลังพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เข้าแก้ไขเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี หรือบางทีทรงช่วยผ่อนหนักให้เป็นเบา ดังที่ประเทศชาติได้รอดพ้นจากความวิบัติอันเนื่องจากอุทกภัยครั้งใหญ่สุดที่เพิ่งผ่านพ้นไป บรรดาพสกนิกรล้วนทราบกันดีว่าหากมิได้พระปัญญาบารมี และพระมหากรุณาธิคุณปกแผ่ช่วยแก้ความวิบัติอันเนื่องมาจากอุทกภัยครั้งนี้คงจะมีมากอย่างประมาณมิได้ เพราะได้มีสถิติบันทึกไว้ว่าระดับน้ำขึ้นที่กรุงเทพมหานครในปลายปีที่ผ่านมาจัดว่าสูงสุดเป็นประวัติการณ์ในรอบ ๒๐๐ ปี

เพราะฉะนั้น การได้เจริญอิทธิบาททั้ง ๔ ประการดังกล่าวมานี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญช่วยอุปถัมภ์บำรุงให้พระบรมราชชนนีทรงมีพระชนมายุยืนนานถึง ๙๔ พรรษา ทั้งนี้เพราะอิทธิบาทเป็นอายุวัฒนธรรม คือธรรมเป็นเหตุให้คนมีอายุยืน^{๖๒} ดังมีพระพุทธดำรัสรับรองไว้ว่า ยสฺส กสฺสจฺจ อานนฺท จตฺตารโ อธิธิปาทา ฯลฯ แปลว่า อานนทฺ อธิธิบาท ๔ อันบุคคลใดเจริญทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นพื้นฐาน ตั้งไว้ อบรม เริ่มไว้ดีแล้ว บุคคลนั้นเมื่อปรารถนา ก็พึงดำรงชีวิตอยู่ได้ตลอดกับหรือเกินกว่ากับ

ในชีวิตประจำวัน การมีอิทธิบาท คือมีความพอใจและใจจดจ่ออยู่กับงาน ใจอยากทำงานอยู่เสมอ เป็นคนกระฉับกระเฉงอย่างที่เรียกว่ามีไฟในหัวใจ เพราะเขารู้สึกว่าชีวิตมีความหมาย เขารู้ว่าเขาต้องมีชีวิตอยู่เพื่อทำอะไรหรือเพื่อใคร คนที่คิดฆ่าตัวตายเพราะรู้สึกชีวิตไม่มีความหมายเขาขาดฉันทะ ยิ่งไปกว่านั้นเขาไม่มีกำลังใจที่จะสู้ปัญหาหรือความทุกข์ต่อไป นี่แสดงว่าเขาขาดวิริยะ

ข้าราชการที่เกษียณหรือคนตกงานบางคนไม่มีอะไรทำ กลับไปอยู่บ้านเฉย ๆ เดินไปเดินมา นึกว่าตัวเองไม่มีค่า สุขภาพกายไม่ดี กำลังใจก็หมด นั่นคือไม่มีอิทธิบาท ๔ การขาดกำลังใจทำให้เปราะบางง่าย จึงทนต่อความเจ็บไข้ไม่ค่อยได้ ดังนั้นเราจึงต้องหมั่นไปเยี่ยมญาติผู้เป็นคนไข้อยู่ที่โรงพยาบาล เพื่อเป็นกำลังใจให้เขาต่อสู้ความเจ็บไข้

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน พระองค์ประจวบพรหมมากถึงกับทรงอาเจียนเป็นพระโลหิต ถ้าพระองค์จะต่อสู้กับความเจ็บไข้ต่อไป ก็ต้องมีเหตุผลอันสมควรที่ให้พระองค์ทรงมีพระชนมชีพต่อไป นั่นคือมีเหตุผลว่าจะทรงมีชีวิตอยู่เพื่ออะไร หรือต้องมีเป้าหมายในการอยู่ไปเพื่อทำอะไร สำหรับเป้าหมายของพระพุทธองค์ก็คือ การประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งเมื่อหลักธรรมคำสอนได้เผยแผ่ไปยังพุทธบริษัท ๔ แพร่หลายไปทั่วแล้ว นั่นเท่ากับว่า

^{๖๒}พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระธรรมเทศนา ๕๗ กัณฑ์, หน้า ๖๐.

พระพุทธเจ้าทรงทำงานเสร็จแล้ว ภารกิจจบแล้วถึงตรงนี้ ก็ไม่จำเป็นที่พระองค์จะต้องทนความเจ็บไข้เพื่ออยู่แสดงพระธรรมเทศนาต่อไป

เนื่องจากพระองค์หมดกิเลสแล้ว จึงไม่มีเหตุผลให้อยู่ต่อเพราะความรักตัวกลัวตาย มีเหตุผลเดียวเท่านั้นที่จะทำให้พระองค์ทรงอยู่ต่อไปได้ นั่นคือการที่พระอานนท์กราบทูลอาราธนาให้อยู่โปรดสัตว์ต่อไป ถ้าพระอานนท์อาราธนาให้อยู่ต่อไป และพระองค์รับคำอาราธนาแล้ว พระองค์ก็จะมีพระชนมชีพอยู่ต่อไปได้ด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔ แต่เนื่องจากพระอานนท์นี้ไม่ถึงจึงไม่ได้อาราธนาให้พระพุทธเจ้าอยู่ต่อไป ทำให้เหตุผลหรือเป้าหมายในการที่จะอยู่ต่อไปของพระองค์จึงไม่มี เมื่อมารเข้ามากราบทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน พระพุทธองค์จึงตอบตกลงรับคำมาร ในที่สุด พระพุทธเจ้าจึงประกาศปลงพระชนมายุสังขารในวันเพ็ญเดือน ๓ ว่า อีก ๓ เดือนต่อจากนี้เราจะปรินิพพาน^{๖๓} นั่นคือประกาศกำหนดวันปรินิพพาน

เมื่อสดับพระธรรมเทศนาถึงตรงนี้ ในหลวงตรัสสรุปว่า “เข้าใจแล้ว อิทธิบาททำให้คนอายุยืนได้เพราะให้กำลังใจนั่นเอง อิทธิบาททำให้คนมีกำลังใจ” ในหลวงทรงมีพระราชดำรัสต่อไปว่าสมเด็จย่าตอนที่ประชวรหนักมากเกือบจะไม่เสวยอะไรเลย สมเด็จย่าตรัสให้เหตุผลว่าไม่ยอมเสวย เพราะเมื่อมาอยู่ที่โรงพยาบาลนี้ คนมากมายต้องมาต้อนรับ รู้สึกเกรงใจเขา เหมือนกับตัวเองเป็นภาระ ไม่อยากเป็นภาระให้ใคร ในหลวงจึงตรัสว่า ขอให้สมเด็จย่าเสวยเพื่ออยู่เป็นกำลังใจให้ในหลวง นั่นคือขอให้สมเด็จย่าอยู่เพื่อในหลวง ในหลวงตรัสแล้วว่าตั้งแต่นั้น สมเด็จย่าเสวยได้มากขึ้น และทรงอยู่มาได้อีกนาน นี่แสดงว่าในหลวงทรงต่ออายุให้สมเด็จย่า สมเด็จย่าทรงอยู่ต่อไปได้ เพราะมีเป้าหมายในการอยู่คือ อยู่เพื่อเป็นกำลังใจให้กับในหลวง

หากพิจารณาในแง่ของอิทธิบาท ๔ ก็คือ เพราะในหลวงทรงเป็นที่รัก เป็นฉันทะในการอยู่ต่อไปของสมเด็จย่า ทำให้สมเด็จย่าจึงเกิดมีกำลังใจในการอยู่ต่อไป เพราะมีเป้าหมายในการอยู่เป็นกำลังใจให้กับในหลวง ดังนั้น เมื่อลืกลเป้าหมายปักใจไว้กับสิ่งที่รัก กำลังใจหรือพลังใจก็เกิดขึ้นมาโดยอัตโนมัติ เพื่อนำพาตนไปสู่เป้าหมาย หรือเพื่อบรรลุสิ่งที่ตั้งใจซึ่งมีความหมายสำคัญต่อชีวิต ที่เป็นเหตุผลดีพอให้หัวใจดวงนี้เต้นอยู่ต่อไป

นอกจากนี้พระพรหมบัณฑิตยังถวายพระพรถามในหลวงว่า พระสุขภาพพลานามัยของมหาบพิตรเป็นอย่างไรบ้าง เนื่องจากตอนนั้นในหลวงทรงประชวรเกี่ยวกับพระหทัย ในหลวงตรัสตอบว่า ไปที่ไหนคนก็ถามกันอย่างนี้ ประชาชนเขาเป็นห่วงในหลวง แต่ได้บอกประชาชนว่าไม่ต้องเป็นห่วง หมอถวายการรักษาในหลวงอย่างดี และในหลวงก็ทรงเชื่อหมอ ในหลวงทรงมีกำลังใจอยู่ได้เพราะประชาชน^{๖๔}

ถึงตรงนี้ผู้วิจัยพบว่า อิทธิบาทในฐานะเป็นธรรมโอสถที่ช่วยให้คนมีอายุยืนได้ ก็เพราะว่าทำให้เกิดกำลังใจ เป็นเหตุผลที่หัวใจดวงนี้เต้นอยู่ต่อไป เพื่ออะไร? ก็เพื่อบรรลุเป้าหมาย ดังนั้นเป้าหมายจึงสำคัญเท่าชีวิต เพราะมันคือเหตุผลที่ทำให้คนเราอยากมีชีวิตอยู่

^{๖๓}ที.ม. (ไทย), ๑๐/๑๗๗/๑๒๕.

^{๖๔}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), บอกรใจให้เป็นสุข, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๑ - ๑๑๔.

ต่อไปเพื่อทำสิ่งนั้น เหมือนที่สมเด็จพระเจ้าทรงอยู่ต่อมาได้เพราะในหลวงทรงขอร้อง ในหลวงทรงอยู่ได้เพราะประชาชน ในหลวงทรงเป็นที่รักและเป็นกำลังใจให้สมเด็จพระเจ้า ประชาชนก็เป็นที่รักและเป็นกำลังใจให้ในหลวง และทั้งหมดนี้คือเหตุปัจจัยที่ทำให้อิทธิบาทจึงเป็นเสมือนยาอายุวัฒนะธรรม นั่นเพราะเมื่อบุคคลเกิดมี ฉันทะ ก็จะทำให้มีกำลังใจที่จะทำการใด ๆ โดยไม่รู้สึกรู้สึท้อหน่าย ยิ่งโดยเฉพาะฉันทะที่เป็นสมาธิ เพราะฉันทสมาธิจะทำให้ไม่เบื่อไม่เซ็ง วิริยสมาธิคือสมาธิที่เกิดจากความเพียร จะทำให้มีกำลังใจต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ และทนความเจ็บปวดที่เกิดจากการรักษาพยาบาล และเมื่อมีวิริยะ จิตตะคือการจดจ่อโฟกัสอยู่กับเป้าหมายหรือสิ่งนั้นก็เกิดขึ้นตามมา เมื่อธรรมสามประการนี้ปรากฏวิมังสาก็ย่อมเกิดขึ้นตามมา เป็นเหตุให้ได้ใช้ปัญญา รู้คิด วิเคราะห์พิจารณาถึงวิธีการเอาตัวรอด เพื่อรักษาชีวิตให้ตัวเองดำรงอยู่ได้ต่อไป

๓.๔.๒ คำอธิบายโดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๖๕}

อิทธิบาท ๔ นี้ นอกจากเรื่องความสำเร็จในสิ่งที่ทำ หรือการบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส แม้แต่เรื่องของการมีอายุยืนก็ทำได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าพระองค์จะอยู่ตลอดกับก็สามารถอยู่ได้ด้วยการบำเพ็ญอิทธิบาทนี้ กับในที่นี้หมายถึงอายุกับ ไม่ใช่หมายความว่ากลับสิ้นโลก คืออยู่ต่อไปอีกหลายพันล้านปี เดียวจะว่าพระพุทธเจ้าอยู่ตั้งเป็นหมื่นเป็นแสนล้านปี ไม่ใช่อย่างนั้น อายุกับหมายความว่ากำหนดช่วงอายุของมนุษย์ในยุคนั้น ๆ อย่างในสมัยพุทธกาลก็ถือว่า อายุนี้ถ้าตลอดเต็มอายุกับก็ประมาณ ๑๐๐ ปี พระพุทธเจ้าถ้าทรงพระประสงค์ จะอยู่ถึงร้อยปีให้ครบอายุกับก็ทำได้ ด้วยการบำเพ็ญอิทธิบาท แต่ว่าพระองค์ได้ปลงพระชนมายุสังขาร คือปลงใจว่า จะอยู่แค่นี้พอแล้ว เพราะว่าได้ทำงานใช้ร่างกายมาพอแล้ว และพระพุทธศาสนาที่ตั้งมั่น พุทธบริษัท ๔ ก็มีความสามารถ พร้อมทั้งจะสืบต่องานของพระองค์ได้แล้ว เพราะฉะนั้นก่อนที่จะปลงพระชนมายุสังขาร จึงมีเงื่อนไขที่ว่า เมื่อภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นผู้มีความรู้ เข้าใจ ปฏิบัติได้ถูกต้อง สามารถที่จะแนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้ แก่ไขผู้ทีมากล่าว มาสอนมาพูด สิ่งที่ดีหลักการได้

พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า เมื่อพุทธบริษัท ๔ มีความพร้อมอย่างนี้แล้ว พระองค์ก็ปรินิพพานได้ แต่ถ้ายังไม่พร้อม พุทธบริษัทยังไม่มีคุณสมบัตินี้ พระองค์ก็ยังไม่ปรินิพพาน ถ้าเช่นนั้นพระองค์ก็คงจะต้องบำเพ็ญอิทธิบาท ๔ เพื่อที่จะให้อยู่ได้ตลอดกับ แต่นี่พระองค์เห็นว่าตอนนั้นพร้อมแล้ว พุทธบริษัท ๔ ทำหน้าที่ได้ ก็เลยปลงพระชนมายุสังขาร ทรงตรัสว่า อยู่แค่อีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน ประเด็นสำคัญก็คือทำไมอิทธิบาท ๔ ทำให้อายุยืนอยู่ได้ตลอดกับ นั่นก็เพราะว่า มันเกิดเป็นกำลังปรุงแต่งชีวิต หรือที่เรียกว่าปรุงแต่งอายุ เครื่องปรุงของอายุอายุก็คือพลังชีวิต พลังสืบต่อชีวิต หมายความว่า ถ้าคนมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา มันก็มีเครื่องปรุงแต่งชีวิต ทำให้ชีวิตนี้มีกำลัง เกิดความมีชีวิตชีวาที่จะอยู่ ถ้าไม่มีฉันทะ เป็นต้น ก็หมดพลังชีวิต นั่นเพราะคนเราที่จะอยู่ต่อไปได้อย่างมีชีวิตชีวา มันต้องมีฉันทะ ตั้งใจใฝ่

^{๖๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พลังชีวิตให้อายุยืน: ทางแห่งความสำเร็จ อิทธิบาท ๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://youtu.be/TJ_LQsTUOc [๘ พ.ค. ๒๕๖๑].

ปรารถนาที่จะอยู่ มีเหตุผลที่อยากจะอยู่ก็เพราะว่า อยากจะทำนู่น ทำนี่ มีสิ่งที่มุ่งหมายจะทำ ตัวอย่างเช่น

ชาวบ้านก็อยากจะอยู่เห็นลูกคนนั้นเจริญเติบโต เป็นฝั่งเป็นฝา อะไรต่าง ๆ ทำนองนี้ หรือว่าบางคน เขาอยากจะอยู่เพื่อทำสิ่งดีงาม ตั้งใจไว้ว่า อยากจะทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ ตัวเองเห็นแล้วว่าเป็นสิ่งที่ดีมาก เป็นจุดหมายสูงสุดในชีวิตของเรา เราจะพยายามทำให้ได้ พอมีฉันทะไฟ ปรารถนาในสิ่งนี้จะทำให้สำเร็จ มันก็มาเป็นตัวปรุงแต่งอายุ ปรุงแต่งชีวิต ทำให้เกิดพลังที่จะอยู่ ต่างกับผู้ที่เกิดความท้อแท้ เกิดความเหี่ยวเฉา ว่าตัวเองไม่รู้จะมีชีวิตอยู่ทำไม ก็มักจะอยู่ไม่ได้ ยาว เพราะว่าชีวิตขาดพลังดังที่กล่าวมา มันก็เหี่ยวเฉาไป เช่น อย่างคนที่เกษียณอายุ ตอนทำงานก็มีพลังแข็งแรง มีโน่น มีนี่ให้ทำอยู่เรื่อย คิดแต่จะทำ เพราะเป็นคนเอาใจใส่รับผิดชอบ ต่องาน มีเรื่องต้องทำ อยากจะทำ พอเกษียณอายุคราวนี้ไม่รู้จะทำอะไร หรือสิ่งที่จะทำก็ไม่อยู่ในอำนาจของตัวที่จะทำ เพราะตัวเองหมดหน้าที่ หมดความรับผิดชอบ พออย่างนี้แล้วก็รู้ว่า จะทำอะไร ใจก็แว้งคว้างแล้วก็อ้างว้าง ขาดเป้าหมายที่จะไปเป็นอยู่ เฉาเลย ดีไม่ดีก็เลยพาล เป็นโรคโน่นโรคนี้ไป เพราะฉะนั้นก็เลยต้องให้หาสิ่งที่เป้าหมายที่ตั้งงามมายึดต่อ พอเกษียณ แล้วต้องหาอะไรที่ตั้งงามมาไว้ สำหรับให้ใจไฟปรารถนา อยากจะเห็นสิ่งนี้ จุดหมายนี้สำเร็จ เป็นเรื่องเกี่ยวกับลูกบ้าง ตัวเองบ้าง ถ้าเป็นสิ่งที่ตั้งงาม เป็นสิ่งที่น่าจะทำ ใจก็นึกถึงสิ่งนั้นแล้ว อยากจะทำให้สำเร็จ

ขอให้มีแม้แต่เพียงอันเดียวก็ได้ หากเป็นจุดหมายที่ดี ชัด เห็นด้วยปัญญา แล้วใจมีความปรารถนาจะทำให้มีพลังชีวิตแรงมาก อย่างที่บางคนถึงกับพูดว่า ถ้างานนี้ไม่สำเร็จ ฉันทายไม่ได้ นี่แหละคือพลังขับเคลื่อนชีวิตที่จะทำให้เกิดความรู้สึกอยากอยู่ต่อไป ดังนั้นฉันทะจึงเป็นตัวที่สำคัญมาก มีฉันทะแล้วชีวิตมันก็มีกำลังเกิดความรู้สึกมีชีวิตชีวาทันทีเลย ไม่ปล่อยตัวเองให้อยู่ไปเรื่อยเปื่อย เฉา ไม่รู้จะอยู่ไปทำไม เรื่องกำลังใจนี้สำคัญถ้าหาเหตุผลมาตอบตัวเองไม่ได้ว่าจะอยู่ไปทำไม ก็ขาดกำลังใจในการมีชีวิต เราจะเห็นได้ว่า อย่างคนที่เจ็บป่วยไข้ พอหมดกำลังใจ เสียอย่างเดียว ทรวดลงรวดเร็วเลย ตรงกันข้ามถ้ามีกำลังใจแล้ว แม้ว่าร่างกายจะแย่ มันก็ยังช่วย พยายามร่างกายไปได้ ฉะนั้นฉันทะนี้ก็สำคัญมาก เมื่อมีฉันทะ ก็เกิดวิริยะที่เป็นตัวให้กำลังตามมา เพราะใจจะสู้ จะทำอันนั้น อันนี้ให้สำเร็จ ยิ่งยากยิ่งสู้ เกิดความรู้สึกท้าทาย เห็นว่ายิ่งยากยิ่งได้ พัฒนาตัวเองมาก ตั้งใจไว้แบบนี้จริง ๆ พลังก็ยิ่งเกิดใหญ่ ใจก็จดจ่อ ยิ่งใจจดจ่อยิ่งมีพลังในการ พุ่งสู่เป้าหมาย แล้วก็คิดจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ จะปรับปรุงแก้ไขอย่างไรดี อะไรต่าง ๆ แบบนี้ ใจมันก็ปักอยู่กับเรื่องนั้น สมาธิก็เกิดขึ้น สงบตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พร่า จิตมันก็ตี สุขภาพจิตก็ ดีด้วย แล้วก็เกิดพลังขึ้นมาด้วย ได้ผลดีทุกอย่าง เพราะฉะนั้นอิทธิบาท ๔ จึงเป็นตัวที่มาปรุง แต่งอายุ ทำให้ชีวิตมีพลังที่จะอยู่ได้ต่อไป ก็เลยทำให้อายุยืน^{๖๖}

^{๖๖}สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พลังชีวิตให้อายุยืน: ทางแห่งความสำเร็จ อิทธิบาท ๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://youtu.be/TJ_LQsTUOc [๘ พ.ค. ๒๕๖๑].

๓.๔.๓ คำอธิบายของเสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๖๗}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า อิทธิบาท ๔ นั้น หากใครได้เจริญสมบุรณ์เต็มที่แล้วสามารถต่ออายุได้ นั้นเพราะอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ ความปรารถนาในแง่ดี แง่กุศล วิริยะ ความเพียรต่อเนื่อง ความสู้งาน จิตตะ ความเอาใจจดจ่อ และวิมังสา ความคิดที่สร้างสรรค์ กระทำการด้วยปัญญาด้วยความเข้าใจ ถ้าใช้กับงานก็คือ รั้งงาน สู้งาน ตั้งใจทำงานให้สำเร็จ คือเอาใจจดจ่อในงานที่ยังทำค้างอยู่แบบไม่เลิกล้ม และคิดหาวิธีแก้ไข ข้อบกพร่อง ต่อเติมเสริมส่งให้สมบูรณ์

และความรัก ความพยายามเป็นต้นนี้ เป็นพลังขับเคลื่อนให้ยึดอายุได้ เช่นอายุทำท่าจะสิ้นในปีนี้ แต่ไม่ยกตาย เพราะอะไร? เพราะคนที่รั้งงานและไฝงงานอย่างมาก กระแสความรัก ความปรารถนาจะแรงจัด มากขนาดว่า “ฉันยังตายไม่ได้ถ้างานไม่สำเร็จ” จิตใจก็จะส่งไปทางร่างกาย (ซึ่งกำลังเปลี่ยเต็มที) ว่า “เอ็ง ตายไม่ได้นะเว้ย งานยังไม่เสร็จ เอ็งต้องอยู่ไปก่อน” อะไรประเภทนั้นแล้วมันก็อยู่ได้จริง ๆ ไม่เชื่อก็ต้องเชื่อ ยกตัวอย่างเช่น เพื่อนผู้อาวุโสของผมคนหนึ่ง เป็นมะเร็งทำครีโม ตามปกติคนจะทำครีโม ร่างกายต้องแข็งแรง ไม่งั้นแพ้ยาไปไม่รอด เพื่อนผมคนนี้ก็คิดอยู่ตลอดเวลาว่า “กูยังไม่ตาย กูจะต้องอยู่” แล้วก็กิน กินมันเข้าไป ทั้ง ๆ ที่ไม่อยากกิน แต่ต้องฝืนกินอาหารให้มากที่สุด เพื่อให้มีกำลังต่อสู้กับยาที่จะให้ด้วย

เจตจำนงที่จะอยู่ ความพากเพียรที่จะช่วยให้มีชีวิตอยู่ ใจที่จดจ่ออยู่กับความมีชีวิตอยู่ และกระทำการที่เกี่ยวข้องด้วยปัญญาทั้งหมดนี้เป็นอิทธิบาทสี่ แล้วแกก็สู้กับการให้ยาของหมอได้ เหนือสิ่งอื่นใด จิตใจแกแข็งแกร่ง ไม่ตก ไม่หุดหู่ มีความรื่นเริงภายในตลอดเวลา ไม่นานแกก็หายจากโรคมะเร็งเป็นที่มหัศจรรย์

นอกจากนี้ เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๖๘} ยังเล่าไปถึงนักมวยอาชีพคนหนึ่งชื่อปาเทียนซ่า เกิดประสบอุบัติเหตุรถคว่ำคอหัก หมอต่อให้ไม่ตาย แต่หมอบอกเขาว่าชกมวยอีกไม่ได้ แต่นายคนนี้บอกตัวเองว่า “ข้าต้องชกได้” ความรัก ความเพียรบากบั่นเพื่อคืนสู่สังเวียนให้ได้ ความเอาใจจดจ่อต่อการชกมวย สิ่งตัวเองว่า “เอ็งต้องหาย เอ็งต้องชกมวยได้” เขาพยายามฝึกฝนตัวเองด้วยความเพียรและปัญญา ในที่สุดแกก็สามารถหายขาด และคืนสู่สังเวียนได้ อิทธิบาทสี่ ถ้าบำเพ็ญให้ถึงที่สุดแล้ว อย่าว่าแต่สามารถช่วยให้ทำงานสำเร็จได้เลย แม้ชีวิตที่จะดับมีดับแหล่งก็สามารถยืดต่อไปได้แต่ต้องใช้กับเรื่องที่สร้างสรรค์ เป็นบุญเป็นกุศล เอื้อต่อคุณธรรมถ้าเป็นเรื่องทุจริต หนีภาษี คอร์รัปชั่น ถูกถอดจากตำแหน่ง ถึงจะมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ที่แผงพยายามว่าข้าจะต้องเอาคืนกับคนที่ทำข้าให้ได้ อย่างนี้ต่ออายุไม่ได้ มีแต่จะทำให้อายุสั้นลงอย่างเดียว^{๖๙}

^{๖๗}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **ธรรมะ How To**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๖.

^{๖๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

^{๖๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

๓.๕ สรุป

รวมความว่าความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมเพื่อความสำเร็จ หมายถึงคุณธรรมทั้ง ๔ ประการที่สัมพันธ์เกื้อหนุนค้ำจุนกัน ทำหน้าที่ร่วมกันสอดคล้องส่งเสริมซึ่งกันและกัน จึงจะมีพลังขับเคลื่อนชีวิตให้มุ่งสู่ความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยธรรมทั้ง ๔ ข้อนั้นต้องสัมพันธ์กันอยู่ในตัวเองคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ไม่เพียงสัมพันธ์กันอยู่ในตัวเองเท่านั้นเพราะอิทธิบาท ๔ ยังสัมพันธ์กันอยู่กับธรรมข้ออื่นอีกด้วย เช่นที่พระพุทธองค์ตรัสพัวพันอยู่กับสมาธิและปธานสังขาร หมายความว่า สมาธิเกิดจากธรรมข้อใดก็เรียกชื่อตามข้อนั้น คือ ฉันทสมาธิ วิริยะสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิ และท่านยังหมายรวมถึงการบริหารจัดการ ดูแลรักษา ป้องกัน และเพิ่มพูนคุณภาพหรือประสิทธิภาพแห่งความสำเร็จ เรียกรวมนั้นว่า ปธานสังขาร ซึ่งก็ถูกหลอมรวมเป็นหนึ่งในคุณธรรมแห่งความสำเร็จเหล่านี้ด้วย

เมื่อครบเครื่องครบองค์ประกอบตามนี้ จึงจะถือว่าอิทธิบาท ๔ เป็นสูตรแห่งความสำเร็จ ตรงตามเป้าประสงค์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก ไม่ว่าจะประสบความสำเร็จทางด้านการศึกษา การทำงาน การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข และการบรรลุธรรมก็ตาม ล้วนต้องอาศัยความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกันของอิทธิบาท ๔ เป็นกลไกสำคัญ นำพาให้ภารกิจหน้าที่นั้น ๆ มุ่งไปสู่ความสำเร็จ แม้แต่ภารกิจของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบารมีให้เต็มบริบูรณ์ หากปราศจากความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ ภารกิจในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาตินั้นก็อาจจะไม่อาจสำเร็จลุล่วงลงไปได้

นอกจากนี้ อิทธิบาทยังเป็นอายุวัฒนธรรม คือ ธรรมะซึ่งช่วยให้คนที่ปฏิบัติอิทธิบาท ๔ มีอายุยืนยาวออกไปได้ เพราะอิทธิบาททำให้คนเกิดมีกำลังใจ รู้สึกทำทหายอยากมีชีวิตอยู่ต่อไปเพื่อทำให้เป้าหมายที่ตั้งใจบรรลุผลเป็นความสำเร็จตามที่ตั้งใจ เหมือนที่พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายในการเผยแผ่พุทธธรรม มารจะมารอาราธนาให้หนีพพานอย่างไรพระองค์ก็ตอบปฏิเสธ แต่พอพระพุทธองค์บรรลุเป้าหมายในการเผยแผ่อย่างที่ตั้งพระทัยแล้ว สุดท้ายเมื่อมารมาทูลอาราธนาให้หนีพพาน พระองค์จึงตอบตกลงปลงพระชนมายุสังขาร ประกาศกำหนดวันปรินิพพาน นั่นหมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นกำลังใจของพระองค์ คล้ายกับที่สมเด็จพระเจ้าทรงมีในหลวง (ร.๙) เป็นกำลังใจ ส่วนในหลวงก็ทรงมีประชาชนเป็นกำลังใจ ดังนั้นอิทธิบาท ๔ จึงเป็นได้ทั้งทางแห่งความสำเร็จ และยาอายุวัฒนธรรม.

บทที่ ๔ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม

อิทธิบาท ๔ เป็นคุณธรรมนำบุคคลไปสู่ความสำเร็จ หรือเป็นหนทางพาชีวิตบรรลุนิพพานเข้าสู่จุดหมาย หากแยกแยะกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับอิทธิบาทธรรมออกมาเป็นประเด็นในมิติต่าง ๆ เช่น บุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จ ในกรณีนี้อิทธิบาทก็ช่วยให้เขาประสบความสำเร็จได้ หรือบุคคลที่ปรารถนาคุณธรรมชั้นสูง เช่น การบรรลุธรรมเป็นพระพุทธรูปเจ้าของพระโพธิสัตว์ ในกรณีนี้อิทธิบาทก็สามารถช่วยได้ แต่ถ้ากลุ่มบุคคลที่ประสบความสำเร็จแล้ว ในกรณีนี้บุคคลเหล่านั้นยังจำเป็นต้องมีอิทธิบาทอีกหรือไม่อย่างไร และทั้งหมดนี้คือประเด็นที่ผู้วิจัยพบว่า นำมาศึกษาค้นคว้าและควรนำมาตั้งเป็นประเด็นในการวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ อย่างน่าสนใจใคร่ศึกษา

ในบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทโดยนำมาประยุกต์ให้เข้ากับวิถีชีวิตในปัจจุบันเพื่อความสำเร็จ และได้แยกแยะความสัมพันธ์ของอิทธิบาทในมิติต่าง ๆ สำหรับบุคคล ๓ ประเภทคือ ๑. อิทธิบาทของผู้ปรารถนาความสำเร็จ ๒. อิทธิบาทของผู้ปรารถนาคุณธรรมชั้นสูง ๓. อิทธิบาทของผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้ว จะใช้หลักอิทธิบาทมาพัฒนาให้เกิดประโยชน์ในส่วนใด เพื่อให้เกิดกระบวนการวิเคราะห์แยกแยะเห็นความสัมพันธ์ของอิทธิบาท และวิธีการปรับประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแนวทางไปสู่ชีวิตที่ประสบความสำเร็จในมิติต่าง ๆ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ การประยุกต์ใช้อิทธิบาทเพื่อประสบความสำเร็จ

การบรรลุธรรมคือความหลุดพ้น ถือเป็นความสำเร็จขั้นสูงสุดของมนุษย์ทุกคนก็จริง แต่เนื่องจากมนุษย์ส่วนใหญ่ ไม่สามารถบรรลุนิพพานได้โดยง่าย ดังนั้นการประยุกต์หลักธรรมเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันจึงเป็นสิ่งจำเป็น คำว่า “ประยุกต์” พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต) ให้นิยามว่า หมายถึง การปรับใช้ประโยชน์ ดังนั้นการศึกษาอิทธิบาทแบบประยุกต์จึงหมายถึงการใช้หลักอิทธิบาท ๔ มาปรับให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน โดยอาศัยศาสตร์สมัยใหม่เป็นสะพานเชื่อมโยงหลักอิทธิบาทธรรมเข้าด้วยกัน เพื่อตอบโจทย์หรือสร้างสรรค์ประโยชน์ให้ตรงกับความต้องการของผู้คนในสังคมปัจจุบัน

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้นำหลักอิทธิบาท ๔ มาประยุกต์เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ณ ปัจจุบัน ในมิติของการนำไปใช้ได้จริง ซึ่งมีความสำเร็จหรือการบรรลุผลลัพท์เป็นเป้าหมายพร้อมกันนี้ผู้วิจัยได้นำบุคคลตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จแล้ว มาแสดงประกอบเป็นตัวอย่างทั้งทางโลกและทางธรรม โดยเริ่มประยุกต์ตั้งแต่อิทธิบาทกับการศึกษา, อิทธิบาทกับการทำงาน, อิทธิบาทกับการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข, อิทธิบาทกับการปฏิบัติธรรม เพื่อสื่อให้เห็นภาพชัดเจนครบทุกมิติ โดยมีขอบเขตรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ อิทธิบาทกับการศึกษา

ความสำเร็จทางด้านการศึกษานั้นมีความสำคัญมากในช่วงวัยต้นไปถึงอายุ ๒๐ – ๒๕ ปี และความสำเร็จทางด้านการศึกษานี้ ถือว่าเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความสำเร็จทางด้านอื่น ๆ ต่อไป^๑โลกทุกวันนี้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกด้าน คนที่มีองค์ความรู้ดีเท่านั้น จึงจะมีโอกาสก้าวหน้าและประสบความสำเร็จ นั่นหมายความว่า เราทุกคนต้องมีการปรับปรุงแก้ไข เพื่อพัฒนาตัวเองอยู่ตลอดเวลาอย่างต่อเนื่องด้วยการเรียนรู้ ทั้งเรียนรู้ในภาคของทฤษฎีที่พระพุทธรองค์เรียกว่า ปริยัติ เมื่อรู้ปริยัติดีแล้ว ขั้นตอนต่อไปจึงนำไปสู่ภาคของการปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์คือความสำเร็จที่ท่านเรียกว่า ปฏิเวธ เรียกง่าย ๆ ว่า ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ^๒ นี้คือวิธีเรียนรู้ตามปกติสามัญทั่วไป ในอิทธิบาทธรรมนั้น ฉันทะ วิริยะ และจิตตะ อาจเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ เช่น จากบุญเก่า จากสภาพแวดล้อมที่มีผู้รอบข้างขยัน จากความคิดเชิงท้าทายตัวเอง หรือจากการฝึกจิตทำสมาธิ^๓ แต่สำหรับวิมังสา คือปัญญาจะเกิดขึ้นได้ก็แต่เฉพาะผ่านการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตัวเองขึ้นมาเท่านั้น

สมัยนี้ถ้าเป็นคนที่รักในการเรียนรู้และหลงใหลในการพัฒนาตนเอง มันก็ง่ายมาก เพราะเราสามารถเรียนรู้ผ่านช่องทางต่าง ๆ ตามที่ตนเองถนัดได้เลย ซึ่งปัจจุบันก็มีอยู่หลายวิธี เช่น การเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา มีครูบาอาจารย์คอยจัดแผนการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบ เรียกว่าการศึกษาในระบบ หรือจากการศึกษานอกระบบ เป็นการเรียนรู้ด้วยตัวเองตามสื่อต่าง ๆ ซึ่งเดี๋ยวนี้ถ้ามีฉันทะในการเรียนรู้ ก็สามารถหาความรู้ในสายงานที่ถนัด อยากทำเป็นอาชีพได้ง่ายมากเพียงปลายนิ้วคลิก เช่น การเรียนรู้ด้วยตัวเองผ่านระบบออนไลน์ การเรียนรู้จากคนเก่ง โดยการขอให้คนเก่งมาเป็นโค้ชหรือเป็นที่เลี้ยง Mentor ของเรา (ในกรณีของผู้วิจัย Mentor หรือที่เลี้ยง ในที่นี้ก็คือที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์) และยังมี การเรียนรู้จากการอบรมสัมมนาต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่าในยุคปัจจุบัน การเรียนรู้เกิดขึ้นได้หลากหลายรูปแบบหลายช่องทาง หากเราไม่ปิดกั้นตัวเอง อยู่ที่ไหนก็เรียนรู้ได้ ดังที่นักปราชญ์กล่าวไว้ “ถ้าเปิดใจอยู่ที่ไหนก็ได้เรียนรู้ ถ้าปิดใจอยู่ที่ไหนก็ไม่เรียนรู้” แต่การเรียนรู้ก็มีต้นทุน เพราะต้องมีการลงทุนบางอย่าง ไม่ลงทุนด้วยปัจจัย ก็ลงทุนด้วยเวลา เพื่อแลกกับความรู้ เป็นการจ่ายค่าครู ในการเตรียมความพร้อมก่อนที่จะก้าวกระโดดสู่ความสำเร็จ ดังที่พระพรหมบัณฑิตเปรียบอุปมาว่า “เหมือนการจะสร้างอาคารสูงร้อยชั้น อันดับแรกก็ต้องวางฐานรากลึกมากลงไปใต้ดิน ถ้ามีรากฐานมั่นคงก็จะมี การ

^๑ทันตแพทย์สม สุจีรา, **เดอะท็อปซีเคร็ต ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๕.

^๒เขมรังสี ภิกขุ, **ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ**, (อยุธยา: วัดมเหยงคณ์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑.

^๓พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ,ดร., **4 Step to Success :อิทธิบาท ๔**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://youtu.be/y2Chi_NdEJU [๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

พัฒนาที่ยั่งยืน รากฐานของอาคารสูงมาจากปูนเหล็กและอิฐ ส่วนรากฐานของชีวิตมาจากการศึกษา การศึกษาคือการพัฒนาที่ประเสริฐ”^๔

สอดคล้องกับที่ผู้รู้แนะนำว่าการลงทุนในความรู้ เป็นการลงทุนที่คุ้มค่าที่สุด โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับสายงานอาชีพ นั้นเพราะ “มรดกก้อนใหญ่ของคนคืออาชีพ ฉะนั้นอย่าเพิ่งซื้อบ้าน แต่จงลงทุนกับการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับอาชีพของเรา” นิตยสาร Time ได้ทำการสำรวจการเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพ หลังจากวิกฤติเศรษฐกิจที่คนอเมริกันเจอเมื่อปี ๒๐๐๗ มีผลสำรวจว่า ถ้าเราลงทุนมากที่สุดในเรื่องใด เราจะได้ผลกำไรกลับคืนมาจากสิ่งนั้น แต่ถ้าเราลงทุนกับการเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพก็จะสร้างรายได้ให้เรามากกว่า การลงทุนในหุ้นหรืออสังหาริมทรัพย์^๕ จากข้อมูลดังกล่าว สรุปว่าการเรียนรู้เป็นการลงทุนให้กับชีวิตที่คุ้มค่าที่สุด เพราะการเรียนรู้คือรากฐานแห่งการพัฒนาชีวิตอันประเสริฐ ในการนำพาตัวเองก้าวไปสู่ความสำเร็จ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า “การศึกษา หมายถึงการฝึกหัดพัฒนาคน ให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องดีงาม หรือพูดสั้น ๆ ว่า การศึกษาคือการพัฒนาคนให้มีชีวิตที่ดีงาม คำว่าชีวิตที่ดีงามนี้ หมายรวมถึงความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง มีคุณค่า เกื้อกูลประโยชน์ และมีความสุขประสบความสำเร็จ หรืออย่างน้อยสุดก็เพื่อป้องกันไม่ให้เบียดเบียนตนเอง และไม่เบียดเบียนผู้อื่น”^๖ การมีเพียงฉันทะ วิริยะ จิตตะ แต่ขาดวิมังสา ก็หมายถึงขาดปัญญาคือความรู้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จ การศึกษาสามารถเติมเต็มให้อธิบาทครบองค์ธรรมแห่งความสำเร็จทั้ง ๔ ได้เป็นอย่างดี

ฉะนั้น ไม่ว่าจะปรารถนาความสำเร็จทางโลก หรือความสำเร็จทางธรรม ก็คงปฏิเสธการศึกษาหรือที่ภาษาธรรมะเรียกว่าสิกขาไม่ได้ สิกขาหรือการศึกษานั้นมี ๓ ด้าน คือ ฝึกฝนพัฒนาในด้านการแสดงออกทางกายและวาจา พร้อมทั้งสมาธิ(อภิสติ) ฝึกฝนพัฒนาในด้านคุณภาพ สมรรถภาพและสุขภาพจิต(อธิจิต) ฝึกฝนพัฒนาในด้านปัญญา(อธิปัญญา) สามอย่างนี้จึงเรียกว่า ‘ไตรสิกขา’^๗ ดังนั้นจุดหมายสูงสุดของสิกขาหรือการศึกษา ก็คือการแสวงหาวิชาหรือความรู้แจ้ง ซึ่งก็คือปัญญานั้นเอง นั่นเพราะการศึกษาคือกระบวนการแสวงหาปัญญาและกำจัดอวิชชาไปพร้อมกัน เมื่อปัญญามา อวิชชาก็หายไป เหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นมาก็ขจัดไล่ความมืดไปด้วย พระพุทธเจ้าจึงเปรียบปัญญาเหมือนแสงสว่างว่า นตฺถิ ปญญาสมา อาภา ไม่มีแสงสว่างใดเสมอด้วยปัญญา แสงสว่างคือปัญญาขจัดไล่ความมืดคืออวิชชา ภารกิจของการศึกษาคือการสร้างปัญญาหรือวิชา ซึ่งหมายถึงความรู้สภาวะแท้จริงของสรรพสิ่ง เหตุที่การศึกษา

^๔พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปัญญาพาชีวิตให้พบความสุข, (กรุงเทพมหานคร: สอนอักษร, ๒๕๖๐), หน้า ๑๗.

^๕คิมรันโด เขียน, นาริฐา สุขประมาณ แปล, จงหางานที่มีแต่คุณเท่านั้นที่ทำได้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: Springbooks, ๒๕๕๗), หน้า ๕๐.

^๖พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รุ่งอรุณของการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

มุ่งเน้นเรื่องพัฒนาปัญญามากกว่าเรื่องอื่น เพราะปัญญาเป็นคุณธรรมที่สำคัญที่สุด ปัญญาเป็นประธานแห่งคุณธรรมทั้งหลาย^๔ โดยเฉพาะในหลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จอย่างอิทธิบาท ๔ เพราะวิมมังสาคือปัญญาหรือความรู้ เป็นผลผลิตมาจากการศึกษา

ในทางคณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทยุคนี้เป็นที่ยอมรับกันว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ทรงเป็นบุคคลต้นแบบทางการศึกษาที่สำคัญคนหนึ่งของประเทศไทย และยังเป็นบุคคลสำคัญของโลกได้รับรางวัลจากองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) เรื่องการศึกษาเพื่อสันติภาพ^๕ มีผลงานทางด้านการเขียน นวนิยายเล่ม หนังสือพุทธธรรม จัดเป็นเพชรน้ำเอกในวงวรรณกรรมพระพุทธศาสนา ยิ่งไปกว่านั้นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ยังรอบรู้สารพัดศาสตร์ ท่านทั้งพูดทั้งเขียนเรื่องวิทยาศาสตร์เป็นภาษาไทยและแปลเป็นภาษาอังกฤษอีกด้วย ท่านเป็นพระที่พูดเรื่องวิทยาศาสตร์แล้ว นักวิทยาศาสตร์ต้องฟัง ท่านพูดเรื่องกฎหมายได้ลึกซึ้งชนิดที่นักกฎหมายยอมรับ ไม่ว่าจะท่านจะพูดเรื่องอะไรก็ตามท่านรู้สึกซึ่งไปทั้งหมด นี่คือนิมังสาเป็นปัญญาที่รู้สึกซึ่งแตกฉาน ผลงานของท่านครอบคลุมในแต่ละด้าน ไม่ว่าจะเป็้นพุทธศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ นิติศาสตร์ ทุกเรื่องละเอียดลึกซึ้งอย่างกับท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านนั้น ๆ ทั้งหมดนี้มีเหตุมาจากฉันทะ คือความหลงใหลใฝ่ใจในการเรียนรู้ของท่าน

สมัยเรียนหนังสือที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ท่านเคยสอบได้เกรดเอทุกวิชา ท่านเรียนเก่งทุกวิชา โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ ท่านเรียนเก่งมาก สมัยก่อนนั้นท่านเรียนด้วยตัวเองเป็นส่วนใหญ่ เพราะการเรียนภาษาอังกฤษยุคนั้นยังไม่มีคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเหมือนสมัยนี้ ไม่มีทีวีหรือวีดิทัศน์ประกอบการสอน แต่ท่านสมเด็จฯ เก่งภาษาอังกฤษมาก ท่านเรียนจบแค่ปริญญาตรี แต่เก่งภาษาอังกฤษถึงขนาดได้รับนิมนต์ให้ไปสอนมหาวิทยาลัยชั้นนำในสหรัฐอเมริกา ท่านบรรยายเป็นภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ฟังได้ฟังแล้วประทับใจ ท่านยังแต่งหนังสือเป็นภาษาอังกฤษหลายเล่ม ท่านเก่งภาษาอังกฤษได้อย่างไร

ลักษณะสำคัญของเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็คือ ท่านเป็นคนใฝ่รู้(ฉันทะ) ไม่ว่าจะอ่านหรือฟังอะไรก็ตาม ท่านจะจดจำนำเอาไปคิด ไม่มีอะไรที่ท่านจะอ่านหรือฟังแบบผ่านเลยไปโดยไม่จดบันทึก หากท่านอ่านพบอะไรที่เห็นว่าสำคัญก็จดบันทึกไว้ตามคติที่ว่า “จำไว้ดีกว่าจำ แต่ถ้าจำไม่หมด จดไว้ดีกว่าจำ” นี่คือนิวิริยะเป็นความเพียรพยายามในการศึกษาของท่าน ด้วยวิธีการจดเขียนไว้เพื่อกันลืม ซึ่งผสมผสานด้วยพลังแห่งจิตตะคือความใส่ใจจดจำต่อข้อมูลความรู้ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้าสู่สมองของท่าน

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ฝึกฝนชีวิตวัยเด็กของท่านมาดี ท่านค่อยสร้างลักษณะนิสัยพัฒนาชีวิตของท่านมาเรื่อย ๆ พอถึงจุดหนึ่งก็ประสบความสำเร็จชนิดที่เรียกว่า “ตั้งชั่วข้ามคืน”

^๔พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ขอบฟ้าแห่งความรู้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

^๕พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ทำอย่างไรจึงเรียนเก่ง**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓.

การที่ท่านทำเช่นนี้ได้เป็นเพราะความมีระเบียบวินัย และทำอะไรอย่างจริงจังเป็นลักษณะนิสัยของท่าน เจ้าประคุณสมเด็จฯ ท่านมีระเบียบวินัยมาแต่เด็ก เวลาอ่านหนังสือท่านจะอ่านอย่างจริงจัง(จิตตะ) ไม่เล่นไม่ชน ไม่เที่ยวเหมือนเด็กทั่วไป สมัยเป็นสามเณรก่อนสอบประโยค ๙ ได้ท่านต้องอ่านหนังสือวันละหลายชั่วโมงกว่าจะสอบได้ปริญญาตรีเกียรตินิยมอันดับ ๑ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งต้องใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวด(วิริยะ) นอกจากนี้ท่านยังได้ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก และหนังสืออธิบายพระไตรปิฎก เช่น อรรถกถาฎีกา แล้วกลั่นความรู้ที่ตกผลึกมาเขียนเป็นหนังสือพุทธธรรม หนังสือเล่มนี้เป็นสุดยอดของความพยายามของมนุษย์อีกเล่มหนึ่ง เมื่อดูเชิงอรรถของหนังสือนี้ ก็พบว่าผู้แต่งได้อ้างอิงพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ จำนวนหลายหมื่นหน้า ท่านใช้เวลาค้นคว้าตรวจสอบอย่างต่อเนื่องยาวนาน เพราะสมัยนั้นยังไม่มีพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ให้ค้นคว้าอย่างรวดเร็วสะดวกสบายเหมือนสมัยนี้

คุณลักษณะประการต่อมาที่ทำให้ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เรียนเก่งสามารถใช้สมองได้เต็มประสิทธิภาพก็คือ สติและสมาธิ สาเหตุสำคัญที่ทำให้นักศึกษาเรียนไม่เก่ง ก็เพราะขณะเรียนหนังสือมักใจลอยคิดฟุ้งซ่าน เวลาฟังครูสอน นักเรียนบางคนชอบใจลอยไปคิดถึงเรื่องสนุก ๆ นอกห้องเรียน เรื่องที่ครูบรรยายจึงเข้าสู่ห้วงทะเลหุหุขวา นี่แสดงว่าเขาขาดสติ นักเรียนบางคนอาจตั้งใจฟังดี แต่มีเรื่องคิดมากทำให้จับประเด็นไม่ได้ จึงกลายเป็นคนฟุ้งซ่านเพราะขาดสมาธิ การฝึกสติและเจริญสมาธิจะทำให้เขาเรียนเก่งขึ้นในทันที สติคือการระลึกอยู่กับปัจจุบัน มองให้เห็น ฟังให้ได้ยิน ใจไม่ลอย มีสติรู้เท่าทันปัจจุบัน สมาธิ แปลว่าตั้งใจมั่น ตรงกับคำว่า เอกัคคตา แปลว่าคิดเรื่องเดียว ใครอยากเรียนเก่งต้องฝึกคิดทีละเรื่อง ถ้าคิดหลายเรื่องพร้อมกัน เรียกว่าฟุ้งซ่าน การทำสมาธิคือการเพ่งกระแสจิตให้จับแน่นอยู่กับเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงเรื่องเดียว ไม่วอกแวกไปคิดเรื่องอื่น เมื่อมีสติจิตเป็นสมาธิ เราจะจำแม่น และทำให้เรียนเก่งเหมือนเวลาที่เรากล่องภาพ ต้องปรับโฟกัสหน้ากล้อง ภาพจึงจะชัดเจน การทำสมาธิก็คือการปรับโฟกัสของจิต ฝึกคิดทีละเรื่อง เมื่อทำเรื่องนี้จบแล้วก็เลิกคิดถึงเรื่องนั้น หันไปจับเรื่องใหม่ คิดต่อไป^{๑๐} และทั้งหมดนี้คือคุณลักษณะความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ซึ่งประกอบด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา คือรักเรียนรู้ใฝ่ใจในการศึกษา พยายามค้นคว้าหาข้อมูล ด้วยจิตใจที่มุ่งมั่นให้กับการศึกษาอย่างจริงจัง จึงทำให้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ประสบความสำเร็จในทางการศึกษา และได้รับรางวัลระดับบุคคลสำคัญของโลก

สรุปความว่า การศึกษาคือรากฐานสำคัญของชีวิต นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้ที่ประสบความสำเร็จทางการศึกษา เป็นผู้ที่รักการเรียนรู้ความรักในการเรียนรู้คือฉันทะ ในทางธรรมท่านหมายถึง ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ หรือการทำฉันทะให้ถึงพร้อมต่อการเรียนรู้ ตรงกับศัพท์ที่ว่า ฉันทสัมปทา การที่จะก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จได้ ต้องมีแรงจูงใจเป็นพลังที่จะชักจูงหรือผลักดันให้ก้าวไป ดังนั้นสิ่งที่จะทำให้ก้าวไปบนเส้นทางแห่งการศึกษาก็คือแรงจูงใจ^{๑๑}

^{๑๐}พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ทำอย่างไรจึงเรียนเก่ง, หน้า ๑๙.

^{๑๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รุ่งอรุณของการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

หรือฉันทะนั่นเอง เมื่อมีฉันทะเกิดขึ้นแล้ว วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ก็เกิดขึ้นมาส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในระดับใดก็ตาม ล้วนต้องอาศัยพลังของอิทธิบาท ๔ ขับเคลื่อนตัวเองให้ลุกขึ้นมาเรียนรู้ ลุกขึ้นมาลงมือทำ และทำอย่างมีสมาธิ ด้วยจิตที่มุ่งมั่น สร้างสรรค์ออกมาด้วยระดับปัญญาที่แตกต่าง ดังนั้นแม้ภาคปฏิบัติจะมีความสำคัญกว่าภาคทฤษฎีก็ตาม แต่ต้องไม่ลืมว่าแท้จริงแล้วทฤษฎีก็คือ ภาคปฏิบัติในอดีตที่ถูกนำมารวบรวมเอาไว้อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการรวบรวมประสบการณ์ของผู้ที่ประสบความสำเร็จ ในทุกสาขาอาชีพเอาไว้เป็นตำราให้ได้ศึกษานั่นเอง^{๑๒}

๔.๑.๒ อิทธิบาทกับการทำงาน

อีกหนึ่งความสำเร็จที่สำคัญ คือความสำเร็จด้านหน้าที่การงาน เพราะการทำงานเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับชีวิต และยังเป็นต้นกำเนิดของความสำเร็จด้านอื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย ทั้งทางธุรกิจ การเงิน สุขภาพ ครอบครัว^{๑๓} และประเทศชาติ แม้ความสำเร็จด้านการงานจะนำไปสู่ความสำเร็จในด้านอื่น ๆ อีกมากมายก็ตาม แต่ความสำเร็จในเรื่องงานจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากผู้ปฏิบัติปราศจากความรู้ในเรื่องนั้นอย่างแท้จริง เหมือนที่ที ฮาร์ฟ อีเคอร์ แนะนำว่า “ถ้าคุณยังทำได้ไม่ดีเท่าที่หวัง นั่นหมายความว่า มีบางอย่างที่คุณยังไม่รู้”^{๑๔} ความแตกต่างระหว่างคนสำเร็จกับคนล้มเหลวก็คือ ความคิด ในขณะที่คนสำเร็จมักคิดอย่างหนึ่ง แต่คนล้มเหลวก็จะคิดในแบบที่ต่างกันวิธีคิดเหล่านี้ส่งผลต่อพฤติกรรม และกำหนดชะตาชีวิตของพวกเขา ดังนั้นไม่จำเป็นที่จะประสบความสำเร็จในสาขาอาชีพใดก็ตาม ถ้าเราคิดแบบเดียวกับที่คนสำเร็จคิด และทำแบบเดียวกับที่คนสำเร็จทำ เราก็สามารถประสบความสำเร็จได้เช่นเดียวกับเขา ทั้งหมดนี้ก็แค่เรียนรู้วิธีคิด เลียนแบบวิธีทำ จากคนที่เดินนำอยู่ข้างหน้าเรา

แน่นอนว่าในชีวิตจริงความสำเร็จไม่ได้มาจากการลอกเลียนแบบ แต่ในขั้นแรกเราจำเป็นต้องเรียนรู้ แล้วเราจะได้เรียนรู้กันจริง ๆ ก็ด้วยการลงมือทำ (Learning by doing) การเรียนรู้วิธีการทำงานของบุคคลสำคัญที่ประสบความสำเร็จ คือการย่นระยะทางแห่งความสำเร็จของเราให้เร็วขึ้นหลายเท่าตัว แทนที่จะลงมือทำด้วยการลองผิดลองถูกด้วยตนเองไปเสียทุกเรื่อง ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องสุ่มเสี่ยงเกินไป เพราะเรามีเวลาในชีวิตจำกัด ดังนั้นการเรียนรู้ที่จะ “เรียนลัด” จากประสบการณ์การทำงานและใช้ชีวิตของยอดคนที่ประสบความสำเร็จมาแล้ว จึงเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะสร้างผลงานยอดเยี่ยมให้แก่ตัวเองและโลก^{๑๕} นั่นเพราะกว่าที่คนคนหนึ่งจะก้าวขึ้นสู่ความสำเร็จได้ เขาต้องผ่านขั้นตอนความล้มเหลวมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน อาทิเช่น การทำงานของ

^{๑๒}Napoleon Hill, กมล แสงทองศรีกมล (แปล), **คิดแล้วรวย Think & Grow Rich**, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

^{๑๓}ทันตแพทย์สม สุจิรา, **เดอะท็อปซีเคร็ต ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๕.

^{๑๔}T.Harv Eker, พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, บุญศรี ศรีบุญรัตน์ชัย (แปล), **ถอดรหัสลับสมองเงินล้าน**, (กรุงเทพมหานคร: วีเลิร์น, ค.ศ. ๒๐๐๕), หน้า ๑๐.

^{๑๕}ว.จิวเมธี, **рінรมย์ในงาน เปิกบานในชีวิต**, (นนทบุรี: สัปปายะ, ๒๕๕๗), หน้า ๑๕๑.

สองพี่น้องตระกูลไรท์ ซึ่งผู้วิจัยนำมาแสดงเป็นตัวอย่างการทำงานที่ประสบความสำเร็จ โดยประยุกต์หลักอิทธิบาท ๔ เข้าไปประกอบ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) อิทธิบาทของสองพี่น้องตระกูลไรท์

สองพี่น้องตระกูลไรท์^{๑๖} วิลเบอร์และออร์วิลล์ ไรท์ กับความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ ในฐานะผู้ประดิษฐ์อากาศยานหรือเครื่องบินลำแรกของโลก ในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๙ สองพี่น้องตระกูลไรท์ไม่ใช่ผู้เดียวที่ต้องการจะประดิษฐ์เครื่องบิน พวกเขามีคู่แข่งมากมายทั่วสหรัฐอเมริกา ที่มีพร้อมทั้งเงินทุนสนับสนุนมีอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ และสถานที่ทดลองการบินอย่างครบครัน^{๑๗}

ในขณะที่สองพี่น้องวิลเบอร์และออร์วิลล์ มีระดับการศึกษาแค่ชั้นมัธยม แถมยังไม่มีสถาบันไหนให้การสนับสนุน ไม่มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย และที่สำคัญแทบจะไม่มีอุปกรณ์เครื่องมือล้ำสมัยให้ใช้เลยแต่จุดแข็งที่สองพี่น้องตระกูลไรท์ มีมากกว่าคู่แข่งก็คือ อิทธิบาท ๔ ทั้งสองพี่น้องรักและหลงใหลการบินมาตั้งแต่เด็ก พวกเขาเล่นและซ่อมเครื่องร่อนของเล่นที่พ่อซื้อให้ตั้งแต่อายุ ๑๐ ขวบ นั่นคือจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นของฉันทะ ทำให้ทั้งสองพี่น้องมีความสนใจรักที่จะศึกษา เพราะต้องการเป็นผู้ประดิษฐ์เครื่องบินที่เหนือกว่าเครื่องร่อนมาตลอด พวกเขาเริ่มต้นจากสิ่งที่พอทำได้คือ สร้างรถจักรยานที่มีปีกขนาดใหญ่ติดเครื่องยนต์ แต่มันก็ล้มเหลวเพราะไม่อาจบินได้ แต่พวกเขาก็ไม่หยุด ความฝันที่จะบินอยู่บนฟ้าเหมือนนกคุกรุ่นอยู่ตลอดเวลา ปี ค.ศ. ๑๙๐๐ พวกเขาตัดสินใจสร้างเครื่องบินลำแรก มีลักษณะคล้ายเครื่องร่อน มันเริ่มที่จะบินได้ แต่ก็บินได้เพียงระยะสั้น ๆ แค่ ๑ – ๒ นาที และก็ไม่สามารถบังคับควบคุมทิศทางอะไรได้ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองพี่น้อง ก็ยังมุ่งมั่นพัฒนาปรับปรุงเครื่องบินในฝันของพวกเขาเรื่อยมา (ท่ามกลางเสียงหัวเราะเย้ยหยันจากคนรอบข้าง)

ตรงนี้มีข้อสังเกตว่า ใช่ว่าพวกเขาจะทำสำเร็จได้เลยในครั้งแรก ความจริงก็คือพวกเขาต้องพบกับความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่า เพียงแต่ความล้มเหลวไม่อาจทำให้พวกเขาล้มเลิกความตั้งใจ นี่คือจิตตะ เป็นพลังแห่งความมุ่งมั่นที่เกิดขึ้นมาสนับสนุนวิริยะ เพราะยิ่งล้มเหลวพวกเขาก็ยิ่งรู้สึกว่ามันท้าทาย ทำให้เกิดความสุข สนุกกับการเรียนรู้ ในการทดลองหาวิธีใหม่ ๆ ที่จะทำให้เครื่องบิน บินได้นานกว่าเดิม ความล้มเหลวในแต่ละครั้งจึงไม่ใช่เรื่องน่าหดหู่ ตรงกันข้ามยิ่งล้มเหลวก็ยิ่งตื่นเต้นมากขึ้น เพื่อจะได้หาวิธีลองบินแบบใหม่ ทั้งหาหนทางแก้ไขวิเคราะห์ข้อดีข้อด้อย เพื่อปรับปรุงจุดแข็งเพิ่มประสิทธิภาพให้มากยิ่งขึ้นกว่าเดิม นี่คือ วิมังสา หรือปัญญาที่เป็นจุดแข็งของสองพี่น้องตระกูลไรท์ ที่มีเหนือกว่าคู่แข่ง

^{๑๖} สองพี่น้องตระกูลไรท์ วิลเบอร์และออร์วิลล์ ไรท์ (Wilbur – Orville Wright) วิลเบอร์เกิดวันที่ ๑๖ เมษายน ปี ค.ศ. ๑๘๖๗ ที่เมืองมิลล์วิลล์ รัฐอินดีแอนา ประเทศสหรัฐอเมริกา, ออร์วิลล์เกิด ๑๙ สิงหาคม ปี ค.ศ. ๑๘๗๑ ที่เมืองเคย์ตัน รัฐโอไฮโอ ประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งคู่เป็นผู้ประดิษฐ์เครื่องบินลำแรกของโลก.

^{๑๗} ชุนเฮา สินจูเสิน เขจรบุตตร, สมองเศรษฐี, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓๖.

และแล้วในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ ในที่สุดทั้งสองก็สามารถพัฒนาเครื่องบินของพวกเขาได้สำเร็จ มันสามารถบินได้ไกลถึง ๒๐๐ ฟุต บินสูงจากพื้นดิน ๑๐ ฟุต ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ เครื่องบินก็มีประสิทธิภาพมากขึ้น มีที่นั่งผู้โดยสารเพิ่มขึ้นมา บินได้เร็วถึง ๕๖ กิโลเมตรต่อชั่วโมง ในปีต่อมามันก็สามารถบินข้ามช่องแคบอังกฤษได้หลังจากนั้นพวกเขาก็จดทะเบียนสิทธิบัตร ในนามผู้ประดิษฐ์เครื่องบินลำแรกของโลกได้สำเร็จ นับว่าพวกเขาเป็นตำรารุ่นบุกเบิกการพัฒนาเครื่องบินให้เจริญก้าวหน้ามาถึงปัจจุบัน

สรุปเป็นประเด็นประยุกต์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ ที่มีอยู่ในเนื้อตัวและหัวใจของสองพี่น้องตระกูลไรท์อย่างครบองค์ธรรมทั้ง ๔ ประการ คือฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา แม้สองพี่น้องตระกูลไรท์จะเริ่มต้นด้วยความเสียเปรียบคู่แข่งแทบจะทุกด้าน แต่สุดท้ายพวกเขาก็สามารถทำให้เหล็กขึ้นไปบินอยู่บนฟ้าได้สำเร็จ ด้วยความรัก ขยันหมั่นเพียรศึกษาหาความรู้ ทำอย่างต่อเนื่องมุ่งมั่น คิดอย่างสร้างสรรค์ แม้แต่การเอาชนะคู่แข่งที่มีปัจจัยภายนอกทุกอย่างพร้อมสรรพมากกว่าก็ไม่ใช่เรื่องยากเย็นอะไร หากภายในจิตใจมีการทำงานที่สัมพันธ์เกื้อหนุนกันของอิทธิบาท ๔ เป็นพลังขับเคลื่อน ก็สามารถผลักดันให้เหล็กทะยานขึ้นไปบินอยู่บนฟ้าได้เหมือนที่สองพี่น้องตระกูลไรท์ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง

๒) อิทธิบาทของในหลวงรัชกาลที่ ๙ บิดาแห่งฝนหลวง

ความสำเร็จของผู้อื่นเป็นสิ่งที่มิคุณค่า และเป็นตำราที่เกื้อกูลประโยชน์ต่อความสำเร็จของเรา นั่นเพราะความสำเร็จของผู้อื่นสามารถนำมาเป็นบันไดหรือเป็นพาหนะ เพื่อต่อยอดความสำเร็จให้กับเราได้ เหมือนที่ในหลวง ร. ๙ ทรงทำให้ดูเป็นแบบอย่าง สำหรับประเทศไทยในรัชสมัยของในหลวงรัชกาลที่ ๙ กล่าวได้ว่า ถ้าไม่มีความสำเร็จของสองพี่น้องตระกูลไรท์ ในวันนี้แผ่นดินไทยตรงบริเวณพื้นที่แห้งแล้งของภาคอีสาน อาจยังเป็นเพียงพื้นที่แห้งแล้งไม่สามารถทำการเกษตรอะไรได้ แต่เพราะมีความสำเร็จของสองพี่น้องตระกูลไรท์นำร่องชูธงบินอยู่เหมือนเมฆมาก่อน คนไทยทั้งประเทศจึงมีโอกาสได้ร่วมกันเป็นเจ้าของสิทธิบัตรการทำฝนหลวงของในหลวง ร. ๙ ดังเช่นทุกวันนี้ เพราะอะไร เพราะว่าในหลวง ร.๙ ทรงพระปรีชาสามารถปรับประยุกต์ต่อยอดความสำเร็จของผู้อื่นได้ โดยที่พระองค์ท่านอาศัยความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ และนำความสำเร็จของสองพี่น้องตระกูลไรท์คือเครื่องบิน มาประยุกต์ใช้ต่อยอดความสำเร็จให้กับพระองค์ท่านคือการทำฝนเทียมนั่นเอง เรื่องราวรายละเอียดเป็นดังนี้

ย้อนกลับไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ได้เสด็จ ฯ ไปเยี่ยมราษฎรชาวอีสานที่ตอนนั้นประสบปัญหาความแห้งแล้งอย่างหนัก แผ่นดินอีสานมองไปทางไหนก็มีแต่ฝุ่นฟุ้งกระจาย พระองค์ท่านมองขึ้นไปบนฟ้า แล้วทรงดำริว่า “อยากให้มันฝนตก เพื่อให้คนอีสานจะได้ปลูกข้าว จะได้มีข้าวกินไม่อดอยาก” พระองค์ทรงถามกับตัวเองว่า “ทำอย่างไรเราจึงจะทำให้ฝนตกลงมาได้?” ด้วยความตั้งใจจริง พระองค์จึงเริ่มเอางานวิจัยจากต่างประเทศมาศึกษาเพื่อหาวิธีทำฝน พร้อมกับตามหาผู้เชี่ยวชาญมาร่วมโครงการ และท่านผู้นั้นก็คือ ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล ซึ่งในที่สุดกลายมาเป็นทั้งที่ปรึกษาและผู้ขับเครื่องบิน

ซึ่งแน่นอนว่าโครงการนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ ที่คนทั่วไปจะทำได้ แม้แต่ในหลวงก็ยังทรงเคยรำพึงกับพระองค์เองเลยว่า “ทำไมมันยากขนาดนี้” ตอนแรกพระองค์สั่งให้ทดลองด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ให้ใช้เกลือ น้ำแข็งแห้ง ชี้อัด แกลบ ก็ทดลองไปเรื่อย แม้กระทั่งเหล่าชาวเพื่อนำวัตถุชนิดต่าง ๆ ที่คิดว่าน่าจะใช้ได้ผล ใส่เครื่องบินแล้วก็ขึ้นไปโปรยบนฟ้า แต่ก็ล้มเหลวตลอดมา ล้มเหลวทุกอย่าง โปรยเท่าไรฝนก็ไม่ตกลงมาสักที

จวบกระทั่งวันหนึ่ง พระองค์ทรงเปลี่ยนวิธี แล้วใส่ส่วนผสมใหม่ที่ถูกต้องลงไป ซึ่งนั่นก็คือ แคลเซียมคลอไรด์ เสร็จแล้ว ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ ก็ขับเครื่องบินนำขึ้นไปโปรย แต่ด้วยความที่สมัยนั้น ยังไม่มีอุปกรณ์ที่ได้มาตรฐาน ทำให้การโปรยสารเคมีในยุคแรก ๆ ต้องโปรยลงมาทางหน้าต่างเครื่องบิน ปรากฏว่าพอโปรยแล้ว ลมมันตีกลับมาอย่างแรง ทำให้เกลือ น้ำแข็งแห้งปลิวเข้าไปในหูของ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ ทำให้แก้วหูไหม้ เกิดหูพิการ แต่ท่านก็ยังใจสู้เสียสละอดทน ปฏิบัติภารกิจต่อไปให้เสร็จ แล้วในที่สุดเมื่อเวลาผ่านไปนานถึง ๑๔ ปี เม็ดฝนหยดแรกที่ทุกคนรอคอยก็ร่วงลงมาจากท้องฟ้าความสำเร็จที่โปรยปรายลงมาพร้อมกับสายฝนบนแผ่นดินไทย เมื่อทำได้แล้วในหลวงจึงทรงพระราชทานชื่อว่า “ฝนหลวง” พร้อมกับรวบรวมความรู้ทั้งหมดแล้วสรุปเป็นขั้นตอนการทำฝนหลวงออกมาเป็นวลีสั้น ๆ ๔ คำ คือ ก่อเมฆ เลี้ยงให้อ้วน โจมตี และเพิ่มฝน

ไม่นานนักข่าวความสำเร็จนี้ ก็แพร่กระจายออกไปสู่ภายนอก หลายประเทศต่างให้ความสนใจเข้ามาศึกษาดูงาน ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ สิงคโปร์ได้ส่งตัวแทนเข้ามาขอถ่ายทอดความรู้ และได้ทำการทดลองที่แก่งกระเจาน ก็สามารถทำให้ฝนตกได้ในเวลาไม่กี่นาที ผู้แทนสิงคโปร์ตื่นตื่นกันใหญ่ ทำให้โครงการนี้โด่งดังไปทั่วโลก ประเทศไทยได้รับการยกย่องจากองค์การอนุนิยมติวิทยาโลกให้เป็นศูนย์กลางการตัดแปรสภาพอากาศในภูมิภาคเขตร้อน จากนั้นในหลวงก็ทรงวิจัยและพัฒนาโครงการฝนหลวงนี้อย่างต่อเนื่อง เพื่อรวบรวมประสบการณ์ให้กลายเป็นตำราให้คนรุ่นหลังได้ใช้ศึกษาต่อไป ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ในหลวงทรงจัดทำตำราฝนหลวงพระราชทาน (The Royal Rainmaking Technology) เพื่อเผยแพร่ความรู้แก่คนทั่วไป พร้อมกับทำเรื่องขอจดสิทธิบัตร เพื่อมอบความสำเร็จนี้ให้แก่คนไทยทั้งปวง^{๑๔}

๓) ประเด็นวิเคราะห์ในกรณีพิเศษ(ต่อยอดความสำเร็จ)

ประเด็นนี้ถือเป็นกรณีพิเศษคือการปรับประยุกต์ต่อยอดความสำเร็จในกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาท จากความสำเร็จของสองพี่น้องตระกูลไรท์ ในฐานะผู้ประดิษฐ์เครื่องบินลำแรกของโลก กับความสำเร็จในการทำฝนเทียมของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ตรงนี้มีข้อสังเกตที่น่าสนใจซึ่งผู้วิจัยพบว่า จุดนี้ควรที่จะหยิบจับแยกออกมาวิเคราะห์เป็นกรณีพิเศษได้ถึง ๒ ประเด็น คือ ๑. ประเด็นวิเคราะห์ในกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๒. ประเด็นวิเคราะห์ความสำเร็จของผู้อื่น สามารถนำมาเป็นบันไดหรือพาหนะเพื่อต่อยอดความสำเร็จให้กับเราได้

โดยในที่นี้ผู้วิจัยจะขอเริ่มจากประเด็นแรกก่อน กล่าวคือ แท้จริงแล้ว ฉันทะของในหลวง ในที่นี้ไม่ใช่ฝนเทียม แต่คือประชาชน เพราะในหลวงทรงรักและเป็นห่วงประชาชนของ

^{๑๔}ที่มงานสานต่อที่พ่อทำ, The Visionary ถอดรหัสชีวิตผู้มองเห็นอนาคต, หน้า ๑๓๔.

พระองค์ ด้วยพลังรักอันยิ่งใหญ่ที่เปี่ยมแรงบันดาลใจให้ในหลวงเกิดวิริยะอุตสาหะ ศึกษา ค้นคว้าวิธีทำฝนเทียม ทั้ง ๆ ที่มันเป็นเรื่องยากเย็นแสนเข็ญ แต่ในหลวงใจสู้พระองค์กล้าหาญที่จะเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ เหล่านั้น และด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ(จิตตะ) อย่างชนิดที่หากไม่สำเร็จก็จะไม่ล้มเลิกโดยเด็ดขาด ทำให้ความผิดพลาดล้มเหลวจึงกลายเป็นสิ่งที่ทำหาย บางครั้งความผิดพลาดนั้นรุนแรงสาหัสสากรรจ์ ถึงกับต้องแลกมาด้วยใบหูที่พิการของทีมงาน ทว่าทีมงานในโครงการนี้กล้าหาญยอมเสียสละ เพราะพวกเขาเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ในหลวงทำ ความผิดพลาดทั้งหมดนี้จึงเป็นเสมือนเชื้อไฟชั้นดีที่ทำให้หายสติปัญญา เหล่านี้คือโอกาสในการใช้ปัญญาคือวิมangsa ทำให้ในหลวงต้องคิดวิเคราะห์พิจารณา และค้นคว้าวิจัยอย่างหนัก เพื่อเอาชนะอุปสรรคหรือก้าวข้ามความล้มเหลว

แล้วเมื่อเวลาผ่านไปถึง ๑๔ ปี ก็พิสูจน์ผลแห่งความมุ่งมั่นที่คุ้มค่าต่อการรอคอย ในที่สุดก็ทำสำเร็จ เมื่อฝนเม็ดแรกโปรยปรายลงมาจากฟ้า ในหลวงทรงตั้งชื่อว่า ฝนหลวง ฝนหลวงที่แท้แล้ว เป็นผลมาจากพลังขับเคลื่อนของอิทธิบาท ๔ ซึ่งทำงานสอดคล้องเกื้อหนุนกันอยู่ภายในชั้นสี่ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๑๙}ของในหลวง ที่ฝึกฝนอบรมมาอย่างดีแล้วด้วยความรัก ความเพียร ความมุ่งมั่น และปัญญานั่นเอง นี่คือประเด็นแรก

ต่อมาประเด็นที่ ๒ ผู้วิจัยพบว่า ความสำเร็จของผู้ที่เดินนำอยู่ข้างหน้า นั้น นอกจากใช้เพื่อเป็นตำราในการเรียนรู้แล้ว เรายังสามารถใช้ความสำเร็จของผู้อื่นมาเป็นพาหนะ เพื่อติดปีกต่อยอดให้ความสำเร็จของเราได้เป็นอย่างดี เช่นเดียวกับโครงการฝนหลวง ในกรณีของฝนหลวงถ้าวิเคราะห์หลังเลิกไปอีกนิด ก็จะพบว่า แท้จริงแล้วหากปราศจากความสำเร็จของสองพี่น้องตระกูลไรท์ ในหลวงก็คงจะทำได้ เพราะไม่มีเครื่องบินนำสาระต่าง ๆ ขึ้นไปโปรยบนก้อนเมฆได้ แต่เพราะมีเครื่องบินที่เป็นความสำเร็จของสองพี่น้องตระกูลไรท์นำร่องมาก่อน ทำให้ในหลวงจึงสามารถติดปีกต่อยอดความสำเร็จ โดยทรงใช้เครื่องบินมาเป็นยานพาหนะนำโครงการของพระองค์ทะยานขึ้นไปโดยบินเรียกฝนบนฟ้าได้

ประเด็นสำคัญของการปรับประยุกต์ก็คือ ถ้าในหลวงทำได้ เราก็สามารถถอดรหัสแล้วนำมาทำได้เช่นเดียวกัน โดยปรับขนาดและเป้าประสงค์ให้ตรงกับสิ่งที่เราทำ ตัวอย่างเช่นโลกปัจจุบันนี้ สตีฟ จ๊อบส์ ผู้สร้างนวัตกรรมโลกขึ้นมาด้วยมือถือสมาร์ตโฟน(ไอโฟน) ดังนั้นเราก็สามารถนำความสำเร็จของจ๊อบส์คือไอโฟน นำมาติดปีกต่อยอดเป็นพาหนะเพื่อขับเคลื่อนความสำเร็จให้กับเราได้ ไม่ว่าจะเป็ในด้านกาสื่อสาร ผลิตสื่อ สร้างนวัตกรรมขึ้นใหม่ ค่าขายออนไลน์ หรือแม้แต่การหาเสียงเลือกตั้ง เป็นต้น เรื่องนี้ก็ขึ้นอยู่กับความต้องการและสติปัญญาของแต่ละคนแล้วว่า จะนำความสำเร็จของจ๊อบส์คือสมาร์ตโฟน มาปรับใช้เพื่อติดปีกต่อยอดให้กับความสำเร็จของตัวเองอย่างไร และทั้งหมดนี้เป็นประเด็นที่สอง คือการนำเอาความสำเร็จของผู้อื่นมาปรับประยุกต์เพื่อติดปีกต่อยอดให้กับความสำเร็จของเรา

^{๑๙}อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓.

๔.๑.๓ อิทธิบาทกับการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข

แม้เป้าหมายที่สำคัญในชีวิตของมนุษย์ จะเป็นความสำเร็จทางการงานและการเงิน ความสำเร็จทางด้านครอบครัว และการมีสุขภาพที่แข็งแรงสมบูรณ์ แต่ถ้าถามต่อไปอีกว่า ทำงานมีเงิน มีครอบครัว และมีสุขภาพที่แข็งแรงไปเพื่ออะไร ทุกคนก็จะตอบเหมือนกันว่า “เพื่อความสุข” แปลว่าจุดหมายสูงสุดที่มนุษย์ตั้งรกรากทำสิ่งต่าง ๆ อยู่นั้นก็เพื่อความสุขนั่นเอง

ดาไลลามะองค์ที่ ๑๔ กล่าวว่า “ฉันเชื่อว่าจุดหมายที่แท้จริงของมนุษย์คือการแสวงหาความสุข ไม่ว่าคน ๆ นั้นนับถือศาสนาหรือไม่ ไม่ว่าคน ๆ นั้นนับถือศาสนาใด เราทุกคนล้วนแล้วแต่แสวงหาสิ่งที่ดีกว่าให้กับชีวิต ฉันจึงคิดว่าชีวิตคนเรามุ่งเข้าหาความสุขเป็นจุดหมายปลายทาง”^{๒๐} ดังนั้นประเด็นสำคัญในหัวข้อนี้ ก่อนที่จะโยนไปประยุกต์กับหลักอิทธิบาท ๔ ก็คือ ชีวิตที่มีความสุขเป็นอย่างไร

พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ คำว่า ชีวิต แปลว่า เป็นอยู่, สดชื่นอยู่, นั่นหมายถึงอิมอยู่ ถ้าหิวกระหายกระวนกระวายอยู่ ไม่ควรเรียกว่าชีวิต ชีวิตต้องเป็นอยู่อย่างสดชื่น เหมือนต้นไม้ที่มันยืนต้นสดชื่น แล้วมันอิมเอิบเติบโตอยู่ด้วยความมีชีวิต ดังนั้นถ้าจะใช้คำว่าความสุขแห่งชีวิต มันก็ต้องสดชื่นและอิมอยู่ แต่ถ้าไม่เข้าใจทำไม่เป็น ชีวิตมันจะสดชื่นไม่ได้ มันอิมไม่ได้ เพราะมันจะหิวกระหายอยู่ตลอดเวลา เป็นชีวิตที่โง่เขลาหิวกระหายด้วยด้วยกิเลสตัณหาอยู่ตลอดเวลา อย่างนี้ไม่ใช่การมีชีวิตที่ถูกต้องตรงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ชีวิตที่ดีดำรงอยู่อย่างมีความสุข มันต้องสดชื่น เยือกเย็น เป็นประโยชน์ และมีความรู้สึกที่อิมอยู่^{๒๑} ประเด็นต่อมาที่น่าสนใจไม่แพ้กันก็คือ ความสุขเป็นอย่างไร ?

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า “ความสุขที่แท้เป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ เปรียบเทียบเรื่องความสุขกับการทานอาหาร การทานอาหารนั้นถือเป็นเรื่องของร่างกาย แต่ความสุขที่แท้เป็นเรื่องกิจกรรมทางใจ ในแบบสอบถามเกี่ยวกับความสุขพบว่า คนบางคนมีความสุขตลอดระยะเวลาเป็นสิบปี แต่บางคนกลับสุขบ้างทุกข์บ้าง คำถามก็คือกลุ่มคนที่มีความสุขตลอดระยะเวลา ๑๐ ปี เขาสามารถทำได้อย่างไร จากการสำรวจพบว่า คนที่มีความสุขยั่งยืนสิบปีนี้ จะมีลักษณะคล้ายกัน ส่วนคนที่มีความสุขบ้างทุกข์บ้าง คือคนที่เอาตัวเองไปผูกกับสถานการณ์ภายนอก ซึ่งสถานการณ์ภายนอกนั้นมันไม่เที่ยง มันผกผัน ตัวอย่างเช่น หุ่นก็มีขึ้นมีลง มีเงินมีทอง มีได้มีเสีย มีการเจ็บป่วย มีการสูญเสีย มีการพลัดพรากเหมือนกับคนอื่น แต่คนที่มีความสุขได้อย่างต่อเนื่องนั้นมันไม่เกี่ยวกับปัจจัยภายนอก แต่มันเกี่ยวกับภายในจิตใจ ในขณะที่คนอื่นอาจจะมีความสุขได้เพราะมีลาภมียศมีสรรเสริญ แต่เมื่อวันหนึ่งสิ่งเหล่านี้หายไป คนเหล่านั้นก็จะเป็นทุกข์ แต่ถ้าเรามาดูสุขภาพจิตของคนที่มีความสุขได้อย่างต่อเนื่อง ก็พบว่าคนพวกนี้ คือคนที่ไม่เอาจิตใจไปเกาะเกี่ยวอยู่กับสถานการณ์ภายนอก

^{๒๐}ดาไลลามะที่ ๑๔, โฮเวิร์ด ซี. คัทเลอร์, วัชรธรรม ชัยวรศิลป์ แปล, ศิลปะแห่งความสุข, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อีเทอร์นัล อิงค์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕.

^{๒๑}พุทธทาสภิกขุ, ศิลปะแห่งชีวิต ชุดลอยปทุม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๙), หน้า ๕๕.

^{๒๒}พระพรหมบัณฑิต, สวัสดิ์ความสุข, (กรุงเทพมหานคร: ปัญญาภิรมย์, ๒๕๕๖), หน้า ๖๖.

ความสุขมีลักษณะอยู่ ๔ ประการคือ คนที่มีความสุขจะต้องมีปิติคืออิมใจ มีปราโมทย์คือบันเทิง ร่าเริงเบิกบาน มีปัสสัทธิคือความผ่อนคลายไม่เครียด แล้วก็มีความสุขคือเบาสบาย^{๒๓}

ถึงตรงนี้ก็พบว่า ชีวิตที่อยู่อย่างมีความสุข มันต้องสดชื่นรื่นเย็น เป็นประโยชน์ อิ่มเต็ม ซึ่งเกิดขึ้นได้จากกิจกรรมภายในจิตใจ ความสุขไม่ควรนำไปผูกไว้กับปัจจัยภายนอกหรือสถานการณ์ภายนอก เพราะมันไม่เที่ยงเต็มไปด้วยความผกผันไม่แน่นอน เพราะฉะนั้นประเด็นสำคัญซึ่งจะนำไปสู่การประยุกต์หลักอิทธิบาท ๔ เข้าประกอบด้วยกันก็คือ ทำอย่างไรให้ชีวิตมีความสุข

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า “ความสนุกในการทำงานจะทำให้เกิดความปิติอิมใจ ภูมิใจพอใจในผลงาน และความอิมใจจะทำให้เกิดปัสสัทธิเป็นความสงบ คือไม่เครียดนั่นเอง สภาวะทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่า ความสุขในการทำงาน ซึ่งมีฉันทะเป็นรากฐานสำคัญ^{๒๔}

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า “คนเรานี้ต้องการให้ชีวิตมีความสุข และในการที่จะให้ชีวิตมีความสุขนั้น งานเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้ชีวิตมีความสุขได้ แต่ในเวลาที่เราเผลอว่างานทำให้ชีวิตมีความสุขได้นี้ เรามักจะมองไปที่ผลซึ่งจะเกิดขึ้นหลังจากทำงานแล้ว คือมองด้วยความหวังว่าหลังจากทำงานแล้วเราจะได้เงิน แล้วจะได้นำไปซื้อสิ่งของต่าง ๆ ที่เราชอบใจ หรือไปเที่ยวที่โน่นที่นั่น กินใช้เที่ยวเล่นแล้วเราก็จะมีความสุข เป็นการคิดหมายไปข้างหน้าในอนาคตว่า หลังจากทำงานไปแล้ว จะได้ผลของงานเป็นเงินทอง ที่จะนำไปใช้จ่ายแล้ว ก็มีความสุขจากการกระทำในอนาคตนั้น ไม่ได้มองที่ความสุขจากตัวงาน คือไม่ได้มองว่าตัวงานนั้นทำให้มีความสุข บางทีถึงกับมองว่าตัวงานนั้นเป็นความทุกข์ไปก็มี บางคนไปมองว่าเวลาทำงานเราต้องทน ก็ทนทำมันไป ทำให้มันเสร็จ แล้วเราก็จะได้รับผลตอบแทน ผลตอบแทนนั้นแหละจึงจะทำให้เรามีความสุข เราจะไปมีความสุขในอนาคตตอนโน้น ถ้าอย่างนี้ก็แสดงว่า เวลาที่เราจะมีความสุขนั้นมันเหลือน้อย เพราะเวลาที่เป็นส่วนใหญ่ของชีวิตเป็นเวลาที่มีความทุกข์ต้องทน ต้องรอความสุขที่ยังมาไม่ถึง”^{๒๕}

วิธีดำรงชีวิตให้ถูกต้องอยู่ในโลกแห่งการงานก็คือ อย่าทำงานด้วยกิเลสตัณหาหรือความหวัง คืออย่าทำด้วยความหวังว่าเมื่อไรงานมันจะส่งผลออกมา อย่าทำด้วยความอยากคือตัณหา อยากเหมือนใจจะขาดที่จะเห็นผลงาน นี้คนบ้ามันจุดไฟขึ้นมาสูมเผาตัวเอง ความอยากนั้นเป็นไปติดต่อกันไม่ขาดตอน ยิ่งหวังเท่าไรยิ่งเผาใจตัวเองเท่านั้น ฉะนั้นอย่าทำงานด้วยความอยาก อย่าทำด้วยความหวัง แต่ให้ทำด้วยความพอใจ

^{๒๓}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), บอกรใจให้เป็นสุข, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๗.

^{๒๔}พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), รวมปาฐกถารธรรม ชุดเพื่อชีวิตที่ติงาม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๗๓.

^{๒๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข, หน้า ๖.

ความสุขนั้นคือความพอใจ เกิดมาจากความพอใจ ถ้าพอใจในการทำงาน(ฉันทะ) งานก็ทำให้เกิดความสุข ความพอใจนี้มันเป็นอย่างอื่นไม่ได้ มันต้องเกิดความสุข ความพอใจทุกชนิดจะทำให้เกิดความสุข ถ้าเราพอใจอย่างถูกต้อง มันก็เกิดความสุขอย่างถูกต้อง^{๒๖} ดังนั้น เราต้องหล่อเลี้ยงชีวิตด้วยการงาน เมื่อทำการงาน ก็พอใจในการทำงาน(ฉันทะ) เป็นสุขสนุกอยู่ในการงาน เพราะฉะนั้นชีวิตที่ทำการงานนั้นแหละ มันอึดอยู่ มันพอใจอยู่ ในตัวการงาน เป็นความสุขของชีวิต ไม่ใช่เงิน และไม่ใช่ผลที่เกิดจากการทำงาน เพราะทั้งสองอย่างนี้มันเอามาทำลายชีวิตก็ได้ เอามาทำชีวิตให้เราร้อนก็ได้ แล้วมันยุ่งยากลำบากที่จะใช้เงินเพื่อหาความสงบสุขให้กับชีวิต^{๒๗}

ความแตกต่างระหว่างการทำงานด้วยฉันทะ กับการทำงานด้วยตัณหา ก็คือ ฉันทะเป็นความพอใจ มีใจรักในสิ่งที่ทำ และพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ อยากให้งานนั้นหรือสิ่งนั้นบรรลุถึงจุดหมาย พุดง่าย ๆ ว่ารักงานและรักจุดหมายของงาน อยากให้งานนั้นสิ่งนั้นเข้าถึงหรือดำรงอยู่ในภาวะที่ตีงามประณีต สมบูรณ์ที่สุดของมัน ความอยากที่เป็นฉันทะนี้เป็นคนละอย่างกับความอยากได้สิ่งนั้น ๆ มาเสพสวดย หรืออยากเอามาเพื่อสนองความต้องการของตัวตนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าเป็นตัณหา ความอยากของฉันทะนั้นทำให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อเห็นสิ่งนั้นงานนั้น บรรลุความสำเร็จเข้าถึงความสมบูรณ์ อยู่ในภาวะอันดีงามของมัน ขณะที่เมื่อสิ่งนั้นงานนั้นกำลังเดินทางไปสู่จุดหมาย ก็เกิดปิติเป็นความอึดเอิบใจ ครั้นสิ่งนั้นงานนั้นบรรลุจุดหมายก็ได้รับโสมนัสเป็นความฉ่ำชื่นใจที่พร้อมด้วยความรู้สึกโปร่งโล่งผ่องใสเบิกบานแผ่ออกไปเป็นอิสระไร้ขอบเขตส่วนความอยากของตัณหาทำให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อได้รับสิ่งนั้นมาให้ตนเสพสวดยรสร้อย หรือปรนเปรอความยิ่งใหญ่ พองขยายของตัวตน เป็นความฉ่ำชื่นใจที่เศร้าหมองหมกหมักตัว กัดกันกัดตนไว้ในความคับแคบ และมักติดตามมาด้วยความหวงแหนห่วงกังวลเศร้าเสียตายและหวั่นกลัวหวาดระแวง^{๒๘}

ดังนั้น ต้องทำงานด้วยความพอใจคืออยากทำแบบฉันทะ ไม่ใช่อยากทำแบบตัณหา เพราะถ้าฉันทะมีกำลังแรงกล้า ก็ย่อมข่มกำลังตัณหาได้ ในฝ่ายร้าย ความริษยาทำให้เห็นคนอื่นได้ดี ทนอยู่ไม่ได้ ฉันทะ ในฝ่ายดี ด้วยกุศลฉันทะถ้ายังไม่บรรลุความดีงามสูงสุด ก็ทนหยุดนิ่งเฉยไม่ได้ ฉันทะนั้น เมื่อฉันทะมีกำลังแรงกว่าตัณหา ตัวอย่างเช่น นักเรียนนักศึกษา ทั้งที่ตนค้นคว้าเขียนคำตอบเพียงครั้งแรงก็พอที่จะสอบผ่านได้คะแนนดี แต่กลับเพียรชวนชวายเป็นให้เข้าถึงความรู้จริงแท้หรือรวบรวมความรู้ให้ได้มาอย่างสุดกำลัง ข้าราชการหรือคนทำงาน ทั้งที่ทำงานเรื่อย ๆ ก็พอที่จะได้เงินเดือนหรือคำตอบแทนอย่างสบาย แต่กลับมุ่งหน้าทำงานให้สมฤทธิ์ผลอย่างดีที่สุดแห่งหน้าที่ของตน เพราะฉันทะนี้แหละ จึงทำให้พระโพธิสัตว์ท่อมเทพระองค์ยอมสละชีวิตบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ และเพราะรักโพธิญาณ มุ่งหมายเด็ดเดี่ยวต่อสัจธรรม

^{๒๖}พุทธทาสภิกขุ, ศิลปะแห่งชีวิต ชุดลอยปทุม, หน้า ๓๘.

^{๒๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๒๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๑), หน้า ๘๔๓.

เจ้าชายสิทธัตถะจึงสละความสุขสำราญในราชสมบัติ เพียรฝ่าความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก บำเพ็ญโพธิมรรคจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๒๙}

ว. วชิรเมธี กล่าวว่า “ความสุขที่เกิดจากการประสบความสำเร็จในชีวิตของคนคนหนึ่ง เป็นสิ่งซึ่งสามารถเกิดขึ้นกับใครก็ได้บนโลกใบนี้ ขอเพียงแค่คนคนนั้นแสวงหาแรงบันดาลใจที่สอดคล้องกับจิตวิญญาณภายในของตัวเองให้พบ เพียงแค่พบกันครั้งแรกและครั้งเดียวเท่านั้น (Love at first sight) กระบวนการที่เหลือ ทุกอย่างจะดำเนินไปตามครรลองของมันเองอย่างเป็นระบบ เป็นระบบแห่งเหตุปัจจัยที่ในเวลาต่อมาพระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า อิทธิบาท ๔ อันประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา หรือมีใจรัก พากเพียรทำ จดจำจ่อจิต วินิจจวิชัย ขอเพียงค้นหาฉันทะที่เป็นก้าวแรกทางจิตวิญญาณของตัวเองให้พบ ก้าวที่เหลือก็พร้อมจะเหยียบย่างไปอย่างรื่นรมย์โดยไม่มีอะไรมาขวางกั้นได้”^{๓๐}

ในทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทถือว่า ฉันทะเป็นผลมาจากบุญเก่าหรือกรรมเก่า ที่เจ้าตัวได้ทำไว้ดีแล้ว สะสมไว้ดีแล้ว ทำให้กลายเป็นฉันทะในชาติภพใหม่ และมีอิทธิพลกับชีวิตในชาติภพใหม่ นั่นเพราะกรรมเก่าสามารถแสดงผลกรรมโดยตรงส่งผลต่อจิตใจของคน โดยถูกกระตุ้นรื้อผ่านทางประสาทสัมผัสต่าง ๆ แล้วส่งผลให้เกิดความรู้สึกรักชอบ พอใจ หรือเกลียดชังในสิ่งนั้น^{๓๑} ในกรณีเรื่องงานก็เช่นกัน เมื่อฉันทะหรือพรสวรรค์เกิดขึ้นอย่างเด่นชัด ส่งผลให้เจ้าตัวเลือกตัดสินใจทำสิ่งนั้น อยากรับงานนั้นให้ประสบความสำเร็จอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นความสำเร็จที่โดดเด่น เหนือกว่าคนอื่นที่ปราศจากฉันทะในเรื่องนั้น คนที่จะค้นพบฉันทะของตัวเองได้ ต้องมีบุญเก่ามาพอสมควร เพราะความถนัดที่ติดมาจากภพก่อน คือส่วนหนึ่งของฉันทะ การจะเกิดมาเป็นมนุษย์ได้ต้องมีบุญเก่าพอสมควร และมีความถนัดระดับเหนือมนุษย์ซ่อนอยู่ ค้นหาสิ่งนั้นให้เจอแล้วนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เบอร์แทรนด์ รัสเซลล์ นักปรัชญารางวัลโนเบล ได้กล่าวประโยคมตะไว้ว่า “จงหาความสุขจากพรสวรรค์ที่คุณมีอยู่”^{๓๒}

บัณฑิต อึ้งรังสี วาทยกรไทยคนแรกที่ขึ้นไปยืนควบคุมวงออเคสตราอยู่บนเวทีโลก แนะนำว่า “จงตามกลิ่นความสุขของตัวเองไป” อะไรที่ทำแล้วเรารักชอบ มีความสุข และมองเห็นโอกาสที่ซ่อนอยู่ นั่นแหละคือเส้นทางที่จกนำคุณไปสู่ความสำเร็จในการใช้ชีวิต^{๓๓}

สรุปความว่า กระบวนการที่ทำให้เกิดความสุขในชีวิตของมนุษย์ งานเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้ชีวิตมีความสุข แต่ขั้นตอนการทำงานให้สำเร็จหรือมีความสุขได้ คนทำงานต้องอาศัยหลักของอิทธิบาทธรรมมาประกอบ คืออันดับแรกต้องทำงานด้วยความพอใจ

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๘.

^{๓๐} ว.วชิรเมธี, *รื่นรมย์ในงาน เบิกบานในชีวิต*, หน้า ๑๕๑.

^{๓๑} ฌัฐพบธรรม, *ถ้ารู้ก็ทำไปนานแล้ว*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๒.

^{๓๒} ว.วชิรเมธี, *รื่นรมย์ในงาน เบิกบานในชีวิต*, หน้า ๑๕๓.

^{๓๓} ทาสโพธิญาณ, *ธรรมะกับชีวิตประจำวัน : ถึงเวลาปักธงตั้งเป้า ประกาศศักราชภาพ “บนเวทีโลก”*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://m.mgroline.com/dhamma/detail/9590000000783> [๙ ธันวาคม ๒๕๖๑].

คือฉันทะ ไม่ใช่ทำงานด้วยความอยากแบบตัณหา เพราะความพอใจคือความสุข เมื่อพอใจใน การทำงาน(ฉันทะ) การงานก็นำความสุขมาให้ ยิ่งทำยิ่งมีความสุข ก็รู้สึกอยากทำมากขึ้น(วิริยะ) อยากพัฒนาให้งานดียิ่งขึ้น ความใส่ใจก็เกิดขึ้นเวลาทำงานจิตก็เป็นสมาธิ(จิตตะ) เมื่อทำงานด้วย จิตที่เป็นสมาธิก็เปิดช่องว่างให้ปัญญาเกิดขึ้น(วิมังสา) ไอเดียความคิดสร้างสรรค์ก็เกิดขึ้น หาทาง แก้ไขข้อบกพร่อง หาทางพัฒนาต่อยอดผลงานให้สำเร็จสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น เมื่อทำงานด้วยความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการเช่นนี้ ชีวิตก็ประสบความสำเร็จตั้งแต่เริ่มลงมือ ทำงานทุกวัน แล้วในที่สุดความสุขก็นำชีวิตไปสู่ความสำเร็จในหน้าที่การงาน มีผลงานเป็นที่ ยอมรับของมหาชน ชื่อเสียงเงินทองก็หลั่งไหลมาเป็นรางวัลตอบแทน

๔.๑.๔ อิทธิบาทกับการปฏิบัติธรรม

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เพื่อมาบอกทางพ้นทุกข์ให้เหล่าเวไนยสัตว์ที่ต้อง เวียนวนอยู่ในวงจรเกิด แก่ เจ็บ ตาย อันเป็นทุกข์สามัญประจำภพชาติ หลังจากเสด็จออก ผนวช ในที่สุดพระองค์ก็ได้ตรัสรู้ ค้นพบหลักการหรือข้อปฏิบัติที่ช่วยคืนอิสรภาพให้กับสรรพสัตว์ ได้อย่างแท้จริง พระองค์เรียกข้อปฏิบัตินี้ว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” (ทางสายกลาง)^{๓๔} หมายความว่า ในวงจรแห่งทุกข์คือการเกิด แก่ เจ็บ ตาย มนุษย์สามารถพัฒนาตัวเองให้บรรลุสู่ความอิสระ หลุดพ้นจากวงจรแห่งทุกข์นี้ได้ ด้วยมัชฌิมาปฏิปทานี้ในการขจัดกิเลสตัณหาของตนให้หมดสิ้นไป ใครทำได้ถือเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ในชีวิตของมนุษย์ เป็นอิสรภาพขั้นสูงสุดที่เรียกว่านิพพาน แต่เพราะยังมีตัณหา อิสรภาพทางจิตวิญญาณจึงไม่มี ตัณหาคือต้นตอหรือเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ ทั้งปวงอย่างแท้จริง^{๓๕} พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “ความสิ้นตัณหาหมายถึงนิพพาน”^{๓๖}

นิพพานเป็นอิสรภาพสูงสุดของมนุษย์ แต่น่าเสียดายที่ผู้คนส่วนใหญ่ถูกอวิชชา ครอบงำ จึงไม่ต้องการอิสรภาพชนิดนี้ แล้วไปต้องการอิสรภาพที่ต้องแก่งแย่งกัน ฆ่ากันล้าง ผลากัน ทำให้เกิดสงครามระหว่างประเทศชาติ เป็นอิสรภาพจอมปลอมของคนเขลาที่จิตใจยัง เต็มไปด้วยกิเลสตัณหา^{๓๗} แล้วก็จะมีความต้องการเสรีภาพชนิดนี้ไปเรื่อย ๆ トラบไตที่มนุษย์ยังไม่ เข้าใจ และได้รู้จักกับอิสรภาพทางธรรมกันบ้าง เพราะนี่คืออิสรภาพที่แท้จริง เป็นความหลุดพ้น ที่ได้จากการฝึกปฏิบัติขัดเกลาตัวเอง ด้วยเครื่องมือทางสติปัญญา ที่พระพุทธเจ้าเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา

คำว่า “มัชฌิมาปฏิปทานี้” มีชื่อเรียกอย่างง่าย ๆ ว่า “มรรค” แปลว่าทาง ทางนี้มี ส่วนประกอบ ๘ อย่าง ทำให้ผู้ดำเนินตามกลายเป็นอริยชน ท่านจึงเรียกชื่อเต็มว่า “อริย อัฏฐังคิกมรรค” พระพุทธองค์ตรัสว่า มรรคที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทานี้ เป็นทางเก่าที่ พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยใช้เสด็จพระดำเนินไปสู่จุดหมายอย่างถูกต้องในกาลก่อน พระองค์ เพียงแต่ทรงค้นพบแล้วนำมาเปิดเผยแก่มวลมนุษย์เท่านั้น ทางเก่าที่ว่านี้คือ “อริยมรรคมีองค์

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๔.

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, **ศิลปะแห่งชีวิต ชุดลอยปทุม**, หน้า ๑๗๒.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

๘”^{๓๘} ประเด็นสำคัญก็คือ อริยมรรคมืองค์แปดกับอริยบาท ๔ นั้นเป็นไวยากรณ์กัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ปฏิปทาที่ให้ถึงอริยบาทภาวนาคือ อริยมรรคมืองค์ ๘”^{๓๙}หรือที่ทรงตรัสว่า “บุคคลเหล่าใดพลาดจากอริยบาท ๔ ก็ชื่อว่าพลาดจากอริยมรรค ในทางกลับกันบุคคลเหล่าใดปรารถถึงอริยบาท ๔ แล้ว ก็ชื่อว่าปรารถถึงอริยมรรคแล้วเช่นกัน”^{๔๐} แปลว่าหากอธิบายถึงเรื่องอริยมรรค ก็ชื่อว่าอธิบายถึงเรื่องอริยบาทด้วยเช่นกัน เพราะธรรมทั้งสองประการนี้เป็นไวยากรณ์กันนำไปสู่นิพพานเช่นเดียวกัน

คัมภีร์วิมุตติมรรคให้นิยามของอริยมรรคมืองค์แปด และได้สังเคราะห์อริยบาท ๔ เข้ากับอริยมรรคไว้อย่างน่าสนใจ “บุคคลดำเนินตามอริยมรรค เขาย่อมรู้แจ้งในนิพพาน นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ เธอเป็นผู้ตื่นในนิพพานเท่านั้น นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ เธอละวชิจตุรจิต นี้เรียกว่าสัมมาวาจา เธองดเว้นจากการทำความชั่วทางกาย นี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ เธองดเว้นการประกอบมิจฉาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ เธอเลิกละความเพียรที่ผิด นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ เธอถึงถึงนิพพานเป็นอารมณ์เสมอ นี้เรียกว่าสัมมาสติ เธอเพ่งนิพพานเป็นอารมณ์ นี้เรียกว่าสัมมาสมาธิ”^{๔๑}

ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ **วิมังกสาอริยบาท** และธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ นับเข้าในสัมมาทิฐิ

วิริยินทรีย์ วิริยพละ **วิริยอริยบาทฉันทอริยบาท** วิริยสัมโพชฌงค์ สัมมัตถปัตธาน ๔ นับเข้าในสัมมาวายามะ

สตินทรีย์ สติพละ สติสัมโพชฌงค์ สติปัญญา ๔ นับเข้าในสัมมาสติ

สมาธินทรีย์ สมาธิพละ **จิตตอริยบาท** สัทธินทรีย์ สัทธาพละ สมาธิสัมโพชฌงค์ ปิตติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ อุปกขาสัมโพชฌงค์ นับเข้าในสัมมาสมาธิ

ธรรมทั้งหมดที่กล่าวมานี้ท่านนับเข้าในอริยมรรคมืองค์ ๘ ทั้งสิ้น และอริยมรรคมืองค์แปดนั้นย่อลงมาแล้วเหลืออยู่เพียง ๓ คือ ศีล, สมาธิ, ปัญญา เรียกรวมกันว่า ไตรสิกขา^{๔๒} เพราะฉะนั้นโยคีนกปฏิบัติพึงทราบว่าจะป็นอริยบาท ๔ ก็ดี เป็นสติปัญญา ๔ ก็ดี เป็นโพชฌงค์ ๗ ก็ดี จะเป็นอริยมรรคมืองค์แปดหรือไตรสิกขาที่ดี ธรรมเหล่านี้เป็นไวยากรณ์กัน และทั้งหมดนี้คือข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์^{๔๓} สู่อิสราภาพทางจิตวิญญาณอย่างแท้จริงของมวลมนุษยชาติ แต่มีข้อสังเกตนิดเดียวคือ สติปัญญา ๔ ไม่นับเข้าพวกเดียวกับอริยบาท ๔ ดังข้อความที่อ้างอิงมาข้างต้น แปลว่า ทางแห่งการบรรลุธรรมนั้นปรากฏมีอยู่สองสาย คือสายสติ

^{๓๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๖.

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๒/๔๒๑.

^{๔๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๔/๓๗๘.

^{๔๑} พระอุปัชฌาย์, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๘.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

ปฏิฐาน ๔ กับสายอิทธิบาท ๔ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า สายสติ กับสายสมาธิ คือสมณะกับวิปัสสนา
 นั้นเอง เช่นในมหาสติปฏิฐานสูตร^{๔๔} ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ “ทางนี้เป็นทางสายเดียว^{๔๕} เป็นไป
 เพื่อ ความดับทุกข์ เพื่อให้แจ้งนิพพานทางสายนี้คือสติปฏิฐาน^{๔๖} ประกอบไปด้วยฐานที่ตั้ง
 แห่งสติทั้งสี่คือ กาย เวทนา จิต และธรรม พระพุทธองค์ทรงสรุปผลแห่งการปฏิบัติเจริญสติ
 ปฏิฐานนี้ว่า ฐานที่ตั้งแห่งสติทั้ง ๔ นี้มีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณเจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย
 ตัณหาและทิฏฐิอยู่ และไม่ควรวีติตติถ้อยมั่นต่อสิ่งใด ๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลายนี้เป็นทางสายเดียว
 เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้น เพื่อดับทุกข์กายและทุกข์ใจ เพื่อบรรลुरुณิมรรค เพื่อให้แจ้ง
 ซึ่งนิพพาน”^{๔๗} นี้คือสายสติ

ส่วนสายสมาธินั้นปรากฏอยู่ในมัคคสูตร^{๔๘} สมัยก่อนที่พระพุทธองค์ยังเป็นโพธิสัตว์ ยัง
 มิได้ตรัสรู้ พระองค์ก็เกิดความคิดขึ้นว่า ‘อะไรเป็นมรรค อะไรเป็นปฏิบัติแห่งการเจริญอิทธิ
 บาท’ ต่อมาพระพุทธองค์ก็ทรงค้นพบว่า ต้องเจริญอิทธิบาท ๔ ด้วยลักษณะอาการอย่างนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังฆารดังนี้ว่า
 ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนนักไม่ต้องประคับประคองเกินไป
 ไม่หุดหู่ในภายในไม่ชานไปในภายนอกและมีความหมายรู้ว่า
 เบื้องหน้าและเบื้องหลังเหมือนกัน เบื้องบนกับเบื้องล่างเหมือนกัน
 กลางคืนเหมือนกลางวันกลางวันเหมือนกลางคืน
 มีใจสงบ ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่ด้วยประการฉะนี้”

โดยคำอธิบายเดียวกันนี้ใช้กับอิทธิบาทธรรมที่เหลือทั้งสามคือ ๒. วิริยะ ๓. จิตตะ ๔.
 วิมังสา

พระพุทธเจ้าตรัสอุปมาอิทธิบาท ๔ เข้ากับลักษณะการไหลของแม่น้ำคงคาไว้
 “แม่น้ำคงคาย่อมไหลไปสู่ทิศปราจีน^{๔๙} ไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน ฉนใดบุคคลผู้เจริญ
 อิทธิบาททำอิทธิบาทสี่ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉน
 ภิกษุทั้งหลายการทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาภิเลสอาสวะมิได้ เพราะภิเลสอาสวะ

^{๔๔}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^{๔๕}ทางสายเดียว ในที่นี้มีความหมาย ๔ นัย คือ (๑) ทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไป
 ประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) ทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ
 พระผู้มีพระภาค (๓) ข้อปฏิบัติในศาสนาเดียว คือพระพุทธศาสนา (๔) ทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียวคือ
 พระนิพพาน.

^{๔๖}สติปฏิฐาน แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติหรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน.

^{๔๗}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๘/๑๓๑.

^{๔๘}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๓/๔๑๒.

^{๔๙}ทิศปราจีน ในที่นี้หมายถึง ที่ประเทศอินเดีย ที่นั่นทิศปราจีนคือทิศที่มุ่งหน้าออกสู่มหาสมุทร.

^{๕๐}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๕/๔๒๕.

ทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ก็เพราะอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ที่ภิกษุเหล่านั้น เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว^{๕๑} ทั้งหมดนี้คือสายสมาธิ หรือสายอิทธิบาทโดยตรง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายความว่า “อิทธิบาทนั้น พระพุทธเจ้าตรัสพัวพันไว้กับเรื่องสมาธิ เพราะอิทธิบาทเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดสมาธิ และนำไปสู่ผลสำเร็จที่เป็นจุดหมายของสมาธิ สมาธิเกิดจากอิทธิบาทข้อใดก็มีชื่อเรียกตามอิทธิบาทข้อนั้นว่า ฉันทสมาธิ วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมมังกสมาธิ^{๕๒} ตามลำดับ เช่นพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าภิกษุทำฉันทะให้เป็นอธิบดีแล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ”^{๕๓} สมาธินั้น แบ่งออกเป็น ๓ ระดับคือ ๑) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะเป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปนำมาใช้ในการทำงาน ในการศึกษาเล่าเรียน และสามารถใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาได้ ๒) อุปจารสมาธิ สมาธิจวนจะแน่วแน่ เป็นสมาธิขั้นระดับนิรรมได้ จวนจะเป็นฌานหรือใกล้จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน ๓) อัปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่หรือแนบสนิทเป็นสมาธิในระดับสูงสุด ซึ่งมีอยู่ในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ^{๕๔}

ถึงตรงนี้ก็พบว่า เส้นทางแห่งการปฏิบัติธรรมนั้นมีอยู่ ๒ สายคือ สายหนึ่งใช้สติแล้ว อาศัยสมาธิในขั้นต้นก็เพียงพอต่อการบรรลุเป้าหมายคือปัญญาวิมุตติ เรียกสายนี้ว่าการเจริญสติ หรือสติปัฏฐาน ส่วนอีกสายหนึ่งต้องอาศัยกำลังของสมาธิมากถึงในระดับฌาน เพื่อบรรลุเป้าหมายคือเจโตวิมุตติ เรียกสายนี้ว่าการเจริญสมาธิหรือทรงฌาน ทั้งสองสายนี้ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งมักนิยมเรียกว่าสมถะกับวิปัสสนา^{๕๕} สองสายนี้เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุอรหัตต์แล้วก็เข้านิพพานเหมือนกัน ประเด็นต่อมาที่น่าสนใจคือ การประยุกต์อิทธิบาทเข้ากับการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างไร

๑) เจริญวิปัสสนามีสมถะเป็นเบื้องต้น

ท่านพระอานนท์ ได้แสดงข้อปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นด้วยสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน แล้วท่านพระสารีบุตรได้อธิบายเสริมความไว้ ดังต่อไปนี้ “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญวิปัสสนาอันมีสมถะเป็นเบื้องต้น เมื่อภิกษุได้ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว มรรคย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้แล้ว ย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป”^{๕๖}

ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายเสริมความไว้ว่า “ภิกษุเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะเป็นเบื้องต้น คือความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถแห่งเนกขัมมะเป็นสมาธิ แล้ว

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๕/๔๑๕.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๔๒.

^{๕๓} อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๙๒/๕๖๒.

^{๕๔} วศิน อินทสระ, อธิบายมิลินทปัญหา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: ธรรมดา, ๒๕๕๖), หน้า ๗๗.

^{๕๕} พระเทพญาณมงคล และคณะ เรียบเรียง, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (ราชบุรี: ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓๕.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

วิปัสสนาคือพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยประการฉะนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่ เจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้น”^{๕๗}

ฉันทสมาธิสมาธิเกิดจากฉันทะฉันทะ แปลว่า ความพอใจ ได้แก่ความรักในสิ่งที่ทำ และพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำซึ่งในที่นี้ก็คือ การทำสมาธิ พุดง่าย ๆ ว่ารักการทำสมาธิ และรักจุดหมายของสมาธิ^{๕๘} อธิบานั้นเป็นธรรมที่มุ่งเน้นไปที่สมาธิ แปลว่าอันดับแรกสุดของการทำสมาธิ โยคี้นักปฏิบัติต้องมีความพอใจในการทำสมาธิ ความพอใจทำให้เกิดความสุข และความสุขทำให้เกิดสมาธิ ภาวะเช่นนี้จะไม่เกิดกับคนที่ใช้ตัณหานำทำสมาธิ เพราะคนที่ใช้ตัณหานำนั้น นอกจากจะไม่มีความสุขในการทำสมาธิแล้ว ยังทำให้เครียดงายด้วย และถ้าความเครียดเกิดขึ้นเรื่องจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิก็ไม่ต้องพูดถึง เพราะสมาธิไม่อาจตั้งอยู่บนฐานความเครียดได้ มีเพียงความปิติสุขเท่านั้นที่เป็นฐานอันมั่นคงสามารถยังจิตให้รวมเป็นสมาธิได้

ดังนั้น เวลาปฏิบัติธรรมไม่ว่าจะเป็นการนั่งสมาธิ หรือเดินจงกรม หรือกำลังทำกิจใดก็ตาม อย่าอยากไปที่ผลของการปฏิบัติ เช่น อยากให้จิตสงบนิ่งเป็นสมาธิ หรืออยากมีความสุขจากการปฏิบัติ หรืออยากบรรลุธรรมเร็ว ๆ อาการเหล่านี้ล้วนเป็นตัณหาทั้งสิ้น ดังนั้นห้ามอยาก เพราะถ้าอยากแล้วจะไม่ได้ ให้ปฏิบัติไปด้วยความรักความพอใจในแต่ละขณะของปัจจุบัน จดจ่อใส่ใจ(จิตตะ) อยู่กับอาการที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าอย่างมีสติรู้เท่าทัน เพราะเห็นคุณค่าเห็นประโยชน์ของการปฏิบัติ เมื่อเห็นประโยชน์เห็นคุณค่าของการปฏิบัติธรรมเช่นนี้ ฉันทะก็เกิดขึ้น โดยปกติเมื่อฉันทะเกิดขึ้นวิริยะคือความเพียรในการปฏิบัติก็เกิดตามมา เพราะวิริยะเป็นภาคปฏิบัติของความรัก วิริยะคือการแปลงความรักออกมาเป็นการกระทำดังนั้นไม่ว่าจะเป็นการนั่งสมาธิ หรือเจริญสติวิปัสสนากรรมฐาน เช่น เดินจงกรม กินอาหาร อาบน้ำ หรือสวดมนต์อยู่ตามกิจกรรมเหล่านี้ถือเป็นการปฏิบัติธรรมทั้งสิ้น แต่ในที่นี้ท่านมุ่งเน้นไปที่เอาสมณะเป็นฐานรองรับวิปัสสนา เรียกก่าย ๆ ว่า ในเบื้องต้นให้ทำสมาธิมาถึงระดับที่จิตสงบรวมเป็นหนึ่งเดียวแล้ว(จิตตะ) จึงยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาด้วยการพิจารณา(วิมังสา) พระไตรลักษณ์ คือ เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และด้วยเหตุนี้เองท่านจึงกล่าวว่ “การเจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้น” นี้คือการปฏิบัติแบบวิธีที่หนึ่ง

๒) เจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น

ในทางกลับกันยังมีการปฏิบัติอีกแบบคือ คราวนี้ท่านแนะนำให้ใช้วิธีเจริญสมณะโดยมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น ซึ่งข้อนี้จะต่างจากข้อแรก การปฏิบัติแบบข้อแรกต้องอาศัยกำลังสมาธิมากถึงในระดับฌานคือจิตรวมเป็นหนึ่งเดียว แล้วจึงยกขึ้นสู่วิปัสสนา แต่ข้อนี้จะทำในกระบวนการที่สลับกัน ดังที่ท่านพระอานนทกล่าวไว้ “ภิกษุเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น เมื่อภิกษุได้

^{๕๗}พระเทพญาณมุนี และคณะ เรียบเรียง, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, หน้า ๒๓๕.

^{๕๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๔๒.

ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว มรรคย่อมเกิดขึ้น ภิกษุ นั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อปฏิบัติได้ เช่นนี้แล้ว ย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป”^{๕๙}

ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายเสริมความไว้ว่า “ภิกษุ นั้นย่อมเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น คือภิกษุใช้วิปัสสนาคือพิจารณาเห็นโดยความมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ความที่จิตมีการปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ เพราะความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ ด้วยประการฉะนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะจึงมีภายหลัง เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น”^{๖๐}

วิมังสาสมาธิสมาธิที่เกิดจากวิมังสา วิมังสา แปลว่า ความสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณา หมั่นใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อน เกินเลยบกพร่องหรือขัดข้องในกิจที่ทำ ซึ่งในที่นี้ก็คือปัญญาชักนำสมาธิ^{๖๑} ในการปฏิบัติธรรมนั้นก็จะชอบพิจารณาใคร่ครวญสอบสวน เช่น ธรรมข้อนี้มีความหมายอย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร ควรใช้ในโอกาสใด ควรคู่สัมพันธ์กับข้อธรรมอื่นข้อใด ปฏิบัติธรรมคราวนี้ไม่ค่อยก้าวหน้า อินทรีย์ใดอ่อนไป อินทรีย์ใดเกินไป คนในสมัยปัจจุบันอยู่ในสภาพอย่างนี้ ขาดแคลนธรรมข้อใด จะนำธรรมข้อนี้เข้าไปจะใช้วิธีอย่างไร เป็นต้น การคิดพิจารณาหาเหตุผลอย่างนี้ ย่อมช่วยรวมจิตใจให้คอยกำหนด และติดตามเรื่องที่พิจารณาอย่างติดใจตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่(จิตตะ) เล่นดิ่งไปกับเรื่องที่พิจารณา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก และมีกำลัง เรียกว่า เป็นวิมังสาสมาธิ ครั้นจิตหลอมรวมเป็นสมาธิแล้ว ไม่ว่าจะทำกิจใดมันก็จะสะดวกราบรื่นไม่ติดขัด แฉมมีสติตามระลึกรู้คอยกำกับอยู่ตลอดเวลาในปัจจุบันขณะของสิ่งที่ทำ เช่นการเดินทางจรด ตอนแรกก็เดินโดยใช้สติกำกับตามระลึกรู้ในทุกย่างก้าวการเคลื่อนไหว มันทุกขมันเจ็บปวดเหมื่อยก็รู้ รู้แล้วละรู้แล้ววาง ในทุกขณะที่เกิดขึ้น แล้วเมื่อเดินไปสักพักจิตก็รวมเป็นสมาธิ

ข้อดีของการใช้วิมังสานำสมาธิก็คือ ในขณะที่พิจารณาหาเหตุผล ข้อแรกทำให้เห็นประโยชน์เห็นคุณค่าของการปฏิบัติก็เป็นการปลุกเร้าฉันทะให้เกิดขึ้นไปในตัว ข้อสองคือทำให้เห็นในมุมมองที่ทำหายควรค่าแก่การบรรลุ เพราะมันยากอุปสรรคมันเยอะ เรื่องนี้คนอื่นอาจท้อถอยใจ แต่สำหรับคนที่มีความวิริยะก็จะเป็นการปลุกเร้าให้พลังวิริยะแรงกล้าขึ้นมา เพราะเขาชอบความท้าทาย ระหว่างการนั่งสมาธิกับการเจริญสติมันมีสิ่งที่แตกต่างกันคือ การเจริญสติต้องอาศัยประสาทสัมผัสเพื่อรับรู้อาการที่ปรากฏขึ้นจากฐานทั้งสี่คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ดังนั้นจึงต้องใช้สติมากกว่าสมาธิ สำหรับสมาธิที่ใช้ในการเจริญสติแบบนี้ แค่สมาธิในขั้นขณิกสมาธิก็เพียงพอต่อการปฏิบัติแล้ว สอดคล้องกับที่ท่านแนะนำให้เจริญสมณะโดยมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ในเบื้องต้นให้มีสติปัญญาพิจารณาพระไตรลักษณ์ คือ ให้เห็นว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาอยู่เรื่องเดียวเช่นนี้อย่างมีสติ จิตก็จะคลายปล่อยวางในธรรม

^{๕๙} พระเทพญาณมุนี และคณะ เรียบเรียง, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, หน้า ๒๓๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๔๕.

เหล่านั้น ในที่สุดจิตก็รวมเป็นสมาธิได้เช่นกัน และด้วยเหตุนี้เองท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น” นี่คือการปฏิบัติในแบบที่สอง

สาระของการปฏิบัติธรรมตามหลักอิทธิบาทก็คือ เอาการปฏิบัติธรรมหรือจุดหมายของการปฏิบัติเป็นอารมณ์ของจิต แล้วปลุกเร้าระดมฉันทะ วิริยะ จิตตะ หรือวิมังสา เข้านำหนุน สมาธิและสติก็เกิดขึ้นและมีกำลังกล้าแข็ง ช่วยให้การปฏิบัติธรรมเป็นไปอย่างมีความสุขและบรรลุผลสำเร็จด้วยดี^{๖๒} กล่าวโดยสรุปเนื้อหาที่นำเสนอทั้งหมดสามารถแสดงให้เห็นได้ว่า อิทธิบาทเป็นหลักธรรมสำคัญของการปฏิบัติธรรม

๔.๒ อิทธิบาทของผู้ปรารถนาความสำเร็จ

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้สำรวจข้อมูลจากแหล่งอ้างอิงต่าง ๆ แล้วนำมาเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์พบว่ามนุษย์ทุกคนนั้นมีความฝันฝันที่จะประสบความสำเร็จ ฝันที่จะมีความยิ่งใหญ่ในด้านใดด้านหนึ่ง ซึ่งเป็นด้านที่ดั่งงามเสมอ แต่ใครจะไปถึงจุดนั้นได้ มันมีกลไกหรือหลักการบางอย่างที่จำเป็นจะต้องเรียนรู้ เพื่อเตรียมความพร้อม โดยเริ่มต้นจากการศึกษา วิเคราะห์และทำความเข้าใจกับปัญหาอุปสรรคสิ่งกีดขวาง^{๖๓} เพื่อยกระดับพัฒนาตัวเองขึ้นมาให้มีศักยภาพมากพอ ที่จะก้าวข้ามปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ ที่คอยขัดขวางอยู่บนเส้นทางที่ตนใฝ่ฝัน ดังนั้นชัยชนะหรือความสำเร็จ จึงไม่ใช่แค่การหลีกเลี่ยงปัญหา แต่มันคือวิธีบริหารจัดการกับปัญหาที่เหนือชั้นกว่าและนี่ก็คือเส้นที่ขีดแบ่งระหว่างคนที่ประสบความสำเร็จ กับคนที่ไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะขอมุ่งเน้นไปที่คนที่ไม่ประสบความสำเร็จ โดยเริ่มต้นศึกษาจาก ๑) ประเภทของบุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จ ๒) สาเหตุแห่งการไม่ประสบความสำเร็จ ๓) ทศนคติอันแตกต่างระหว่างคนสำเร็จกับคนไม่สำเร็จ ๔) นิยามแห่งความสำเร็จ โดยเรียงลำดับไปตามกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาทสี่ ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ประเภทของบุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จ

สำหรับบุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จ ในทางโลกมาตรวัดบ่งชี้ไปที่ระดับการตอบสนองความต้องการให้กับตัวเองและสังคมได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัตถุ ลาภยศ ชื่อเสียง เงินทอง เทคโนโลยี บุคคลใดที่ยังไม่อาจเข้าถึง ไม่มีความสามารถพอที่จะครอบครองสิ่งเหล่านี้ ก็ถือว่ายังไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต^{๖๔} ตรงกันข้ามในทางพระพุทธศาสนากลับถือว่า อิทธิบาทที่แท้จริงนั้นเป็นไปเพื่อความสำเร็จในทางดับทุกข์ บุคคลใดดับทุกข์ได้คือบรรลุเข้าพระนิพพาน ถือว่าบุคคลผู้นั้นประสบความสำเร็จอย่างสูงสุดในชีวิต เป็นคนสะอาดบริสุทธิ์ หมดจดจากกลีนกิเลส อาสวะขจัดอวิชชาได้อย่างสิ้นเชิง ใครบำเพ็ญตนมาถึงขั้นนี้ได้เรียกว่า บรรลุอรหัตต์ ถือว่าเสร็จกิจหมดธุระ ไม่ต้องเรียนรู้ ไม่ต้องทำกิจธุระอันใดอีกต่อไป ดั่งในนิพพิทาสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัส

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๔๘.

^{๖๓} Napoleon Hill, **คิดแล้วรวย Think & Grow Rich**, แปลโดย กมล แสงทองศรีกมล, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐๓.

^{๖๔} **ทฤษฎีลำดับความต้องการ ๕ขั้นของมาสโลว์** ซึ่งมักถูกนำเสนอในรูปพีระมิต จากพื้นฐานความต้องการต่ำสุดจะแสดงอยู่ด้านล่าง ไตรระดับขึ้นไปถึงความต้องการขั้นสูงสุดที่อยู่ด้านบน.

ว่า “อิทธิบาท ๔ ประการนี้ เมื่อบุคคลได้เจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนดเพื่อความดับเพื่อความสงบระงับเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพาน”^{๖๕}

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จนั้นมี ๒ ระดับ และความต่างของทั้งสองระดับนี้ก็คือ ความสำเร็จทางโลกมุ่งเป้าไปที่การครอบครอง แต่ในทางธรรมมุ่งเป้าไปที่การสละสลัดคลายความยึดติดถือมั่นในวัตถุสิ่งของ หรือแม้แต่กายศชื่อเสียงซึ่งทั้งสองระดับนี้ต่างก็อาศัยหลักของอิทธิบาทนำไปเช่นกันดังนั้นหากพิจารณาจากประเด็นนี้ เราก็จะพบว่ามียุคบุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จอยู่ ๒ ประเภท คือ ๑) บุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จทางโลก ๒) บุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จทางธรรม

๑) บุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จทางโลก

ในส่วนของผู้ที่ปรารถนาความสำเร็จทางโลก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือผู้ที่ยังข้องอยู่ในฐานะไม่อาจมี ไม่อาจเป็น ไม่อาจครอบครอง ทั้งวัตถุสิ่งของ ลาภยศ เงินทอง ชื่อเสียง ตามทฤษฎีลำดับความต้องการของมาสโลว์ นั้นหมายความว่า บุคคลเหล่านี้ได้ก็ตาม ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพเกียจคร้าน ไม่ยอมประกอบหน้าที่การทำงานใด เพราะกลัวความผิดพลาดล้มเหลว หรือผู้ที่กำลังประกอบหน้าที่การทำงานอยู่ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ ยังเป็นผู้ที่หลงทางวนเวียนอยู่ในความล้มเหลว ยังมองไม่เห็นแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์แห่งความสำเร็จ หากวัดด้วยมาตรฐานสภาพทางสังคมอันนี้ พวกเขาเหล่านั้นก็จัดเป็นบุคคลที่ยังไม่ประสบความสำเร็จด้วยกันทั้งสิ้น และการบุคคลประเภทนี้จะประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยทั้งความรัก ความเพียร ความมุ่งมั่นอดทน และกำลังของสติปัญญาเป็นอย่างมากความคิดและพฤติกรรมด้านบวกเหล่านี้ เมื่อแสดงออกมาบ่อย ๆ ซ้ำ ๆ จะทำให้ติดเป็นนิสัยแห่งความสำเร็จ กลายเป็นพลังอิทธิบาทที่คอยส่งเสริมสนับสนุนชักนำชีวิตให้มุ่งไปสู่เป้าหมาย

ในทางกลับกันยังมีปัจจัยด้านลบอีกด้านหนึ่ง ซึ่งเป็นเสมือนศัตรูตัวร้าย เป็นนิสัยแย่ ๆ ที่ขวางกั้นความสำเร็จเอาไว้ และคนส่วนใหญ่ที่ยังไม่ประสบความสำเร็จ โดยมากก็มักจะมีลักษณะนิสัยแย่ ๆ เหล่านี้ซุกซ่อนอยู่ภายในจิตใจ ส่งผลให้พวกเขาแสดงพฤติกรรมติดลบออกมาเป็นนิสัยที่ถ่วงความเจริญตัวเองไว้ ด้วยลักษณะนิสัยแย่ ๆ ๓ ประการคือ ชอบขี้ติด ความชอบขี้ติดนี้สามารถแบ่งประเภทแตกประเด็นออกมาได้ดังนี้

ประเภทชอบ ชอบนินทา ชอบเปรียบเทียบ ชอบอ้าง ชอบผัดวันประกันพรุ่ง
ประเภทขี้ ขี้เกียจ ขี้ฉ้อฉล ขี้ขลาด ขี้ระแวง(สงสัย) ขี้กลัว ขี้เหนียว
ประเภทติด ติดความสะดวกสบาย ติดการพนัน ติดสุรายาเสพติด^{๖๖} ฯลฯ

ความชอบขี้ติดเหล่านี้คือนิสัยแย่ ๆ ที่จำเป็นจะต้องถูกกำจัดทิ้ง เพราะหากปล่อยไว้ไม่นาน มันจะรวมตัวกันกลายเป็นศัตรูตัวร้าย ที่คอยปิดกั้นความสำเร็จในชีวิตเอาไว้ ซึ่งคงไม่มี

^{๖๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๖/๓๗๙.

^{๖๖} ประสบความสำเร็จ SUMREJ.COM, ๙ อุปนิสัยที่มักขัดขวางไม่ให้คุณประสบความสำเร็จ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.sumrej.com/9-things-that-will-keep-you-from-being-successful-2-2017/> [๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

ใครต้องการ และนี่แหละคือเหตุผลที่ว่าทำไมคนที่ประสบความสำเร็จในชีวิต จึงต่างกับคนที่ไม่ประสบความสำเร็จความต่างมันก็อยู่ตรงนี้แหละ คืออยู่ตรงวิธีคิดและวิธีบริหารจัดการกับปัญหาและอุปสรรค ซึ่งเป็นเสมือนศัตรูตัวร้ายที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในระหว่างทางไปสู่ความสำเร็จ สอดคล้องกับที่นักปราชญ์กล่าวไว้“อุปสรรคไม่ได้หมายถึงความล้มเหลว แต่มันเป็นประตูที่รอให้เราเปิดไปสู่ความสำเร็จต่างหาก ปัญหาที่มีอยู่นิดเดียว ตรงที่ว่าเรายังหาลูกกุญแจไม่พบ”^{๖๗}

๒) บุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จทางธรรม

ภายหลังตรัสรู้แล้ว ก่อนเริ่มต้นประกาศหลักธรรมคำสอน พระพุทธเจ้าได้ตรวจดูเหล่าเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ว่าพอจะแนะนำสั่งสอนให้รู้ตามธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ได้บ้างหรือไม่ เมื่อพิจารณาแล้วจึงตรัสอุปมาเหล่าเวไนยสัตว์นี้ด้วยบัว ๓ เหล่า กล่าวคือ เปรียบเหมือนในกอบัวที่มีดอกบัวนานาชนิด บางดอกจมอยู่ในน้ำ บางดอกก็อยู่เสมอน้ำ บางดอกโผล่ขึ้นพ้นน้ำพร้อมที่จะบานแล้วในวันนี้ ฉันทไค้ฉันทนั้น สัตว์ทั้งหลายในโลก บางพวกก็มีกิเลสมาก บางพวกก็มีกิเลสน้อย มีอินทรีย์อ่อน มีอินทรีย์แก่ มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกก็มองไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวก็มี^{๖๘}

นอกจากบัวสามเหล่านี้แล้ว ในอรรถกถายังได้กล่าวเพิ่มเติมไปอีกถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำ เป็นได้เพียงรักษาอาหารของปลาและเต่า^{๖๙} แล้วแบ่งบุคคลออกเป็น ๔ เหล่า กล่าวคือ ๑) อุกฤษฏัตถุญญ ๒) วิบัติตถุญญ ๓) เนยยะ ๔) ปทปรมะจากนั้นแล้วเปรียบอุกฤษฏัตถุญญ เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้เปรียบวิบัติตถุญญเป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำ พร้อมทั้งจะบานในวันรุ่งขึ้นและเปรียบเนยยะเป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำ พร้อมทั้งจะขึ้นมาบานในวันมะรืนส่วนปทปรมะเปรียบเหมือนบัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำไม่มีโอกาสขึ้นมาบานเป็นเพียงรักษาอาหารของปลาและเต่า^{๗๐}หรือไม่ก็เนาอยู่ใต้น้ำ

ในอุปมาบัวสามเหล่าที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบ บัวทั้งสามเหล่ายังพอมีหวังว่าจะแบ่งบานได้ในวันนี้ และวันต่อไป เมื่อต้องเข้ากับแสงอาทิตย์ เทียบกับบุคคลแล้ว เมื่อได้ศึกษาเรียนรู้ บ่มเพาะตัวเองให้เกิดมีทักษะความเชี่ยวชาญ ในด้านที่ตัวเองถนัด คือมีฉันทะพร้อมด้วยวิริยะ จิตตะ วิมังสา ไม่นานก็ประสบความสำเร็จ เมื่อเหตุและปัจจัยเหมาะสม แต่สำหรับบัวเหล่าที่สี่ในอรรถกถา พิจารณาแล้ว ไม่น่าจะอยู่ในเกณฑ์ที่จะสามารถเรียนรู้หรือเข้ารับการศึกษาได้ ก็คงต้องปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม ต้องปล่อยให้ไปเป็นอาหารของเต่ากึ่งปูปลาไป ตรงกับบุคคลที่ถูกพระพุทธเจ้าฆ่าทิ้งให้ตายในอริยวินัยนี้ เพราะสอนไม่ได้ ฝึกไม่ได้ เป็นคนประเภทใช้การไม่ได้ ดังในเกสิสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสกับนายเกสิคนผิกม้าว่า“เราฝึกบุคคลผู้ที่ควร

^{๖๗} ทัศนแพทย์สม สุจิรา, **คู่มือแสงพรสวรรค์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๙), หน้า ๑๗๓.

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

^{๖๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๗๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๖๖/๖๔-๖๕.

ฝึกได้ด้วย ๓ วิธี กล่าวคือ ๑. ด้วยวิธีแบบสุภาพ ๒. วิธีแบบรุนแรง ๓. วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงผสมผสานกัน

ส่วนในกรณีบุคคลใดที่ไม่อาจรับการฝึกได้ทั้ง ๓ วิธีดังที่กล่าวมา เราก็จะฆ่าเขาทิ้งเสียแต่อันที่จริงการฆ่าสัตว์ไม่สมควรแก่ตถาคต สำหรับบุคคลที่ฝึกไม่ได้ ตถาคตย่อมกำหนดบุคคลผู้นั้นว่า เป็นผู้ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอน รวมถึงในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ต่างก็กำหนดว่า เขาเป็นผู้ที่ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอน ดังนั้นด้วยอาการอย่างนี้ เราจึงถือว่าเป็นการฆ่าทิ้งเสียในอริยวินัยนี้”^{๗๑}

ในกรณีของบัวสีเหล่าตามเนื้อความในอรรถกถานั้น พวกเหล่าที่ ๔ คือพวกปทปรมะพวกนี้ยากที่จะอบรมสั่งสอน อย่าวว่าแต่ความสำเร็จเลย ลำพังแค่จะเอาตัวเองให้รอดในชีวิตประจำวันก็คงจะยากลำบากอยู่ บุคคลประเภทนี้แม้แต่พระพุทธองค์ก็ยังทรงฆ่าทิ้ง(ในอริยวินัย)ส่วนบุคคลที่จัดอยู่ในบัวสามเหล่าบุคคลประเภทนี้ พระพุทธองค์ยินดีที่จะอบรมสั่งสอนด้วยอุบายวิธีทั้ง ๓ แบบข้างต้นที่อ้างอิงมา จึงตรัสเปิดโอกาสไว้กับท้าวสหัมบดีพรหมที่เข้ามากราบทูลอาราธนาให้แสดงธรรมว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดสนใจจะฟัง(ศึกษา)ก็จงปล่อยศรัทธามาเถิด เราได้เปิดประตูอมตธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว”^{๗๒}

ดังนั้น สำหรับบุคคลประเภทบัวสามเหล่า กุญแจสำคัญของความสำเร็จซึ่งผูกโยงอยู่กับหลักอิทธิบาท ๔ ก็คือ ศรัทธา เรียบเรียงประโยคใหม่ให้เข้ากับงานวิจัยก็คือ บุคคลเหล่าใดที่ปรารถนาจะศึกษาเรื่องความสำเร็จในธรรม ก็จงปล่อยศรัทธามาเถิด เราได้เปิดประตูแห่งความสำเร็จอันยิ่งคืออมตธรรมไว้แล้วแก่เธอทั้งหลายเพราะฉะนั้นบุคคลประเภทที่ปรารถนาความสำเร็จทางธรรม ในที่นี้จึงมีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๔ ประเภทคือประเภทที่ ๑) บัวพิน้ำ ๒) บัวเสมอน้ำ ๓) บัวจมน้ำ ๔) บัวที่มีโรคยั้งจมน้ำ กล่าวโดยสรุปเนื้อหาที่นำเสนอมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า บุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่คือ ผู้ที่ปรารถนาความสำเร็จทางโลกกับผู้ปรารถนาความสำเร็จทางธรรม ทั้งสองประเภทยังจำเป็นต้องอาศัยอิทธิบาทธรรมในการขับเคลื่อนชีวิตให้มุ่งเป้าเข้าสู่ความสำเร็จต่อไป

๔.๒.๒ สาเหตุแห่งการไม่ประสบความสำเร็จ และวิธีบริหารจัดการ

สำหรับคนที่ยังไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อวิเคราะห์ในกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมพบว่าปัจจัยที่ทำให้พวกเขาตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ นั่นก็เพราะขาดคุณธรรมข้อหนึ่งข้อใดในอิทธิบาททั้ง ๔ ประการนี้ เช่น ขาดฉันทะ ขาดวิริยะขาดจิตตะ หรือขาดวิมังสา การขาดคุณธรรมสู่ความสำเร็จข้อใดข้อหนึ่งอย่างนี้ เป็นตัวแปรสำคัญทำให้ปัญหาอุปสรรคกลายเป็นเรื่องใหญ่ และยากที่จะก้าวข้ามไปได้เพราะอิทธิพลจากตัวแปรต่าง ๆ เหล่านี้ มันจะคอยถ่วงฉุดรั้งความสำเร็จเอาไว้ ด้วยรูปแบบลักษณะอาการดังต่อไปนี้

ขาดฉันทะ คือ ไม่ชอบสิ่งที่ทำ ไม่ใส่ใจงาน ขาดแรงบันดาลใจ เบื่องาน

^{๗๑} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๒/๑๗๑.

^{๗๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

ขาดวิริยะ คือ ไม่ขยันทำงาน ทำไม่ต่อเนื่อง ไม่อดทน ขาดความกล้าหาญในการตัดสินใจ

ขาดจิตตะ คือ ไม่ฝึกฝนในงานที่ทำ เอาใจออกห่างจากงาน ไม่มีสมาธิ ขาดความมุ่งมั่น

ขาดวิมังสา คือ ไม่รู้จักคิด ไม่พัฒนาความรู้ ไม่สอบถามเรื่องที่ไม่เข้าใจ ไม่จดบันทึกสิ่งที่ทำ ขาดปัญญา ๓ คือ สุตมยปัญญา, จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา^{๗๓}

ในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในชีวิตถูกกำหนดจากคุณลักษณะที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันของอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ คนเรามักจะถูกขังอยู่ในความคิดของตัวเอง มองเห็นความสำเร็จของผู้อื่นและคิดว่าพวกเขามาถึงจุดนี้ได้ก็เพราะว่ามีพรสวรรค์พิเศษบางอย่าง แต่ถ้าวิเคราะห์เจาะลึกเข้าไปดูในรายละเอียดก็จะพบว่า ลำพังแค่พรสวรรค์หรือฉันทะอันเป็นบุญเก่าของคนทีประสบความสำเร็จนั้นยังไม่เพียงพอต่อความสำเร็จ นอกจากพรสวรรค์แล้วยังต้องอาศัยพรแสวงคือวิริยะพลังความสามารถที่ทำให้ตัวเองลงมือปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่องด้วยความใส่ใจมุ่งมั่น(จิตตะ) ทำแล้วมีความสุขจิตสงบเป็นสมาธิ เปิดช่องว่างให้ปัญญาคือวิมังสาได้แสดงออก เกิดไอเดียความคิดสร้างสรรค์ วิเคราะห์พิจารณาหาเหตุปัจจัยในการปรับปรุงแก้ไขนี้ต่างหากคือพรสวรรค์อย่างแท้จริง เพราะมันเป็นพรสวรรค์ที่ต้องอาศัยพรแสวงที่เรทุกคนพัฒนาให้มีขึ้นมาได้ในตัวเอง และแน่นอนว่าความสามารถดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากขาดอิทธิบาท ประเด็นก็คือการขาดคุณธรรมข้อใดข้อหนึ่งในอิทธิบาท ๔ นั้น เป็นตัวแปรสำคัญที่นำไปสู่ปัญหาหรืออุปสรรค ซึ่งมีอยู่ ๒ ด้านคือ อุปสรรคภายนอกและอุปสรรคภายใน

๑) อุปสรรคภายนอก

ชีวิตของมนุษย์ประกอบขึ้นด้วยชั้นห้าคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พูดอีกอย่างก็คือกายภาพ อารมณ์ความรู้สึก ความจำ ความคิด และการรับรู้ เราทุกคนต่างมีชั้นห้าที่ถือว่า เป็นศูนย์กลางแห่งการสื่อสารจากสิ่งเร้าภายนอกที่เข้ามากระทบประสาทสัมผัสแล้วเกิดการตีความสิ่งเร้าภายนอกก่อให้เกิดประสบการณ์ชีวิตที่แบ่งออกเป็นสองลักษณะด้วยกัน คือ ลักษณะแรก เราสื่อสารกับตัวเอง เช่น การที่เรานึกคิด พูด และรู้สึกอยู่ภายในตัวเอง ลักษณะที่สอง เรามีประสบการณ์กับการสื่อสารภายนอก เช่น คำพูด น้ำเสียง การแสดงออกบนใบหน้า การวางท่าทาง และการกระทำทางกาย เพื่อสื่อสารกับโลกภายนอก การสื่อสารแบบนี้เรียกอีกอย่างว่าพฤติกรรม คือการกระทำอย่างหนึ่ง เป็นการสร้างเหตุอย่างหนึ่งให้เกิดขึ้นและการสื่อสารทุกอย่างจะก่อให้เกิดผลกระทบบางอย่างที่มีต่อทั้งตัวเราและผู้อื่น^{๗๔}

อิทธิบาทธรรมของผู้ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วนั้นบรรจุอยู่ในชั้นสี่ เช่นในพระอภิธรรมกล่าวไว้“คำว่าอิทธิบาท^{๗๕} หมายถึง เวทนาชั้นสัญญาชั้นสังขารชั้นและวิญญาณชั้น

^{๗๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๓๒.

^{๗๔} Anthony Robbins, **พลังไร้ขีดจำกัด Unlimited Power**, แปลโดย พันโทอานันท์ ชินบุตร, (กรุงเทพมหานคร: ต้นไม้, ๒๕๕๖), หน้า ๙.

^{๗๕}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓.

ของบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น”^{๗๖} แปลว่าการตีความของคนที่มีอิทธิบาทซึ่งถูกฝึกมาดีแล้ว กับคนที่ไม่
มีอิทธิบาทนั้นต่างกันโดยเฉพาะเรื่องของปัญหาและอุปสรรค เพราะสิ่งเหล่านี้คือเรื่องปกติที่ต้อง
พบเจอบนเส้นทางสู่ความสำเร็จ แต่การตีความของคนทั้งสองประเภทนี้จะต่างกัน ในขณะที่
อุปสรรคปัญหาจะเป็นเรื่องใหญ่ แต่สำหรับคนที่มีขั้นสี่บรรจุพลังอิทธิบาทเต็มเปี่ยมเขาจะมองว่า
มันเป็นเรื่องเล็ก ยิ่งคนที่มีวิริยะโดดเด่น จะมองว่ามันเป็นสิ่งท้าทายรู้สึกตื่นเต้นถ้าได้เข้าไปเผชิญ
ตรงกันข้ามแม้อุปสรรคจะเป็นเรื่องเล็ก แต่คนที่ไม่มียุทธิบาทอยู่ในขั้นสี่ ไม่เคยฝึกไม่เคยเจริญ
อิทธิบาท ๔ เลยเขาก็จะมองว่ามันเป็นเรื่องใหญ่ แล้วใช้มาเป็นข้ออ้างเพื่อให้ตัวเองถอดใจยอม
แพ้ เพราะฉะนั้นปัญหาอุปสรรคจะใหญ่หรือเล็กไม่ว่าจะเป็นอุปสรรคภายในหรืออุปสรรค
ภายนอกก็ตาม เกิดขึ้นจากการตีความของแต่ละบุคคลที่ให้ค่าให้ความหมายแก่มันนั่นเอง แต่ใน
ที่นี้จะขอมุ่งเน้นไปที่อุปสรรคภายนอกก่อนเป็นอันดับแรก

อุปสรรคภายนอกอาจเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ เช่น ต้นทุน ผู้คน สภาพแวดล้อม
แต่อุปสรรคภายนอกเหล่านี้มิใช่สาเหตุแท้จริง นั่นเพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายนอกไม่ได้เป็น
ตัวกำหนดว่า เราจะรู้สึกอย่างไร แต่วิถีคิดที่เราตีความเหตุการณ์เหล่านั้นต่างหาก ส่งผลให้เกิด
อารมณ์ความรู้สึก ดังนั้นทัศนคติหรือมุมมองจึงเป็นตัวตัดสินชี้ขาดว่า เหตุการณ์ดังกล่าวจะนำ
ความฮึกเหิมหรือหดหู่มาให้ มันจะช่วยปลุกพลังในตัวหรือจะทำให้เราหมดไฟกันแน่^{๗๗} นี่คือ
อุปสรรคภายนอกที่เราสามารถควบคุมหรือหลีกเลี่ยงได้ ด้วยแนวคิดเชิงปรับเปลี่ยนมุมมอง ทำ
ทนายตัวเอง หรือยกอารมณ์ความรู้สึกของตัวเองให้อยู่สูงกว่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเช่น เปลี่ยน
อยากได้ให้เป็นอยากทำ (เปลี่ยนค้นหาเป็นฉันทะ) เปลี่ยนความกลัวให้เป็นความกล้า (เปลี่ยน
ความกลัวเป็นวิริยะ) เปลี่ยนการทำงานแบบจับจวดให้เป็นการอุทิศตัว (เปลี่ยนความไม่จริงจังมา
เป็นจิตตะ) เปลี่ยนปัญหาให้เป็นปัญญา (เปลี่ยนอุปสรรคเป็นวิมังสา) เป็นต้น ทั้งหมดนี้คือ
อุปสรรคภายนอก

๒) อุปสรรคภายใน

นอกจากอุปสรรคภายนอกแล้ว ยังมีอุปสรรคภายในที่ส่งผลต่ออิทธิพลต่อ
ความสำเร็จเช่นกันผู้รู้ทางโลกกล่าวว่าอุปสรรคภายในเกิดจากทัศนคติ และไม่รู้ ปัจจัย
ภายในเหล่านี้ ส่งผลให้คนประสบความสำเร็จ หรือไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต ท่านผู้รู้ได้
วิเคราะห์แยกแยะให้เห็นว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุปสรรคภายในเหล่านี้มีอยู่ด้วยกันหกประการ คือ
๑. ความคิดลบ ๒. ความรู้สึกจากภาษา ๓. ความเชื่อผิด ๆ ๔. ความอยาก ๕. ความกลัว ๖.
ประสบการณ์^{๗๘}

๑. ความคิดลบ ความรู้สึกเชิงลบ เช่น การมองโลกในแง่ร้าย โลก โกรธ หลง
อิจฉาริษยา เสียใจ น้อยใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกเชิงลบที่เกิดขึ้น เมื่อเห็นความสำเร็จ
ของคนอื่น ๆ ลฯ

^{๗๖} อรรถกถาอธิบายว่าผู้เป็นโดยอาการนั้นคือผู้ได้ธรรมที่มีฉันทะเป็นต้น (อภิ.วิ.อ. ๔๓๓/๓๒๖)

^{๗๗} Brian Tracy, *กินกบตัวนั้นซะ*, แปลโดย พรเลิศ อธิฐฐ์, (กรุงเทพฯ : วีเลิร์น, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๗.

^{๗๘} *ทันตแพทย์สม สุจิรา, คู่มือแสงพรสวรรค์*, หน้า ๑๗๒.

๒. ความรู้สึกจากภาษา เช่น คำว่ายาก ท้อแท้ เป็นไปไม่ได้ เกินความสามารถ เสี่ยงเกินไป ไม่ไหวหรอก ฯลฯ

๓. ความเชื่อผิด ๆ ความรู้สึกเชื่อในโชคกลาง ฤกษ์ยาม ดวงชะตา ฯลฯ จะทำให้ภาพและความรู้สึกแห่งความสำเร็จไม่ชัดเจน (ในกรณีนี้ถ้าจะเชื่อ จงเชื่อมั่นในพลังแห่งอิทธิบาทที่ขับเคลื่อนตัวเองให้มุ่งไปสู่เป้าหมาย : ผู้วิจัย)

๔. ความอยาก ตัณหาทำลายสติ ทำให้ไม่เกิดปัญญา ตัณหาทำลายขันติ ทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ตัณหาทำลายสมาธิ ลดพลังของจิต เมื่อตัดสติใจทำอะไรลงไปโดยขาดทั้งปัญญา ขันติ และสมาธิ ความสำเร็จไม่มีทางเกิดขึ้นได้

๕. ความกลัว ยิ่งเกลียดยิ่งเจอ ยิ่งกลัวยิ่งเห็น เพราะภาพแห่งความรู้สึกในใจจะเป็นไปตามที่กลัว ซึ่งจะไปเหนี่ยวนำให้เกิดเหตุการณ์ขึ้นตามนั้น

๖. ประสบการณ์ ผู้ที่มีประสบการณ์น้อยจะมองเห็นความสำเร็จไม่ชัด เหมือนการเดินทางไปที่แห่งหนึ่งเป็นครั้งที่สอง ภาพนั้นจะผุดขึ้นในใจก่อนการเดินทาง ตรงกันข้ามกับคนที่ไม่เคยไป จะคิดจินตนาการภาพไม่ชัดเจน^{๗๙} และทั้งหมดนี้คืออุปสรรคภายนอก และอุปสรรคภายใน เมื่อมีปัญหาอุปสรรคต้องมีวิธีแก้ เพราะฉะนั้นวิธีบริหารจัดการกับอุปสรรคเหล่านี้ให้ได้ นั่นเอง คือจุดเริ่มต้นที่จะนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จ โดยใช้หลักความสัมพันธ์ของอิทธิบาทเข้ามาบริหารจัดการกับปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น ดังต่อไปนี้

๓) วิธีบริหารจัดการอุปสรรค

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)^{๘๐} แนะนำว่า จุดเริ่มต้นแห่งความสำเร็จนั้นคือฉันทะมิใช่ตัณหาความต่างระหว่างตัณหากับฉันทะก็คือ ฉันทะทำให้จิตใจเปิดกว้างรับความสุข ยินดีทำเพื่อเป้าหมายหลักจึงมองเห็นเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ได้อย่างชัดเจน ส่วนตัณหาทำให้จิตใจคับแคบขุ่นมัว เพราะความเห็นแก่ตัวจัด ทำให้เห็นผิดพลาดจากเป้าหมายหลัก เพราะไปโฟกัสที่เป้าหมายรองคือรางวัลตอบแทน โดยทั่วไปต้องมองให้เห็นคุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งนั้น จึงจะเกิดความรักความพอใจในสิ่งนั้น เช่น คุณหมอล้อถ้าอาศัยตัณหาทำงาน หมอจะรักษาคนไข้ด้วยเป้าหมายรองคือทำเพื่อเงินหรือรางวัลตอบแทนเป็นที่ตั้ง มิใช่มุ่งเพื่อรักษาคนไข้ให้หายจากอาการเจ็บป่วย ตรงกันข้ามหากคุณหมอล้ออาศัยฉันทะในการปฏิบัติหน้าที่ หมอจะรักษาคนไข้ด้วยเป้าหมายหลัก คืออยากจะรักษาคนไข้ให้หายจากอาการเจ็บป่วย อยากให้เขามีสุขภาพดี นี่คือนิสัยของการเปลี่ยนตัณหาให้เป็นฉันทะ หรือเปลี่ยนอยากได้ให้เป็นอย่างอยากทำ

วิริยะคือความเพียร แปลว่า ความแกล้วกล้า คนเรามีลักษณะนิสัยต่างกัน บางคนมีฉันทะ พอใจรักใคร่ เพียงมองเห็นประโยชน์ของสิ่งนั้นว่าดีมีคุณค่า ความพอใจรักใคร่อยากทำสิ่งนั้นก็เกิดขึ้นได้แล้ว แต่บางคนมีวิริยะ ต้องปลุกจิตสำนึกตัวเองให้มองเห็นว่ามันเป็นสิ่งทำหายคนประเภทนี้จะเกิดใจสู้ อยากทำขึ้นมาทันที ทั้งที่เรื่องเดียวกันนี้กับคนอื่น เขามองว่ามันเป็น

^{๗๙} ทัศนแพทย์สม สุจิรา, คู่มือแสงพรสวรรค์, หน้า ๑๗๓.

^{๘๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมะกับการทำงาน, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๗๙.

เรื่องน่ากลัว แต่คนที่มีความวิริยะ จะมองว่ามันท้าทาย เช่น การพูดในที่สาธารณะ คนส่วนมากก็จะกลัวการพูดในที่สาธารณะส่งไม้คมอบเวทีให้ขึ้นไปพูดนี้ โดยปกติคนทั่วไปก็จะกลัวและตอบปฏิเสธ แต่นักพูดที่อาศัยวิริยะคือความกล้าที่จริงเขาก็กลัวแต่เพราะอาศัยการทำท่ายตัวเองด้วยการหมั่นฝึกซ้อม ทำให้เกิดความมั่นใจในตัวเอง จึงกล้าขึ้นไปพูดในที่สาธารณะเช่นนี้ นี่คือลักษณะการเปลี่ยนความกลัวให้เป็นความกล้า

จิตตะ มีใจจดจ่อ เป็นคนที่มีลักษณะอุทิศตัวต่องาน เนื่องจากเห็นความสำคัญของมัน สารสำคัญของอิทธิบาทที่ทำให้เกิดความสำเร็งนั้น อยู่ที่จิตแน่วแน่เกิดเป็นสมาธิขึ้นมา นั่นเอง ในข้อที่ ๑ เมื่อเราพอใจหรือชอบงานอะไร ในเวลาทำงานนั้นใจเราก็จะแน่วแน่เป็นสมาธิ ในข้อที่ ๒ เวลาใจสู้จะเอากับงานอะไร เห็นงานนั้นท้าทายความสามารถ ใจเราก็จะปักแน่วแน่อยู่กับสิ่งนั้น คือมีสมาธิ ทีนี้ในข้อที่ ๓ เราทำให้เห็นความสำคัญของเรื่องนั้นหรืองานนั้น ทำให้เห็นว่าถ้าไม่ทำ มันจะมีผลคุกคามต่อความมั่นคงปลอดภัยของเราตัวอย่างเช่น คนที่ถูกระเบิดจะมีใจแน่วแน่ จดจ่อเลยทีเดียว เพราะเขาเห็นความสำคัญของมัน เรื่องนี้ไม่มีใครกล้าทำแบบจับจดหยิบไหย่งได้แน่ เพราะมันสำคัญเท่ากับความเป็นความตายของชีวิต การทำงานเช่นนี้ จึงต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ถึงขนาดเรียกได้ว่าอุทิศตัวและหัวใจใส่ลงไปในงานที่ทำหน้าที่ถูกระเบิด นี่คือนักเปลี่ยนความจับจดหยิบไหย่งมาเป็นการอุทิศตัว หรือเปลี่ยนความไม่จริงจังมาเป็นจิตตะ

วิมังสา แปลว่า ทดลอง หรือทดสอบ คนบางคนมีนิสัยอยากรู้ อยากเห็น ชอบทดลอง ชอบค้นคว้า ชอบคิดสืบสวนว่า ทำอย่างนั้นจะเป็นอย่างไร ทำอย่างนั้นจะเกิดผลอย่างไร เหมือนพวกนักวิทยาศาสตร์จะเริ่มต้นงานวิจัยก็ต้องตั้งปัญหาเป็นสมมุติฐานขึ้นมาก่อน จากนั้นแล้วค่อยลงมือค้นคว้า ทดลอง ทดสอบ เพื่อค้นหาคำตอบที่แท้จริงอันเป็นผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นว่า จะเป็นอย่างไรพวกนักประดิษฐ์นวัตกรรมต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน คนประเภทนี้ต้องใช้วิมังสา^{๘๑} คือเปลี่ยนปัญหาให้เป็นปัญญา และทั้งหมดนี้กล่าวโดยสรุปได้ว่า ตัวแปรที่ทำให้เกิดปัญหาอุปสรรคภายนอกนั้น สามารถบริหารจัดการได้ด้วยหลักคิดในกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรม

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลดังกล่าวพบว่า ความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ และความกลัว เป็นเรื่องเกี่ยวกับทัศนคติส่วนความอยาก ถ้าอยากในสิ่งที่ดีอย่างนี้เรียกว่าฉันทะ แต่ถ้าความอยากมีมากอยู่ในระดับที่เกินควบคุมอย่างนี้เรียกว่าตัณหาส่วนประสบการณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับ การเรียนรู้ทั้งเรียนรู้จากการลงมือทำ หรือเรียนรู้จากผู้อื่น และเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาวเคราะห์ ผู้วิจัยจึงนำเอาทั้งปัญหาอุปสรรค และปัจจัยที่ส่งเสริมสนับสนุนอิทธิบาท มาแตกประเด็นแยกย่อยออกไป เพื่อให้เกิดมุมมองภาพแบบองค์รวมขึ้นมาครบทุกมิติทั้งในส่วนที่เป็นตัวหนุน และในส่วนที่เป็นตัวขวางหรือลดทอนกำลังของอิทธิบาทลง เช่นว่า ทำอย่างไรเราจึงจะมีฉันทะ แล้วอะไรที่เป็นตัวขัดขวางหรือลดทอนให้ฉันทะลดกำลังลง ทำอย่างไรเราจึงจะมีวิริยะ ความเพียร แล้วอะไรที่เป็นตัวบั่นทอนหรือมาคอยขัดขวางวิริยะของเราให้ลดน้อยถอยลง เป็นต้น ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะขอเสนอด้วยวิธีวิเคราะห์โดยนำตารางภาพมาแสดงประกอบคำอธิบายเป็น

^{๘๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมะกับการทำงาน, หน้า ๗๙.

ตัวอย่างเพื่อสื่อให้เห็นถึงปัจจัยที่คอยส่งเสริมและอุปสรรคที่คอยขัดขวาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักอิทธิบาท ๔ ไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

อิทธิบาท ๔	ตัวหนุน	ตัวขวาง
ฉันทะ	เห็นประโยชน์, ความสำเร็จในอดีต, ความมั่นใจในความรู้, ความสามารถ	ความไม่ยุติธรรม
วิริยะ	ผู้คนรอบข้างที่ขยันขันแข็ง, การตั้งสัจจะอธิษฐาน	อบายมุข
จิตตะ	การทำสมาธิ	ความไม่มีระเบียบในการทำงาน
วิมังสา	การหมั่นหาความรู้, ฝึกฝนตัวเองอยู่เสมอ	ความหลงตัวเอง, การดูถูกตนเอง

ฉันทะ^{๔๒} ตัวหนุนอันแรกก็คือเห็นประโยชน์ รู้ว่าทำแล้วผลมันจะออกมาดีอย่างไร พอเห็นประโยชน์เกิดคุณค่าก็มีใจอยากจะทำขึ้นมา เช่น การทำงาน พอทำงานแล้วก็จะได้ค่าตอบแทน หรือประสบความสำเร็จแล้ว เราก็จะมีทรัพย์ มีชื่อเสียง เป็นที่ยอมรับ ฯลฯ มันจะเกิดแรงจูงใจในการอยากทำขึ้นมา เป็นต้น ประการต่อมาตัวหนุนอันที่สองคือ ให้ความสำเร็จในอดีตมาเสริมในข้อแรก หมายความว่า เมื่อจะทำสิ่งใดต้องไตร่ตรองให้เห็นประโยชน์ เช่น การบวชเพื่อจะฝึกตัวเองในเพศสมณะ ก็ต้องไตร่ตรองให้เห็นว่าประโยชน์มันจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ในแต่ละวันแต่ละคืนที่ผ่านไป หากตั้งใจรักษาศีล ทำสมาธิ เจริญปัญญา ๓ อย่างนี้ถ้าเราทำได้ครบแล้ว บุญกุศลมันจะเกิดขึ้นมากมายมหาศาลขนาดไหน ไตร่ตรองพุทธวจนะที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เพียงชั่วใจหยุด ใจนิ่งเป็นสมาธิ แค่วิวชางกระดิกหู ภูแลปลิ้น” บุญก็ได้มากมายมหาศาล แล้วถ้าเรามาเป็นนักรบขอย่างนี้ ได้ใช้ชีวิตในการปฏิบัติเต็มรูปแบบบำเพ็ญได้ทั้งกลางวันกลางคืนอย่างนี้แล้วเราจะได้บุญกุศลมากขนาดไหน

เมื่อพิจารณาไตร่ตรองซ้ำแล้วซ้ำเล่าแบบนี้ มันก็ทำให้เกิดกำลังใจ เกิดมีฉันทะที่จะตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรมให้เต็มที่ ก็จะเป็นการสร้างแรงบันดาลใจได้อย่างดีเยี่ยม แล้วพอเราทำได้ มันก็จะเกิดความปิติชื่นใจ วันนี้อะไรทำได้ดีขึ้นหนึ่งเลย พรุ่งนี้เราต้องเอาให้ดีกว่าเก่าอีก ยิ่งทำได้หลายวันเข้า ๆ ความสำเร็จในอดีตก็จะมาเป็นเครื่องเสริมฉันทะให้เข้มแข็ง และความมั่นใจในความรู้ ความสามารถของเราจะเป็นเครื่องเสริมอีกแรง นั่นเพราะคนเราถ้าฝึกตัวเองให้เก่ง มีความรู้ความสามารถขึ้นมาได้ มันจะเกิดความมั่นใจในความรู้ความสามารถของตัวเอง ก็จะทำให้เกิดมีฉันทะยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทั้งหมดนี้คือตัวเสริมหรือตัวหนุนให้เกิดฉันทะ

^{๔๒}พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ดร., 4 Step to Success อิทธิบาท ๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : https://youtu.be/y2Chi_NdEJU [๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

ส่วนตัวขวางหรือตัวที่ลดทอนฉันทะก็คือ ความไม่ยุติธรรม ถ้าเมื่อไหร่ก็ตามเกิดความไม่ยุติธรรมขึ้น คนจะเกิดความเบื่อหน่าย ไม่อยากทำ ตัวอย่างเช่น นักศึกษาตั้งใจเรียนมาก ส่วนเพื่อนมีอาจารย์คอยบอกข้อสอบ ตัวเองดูหนังสือเกือบตาย ถึงเวลาสอบเพื่อนไม่ได้ดูหนังสือเลย พอสอบเสร็จปรากฏว่าคะแนนสอบออกมาสู่เพื่อนไม่ได้ แล้วถ้าเป็นอย่างนี้ ใครมันจะอยากตั้งใจเรียน เพราะรู้สึกว่าย่ำไปแล้วผลลัพธ์ไม่เห็นสมกับความตั้งใจที่ทุ่มเทลงไปเลย ไม่ยุติธรรม แบบนี้ไม่เอาดีกว่า ชี้แจงทำแล้ว หรือเรื่องการทำงานก็เช่นเดียวกัน คนหนึ่งขยันเกือบตาย แต่เจ้านายไม่ยุติธรรม คนขยันให้ค่าแรงนิดเดียว ส่วนอีกคนขี้เกียจดีแต่ประจบกลับให้ค่าแรงมันเยอะ พอเจ้านายเกิดลำเอียงไม่ยุติธรรมแบบนี้ มันก็ไม่อยากทำแล้ว หมดกำลังใจนี้แหละความไม่ยุติธรรมจึงเป็นตัวขวางฉันทะ

วิริยะ^{๔๓} ตัวหนุนวิริยะก็คือ ผู้คนรอบข้างที่ขยันขันแข็ง ระเบียบวางไว้ดี ใคร ๆ ก็ขยันกันหมด เราก็ขยันตามด้วย ตัวอย่างเช่น นักบวช เรามาบวชด้วยกันปฏิบัติธรรมร่วมกันอย่างนี้นั่งสมาธิเข้าสายบ้ายค่ำ เราก็นั่งได้ทำได้ เพราะใคร ๆ เขาก็นั่งกัน คราวนี้ถ้าเกิดกลับไปอยู่บ้านให้ตื่นขึ้นมาตีสามตีสี่มานั่งสมาธิแบบตอนบวช ปรากฏว่าชักไม่ไหว ลูกขึ้นมาแล้วรู้สึกว่าย่ำเริ่มมีแรงตึงตูด นั่งแล้วรู้สึกว่ามันจะล้มไปอย่างเก่าทำเดี่ยว ต้องสู้กับใจตัวเองเยอะ แต่ถ้าอยู่ด้วยกันเป็นหมู่คณะอย่างนี้ ก็สู้ได้ ดังนั้นเราต้องสร้างสิ่งแวดล้อมขึ้นมา หากอยู่ที่บ้าน ถ้าชวนคนในบ้านในครอบครัวมานั่งด้วยกันได้ แม้จะแค่สองสามคนก็ตาม พลังหมู่จะมีส่วนเสริมพลังเดี่ยว เพราะฉะนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีผลต่อเรา หรือในการทำงาน ใครเป็นเจ้าของกิจการ เป็นหัวหน้างาน เราต้องพยายามสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาในองค์กร ในแผนกของเรา ในบริษัทของเรา ในร้านค้าของเรา ให้ทุกคนขยัน แล้วมันจะดังกัน พอมีคนใหม่เข้ามา เขาจะถูกหลอมให้ตามคนเก่า ต้องสร้างตรงนี้ขึ้นมาสิ่งแวดล้อม ผู้คนที่ดี ระบบที่ดี จะมีส่วนเสริมวิริยะ

อีกตัวที่เสริมก็คือ การตั้งสัจจะอธิษฐาน ตัวอย่างเช่น บางคนรู้ว่ากินเหล้าไม่ดี อยากจะเลิกเหล้า หรือว่าอีกคนรู้ว่าสวดมนตรู้ว่าสมาธิดี อยากจะสวดมนตรู้ว่าสมาธิ (ฉันทะก็มีแล้ว) แต่ว่ามันไม่ได้ถูกซ์ที่จะเริ่มทำสักที จะ ๆ ๆ ได้แต่จะอยู่นั้นแหละ แต่ไม่ได้ทำ ทว่าพอถึงเวลาเข้าพรรษา ตั้งสัจจะอธิษฐานว่า พรรษานี้เลิกเหล้า งดเหล้าเข้าพรรษา ก็เลยเลิกได้ งดได้ทั้งพรรษา หรืออีกคนพรรษานี้จะสวดมนตรู้ว่าสมาธิทุกคืน ไม่ขาดเลย ก็เลยทำได้ ต้องปักหมุดลงไปเป็นจุดแข็ง เป็นจุดสร้างแรงบันดาลใจขึ้นมา การตั้งสัจจะอธิษฐานโดยอ้างอิงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา เป็นตัวสร้างแรงบันดาลใจ จะมีผลในการขับเคลื่อนตัวเองให้เกิดวิริยะที่จะทำในสิ่งที่ดี หรือเลิกทำสิ่งที่ไม่ดีได้ ดังนั้นการตั้งสัจจะอธิษฐานจึงมีส่วนในการเสริมวิริยะขึ้นมาได้ด้วยลักษณะอาการดังกล่าวมานี้

ส่วนตัวขวางวิริยะก็คืออบายมุข คนดี ๆ ขยันขันแข็งในการทำงาน ลองไปติดเหล้าติดการพนันเข้า ทั้งที่แต่ก่อนเคยเป็นคนทำงานดีขยันขันแข็งอย่างไรก็ตาม พอเป็นขี้เหล้าเมาทุกวัน ก็จะกลายเป็นขี้เกียจ หรือมีคนชวนไปเล่นการพนันจนติดงอมแงมเมื่อไหร่ ก็จะขี้เกียจเสีย

^{๔๓}พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ดร., 4 Step to Success อิทธิบาท ๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : https://youtu.be/y2CHi_NdEJU [๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

คน เป็นคนที่ใช้ไม่ได้ ว่างใจไม่ได้แล้ว เพราะอบายมุขนี้แหละจะเป็นตัวขวางวิริยะ เรื่องนี้ต้องระวังให้ดี บางคนอยากจะขยัน ตั้งใจจะลุกขึ้นมาพัฒนาตัวเองแล้ว แต่ปรากฏว่ายังลุกขึ้นมาไม่ได้ ต้องเช็คตรวจสอบดูว่า เรายังเป็นขี้เมาอยู่หรือเปล่า เรายังชอบเล่นการพนันอยู่หรือเปล่า เราชอบเฮไหนเฮนั่นอยู่หรือเปล่า มีการละเล่นที่ไหน ผับบาร์ มีคอนเสิร์ตอะไรที่ไหนไปตลอด เพราะสิ่งต่าง ๆ หรืออบายมุขเหล่านี้จะเป็นตัวขวางวิริยะ

จิตตะ ตัวหนุคือการทำสมาธิ ถ้าเราทำสมาธิให้ใหญ่อยู่หนึ่งได้ จะทำอะไรใส่ใจจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น พอใจจดจ่อไฟก็สักก็จะเห็นอะไรได้ชัดกว่าคนอื่นลองสังเกตได้จากข้อเปรียบเทียบต่อไปนี้ ตัวอย่างเช่น การมองกวาดตาไปที่พื้นแบบเฉย ๆ เราก็จะเห็นแค่พื้นธรรมดา ๆ เท่านั้น แต่ถ้าเราหยุดตาของเราจดจ่อไปที่พื้น ไม่ใช่แค่มองแบบผ่าน ๆ เราจะเริ่มเห็นว่า มีมดเดินอยู่ที่พื้นหนึ่งตัวสองตัว มีผงเล็ก ๆ อยู่ที่พื้น ถ้าเรามองนิ่ง ๆ เราจะเริ่มเห็นรายละเอียด ตอนมองลวก ๆ มันไม่เห็น เห็นแค่พื้นกว้าง ๆ แต่พอจับตานิ่ง ๆ สังเกตไฟก็สัก จะเริ่มเห็นรายละเอียดขึ้นมา เช่นเดียวกับคนที่ทำงานถ้าไม่มีสมาธิ ไม่มีจิตตะ ขาดการใส่ใจจดจ่อ มันก็พอทำได้ แต่จะทำไปแบบลวก ๆ ไม่ละเอียด ในทางกลับกันคนไหนมีใจจดจ่อไฟก็สัก จะเริ่มเห็นรายละเอียดมากขึ้น แล้วคนเราจะเนียนกันชนะกันก็ตรงที่ว่านี้ คือใครจะทำออกมาได้เยี่ยมกว่ากัน ต่างกันตรงนี้นิดเดียวที่เป็นรายละเอียดนี้แหละ พอมีใจจดจ่อมองเห็นรายละเอียดได้มากกว่า โอกาสที่จะพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นเจริญขึ้น มันก็มีมากกว่า เพราะฉะนั้นจิตตะตรงนี้สำคัญ การทำสมาธิจะช่วยได้

ส่วนตัวขวางจิตตะก็คือ ความไม่มีระเบียบในการทำงาน คนที่ติดนิสัยทำงานแบบประเกท ทำงานไป เปิดเพลงฟังไปด้วย เปิดทีวีไปด้วย แล้วเดี๋ยวก็ทำ เดียวก็หยุดคุยกันบ้าง ทำนั่น ทำนี่ โทรศัพท์มาก็คุยโทรศัพท์ ใครทำงานอย่างนี้ เขาจะมั่วไปหมดเลย สุดท้ายไม่มีสมาธิ ทำอะไรก็ทำแบบลวก ๆ ทำแบบส่งเดช ปัจจุบันนี้คนชอบเล่นโซเชียลเน็ตเวิร์กพวกเครือข่ายสังคมออนไลน์ มีเฟซบุ๊ก มีไลน์ มีอะไรต่อมีอะไรเยอะแยะ เวลาทำงานเปิดมือถือไว้ มันจะส่งเสียงดังรบกวนสมาธิ มีการทำวิจัยเรื่องนี้แล้วพบว่า คนที่เล่นโซเชียลเน็ตเวิร์กแค่เปิดเครื่องทิ้งไว้เท่านั้นเอง สมาธิในการทำงานเสียไปเลย ประสิทธิภาพในการทำงานต่ำลงกว่าคนที่ไม่เปิดอย่างมีนัยยะสำคัญทางสถิติ ผลวิจัยออกมาชัดเจนถึงขนาดนี้บางคนยังเข้าใจผิดว่า คนรุ่นใหม่คุ้นเคยกับการทำอะไรหลายอย่างในชีวิต ทำหลาย ๆ อย่างพร้อมกันได้ ที่จริงแล้วไม่ใช่ และไม่ควรอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ยุคไหนยังเหมือนเดิมคือ จะทำได้ดีเมื่อทำอะไรทีละอย่าง เมื่อไรที่ทำแบบสับสน ทำหลาย ๆ อย่างพร้อมกัน เดียวโทรศัพท์ เดียวทำงาน เดียวคุยกัน เดียวดูอินเทอร์เน็ต เดียวแชท เดียวอะไรต่าง ๆ สารพัดถ้าทำอย่างนี้ละก็สมาธิแตกกระจาย ประสิทธิภาพในการทำงานลดลงทันที

สอดคล้องกับที่ ดร.ริค แฮนสัน^{๔๔}กล่าวว่า “มันจะง่ายขึ้นมากทีเดียว ถ้าเราจะให้ความสำคัญกับการทำเพียงทีละอย่าง ในช่วงเวลาแต่ละช่วง ชีวิตคนเราสมัยนี้ดูจะยุ่งวุ่นและ

^{๔๔}ดร. ริค แฮนสัน แพทย์และนักจิตวิทยาทางด้านประสาทวิทยาตะวันตก ผู้ที่ได้ชื่อว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และเป็นผู้เขียนหนังสือสมองแห่งพุทธะ กับทำทีละอย่าง ซึ่งถือว่าเป็นหนังสือธรรมะวิทยาศาสตร์ระดับโลกเลยก็ว่าได้.

ซับซ้อนกันมาก เพราะฉะนั้น การที่เรามีเพียงแค่ ทีละหนึ่ง ที่ต้องทำจึงเป็นสิ่งที่วิเศษมาก”^{๘๕} ดังนั้นเราต้องเป็นคนที่รู้จักจัดระเบียบในการทำงานเหตุนี้เองในสถานปฏิบัติธรรม เมื่อถึงเวลาปฏิบัติ พระพี่เลี้ยงท่านจึงเตือนว่า อ้าว...โยศินักปฏิบัติทุกท่านอย่าลืมปิดมือถือนะ ปิดเลยครึ่ง ไม่งั้นพอนั่งไป เตียวปั้งปั้ง ปั้งปั้ง เสียงดังมันหนวกหูรบกวนคนอื่นเขา จะนั่งสมาธิก็นั่งสมาธิ ปิดเครื่องมือถือนักก่อนให้เรียบร้อยแล้วทำเลย ทำอะไรทำให้เป็นระเบียบ เพราะถ้าขาดระเบียบในการทำงานมันจะเป็นตัวขวางจิตตะ

วิมังสา ตัวหนุ่ก็คือการหมั่นหาความรู้ หมั่นฝึกฝนตัวเองอยู่เสมอ บางคนเข้าใจผิดคิดว่า การหาความรู้คือการเรียนหนังสือในห้องเรียน พอเรียนจบจะเป็นระดับมัธยมหรือระดับปริญญาก็ตาม พอเรียนจบก็คือจบแล้ว ต่อไปคือการทำงาน ไม่ต้องหาความรู้แล้ว ถ้าคิดอย่างนี้ ความรู้ก็จะถดถอยไปตลอด ตรงกันข้ามกับคนที่ประสบความสำเร็จ เขาจะรู้และเข้าใจดีว่า การหาความรู้จะต้องเป็นการศึกษาไปตลอดชีวิต การเรียนในห้องเรียนเป็นแค่พื้นฐานให้เราพอจะทำงานได้เท่านั้น ทำไปแล้วต้องหัดเพิ่มเติมความรู้อยู่ตลอด ที่สำคัญความรู้นั้น ต้องมีทั้งความรู้ในด้านลึก คือความรู้ในเรื่องงานที่ตัวเองทำโดยตรง เรื่องนี้ต้องรู้ให้ละเอียดลึกซึ้งเลย และความรู้ในด้านกว้าง คือรู้แม้สิ่งที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับงานของเราโดยตรงก็ตาม เราก็ต้องรู้ด้วย รู้แบบกว้าง เพราะในโลกยุคปัจจุบันนี้ ความรู้มีการเชื่อมโยงข้ามสาขากันตลอดเวลาธุรกิจยังมีการแข่งขันข้ามสาขากันเลย มันไม่ได้จำกัดอยู่ในวงแคบอย่างเก่าอีกต่อไปแล้ว ตัวอย่างเช่น

แต่ก่อนบริษัทคอมพิวเตอร์เขาทำแต่เรื่องคอมพิวเตอร์ บริษัทมือถือก็ทำแต่เรื่องมือถือ บริษัทที่ผลิตอุปกรณ์ไฟฟ้า ทำเพลง ก็ทำเพลงไปทำเรื่องของตัวเองไป ไม่เกี่ยวกัน ใครจะไปนึกว่า อยู่ ๆ วันหนึ่ง บริษัทแอปเปิลซึ่งเป็นบริษัทผลิตคอมพิวเตอร์จะผลิตไอพอดออกมาแล้ว ฮิตติดตลาดดังระเบิด ทำให้บริษัทโซนี่เจ้าตลาดเก่าที่ทำวอล์คแมนซึ่งเป็นชาวอะแบร์ (เครื่องเล่นเทปขนาดเล็ก พกพาสะดวกเสียหูฟังได้) เจ๊งเลย เลิกทำต่อไปอีกเลย เพราะใคร ๆ ก็หันมาซื้อไอพอด จากบริษัทคอมพิวเตอร์หันมาแข่งกับวอล์คแมน นี่คือการข้ามสาขาทางธุรกิจ ยิ่งไปกว่านั้น พอบริษัทแอปเปิลทำไอโฟนออกมา ที่นี้เปลี่ยนสายเข้ามาแข่งกับบริษัทมือถือ ทำให้ยักษ์ใหญ่แห่งวงการมือถืออย่างโนเกีย, แบล็คเบอรี่ สันสะเทือน ถึงขนาดต้องหยุดปิดกิจการ ล่าสุดก็เพิ่งปลดซีอีโอคนเก่าออกไป เพราะเจ้าเก่าไปไม่รอดแล้ว ถูกยักษ์ใหญ่รายใหม่เข้ามาแข่งข้ามสายจากคอมพิวเตอร์มาแข่งมือถือ อยู่ ๆ ใครจะไปคิดว่าคอมพิวเตอร์จะมาตีตลาด ถึงขนาดปิดตลาด ทำให้บริษัทฟิล์มถ่ายรูปเจ๊งกันไปเลย

สมัยก่อนพอเราไปในร้านถ่ายรูป จะมีฟิล์มสีฟูจิ ฟิล์มสีโกดัก ตามร้านถ่ายรูปเตี้ยวันนี้ไม่มีแล้ว เจ๊งไปหมดแล้ว เพราะปัจจุบันนี้ไม่ต้องใช้ฟิล์มแล้ว เตี้ยวันนี้เวลาถ่ายรูปใคร ๆ ก็เปลี่ยนมาใช้กล้องดิจิทัลกันหมดแล้ว ถ่ายเสร็จเห็นรูปได้เลยทันที บันทึกเก็บไว้ในคอมพิวเตอร์ก็ได้ ทำให้ร้านค้าต่าง ๆ ทั่วโลกเจ๊งกันไปเป็นหมื่น ๆ ร้านเลย จะเห็นได้ว่า ยุคนี้นั้นมีการแข่งขันข้ามวงการอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น เราจึงต้องรู้ในสิ่งที่เราทำให้ละเอียด และขณะเดียวกันก็ต้องรู้

^{๘๕}ดร.ริค แชนสัน, *ทำทีละอย่าง*, แปลโดย ดร.ณัชร สยามวาลา, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๗), หน้า ๖.

กว้าง ๆ ด้วยว่า ชาวบ้านเขากำลังมีการเปลี่ยนแปลงอะไร เพราะคนที่สามารถรู้หลาย ๆ อย่างแล้วเอามาเชื่อมโยงกันได้ มองภาพรวมออก มีความรู้โดยรวม จะเป็นคนที่ได้เปรียบคนอื่น จะมองเห็นอะไรได้ชัดกว่าคนอื่น ก้าวหน้าพัฒนาได้เร็วกว่าคนอื่นเขา เราจึงต้องไม่หยุดในการหาความรู้ ฝึกฝนตัวเองอยู่เสมอ

เหนือสิ่งอื่นใดก็คือเราชาวพุทธมีอาวุธลับสำคัญอยู่แล้วเป็นทุนคือ ธรรมะของพระพุทธเจ้า เป็นวิชาที่ทันสมัยที่สุดในโลก ไม่มีวันตกยุค ไม่มีวันเชย เพราะเป็นอภิปรัชญาไม่ขึ้นกับกาลเวลา ใครศึกษาธรรมะได้กระทั่งเข้าใจจะมีกรอบความคิดสำเร็จรูป ที่ตั้งโดยพระสัพพัญญู (ผู้รู้ทุกสรรพสิ่ง) คือพระพุทธเจ้าผู้แจ้งโลก ซึ่งเรามั่นใจได้ว่าถูกต้องแม่นยำ ยิ่งกว่าผู้รู้ใดในโลกนี้ ไม่ว่าจะป็นนักวิทยาศาสตร์ เป็นศาสตราจารย์ เป็นด็อกเตอร์ก็ตาม ผู้พระปัญญาของพระพุทธเจ้าไม่ได้ทั้งนั้น เมื่อเรารู้ธรรมะของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ไปศึกษาเรื่องอื่น ๆ เราก็จะสามารถจัดระบบความคิดของตัวเองได้เป็นระเบียบมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จะมองอะไรได้ลึกซึ้งกว่าคนอื่นเขา เพราะเรามีหลักธรรมของพระพุทธเจ้าไว้เป็นตัวจับ เป็นฐานในการวิเคราะห์ ทำให้มองเห็นอะไรแล้วมันจะทะลุลึกไปกว่าชาวบ้านเขา ธรรมะต้องเอามาปรับใช้จึงจะถือว่าคุ้มและสมกับที่เกิดมาเป็นชาวพุทธ เราจะไม่เป็นลิงได้แก้ว ไม่เป็นไก่ได้พลอย ต้องเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้จริง ๆ นี่คือการหาความรู้ซึ่งไม่ใช่ไปหาความรู้ทางโลกเพียงอย่างเดียว ต้องหาความรู้ทางธรรมด้วย เพื่อเอามาเสริมหนุนกันเข้าไป ทั้งหมดนี้คือลักษณะการหมั่นหาความรู้มาเป็นตัวหนุนให้วิมังสา

ส่วนตัวชาววิมังสาก็คือ ความหลงตัวเอง เมื่อไหร่ที่คิดว่าตัวเองเก่งแล้ว ใครที่เริ่มคิดแบบนี้ นั่นหมายความว่า เริ่มนับถอยหลังแล้ว เริ่มแยแล้ว ตัวอย่างเช่น ประเทศจีนที่เคยเป็นศูนย์กลางของโลก ทันทีที่คิดว่าตัวเองคืออาณาจักรกลาง คือนึกว่าตัวเองเป็นประเทศมีอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางของโลก ใครที่ไม่ใช่พวกฉันทพวกนั้นคือ พวกที่ป่าเถื่อนทั้งนั้น มัวแต่หลงตัวเองย่ำอยู่กับที่ ในขณะที่คนอื่นเขาพัฒนาเอา ๆ สุดท้ายจอดเลย เจอพวกฝรั่งเข้ามาในประเทศ ตัดป้ายประกาศเขตนี้ห้ามสุนัขและคนจีนเข้า ประเทศตัวเองแท้ ๆ ถูกตัดป้ายว่า ห้ามสุนัขกับคนจีนเข้า คนประเทศอื่นเข้าได้หมด คือตีค่าสุนัขกับคนจีนพอ ๆ กัน ไม่ต้องเข้า เขตนี้ห้ามเข้า ในประเทศตัวเองแท้ ๆ

ทำให้คนจีนบางคนสุดแสนจะคับแค้นใจ อัดอั้นตันใจอภัยศอดสู เลยกเกิดเป็นพลังขับเคลื่อนว่า ต้องมาพัฒนาตัวเอง เลิกหลงตัวเองได้แล้ว ส่วนหนึ่งก็หลงตัวเองว่า ตัวเองยังแน่ แต่อีกส่วนก็รู้ว่าชักสู้เขาไม่ได้แล้ว มันมีความขัดแย้งในใจสูงมาก กว่าที่จะเอาทฤษฎีมานะออก แล้วยอมเปิดใจว่าตัวเองสู้เขาไม่ได้แล้ว ต้องมาพัฒนาตัวเองขนานใหญ่ กระทั่งปี พ.ศ.๒๕๒๑เมื่อตั้งเสี่ยวผิง เริ่มขึ้นมากุมอำนาจในเมืองจีนได้ แล้วใช้นโยบายเปิดประเทศรับเอาเทคโนโลยีของฝรั่งเข้ามา รู้ว่าตัวเองสู้เขาไม่ได้ยอมรับ ศึกษาเทคโนโลยีจากเขา ใช้วิธีบริหารจัดการการตลาดแบบเขา แล้วพัฒนาประเทศขนานใหญ่ พยายามรับความจริงว่าตัวเองไม่ได้เก่งกว่าเขาแล้ว ต้องมาเรียนรู้ศึกษาพัฒนา ๓๒ปีผ่านไป ประเทศจีนเริ่มผงาดขึ้นมาเป็นอันดับสองของโลก แข่งหน้ามาเกือบทุกประเทศตามหลังอเมริกาอยู่ประเทศเดียว นั่นก็เพราะยอมรับความจริงเลิกหลงตัวเอง และนี่ก็คือลักษณะของความหลงตัวเองที่เป็นตัวชาววิมังสา

ยังมีตัวขวางวิมิงสาอีกตัวก็คือ การดูถูกตัวเอง บางคนก็ไม่ได้หลงตัวเองหรอก แต่ว่าชอบดูถูกตัวเองว่า เรามันกระจอก มันสู้เขาไม่ได้ ทำให้ไม่มีอารมณ์ที่จะคิดพัฒนาตัวเอง อันนี้ก็ เป็นข้อเสียอีก ห้ามสุดโต่งทางใดทางหนึ่ง ดูถูกตัวเองภาษาธรรมะท่านใช้คำว่า อวมานะ คำนี้ ต้องระวัง เพราะพอดูถูกตัวเองก็เลยทำให้ขาดพลังขับเคลื่อนที่จะลุกขึ้นมาพัฒนา รู้สึกว่าคง พัฒนาไม่ขึ้นหรอก ได้แค่นี้แหละคงสู้เขาไม่ได้ ตรงกันข้ามกับคนญี่ปุ่น เขาไม่เคยพูดอะไรที่ดูถูก ประเทศของตัวเองเลย ตัวเองบกพร่องอะไรก็ยอมรับ แต่ไม่เคยดูถูกความเป็นญี่ปุ่นเลย คน ญี่ปุ่นจะไม่เคยบอกว่า คนญี่ปุ่นมันกระจอกสู้เขาไม่ได้หรอก เขาจะไม่เคยพูดคำนี้ พวกเขามี ความภูมิใจในความเป็นญี่ปุ่นเสมอ แต่ว่าอะไรที่ระบบตัวเองไม่ดี เขาก็ดูอย่างจริงจัง ไม่ใช่หลง ตัวเอง แต่ไม่เคยดูถูกว่าชนชาติตัวเองสู้เขาไม่ได้ ญี่ปุ่นไม่เคยคิดอย่างนี้ เขาคิดว่าต้องสู้ได้ต้องทำ ได้ แต่ขอให้ทุกคนช่วยกันเท่านั้น

มองญี่ปุ่นแล้วกลับมาส่องสำรวจที่ประเทศของเรา คนไทยทุกคนต้องเลิกดูถูกคนไทย คำที่เคยกล่าวว่าทั้งประเทศไทยทุกอย่างดีหมด ยกเว้นคนไทยมันแย่ พูดแบบเหมารวมคนไทย เชื่อชาติไทยไม่เอาเล็ก แต่ควรมองว่าเรายังบกพร่องเรื่องอะไร ควรปรับปรุงเรื่องอะไรบ้าง ดูกัน อย่างจริงจัง ต้องเอาเพชรในมือของเราคือ ธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้ให้คนไทยทั้งชาติ ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจริง ๆ และให้เรามั่นใจ(ศรัทธา) ว่าเราก้าวไปเป็นเบอร์หนึ่งใน โลกได้ เราสามารถเป็นต้นแบบให้คนทั้งโลกเห็นว่า เศรษฐกิจกับจิตใจจะไปด้วยกันได้ยังไง ให้ ประเทศไทยเป็นปิ่นของนานาชาติ เราสามารถทำได้^{๘๖} โดยเริ่มต้นจากการเลิกพูดดูถูกตัวเอง เพราะมันจะเป็นตัวขวางวิมิงสา

รวมความว่าทักษะในการบริหารจัดการชีวิตให้ประสบความสำเร็จนั้นต้องอาศัยทั้ง ความรัก ความเพียร ความมุ่งมั่นอดทนและกำลังของสติปัญญา มากอยชักนำส่งเสริมเป็นอย่างมาก ในทางกลับกันยังมีตัวแปรอีกด้านหนึ่ง เป็นปัจจัยด้านลบ ซึ่งเป็นตัวขวางบั่นทอนกำลังใจ ฉุดรั้งชีวิตเอาไว้มิให้บรรลุถึงเป้าหมายได้ง่าย ปัจจัยด้านลบเช่นนี้คงไม่มีใครต้องการอย่างแน่ แต่ ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นั่นเพราะในทุกเส้นทางแห่งความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จทางโลก หรือความสำเร็จทางธรรมทุกคนจะต้องพบเจอปัญหาและอุปสรรคบ้างไม่มากก็น้อยอุปสรรคจึง เป็นเสมือนกำแพงสูงตระหง่านกีดกันความสำเร็จไว้เพื่อเป็นบททดสอบอิทธิบาท ๔ ซึ่งอัดแน่น เต็มพลังพร้อมแล้ว ในการที่จะทะยานไปข้างหน้าสู่ความสำเร็จ สำหรับความสำเร็จทางโลก ศัตรูตัวร้ายที่คอยก่อกวนไม่ให้คนก้าวข้ามไปสู่ความสำเร็จกันได้ง่าย ๆ คืออุปสรรคส่วนในทาง ธรรมศาสตร์ร้ายตัวนี้ท่านเรียกว่านิเวรณ^{๘๗} และทั้งหมดนี้ก็คือข้อสรุปของสาเหตุที่ทำให้คนไม่ประสบความสำเร็จ และวิธีบริหารจัดการกับอุปสรรคในกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔

^{๘๖}พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, ดร., 4 Step to Success อิทธิบาท ๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : https://youtu.be/y2CHI_NdEJU[๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

^{๘๗}พ.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๕.

๔.๒.๓ ทักษะคิดอันแตกต่างระหว่างคนสำเร็จกับคนไม่สำเร็จ

ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จในชีวิตนอกจากความรัก ความขยัน ความใส่ใจ จดจ่อแล้ว ยังมีทัศนคติเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ไม่ควรมองข้าม นั่นเพราะทัศนคติทำให้เกิดพฤติกรรม พฤติกรรมทำให้เกิดอุปนิสัย และอุปนิสัยส่งผลโดยตรงต่อความสำเร็จในชีวิตคนเรา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภท มองโลกตามความเป็นจริงคือเห็นโลกด้วยปัญญา “เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ว่าจักสามารถสร้างสรรค์บันดาลชะตาชีวิตของตนเองให้เป็นอย่างไรก็ได้” ดังที่พระพุทธองค์ตรัสเรียกพระพุทธศาสนาว่าเป็น “วิริยวาท” คือ ศาสนาที่สอนว่า ความสุขสงบ สำเร็จในชีวิตคนเราเกิดจากการลงมือเพียรพยายาม มุ่งมั่น พินฉ่า ฝึกหัดพัฒนา และเรียกพระองค์ว่าเป็น “วิริยวาที” คือ ผู้สอนให้ใช้ความเพียรพยายามในการสร้างความสุข ความสำเร็จให้แก่ชีวิต^{๘๘} เรียกง่าย ๆ ว่า ในพระพุทธศาสนาอาศัยสัมมาทิฐิหรือทัศนคติที่ถูกต้อง มองเห็นและเชื่อมั่นว่า มนุษย์เป็นนายแห่งชะตาชีวิตของตัวเอง

ดังนั้น การมีทัศนคติมุมมองที่ดีจึงมีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จ เพราะความเห็นอันถูกต้องแม่นยำคือปัญญา(วิมิงสา) ช่วยให้เราไม่หลงมกยตกเป็นเหยื่อจากการมองโลกในแง่ดีเกินไป หรือทำให้พลาดกลัวท้อแท้หมดกำลังใจเพราะมองโลกในแง่ร้ายเกินเหตุ คำว่าทัศนคติถ้าเติมปัญญาเข้าไปด้วยท่านเรียกว่า สัมมาทิฐิ^{๘๙}(ความเห็นชอบ) เป็นธรรมหมายเลขหนึ่งใน อริยมรรคมีองค์แปดที่พระเสขะ^{๙๐}ยังจำเป็นต้องเจริญต้องเรียนรู้เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็น ความสำเร็จทางโลก หรือความสำเร็จทางธรรมก็ตาม การมีสัมมาทิฐิหรือมีทัศนคติมุมมองที่ถูกต้องแม่นยำจึงจำเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะในกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ สัมมาทิฐิคือ ชื่ออีกนามหนึ่งของวิมิงสา^{๙๑}

ดร.เอ็ดเวิร์ด แบนฟีลด์ แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้ทำการศึกษาและค้นคว้าวิจัยมานานกว่า ๕๐ ปี ได้ข้อสรุปว่า “มุมมองหรือทัศนคตินั้น จะเป็นตัวชี้วัดที่แม่นยำที่สุดว่า คนคนหนึ่งจะยกระดับสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนขึ้นมาได้หรือไม่”^{๙๒} เรียกว่าสามารถใช้มันทำนายความสำเร็จในชีวิต และหน้าที่การงานของใครก็ตามได้อย่างแม่นยำ เพราะทัศนคติจะส่งผลกระทบต่ออย่างใหญ่หลวงต่อพฤติกรรมและการตัดสินใจเลือกของแต่ละคน

ในขณะที่คนสำเร็จเมื่อพบกับอุปสรรคหรือความผิดพลาดล้มเหลวแล้วเขาไม่กลัว ไม่หยุด ยังคงทำต่อไป จวบกระทั่งในที่สุดตัวเองก็ชนะบรรลุเป้าหมาย ข้อนี้นับชี้ถึงวิริยะที่คนสำเร็จมีอยู่เต็มเปี่ยม ตรงกันข้ามกับคนล้มเหลวเมื่อพบกับอุปสรรคแล้ว เขายอมแพ้ ถอดใจไม่สู้หยุดจุดตัวเอง ไม่ไปต่อ เลิกล้มกลางคัน ข้อนี้นับชี้ว่าผู้แพ้ไม่มีวิริยะ จิตใจขาดกลัว หหมดความกล้าหาญทำให้ขาดความเพียรที่จะทำสิ่งนั้น เหมือนที่เดนิส เวตลีย์ นักฟุตบอลสร้างแรงบันดาลใจ

^{๘๘} ว.ชรเมธี, ๓๘ วิธี โชคดีตลอดชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: สิปายะ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๙), หน้า ๖.

^{๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๕.

^{๙๐} เสขะ แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษาอยู่ในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุผลที่สูงขึ้นไปอีก เรียกเต็มว่า พระเสขะ หรือเสขบุคคล

^{๙๑} ชู.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๔.

^{๙๒} Brian Tracy, กิ๊บกบตัวนั้นชนะ, หน้า ๔๒.

ใจชื่อดังกล่าวว่า “ผู้แพ้ยายมถอยหนีจากความกลัว และงานหนักด้วยการทำกิจกรรมที่ผ่อนคลายความเครียดให้ตัวเอง ส่วนผู้ชนะมีแรงจูงใจให้ทำกิจกรรมที่ปูทางไปสู่เป้าหมาย”^{๙๓} หรือที่ เฮนรี ฟอร์ด บอกว่า “ความล้มเหลวคือโอกาส ที่จะเริ่มต้นอีกครั้งในแบบที่ฉลาดขึ้น” สอดคล้องกับที่ เคลลี คลาร์กสัน ร้องไว้ในเพลง Stronger ว่า “What doesn't kill you makes you Stronger อะไรที่ไม่ทำให้คุณตาย มันจะทำให้คุณโต”^{๙๔}

ตัวอย่างเช่นผู้พันคอแนล แชนเดอร์ส ผู้ก่อตั้งธุรกิจไก่ทอด KFC อันโด่งดังเป็นธุรกิจร้านอาหารประเภทแฟรนไชส์ที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง มีสาขาอยู่เกือบทุกประเทศทั่วโลก แชนเดอร์ส ชายผู้ล้มเหลวมาตลอดตั้งแต่เด็กถึงวัยชรา รู้สึกท้อแท้กับชีวิต และเตรียมจะฆ่าตัวตายตอนอายุได้ ๖๕ ปี ขณะกำลังเขียนจดหมายลา เขาก็ฉุกคิดขึ้นมาว่า ก่อนเสียชีวิตน่าจะทำอะไรสักอย่างที่ยากทำแล้วยังไม่ได้ทำ สิ่งนั้นก็คือการทดลองทอดไก่สูตรพิเศษที่คิดไว้นานแล้ว เขาเริ่มต้นธุรกิจนี้ด้วยวัยหกสิบกว่า ต้องเจอกับการปฏิเสธเป็นพันครั้งกว่าจะได้รับการยอมรับ^{๙๕} และกลายมาเป็นเจ้าของธุรกิจที่ประสบความสำเร็จร่ำรวยมหาศาลกับธุรกิจไก่ทอด KFC เขามีโอกาสใช้เงินไปถึงอายุ ๙๐ ปีจึงเสียชีวิต และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายพัน เพื่อเป็นเกียรติในฐานะที่ทำชื่อเสียงให้แก่ประเทศชาติ^{๙๖}

กว่าที่ผู้พันแชนเดอร์จะมาถึงจุดนี้ เขาต้องถูกปฏิเสธมานับพันครั้ง แต่เขามีวิริยะคือไม่กลัวการถูกปฏิเสธ คำปฏิเสธไม่อาจทำให้เขาล้มเลิกความตั้งใจได้ ความล้มเหลวของเขาจึงเป็นเสมือนการล้มไปข้างหน้า คือแม้จะล้มเหลวเพราะถูกปฏิเสธนับพันครั้งแต่เขายังคงเดินหน้าต่อไป ไม่หยุดนี่คือจิตตะ คือสภาพจิตใจที่มุ่งมั่น เพราะเขามีฉันทะคือรักการทอดไก่มากที่สุด มันเป็นสิ่งเดียวที่ทำให้เขายังไม่ยอมตาย ในที่นี้สูตรการทอดไก่ให้อร่อยที่สุด จึงเป็นแรงบันดาลใจชั้นเลิศให้กับผู้พันแชนเดอร์ ทำให้เขาสนใจศึกษาหาสูตร หาวิธีการที่จะนำสูตรไก่ทอดขยายฐานออกไปให้เป็นที่ยอมรับในวงกว้าง เหล่านี้คือวิมิงสาเป็นปัญญาในการรู้คิดพิจารณาปรับปรุงแก้ไขเพื่อยกระดับบรรดาไก่ทอดไปสู่สากล ในที่สุดเขาก็ประสบความสำเร็จต่างจากคนล้มเหลว ที่แม้จะมีฉันทะ แต่ขาดวิริยะ ทำให้ใจไม่สู้ เกิดความขลาดกลัว ไม่กล้าหาญ ครั้นพอมาเจอคำปฏิเสธเพียงครั้งสองครั้ง เขาก็ถอดใจยอมแพ้ล้มเลิกแล้ว ข้อนี้จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงจิตตะและวิมิงสาให้ปวยการ

นี่คือทัศนคติที่แตกต่างระหว่างคนสำเร็จ กับคนล้มเหลว ที่ส่วนใหญ่มักจะคิดว่า “ความล้มเหลวคือสิ่งกีดขวางความสำเร็จ” แต่เมื่อวิเคราะห์ลงลึกจริง ๆ แล้วจะเห็นว่าทั้งความล้มเหลวและความสำเร็จ ต่างก็มาจากกระบวนการเดียวกัน เหมือนกับการทำโฮมรันและการถูกทำสไตรค์เอาท์ ในกีฬาเบสบอลที่ผู้เล่นทั้งสองฝ่าย ต่างก็เกิดจากการทำในสิ่งเดียวกัน เป็น

^{๙๓}Brian Tracy, *กินกบตัวนั้นซะ*, หน้า ๔๒.

^{๙๔}วิสูตร แสงอรุณเลิศ, *ฉันทะเปลี่ยนเพราะเขียนเป่า*, (กรุงเทพมหานคร: สตีลคัมมูร์โรว์, ๒๕๕๘), หน้า ๙๑.

^{๙๕}ลี มิน เกียว, *แค่ 1% มันจะเปลี่ยนชีวิตคุณ*, แปลโดย อากรรชญา คงเหลือ, (กรุงเทพมหานคร: สยามอินเตอร์บุ๊คส์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๙.

^{๙๖}พันตแพทย์สม สุจิรา, *คู่มือแสงพรสวรรค์*, หน้า ๑๕๘.

ผลลัพธ์ซึ่งเกิดจากการตีลูกบอลที่ถูกขว้างออกไปนั่นเอง ในขณะที่คนสำเร็จมองว่า “ความล้มเหลวคือบันไดแห่งความสำเร็จ” หรือความพยายามที่ล้มเหลว คือ รากฐานของความสำเร็จ สอดคล้องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่า “มารไม่มีบารมีไม่เกิด” แต่คนล้มเหลวกลับมองว่า อุปสรรคหรือความล้มเหลวเป็นเรื่องน่าหดหู่ เป็นสิ่งกีดขวาง และนำความลำบากมาสู่ชีวิต

เหมือนกับแจ๊ค หม่า^{๙๗} ผู้ก่อตั้งธุรกิจอีคอมเมิร์ซ ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างสูงในโลกออนไลน์อย่างอาลีบาบา กรุ๊ป ได้เปิดเผยที่มาของความสำเร็จว่า กว่าที่เขาจะประสบความสำเร็จได้ นั้น เขาต้องผ่านการถูกปฏิเสธมาแล้วหลายครั้ง และครั้งที่จำได้ขึ้นใจก็คือ ตอนเป็นนักศึกษาจบใหม่แล้วไปสมัครเป็นพนักงานฝึกหัดที่ KFC มีคนไปสมัคร ๒๔ คน ทางร้านรับหมด ๒๓ คน เว้นคนเดียวที่ไม่รับคือ แจ๊ค หม่า ถ้าเป็นคนอื่นอาจพุ่มพวย พร่ำบ่นโทษนู่นนี่นั่นไปเรื่อย เพื่อเอามาเป็นข้ออ้างให้ตัวเองเกิดความสบายใจ ต่อการถอดใจยอมแพ้ แต่แจ๊ค หม่าไม่ใช่คนแบบนั้น เขาไม่ใช่คนประเภทขอโทษข้ออ้างบ่นนู่นโทษนี่ไปเรื่อย คำปฏิเสธไม่อาจหยุดยั้งเขาได้ หลังจากที่ประสบความสำเร็จแล้ว อาลีบาบาก็ไปซื้อกิจการ KFC ที่จีนในราคา ๔๖๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐ^{๙๘}

ตรงนี้มีข้อสังเกต ผู้รู้ในวงการธุรกิจให้เหตุผลว่า นี่คือปมที่ถูกกดปุ่มจากการถูกปฏิเสธ ซึ่งถ้าวิเคราะห์หัดดูแล้ว โดยนำกรอบของอิทธิบาทมาจับมันคือการทำทวยวิริยะถือเป็นเชื้อไฟอย่างดีในการปลุกพลังวิริยะคือความกล้าหาญให้ลุกโชนขึ้นมา ทำให้แจ๊ค หม่า เกิดความเพียรพยายามมากกว่าเก่า เพราะอยากเอาชนะ ต่อมาเมื่อประสบความสำเร็จแล้ว แจ๊ค หม่าได้ไปบรรยายที่ประเทศเกาหลีใต้ โดยเขาได้พบกับนักธุรกิจที่มีชื่อเสียงมากมายหลายคน แจ๊ค หม่า สังเกตเห็นว่า บรรดานักธุรกิจเหล่านั้นไม่มีใครเลยที่ชอบบ่น แต่ทุกคนเน้นไปที่การลงมือทำ พวกเขาเพียรพยายามอยู่ตลอดที่จะแก้ปัญหาให้ผู้คน ในขณะที่คนอื่น ๆ เอาแต่บ่น และพฤติกรรมที่บรรดานักธุรกิจเหล่านี้แสดงออกมานี้เอง ทำให้แจ๊ค หม่าเกิดไอเดียฉุกคิดขึ้นมาได้ว่า แล้วโอกาสอยู่ที่ไหน คำตอบคือ โอกาสมันอยู่ในทุกที่ที่มีคนบ่นนั่นเอง”^{๙๙}

นี่คืออีกหนึ่งตัวอย่างความแตกต่างทางทัศนคติระหว่างคนสำเร็จกับคนล้มเหลว ในสถานการณ์วิกฤติ คนล้มเหลวจะมองโลกในแง่ร้ายแล้วติดนิสัยเอาแต่พร่ำบ่นหาข้ออ้าง โทษนู่นนี่นั่นไปเรื่อย แต่คนสำเร็จจะใช้ปัญญามองโลกตามความเป็นจริง แทนที่จะติดนิสัยขี้บ่นหาข้ออ้าง แต่พวกเขาพยายามที่จะแก้ปัญหา เพียรหาโอกาสอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นอุปสรรคหรือความล้มเหลวจึงขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละคน และผลจากมุมมองนี้เองทำให้คนสำเร็จกับคนล้มเหลวแตกต่างกันตัวอย่างเช่น

^{๙๗}Walking Success Positive Blog, Jack Ma China Time :แจ๊ค หม่า เรื่องราวของบุรุษที่เริ่มต้นจาก 0 มาเป็นเศรษฐีอันดับหนึ่งของจีน ตอนที่ ๒, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://walkingsuccess.com/jack-ma-china-time-2/> [๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

^{๙๘}MoneyHub, Jack Ma ซื้อกิจการ KFC ในจีน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://moneyhub.in.th/article/jack-ma-kfc/> [๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

^{๙๙}JSL Global Media, เจาะใจ: คอถัมนิสต์ ต้ม หนุ่มเมืองจันทร์ โอกาสจากคำบ่น, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.youtube.com/watch?v=2VvLyWQojZI> [๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

โทมัส เอ็ดสัน^{๑๐๐} ผู้คิดค้นการประดิษฐ์หลอดไฟ เคยถูกสื่อเข้ามาสัมภาษณ์ว่า “ในความพยายามประดิษฐ์หลอดไฟของคุณ และต้องพบกับความล้มเหลวเป็นพัน ๆ ครั้ง กว่าจะสำเร็จได้นั้น คุณมีความคิดเห็นอย่างไร?” เอ็ดสันตอบว่า “ผมไม่ได้ล้มเหลว ผมแค่พบวิธีที่ไม่ได้ผลอีกหนึ่งวิธีเมื่อทำวิธีนี้ไม่ได้ผล ก็ลองวิธีใหม่ ยิงลองหลาย ๆ วิธี ยิ่งทำให้ได้รู้ว่าควรใช้วิธีไหน จึงจะได้ผลลัพธ์ออกมาอย่างที่ต้องการ”^{๑๐๑} จะเกิดอะไรขึ้นหากเอ็ดสันคิดว่า การประดิษฐ์หลอดไฟนั้น เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเป็นไปได้ หรือหากเขาเลิกล้มความพยายาม เมื่อลองทำไปได้แค่ร้อยกว่าครั้ง โชคดีที่เขามองโลกตามความเป็นจริงเขาจึงพยายามเรื่อยไปแม้จะเป็นถึงพัน ๆ ครั้ง กระทั่งในที่สุดเขาก็ได้พบกับความสำเร็จอันยิ่งใหญ่

ไมเคิล จอร์แดน เริ่มเล่นบาสเกตบอลตั้งแต่เรียนชั้นประถม เมื่ออายุ ๑๒ ปีได้รับคัดเลือกเข้า MVP, แต่แล้วเขาก็ถูกถอดออกจากการเป็นนักกีฬาบาสเกตบอลของทีมโรงเรียนมัธยมปลาย จากเหตุการณ์นั้นทำให้จอร์แดนคิดว่า นี่คือนาทีที่เขาจะต้องพิสูจน์ความเป็นตัวตนที่แท้จริงของเขาให้ทุกคนเห็น จากความตั้งใจ และความพยายามทั้งหมดที่จอร์แดนทุ่มเทลงไป ในที่สุดทำให้เขากลายเป็นนักกีฬาบาสเกตบอลที่เก่งที่สุดในโลก นี่คือนิยามและความสำเร็จของการมีทัศนคติมุมมองที่ถูกต้อง ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการ เพราะทัศนคติที่ถูกต้องแม่นยำคือปัญญา ปัญญาเป็นหนึ่งในคุณธรรมสู่ความสำเร็จที่เรียกว่าวิมิงสา

สรุปความว่า ความแตกต่างระหว่างผู้แพ้กับผู้ชนะก็คือ ความเชื่อ ทัศนคติ นิสัยพฤติกรรม และอิทธิบาท ๔ ก็จะทำงานสอดคล้องเกื้อหนุนกันอยู่ในหลักคิดทั้งสี่อย่างนี้ชุดคิดเหล่านี้เองที่มนุษย์ใช้รับมือกับอุปสรรคและความล้มเหลว นิสัยที่ดีคือกุญแจสู่ความสำเร็จทั้งปวง นิสัยที่ไม่ดีเป็นประตูสู่ความล้มเหลวทั้งปวง^{๑๐๒} เพราะมันส่งผลเป็นพฤติกรรมให้บุคคลแสดงท่าทีออกมาโดยมีผลสืบเนื่องมาจากทัศนคติที่ใช้ตอบโต้กับอุปสรรค ในขณะที่ผู้แพ้ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จ เอาแต่ก้มหน้าหลีกเลี่ยงปัญหา หรือเมื่อพบกับความล้มเหลวแล้วเขาล้มเลิก เพราะเกิดความกลัวจึงยอมถอดใจ ไม่ทำต่อไป ส่วนผู้ชนะหรือคนที่ประสบความสำเร็จ แม้ว่าจะพบกับความกลัวแต่ก็ทำต่อไป เพราะเขามีวิริยะคือความกล้า กล้าทำต่อไปเพียรต่อไปทั้ง ๆ ที่กลัวและเมื่อวิริยะเกิดขึ้น จิตตะก็ยอมตามมาเกื้อหนุนทำให้เกิดความมุ่งมั่นอยู่กับเป้าหมาย แม้จะล้มเหลวอย่างไรเขาก็ไม่ล้มเลิก เพราะถือว่าผิดเป็นครูทำให้เขามองเห็นความล้มเหลวเป็นเสมือนโอกาสในการพิสูจน์ตัวเอง จึงต้องมีการปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่ผิดพลาดบกพร่อง และนี่เองคือโอกาสที่เขาจะได้ใช้ปัญญาคือวิมิงสาในการวิเคราะห์ตรวจสอบแก้ไข เพื่อก้าวข้ามปัญหาและอุปสรรคความล้มเหลวในทีนี้จึงเป็นไปเพื่อการเรียนรู้ทำให้โลกในการทำงานของเขาจึงอบอวลไปด้วยความรัก เพราะรักที่จะเรียนรู้ จดจ่ออยู่กับสิ่งที่ทำ สมาธิก็เกิดขึ้น เมื่อสมาธิเกิดขึ้น ความสุขก็

^{๑๐๐}โทมัส เอ. เอ็ดสัน: นักประดิษฐ์และเจ้าของกิจการ ผู้คิดค้นหลอดไฟ เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพยนตร์ ฯลฯ และเป็นเจ้าของสิทธิบัตรมากกว่า ๑,๐๐๐ รายการ.

^{๑๐๑}ลี มิน เกียว, **แค่ 1% มันจะเปลี่ยนชีวิตคุณ**, หน้า ๕๑.

^{๑๐๒}อ็อก แมนดิโน, **๑๐ คัมภีร์นักขายผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก**, แปลโดย บัณฑิต อึ้งรังษี, เจษฎา วิจารณ์ชัย, (กรุงเทพมหานคร: ริงชีอินเตอร์เทรด, ๒๕๕๘), หน้า ๗๓.

ตามมาโดยธรรมชาติตั้งนั้นคนที่รักในสิ่งที่ทำ ทำในสิ่งที่รัก ผลก็คือวันทั้งวันชีวิตของเขาจะเต็มไปด้วยความสุข และในที่สุดความสุขก็นำเขาไปสู่ความสำเร็จ

๔.๒.๔ นิยามแห่งความสำเร็จ

การออกเรือเดินสมุทรไปอย่างไร้จุดหมาย ไม่มีเข็มทิศ ไม่มีเครื่องมือบอกชี้วัดทิศทางที่ถูกต้อง ในที่สุดเรือลำนั้นก็จะต้องวนเวียนกลับมาที่เดิม เพราะกัปตันไม่รู้จักรั้ว ไม้รู้ว่าทิศไหนคือจุดหมายปลายทางที่จะไปความสำเร็จก็เช่นเดียวกันหากไม่นิยามให้ชัดว่า ความสำเร็จของเรานั้นคืออะไร สุดท้ายสิ่งที่ได้มา อาจไม่ใช่สิ่งที่เราต้องการจริง ๆ ก็ได้เหมือนที่ปราชญ์ชาวตะวันตกกล่าวไว้ “ก่อนที่คุณจะไต่บันไดแห่งความสำเร็จขึ้นไป จงแน่ใจเสียก่อนว่าบันไดนั้นพาไปยังอาคารที่ถูกต้อง”^{๑๐๓} ดังนั้นต้องนิยามให้ชัดเจนว่า ความสำเร็จที่เราต้องการนั้นคืออะไร มีกำหนดกฎเกณฑ์อะไรเป็นตัวชี้วัดว่าอย่างไรจึงจะถือว่าชีวิตประสบความสำเร็จแล้ว ที่สำคัญคือมันถูกต้องตรงกับมาตรฐานที่หัวใจของเราต้องการจริง ๆ หรือเปล่า อุปมาเหมือนเรือเดินสมุทรเมื่อกัปตันทราบจุดหมายชัดเจน รู้แน่ชัดแล้วว่าฝั่งที่จะข้ามมหาสมุทรไปนั้นอยู่ที่ไหน ถึงเวลาออกเดินเรือก็จะสามารถกำหนดทิศได้อย่างถูกต้องแม่นยำ แล้วข้ามไปสู่ฝั่งที่เป็นจุดหมายปลายทางได้สำเร็จ โดยอาศัยความเพียร ความพอใจ ความมุ่งมั่นเอาใจใส่ หมั่นคอยตรวจสอบวิเคราะห์ทิศทางลม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสรับรองเรื่องนี้ไว้ในอปารสูตรว่า “ผู้ประกอบด้วยอิทธิบาท ๔ เมื่อบุคคลผู้นั้นเจริญให้มาก ทำให้มากแล้วอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อข้ามจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น”^{๑๐๔}

ในทางธรรมการข้ามฝั่งได้สำเร็จในที่นี้ท่านหมายถึง การถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ^{๑๐๕} แต่ในทางโลกดูเหมือนนิยามแห่งความสำเร็จจะไม่ง่าย และสิ้นกระชั้นเหมือนกับทางธรรม เพราะความต้องการของคนเราแต่ละคนไม่เหมือนกัน ข้อนี้จึงเป็นมูลเหตุทำให้พบว่าแท้จริงแล้วคำว่า “ความสำเร็จ” (ในทางโลก) เป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก และก็ไม่อาจจะบุนเจาะจงลงไปตายตัว เพราะมันขึ้นอยู่กับความต้องการของมนุษย์แต่ละคน และความต้องการของแต่ละคนก็ไม่เหมือนกัน แม้ในหมู่นักปราชญ์นับพันคน ก็ยังไม่มีคนไหนที่ให้นิยามความสำเร็จได้เหมือนกัน^{๑๐๖} เพราะมันขึ้นอยู่กับว่าเขาจะใช้อะไรมาเป็นเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จของตัวเอง ตัวอย่างเช่น

ความสำเร็จตามเกณฑ์สังคมก็อย่างหนึ่ง เช่น มีชื่อเสียง มีบ้าน มีรถ มีครอบครัว เป็นของตัวเอง มีเงินเก็บมั่งคั่งมั่นคง ความสำเร็จตามเกณฑ์สาร์ตละของชีวิตก็อีกอย่างหนึ่ง เช่น มีความสุข ได้ทำในสิ่งที่ตัวเองถนัดรักชอบ มีอิสระได้ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขสงบสันติ^{๑๐๗} ไม่ต้องห่วงไม่ต้องกังวลอะไร เป็นต้น เนื่องจากระดับความต้องการและภาระหน้าที่ของแต่ละคนไม่

^{๑๐๓} Brian Tracy, *กินกบตัวนั้นซะ*, หน้า ๒๕.

^{๑๐๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๓/๓๗๗.

^{๑๐๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๔/๓๗๘.

^{๑๐๖} อ็อก แมนติโน, *๑๐ คัมภีร์นักขายผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก*, หน้า ๗๓.

^{๑๐๗} Pantip, *ปรัชญามนุษย์เงินเดือน : นิยามของคำว่าประสบความสำเร็จในชีวิตคืออะไร*,

[ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://pantip.com/topic/30748863> [๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

เหมือนกัน ความสำเร็จจึงแบ่งออกได้หลายระดับ เช่น ความสำเร็จทางการศึกษา ความสำเร็จทางด้านการงาน ความสำเร็จทางด้านการเงิน ความสำเร็จทางด้านครอบครัว หรือแม้แต่ความสำเร็จทางธรรม ที่เรียกว่าการบรรลุธรรม สำเร็จเป็นพระอรหันต์บุคคล แต่ถ้าพิจารณาตามรูปศัพท์โดยเพิ่มคำว่า “ประสบ+ ความสำเร็จ+ ชีวิต” เข้าไปแล้วแยกศัพท์ออกมาพิจารณาแต่ละคำก็จะช่วยให้มองเห็นหรือจำกัดความได้ง่ายขึ้น เช่น

ประสบ = พบเจอ ไปถึง ได้เห็น ได้สัมผัส

ความสำเร็จ = บรรลุเป้าหมาย ทำได้ดังที่ต้องการ

ชีวิต = ช่วงเวลาของการดำรงอยู่ เช่น ช่วงเวลาที่มีชีวิตคือ เกิด---> ตาย

เมื่อรวมสามวลีนี้เข้าด้วยกันเป็น ประสบความสำเร็จในชีวิต แปลว่า ได้ไปถึงยังสิ่งที่ต้องการอยากได้ อยากมี อยากเป็น ในช่วงเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ ในทางกลับกัน หลายคนที่ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต ก็เพราะยังไม่เคยได้ ไม่เคยมี ไม่เคยเป็น ได้ตามสิ่งที่ตนเองมุ่งหวังไว้เลยตั้งแต่เกิดถึงตาย

นโปเลียน ฮิลล์ ผู้แต่งหนังสือศาสตร์แห่งความสำเร็จ ให้นิยามความสำเร็จไว้ว่า

๑. มีคนที่เรารัก มีคนที่รักเรา และสองคนนี้คือคนเดียว
๒. มีสุขภาพกาย และสุขภาพใจที่ดี
๓. มีเงินมากพอที่จะทำให้ชีวิตมีทางเลือก และมีเวลามากพอที่จะใช้เงินนั้น^{๑๐๘}

โรเบิร์ต คิโยซากิ นักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จทางด้านการเงิน และผู้เขียนหนังสือพอรวยสอนลูก ให้นิยามถึงความสำเร็จทางด้านการเงินไว้ว่า “ความสำเร็จทางด้านการเงินในยุคข้อมูลข่าวสาร หมายถึงความมั่นคงและอิสรภาพทางการเงิน^{๑๐๙}”

ในทางธรรมถือว่า การมีอิสระทางจิตวิญญาณ บรรลุอรหัตต์เป็นผู้จบการศึกษาวิชาชีวิต ปลดปล่อยทุกข์เป็นอิสระหลุดพ้น(วิมุตติ) หมดสิ้นกิเลสอาสวะในจิตใจอย่างสิ้นเชิง ไม่ต้องเวียนกลับมาเกิดอีกต่อไปตราบนิรันดร์ คือความสำเร็จขั้นสูงสุดของชีวิต ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเรียกภาวะแห่งความสำเร็จอันยิ่งใหญ่สุดยอดนี้ว่า นิพพาน

รวมความว่า นิยามคำว่า “ประสบความสำเร็จ” หมายถึง ความมีอิสรภาพในการใช้ชีวิต มีอิสรภาพในเรื่องเวลา มีอิสรภาพทางด้านการเงิน มีคนที่เรารักและมีคนที่รักเรา มีสุขภาพกายใจที่ดี มีสติปัญญาในการจับจ่ายใช้เงินและใช้เวลาได้อย่างคุ้มค่า ที่สำคัญคือมีอิสรภาพทางด้านจิตใจ ในทางกลับกัน แม้คำว่าความสำเร็จจะนิยามความหมายได้มากมาย แต่ความล้มเหลว กลับมีความหมายแค่เพียงอย่างเดียว คือ การไม่สามารถบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ ในชีวิต เพราะอะไร เพราะความไม่รู้ เหมือนที่ที ฮาป เอเคอร์ ปราชญ์ทางการเงินชาวตะวันตกกล่าวไว้ “หากคุณยังไม่ได้ในสิ่งที่คุณต้องการ นั้นหมายความว่า มีบางอย่างที่คุณ

^{๑๐๘}JSL Golbal Media, เจาะใจ : คอทม์นิสต์ บอย วิสูตร นักแกะรอยความสำเร็จ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://youtu.be/67G-FsjdtCY> [๔กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

^{๑๐๙}Robert T. Kiyosaki, Sharon L. Lechter, นันทวันรุจิวงศ์, วิเชียร เลิศกิจการ แปล, พอรวยสอนลูก #2 เงินสี่ด้าน, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๘.

ยังไม่รู้” สอดคล้องกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า นิพพาน คือความมีอิสรภาพสูงสุดทางจิตวิญญาณ เพียงแต่ถูกปิดกั้นไว้ด้วยอวิชชา(ความไม่รู้)

๑) มาตรการวัดความสำเร็จ

จากความหมายของความสำเร็จข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าความสำเร็จนั้นเป็นผลเนื่องมาจากบุคคลบรรลุความต้องการของตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นความต้องการในด้านใดก็ตาม หากบรรลุถึงเขาสามารถตอบสนองความต้องการของตัวเองต่อสิ่งนั้นได้ อย่างนี้ก็ถือว่าเขาประสบความสำเร็จในแบบที่ตนเองต้องการ แม้จะไม่สามารถนิยามให้ครอบคลุมได้ แต่เราสามารถใช้เกณฑ์บางอย่างมาวัดระดับของความสำเร็จได้ซึ่งมาตรการวัดระดับความสำเร็จในที่นี้ อับราฮัม มาสโลว์ นักจิตวิทยาเป็นผู้คิดค้นและเขาเรียกมันว่า ลำดับความต้องการของมาสโลว์ ๕ ชั้น

๑) ความต้องการทางร่างกาย (physiological needs) เช่น ปัจจัย ๔ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ ฯลฯ

๒) ความต้องการความปลอดภัยและมั่นคง (safety and security needs) เช่น การได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีสงบปลอดภัย มีความมั่นคงในหน้าที่การงาน มีกฎหมายข้อบังคับที่ยุติธรรม เป็นต้น

๓) ความต้องการทางสังคมและความรัก (social and love needs) เช่น มิตรภาพ ความรัก คู่ครอง การได้รับการยอมรับเข้ากลุ่มอยู่ในสังคม เป็นต้น

๔) ความต้องการการยกย่อง (esteem needs) เช่น ชื่อเสียง ยศ ตำแหน่ง เป็นต้น

๕) ความต้องการสัจธรรมความจริงในชีวิต (self-actualization needs)^{๑๑๐} มาถึงจุดนี้จะไม่เน้นทางด้านวัตถุแล้ว แต่จะเปลี่ยนไปให้ความสนใจในสิ่งที่ชอบ ทำแล้วแล้วเกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

รวมความว่า มาตรการวัดความสำเร็จ หากใช้ลำดับความต้องการ ๕ ชั้นของมาสโลว์มาเป็นเกณฑ์ นั้นหมายถึงการมีเป้าหมายคือสิ่งที่ต้องการ เมื่อบรรลุเป้าหมาย คือการได้มี ได้เป็นตอบสนองความต้องการของตัวเองได้แล้วจะเป็นในขั้นใดก็ตาม ก็ถือว่าประสบความสำเร็จในขั้นนั้นแล้ว เช่น ตั้งเป้าว่าอีก ๕ ปีข้างหน้าต้องมีบ้าน หรืออีก ๒ ปีข้างหน้าจะต้องมีรถ หรือปีหน้าจะต้องมีโทรศัพท์มือถือรุ่นใหม่ เมื่อบรรลุเป้าหมายตามต้องการ ได้ครอบครองสิ่งเหล่านั้นแล้ว อย่างนี้ก็ถือว่าประสบความสำเร็จในขั้นที่ ๑ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของความต้องการทางร่างกาย เป็นต้น ในขั้นอื่น ๆ ที่เหลือก็เช่นเดียวกัน คือ เมื่อบรรลุความต้องการของตัวเองในขั้นใด ก็ถือว่าประสบความสำเร็จในขั้นนั้นแล้ว เพียงแต่ความสำเร็จในขั้นที่ ๕ จะมีความพิเศษมากกว่าตรงที่ ตัดความเห็นแก่ตัวออกไป คือไม่ได้ทำเพื่อตัวเองอย่างเดียว เพราะต้องเป็นเรื่องที่มีผลกระทบ และเป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมด้วย นอกจากนี้ลำดับขั้นที่ ๕ ยังใกล้เคียงกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในเรื่องให้ละอิตตาตัวตนออกไป

^{๑๑๐}ดร.เมธา หริมเทพาธิป, ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.gotoknow.org/posts/629839>[๓กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

สอดคล้องกับที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) แนะนำว่า “เมื่อจะวัดความสำเร็จ อย่างเที่ยงตรงปราศจากความโน้มเอียง ก็ต้องวัดตามกฎ ๒ ชั้น อย่างเช่นความสำเร็จทางการแพทย์ คือ

๑. ตามกฎธรรมชาติ การแพทย์เป็นเหตุ คนไข้หายโรค หรือมีสุขภาพดีเป็นผล
๒. ตามกฎมนุษย การแพทย์เป็นเหตุ รายได้ดี หรือได้ค่าตอบแทนมากเป็นผล

หมายความว่า หากโรงพยาบาลทำงานแพทย์เป็นเหตุ กำไรเป็นผล อย่างนี้ถือว่าใช้กฎมนุษย แต่ถ้าโรงพยาบาลทำงานแพทย์เป็นเหตุคนไข้หายโรคและผู้คนในสังคมนี้บรรเทาเบาบางจากโรคภัยไข้เจ็บ มีสุขภาพดีขึ้นเป็นผล อย่างนี้ถือว่าใช้กฎธรรมชาติ นั้นขึ้นอยู่กับว่าโรงพยาบาลจะใช้กฎไหนเป็นเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จ กฎมนุษยเป็นสิ่งที่สมมุติกันขึ้นมา แต่กฎธรรมชาติเป็นเหตุผลที่แท้ ในขณะที่ปัจจุบันนี้โลกได้ผันเข้าสู่ระบบการแข่งขันเชิงธุรกิจ เราก็จะต้องปรับตัวหากทางการแพทย์ยอมรับว่า กฎธรรมชาติคือเหตุที่แท้จริงของโรงพยาบาล ผลสำเร็จก็ต้องอยู่ที่การช่วยผู้คนให้หายโรคภัยไข้เจ็บมีสุขภาพดี ด้วยวิธีประสานกฎ ๒ ชั้นนี้ โดยตั้งให้เป็นจุดหมายสูงสุด กับจุดหมายรอง”^{๑๑๑}

สรุปทวิเคราะห์พบว่า มาตรฐานความสำเร็จนั้น หากใช้กฎมนุษยมาวัดก็จะตรงกับลำดับชั้นความต้องการของมาสโลว์ตั้งแต่ชั้นที่ ๑ - ๔ คือตั้งเป้าหมายที่ต้องการบรรลุเป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวเอง เพราะคำนึงแต่ผลตอบแทนหรือแค่สนองความต้องการของตัวเองเป็นหลัก ทำให้ลืมน้ำที่อันแท้จริงของสิ่งนั้น ๆ แต่ยังมีความสำเร็จที่เหนือกว่าประเสริฐกว่า หากใช้กฎธรรมชาติมาวัดซึ่งก็จะตรงกับลำดับชั้นความต้องการของมาสโลว์ในชั้นที่ ๕ เพราะเอาประโยชน์หรือหน้าที่ของสิ่งนั้น ๆ มาเป็นเป้าหมายหลักแล้วให้ผลตอบแทนมาเป็นเป้าหมายรอง เรียกว่า ใช้ความสุขนำความสำเร็จ เดี่ยวเม็ดเงินมันจะตามมาเอง

๔.๓ อิทธิบาทของผู้ปรารถนาคุณธรรมชั้นสูง

ความสำเร็จในทางโลก มันจะเป็นสิ่งที่หอมหวานชวนใจ และเป็นสิ่งที่น่าพิสมัยของใครต่อใครอย่างไม่เสื่อมคลาย หากมันปราศจากภัยแห่งความทุกข์มาเบียดเบียนคือ ภัยจากความแก่ ภัยจากความเจ็บ และภัยจากความตาย รวมทั้งการพลัดพรากเสื่อมสูญจากทรัพย์สิน ลาภยศ ชื่อเสียงที่ได้มา สิ่งเหล่านี้ในที่สุดก็ต้องสูญเสียมันไป แม้ว่าเราจะไม่อยากให้เป็นเช่นนั้นก็ตาม ไม่สูญเสียดอนเป็น ก็ต้องสูญเสียดอนตาย เพราะทุกสรรพสิ่งมีธรรมชาติคือความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ที่ภาษาพระเรียกว่า โลกธรรม ๘ ดังนั้นเมื่อถึงเวลาตายเข้าจริง ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เพียรสร้างสมมา ก็จะไม่เหลืออะไรที่นำเอาติดตัวไปได้เลย แม้แต่เงินเพียงบาทเดียวที่สัพเพหรัยัดใส่ปาก ก็ยังเอาไปด้วยไม่ได้เหมือนการเล่นเกมนิรันดร ซึ่งเมื่อเล่นมาถึงตาสุดท้ายคือจบเกม ผู้เล่นในเกมไม่ว่าจะชนะหรือแพ้ ทุกคนก็ต้องนำอุปกรณ์การเล่นทุกชนิดใส่คืนกลับลงไป ในกล่องตามเดิม เช่นเดียวกับทรัพย์สินสมบัติ ข้าวของเครื่องใช้ อุปกรณ์อำนวยความสะดวก

^{๑๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมะกับการทำงาน, หน้า ๗๓.

นานาชนิดที่หามาได้ในโลก เมื่อสิ้นลมหายใจ ทุกสิ่งทุกอย่างก็ต้องส่งคืนกลับให้โลกตามเดิม ไม่ว่าจะเป็รราชา เศรษฐี ยากจก ทุกคนล้วนต้องปฏิบัติตามกฎข้อนี้เหมือนกันไม่มีข้อยกเว้น

หลายคนเริ่มตระหนักถึงสัจธรรมข้อนี้ ก็จะได้พบความจริงในข้ออื่นอีกเช่นว่า “มหาเศรษฐีหรือยากจก กินข้าวแล้วก็อิ่มได้เพียงทีละหนึ่งมือเท่ากัน มหาเศรษฐีหรือยากจก มีเสื้อผ้าที่ชุดก็ใส่ได้ทีละชุดเท่ากัน มหาเศรษฐีหรือยากจก แม้จะมียารักษาโรคดีแค่ไหน ยื้อชีวิตไปได้นานเพียงไร สุดท้ายก็ต้องตายเหมือนกัน”^{๑๑๒} เหตุนี้เองพระพุทธเจ้าจึงตรัสเตือนว่า “สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำกิจทั้งปวงอันเป็นประโยชน์ตน และประโยชน์ของผู้อื่นให้บริบูรณ์ ด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๑๓}

ความไม่ประมาทในที่นี้ ท่านหมายถึงการรู้จักรักษาตัวรอดให้ปลอดภัย พ้นจากความทุกข์มากมายสารพัดในสังสารวัฏอันยาวไกล ทั้งภัยจากออบาย ภัยจากนรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน^{๑๑๔} ในขณะที่ความสำเร็จทางโลกเน้นไปที่การได้มาครอบครอง แต่ในทางธรรมกลับตรงกันข้ามคือ เน้นไปที่การหลีกเลี่ยง หรือการปล่อยวาง คลายความยึดติดถือมั่นต่อสิ่งทั้งปวงอันหาแก่นสารมิได้ ดังตัวอย่างที่อดีตเจ้าชายสิทธัตถะทรงละทิ้งความสุขสบายทั้งปวงออกแสวงหาโมกขธรรม เพื่อที่จะได้นำพาให้ผู้คนหลุดพ้นจากบ่วงแห่งทุกข์ของวัฏสงสาร นี่คือการแตกต่างระหว่างความสำเร็จทางโลกกับความสำเร็จทางธรรม ทั้งที่ความสำเร็จทั้งสองอย่างนี้ต่างก็อาศัยหลักอิทธิบาท ๔ นำไปสู่จุดหมายคือความสุขหรือการมีอิสรภาพเช่นเดียวกัน ในหัวข้อนี้ นับว่ามีประเด็นที่น่าสนใจอยู่หลายเรื่องในการนำมาแจกแจงแสดงเป็นประเด็นในการวิเคราะห์ ซึ่งผู้วิจัยพบว่าสำหรับบุคคลที่ปรารถนาความสำเร็จทางธรรม หรือการบรรลุคุณธรรมในชั้นต่าง ๆ เช่น บรรลุเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคามี เป็นพระอรหันต์ ล้วนต้องอาศัยหลักอิทธิบาท ๔ เป็นเครื่องมือนำไปสู่การบรรลุคุณธรรมชั้นสูงเหล่านี้ทั้งสิ้น

นั่นหมายความว่า การประสบความสำเร็จของพระอริยบุคคล หรือพระโพธิสัตว์จะในระดับใดก็ตาม ท่านต้องมีฉันทะ มีวิริยะคือมีความเพียรไม่ย่อหย่อนในการปฏิบัติ มีจิตตะคือมีจิตจดจ่อมุ่งมั่นเอาจริงเอาจังไม่วางธุระ ที่สำคัญต้องมีวิมังสาคือปัญญาประกอบด้วย และปัญญาในที่นี้ต้องเป็นปัญญาในระดับสูงที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา หากขาดซึ่งคุณธรรมแห่งความสำเร็จเหล่านี้ การบรรลุคุณธรรมดังกล่าวก็ยังไม่อาจเกิดขึ้นได้ อาทิเช่น

พระบรมศาสดาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา ในบรรดาศาสดาทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงเป็นศาสดาพระองค์เดียวที่มีได้กล่าวอ้างว่า ทรงเป็นอื่นใดนอกจากมนุษย์ธรรมดาผู้หนึ่ง ศาสดาท่านอื่นล้วนเป็นพระเจ้า เป็นอวตารของพระเจ้าในรูปแบบต่าง ๆ กัน หรือได้รับแรงบันดาลใจจากพระเจ้า พระพุทธองค์ไม่เพียงแต่เป็นมนุษย์เท่านั้น หากยังทรงปฏิเสธแรงบันดาลใจจากเทพเจ้า หรืออำนาจอื่นใดทั้งปวงด้วย พระองค์เปิดเผยว่าการตรัสรู้ธรรม การบรรลุคุณวิเศษ และ

^{๑๑๒}ขุนเขา สินธุเสน เขจรบุตร, สมองเศรษฐี, หน้า ๒๕๙.

^{๑๑๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑.

^{๑๑๔}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๗/๘๓.

ความสำเร็จทั้งหมดทั้งมวลของพระองค์ ล้วนได้มาจากการเจริญอิทธิบาท ๔^{๑๑๕} ประการทั้งสิ้น มีเพียงมนุษย์เท่านั้น ที่สามารถบำเพ็ญตนให้ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ที่สุด ถึงขั้นเป็นพระพุทธเจ้าได้^{๑๑๖} เพราะมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการบรรลุถึงความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ ถ้ามีฉันทะ มีจิตตะคือความมุ่งมั่นที่จะเป็นเช่นนั้นและมีความเพียร(วิริยะ)อันประกอบด้วยปัญญา (วิมังสา) ดังที่พระพุทธเจ้าทำให้ดูเป็นแบบอย่าง ทรงประกาศศักยภาพของมนุษย์ พร้อมกับตั้งเป้าหมายชีวิตในชาตินี้ของพระองค์ ด้วยการเปล่งอาสภิวาจาออกมา ในครั้งเมื่อแรกประสูติว่า “เราเป็นผู้เลิศสุดในโลก เราเป็นผู้นำแห่งโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป”^{๑๑๗}

พระพุทธศาสนาถือว่า สถานะสูงสุดของมนุษย์นั้น มนุษย์เป็นนายเหนือตนเอง ไม่มีอำนาจใดที่สูงส่งกว่าจะมากำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน ใครอื่นใดจักเป็นที่พึ่งได้?” ทรงพร่ำสอนเหล่าสาวกให้ “ทำตนเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง” โดยไม่แสวงหาที่พึ่งจากบุคคลอื่นใดทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังทรงส่งเสริม และเร่งเร้าให้แต่ละบุคคลพัฒนาตน แสวงหาทางหลุดพ้นด้วยตนเอง โดยอาศัยหลักอิทธิบาท ๔ คือความรัก ความเพียร ความมุ่งมั่น และสติปัญญาของตน เพราะมนุษย์มีศักยภาพที่จะบรรลุถึงความสำเร็จในระดับสูงสุดคือการปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากพันธนาการทั้งปวงได้ด้วยตนเอง^{๑๑๘} ซึ่งการบรรลุถึงคุณธรรมชั้นสูงในที่นี้ระดับต่ำสุดก็คือพระโสดาบัน คือผู้ได้ดวงตาเห็นธรรม แม้จะยังไม่สิ้นกิเลส แต่ก็ปลอดภัยสามารถเอาตัวรอดได้จากความทุกข์ คือไม่ตกต่ำลงไปกำเนิดในแดนอบาย นรก และสัตว์เดรัจฉาน ฯลฯและมีความแน่นอนว่าจะได้บรรลุพระโพธิญาณต่อไปในภายหน้า^{๑๑๙}

ส่วนคุณธรรมระดับสูงสุดที่เป็นเป้าประสงค์ในทางพระพุทธศาสนาก็คือ บรรลุอรหัตต์หมดสิ้นกิเลส ดับเพลิงทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง เป็นความหลุดพ้น เพราะปราศจากความยึดติดถือมั่น ถือว่าอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนได้โดยลำดับแล้ว เมื่อละสังขารจากชาตินี้แล้ว ก็มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า^{๑๒๐} ดังนั้นนิพพานจึงถือเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ไม่มีความสำเร็จใดจะยิ่งใหญ่และสูงไปกว่านี้อีกแล้ว

ในทางกลับกัน สิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับความสำเร็จ ก็คือสิ่งกีดขวางที่ก่อให้เกิดความผิดพลาด ล้มเหลว ซึ่งความล้มเหลวก็มีเครื่องมือ หรือหนทางที่ทำให้คนไม่ประสบความสำเร็จหรือไม่อาจบรรลุถึงความสำเร็จได้ง่าย สิ่งนั้นก็คืออุปสรรคพระพุทธองค์ทรงพบว่า อุปสรรคต่อการบรรลุคุณธรรมชั้นสูงนั้น อยู่ภายในจิตใจ มันเป็นเสมือนสิ่งกีดขวาง เป็นเครื่องกั้นจิต

^{๑๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๐/๓๘๓.

^{๑๑๖} ดร.วัลโปละ ราชุละ, **พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร**, แปลโดย ดร.สุนทร พลามินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

^{๑๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑/๑๔.

^{๑๑๘} ดร.วัลโปละ ราชุละ, **พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร**, หน้า ๔.

^{๑๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๖/๓๐๖.

^{๑๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๗/๓๐๖.

ไม่ให้ตั้งมั่น ไม่ให้บรรลุถึงคุณงามความดี ไม่ให้เกิดสมาธิ และอุปสรรคดังกล่าวมีอยู่ห้าประการ เรียกว่า “นิรณัม ๕” เหตุที่นิรณัมห้าเหล่านี้จัดเป็นอุปสรรคเครื่องขัดขวางภายใน เพราะมันทำให้จิตเศร้าหมอง และบั่นทอนปัญญาให้อ่อนกำลัง ทำให้หมดสมรรถภาพในการสร้างสรรค์ ไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของตนให้บรรลุถึงจุดสูงสุดอย่างที่เราควรจะเป็น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ลักษณะของจิตใจที่เหมาะสมแก่การงาน ต้องอ่อนนุ่มนวล และปราศจากนิรณัมรบกวน”^{๑๒๑}

นิรณัมห้าเหล่านี้ จัดเป็นอุปสรรคที่อยู่ภายในจิตใจตนเอง และเนื่องจากองค์ประกอบภายในจิตของแต่ละคนแตกต่างกัน เราทุกคนจึงต้องพยายามวิเคราะห์ และกำจัดจุดอ่อนให้กับตัวเอง^{๑๒๒} ดังนั้น ถ้าบุคคลปรารถนาที่จะบรรลุคุณธรรมขั้นสูง สามารถจัดการนิรณัมให้กับตัวเองได้ ความสำเร็จหรือการบรรลุถึงคุณธรรมที่ปรารถนาก็เกิดขึ้นได้ ซึ่งความสำเร็จเหล่านี้ก็ปรากฏร่องรอยหลักฐานอยู่ในประวัติของพระอริยบุคคล พระโพธิสัตว์ ซึ่งเราสามารถศึกษาและเดินตามรอยท่านได้ จากเอกสารหรือแหล่งข้อมูลอ้างอิงต่าง ๆ และในที่นี้เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา ผู้วิจัยจึงแตกประเด็นออกมาเป็นสามข้อย่อยดังนี้ ๑) นิรณัมห้าอุปสรรคแห่งความสำเร็จ ๒) อุปายเครื่องกำจัดนิรณัม ๓) เครื่องมื่อวัดคุณธรรมพระอริยบุคคล โดยจะแสดงด้วยวิธีวิเคราะห์ไปตามกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ นิรณัมห้าอุปสรรคแห่งความสำเร็จ

เมื่อมีเส้นทางก็ย่อมมีสิ่งกีดขวางเป็นธรรมดาอิทธิบาท ๔ คือทางแห่งความสำเร็จ อุปสรรคก็เป็นสิ่งกีดขวางหนทาง ซึ่งเป็นตัวการสำคัญที่นำบุคคลไปสู่ความล้มเหลว ท้อถอย ถอดใจยอมแพ้ ไม่ไปต่อให้ถึงจุดหมายปลายทาง ในทางธรรมนั้น สิ่งที่เป็นอุปสรรคกั้นขวางหนทางแห่งการบรรลุธรรม พระพุทธองค์เรียกว่า “นิรณัม” มันคือศัตรูตัวสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาอุปสรรค คอยขัดขวางผู้บำเพ็ญเพียรมิให้บรรลุธรรมได้เป็นเครื่องกีดขวางที่ทำให้บางคน ถอดใจยอมแพ้ เลิกล้มความตั้งใจที่จะปฏิบัติต่อไปเพราะหน้าที่สำคัญของมันคือ ขัดขวางจิตไม่ให้เจริญก้าวหน้า เป็นธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณธรรมความดี เป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง และบั่นทอนปัญญาให้อ่อนกำลังลง มีอยู่ ๕ ประการดังนี้

๑. กามฉันทะ ความพอใจฝักใฝ่ในกาม, ความต้องการเสพกามคุณ
๒. พยาบาท ความคิดร้าย, ความขัดเคืองแค้นใจ
๓. ถีนมิตตะ ความหดหู่และเซื่องซึม
๔. อุทธัจจะกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่าน ไร้คาญใจ
๕. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ไม่นั่นใจ^{๑๒๓}

^{๑๒๑}วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๒๘/๓๔.

^{๑๒๒}ทันตแพทย์สม สุจีรา, ทางลัดสู่อัจฉริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๑.

^{๑๒๓}พระพุทธมคณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี: เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๗.

๑. กามฉันทะ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จิตมันครุ่นคิดอยู่ในเรื่องทางกามารมณ์ ท่านพุทธทาสอธิบายว่า “คนหนุ่มสาวก็อย่างหนึ่ง พ่อบ้านแม่เรือนก็อย่างหนึ่ง บางทีคนแก่คนเฒ่าแล้ว ก็ยังมีปัญหาทางกามารมณ์ เมื่อความรู้สึกทางกามารมณ์มันเกิดขึ้นมา ทำให้สูญเสียภาวะแห่งความแจ่มใสหรือสงบเย็น จิตมันกระสับกระส่าย ไม่ปกติ แล้วก็ทำอะไรไม่ได้ด้วย จะเขียนหนังสือสัก ๒-๓ บรรทัด ให้ได้ดีนี่ ก็ทำไม่ได้ ถ้าความรู้สึกทางกามารมณ์มันมาครอบงำจิตเกิดติดขัดอยู่ในเรื่องหลงรัก

๒. พยาบาท เกิดความไม่พอใจในวัตถุ ในบุคคล ในสถานการณ์ หรือแม้แต่เรื่องของตัวเอง ชีวิตของตัวเองก็ไม่พอใจ เกิดขัดเคือง เคียดแค้น อึดอัดใจอยู่ เพราะความไม่พอใจ จิตนั้นก็ทำอะไรไม่ได้ ไม่โปร่ง ไม่เย็น ไม่สงบ มันสูญเสียความสงบสุข แล้วก็ไม่งามตัวเองนั้นแหละจะรู้สึกมากกว่าใคร ว่าจิตกำลังเคียดแค้นอะไรอยู่ แล้วมันก็แสดงออกมาให้คนอื่นเห็นได้ว่า มันมีอะไรขัดเคืองอยู่ในใจ เมื่อเกิดความรู้สึกเคียดแค้นอยู่ในใจเช่นนี้ จะทำอะไรให้ดีก็ยากเสียแล้ว เพราะจิตมันหยาบและเร่าร้อนไปด้วยอำนาจพยาบาท เกิดติดขัดอยู่ในภาวะหลงเกลียด

๓. ถีนมิทระ เกิดภาวะที่จิตห่อถอย อ่อนกำลัง หดหู่ แพบพูป ละห้อยละเหยย มีนชา ว่งเหงา เป็นอาการที่จิตแพบพูปยุบต่ำลงไป รู้สึกว่าจิตมันไม่เอาด้วย คือมันไม่อยากจะทำอะไร คอยแต่จะหลบจะแพบ จะไม่ทำอะไร เกิดมีนชา จ้วงเจียไปหมด ซึ่งมันอยู่ตรงข้ามกับนิรวณตัวถัดไป คือ อุทธัจจะกุกกัจจะ

๔. อุทธัจจะกุกกัจจะ คือจิตมันฟุ้ง มันรำคาญใจ ในบางคราวจิตมันฟุ้ง เกิดความคิดฟุ้งซ่านจนทำอะไรไม่ได้ หรือบางครั้งก็รู้สึกรำคาญ หงุดหงิด ไม่สบอารมณ์ ภาวะทั้งสองอย่างนี้ทำให้จิตไม่รวมเป็นหนึ่ง หมดความสามารถ จะคิดจะทำอะไรก็ลำบาก เพราะจิตไม่มีสมาธิ ขาดพลังแห่งความสงบตั้งมั่น นี่เรียกว่าอุทธัจจะกุกกัจจะ

๕. วิจิกิจฉา เกิดความโลเลอยู่ในจิตใจ ตัดสินใจไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรกันแน่ บางครั้งแม้เรื่องที่เคยเรียนรู้มาดีแล้ว เชื่อว่าถูกต้องแล้ว ก็ยังตัดสินใจไม่ได้เกิดลังเลกันอีก แล้วก็พาโลเลกังวลไปเสียทุกอย่าง แม้แต่เรื่องที่อยู่ภายนอก ที่เคยถูกก็ชักจะรู้สึกว่ามันอาจจะไม่ถูกต้อง อาจจะเป็นอันตราย หรืออาจจะเกิดอะไรขึ้น ที่ตั้งใจไว้มันอาจจะล้มเหลวก็ได้ กระทั่งแผนการที่วางไว้ดีแล้ว มันอาจจะไม่ถูกต้องก็ได้ มันอาจจะผิดพลาดได้ มันล้งเลสงสัยไปถึงหลักธรรมะ หลักศาสนา ที่เคยยึดถือเป็นหลักอยู่ ก็ชักจะไม่เชื่อ ไม่ไว้ใจมันเสียแล้ว นี่เรียกว่าวิจิกิจฉา^{๑๒๔}

รวมความว่า นิรวณห้า เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จิตมันจะแสไปในเรื่องกาม เรื่องเพศ, จิตมันจะก่ดก่ลุ่มอยู่ด้วยความขัดเคือง เคียดแค้น ไม่พอใจ อาฆาตจองเวร, จิตมันจะแพบไม่มีกำลัง, จิตมันฟุ้งซ่าน หงุดหงิดรำคาญ ทำอะไรไม่ได้, จิตมันจะล้งเลไม่แน่ใจในการกระทำ ทั้งหมดนี้คืออาการของนิรวณ ๕ ซึ่งล้วนแต่นำพาอุปสรรคเครื่องข้องและสิ่งกีดขวางมาสู่การบรรลุคุณธรรมความดี หรือความสำเร็จของบุคคล

^{๑๒๔} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **ศิลปะแห่งชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๙), หน้า ๑๐๓.

๔.๓.๒ อูบายเครื่องจำกัดนิรณ

เนื่องจากนิรณ ๕ เป็นอุสรรคเครื่องกีดขวางคุณธรรมความดี เป็นศัตรูหมายเลขหนึ่งที่ยศนักปฏิบัติจำเป็นต้องขจัดออกไป นั้นเพราะลึกลงไปในจิตใต้สำนึก(ภวังคจิต)ของมนุษย์ บรรลุไว้ด้วยความรอบรู้หรือภูมิปัญญาอันยิ่งใหญ่ไพศาล(วิชา ๘^{๑๒๕})เป็นพลังอันไร้ขอบเขตจำกัดที่สามารถนำมาใช้ได้กับความปรารถนาในทุกระดับ ซึ่งกำลังรอการขุดค้น ปลดปล่อย และพัฒนาให้เป็นอิสระ^{๑๒๖}เพียงแต่มันถูกปิดกั้นครอบงำเอาไว้ด้วยกำแพงหนานอย่างนิรณห้าเหตุนี้เอง หากต้องการบรรลุถึงศักยภาพอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ โยศนักปฏิบัติจึงจำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการจำกัดมันออกไปในสามัญผลสูตร^{๑๒๗}พระพุทธเจ้าตรัสถึงอูบายวิธีโดยแนะนำให้เราทำมาน(สมาธิ) เพราะมานคือกุญแจสำคัญในการปลดล็อกปัญญาอันล้ำลึกของเราออกมาใช้ ฉะนั้นโยศนักปฏิบัติจึงต้องจำกัดนิรณห้าเหล่านี้ออกไป ด้วยพลังของมานหรือสมาธิ ทำได้อย่างไรนั้น พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำรายละเอียดไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายเสพเสนาสนะอันสังัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ลำธาร ในถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง เรือนว่าง เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วนั่งคู้ขาเข้ามาเป็นบัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติอยู่เฉพะหน้า(เจริญมาน)

เธอย่อมละอภิชมาคือความกำหนัด^{๑๒๘}หรือกามฉันทะในโลกได้ มีจิตปราศจากอภิชมาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชมาอยู่เป็นปกติ เธอละความปะทุร้ายด้วยจิตอันพยายาม มีจิตไม่พยายาม มีความเมตตากรุณา ตั้งจิตหวังประโยชน์เกื้อกูลในสัตว์ทั้งหลายอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยายามละถินมิทธะปราศจากถินมิทธะกำหนดแสงสว่างมีสติสัมปชัญญะอยู่ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถินมิทธะละอุทัจจกุกุจะจะเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่านมีจิตสงบอยู่ภายในชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทัจจกุกุจะละวิจิกิจฉามพันวิจิกิจฉาได้แล้วไม่มีวิจิกิจฉาในกุศลธรรมอยู่ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา

รวมความว่า เมื่อภิกษุได้สถานที่อันเหมาะสมแล้วก็ให้นั่งเจริญกรรมฐานจากนั้นเมื่อจิตสงบภิกษุจึงพิจารณาเห็นนิรณ๕ที่ตนละได้แล้วย่อมเกิดความเบิกบานใจเมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปิติเมื่อใจมีปิติกายย่อมสงบเธอมีกายสงบย่อมได้รับความสุขเมื่อมีความสุขจิตย่อมตั้งมั่นเมื่อภิกษุสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วเธอย่อมบรรลุปฐมมานที่มีวิตกวิจารณ์ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่, เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป เธอย่อมบรรลุทุติยมาน อันมีความผ่องใสภายในมีเอกัคคตา คือภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์แต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่, เพราะปิติจางคลายไปจึงเกิดอุเบกขามีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกายเธอย่อมบรรลุตติยมานที่พระอรหิยะทั้งหลายสรรเสริญว่าเป็นผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข, เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปภิกษุย่อมบรรลุจตุตถมาน อันปราศจากทุกข์สุขมีเพียงสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่เหล่านี้คืออูบายวิธีและประโยชน์ของการละนิรณ ๕ ประการ

^{๑๒๕}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗.

^{๑๒๖}Dr.Jeseoph Murphy, **พลังจิตใต้สำนึก**, แปลโดย ทศยุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรือนบุญ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

^{๑๒๗}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๖/๗๕.

^{๑๒๘}อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๓๗๓/๓๑๘.

ซึ่งส่งผลให้บรรลุถึงคุณธรรมชั้นสูงที่เรียกว่า วิชชา ๘ ประการหรือญาณทั้งแปด กล่าวคือ ๑) วิปัสสนาญาณ ๒) มโนมยทธิญาณ ๓) อิทธิวิธญาณ ๔) ทิพโสตธาตุญาณ ๕) เจโตปริยญาณ ๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๗) ทิพจักขุญาณ ๘) อาสวกขยญาณ^{๑๒๙} นั้น หมายความว่า การที่โยคีนักปฏิบัติจะบรรลุถึงวิชา ๘ ได้นั้น สิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ก็คือ นักปฏิบัติจำเป็นต้องกำจัดนิรโรคออกไปด้วยการปฏิบัติสมาธิ ซึ่งสมาธิในที่นี้พระพุทธเจ้าตรัสพัวพันอยู่กับหลักอิทธิบาท ๔ อย่างชัดเจน ดังในอริยสูตร ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญให้มาก ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร
๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิประธานสังขาร
๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร
๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร

ภิกษุทั้งหลายอิทธิบาท ๔ ประการนี้ เมื่อบุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้วเป็นอริยะ เป็นธรรมที่ปลดปล่อยสัตว์ออกจากทุกข์ (นิยานิกรรม) นำออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้บำเพ็ญอิทธิบาท ๔ ประการนี้”^{๑๓๐}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคระบุว่า เนกขัมมะ คือข้อปฏิบัติดี เช่น ปฐมฌาน นับตั้งแต่วเวลาที่ผู้ปฏิบัตินั้นหลีกออกจากโลก^{๑๓๑} เหล่านี้ชื่อว่า เนกขัมมะ เพราะสามารถกำจัดนิรโรคเข้าถึงวิมุตติ ยินดีในความสงบ อยู่อย่างเป็นสุขและมีสติ และช่วยให้เกิดความอดทนต่อทุกข์ การทำกุศลให้พร้อมมูล และการบรรลุขั้นต้นซึ่งผลอันยิ่งใหญ่ การได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยอาศัยการให้จากภายในนี้ (เนกขัมมะ) คือปัญญาอันสูงส่ง เป็นความดีสูงสุดในบรรดาภาพทั้งหลาย เรียกว่าอยู่เหนือโลกทั้ง ๓ รวมความว่า เนกขัมมะก็คือ การหลีกออกไปจากกามนี้คือ วิเวก ความสงบ ความเป็นอิสระจากนิรโรค เครื่องกีดกันทั้งปวง เป็นความสุข เป็นความสิ้นไปแห่งกิเลส เป็นการล้างสิ่งสกปรกออกไปจากจิตใจ เพราะการปฏิบัตินี้ บุญเชื่อว่าอันบุคคลสั่งสมแล้ว บุคคลเชื่อว่าบรรลุความสงบภายใน^{๑๓๒}

สอดคล้องกับที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า “อิทธิบาท ๔ นี้จะทำให้เกิดผลสำเร็จได้ จุดสำคัญก็คือ มันทำให้เกิดสมาธิ ใจมันแน่นแน่ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงสมาธิ ๔ ประเภท โดยจะตรัสถึงอิทธิบาทเสียก่อน พระองค์จะตรัสควบคู่ไปกับเรื่องสมาธิ และก็เรียกชื่อตามหลักอิทธิบาท ๔ เช่น เรียกว่า ฉันทสมาธิ แปลว่าสมาธิที่เกิดจากฉันทะ, วิริยสมาธิ คือสมาธิที่เกิดจากวิริยะหรือความเพียร, จิตตสมาธิ แปลว่าสมาธิที่เกิดจากจิตตะ และวิมังสาสมาธิ คือสมาธิที่เกิดจากวิมังสา นั้นเท่ากับว่า อิทธิบาท ๔ นี้สร้าง

^{๑๒๙}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๖ - ๒๔๘/๗๓ - ๘๔.

^{๑๓๐}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๖/๓๗๙.

^{๑๓๑} **หลีกออกจากโลก** ในที่นี้หมายถึง จิตที่สงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ ท่านใช้คำว่าหลีกออก หรือบางครั้งก็ใช้คำว่า หลีกเร้น หลีกออกหรือหลีกเร้นเพียงแค่ว่าจิตเท่านั้น แต่กายยังอยู่ในโลก

^{๑๓๒}พระอุปติสเถระ, **วิมุตติมรรค**, หน้า ๗๔.

ความสำเร็จได้โดยผ่านสมาธิ ก็เลยกลายเป็นเรื่องอิทธิบาทนั้น เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันอยู่กับเรื่องสมาธิ”^{๑๓๓}

สรุปความว่า เครื่องมือในการกำจัดนิวรณ์ห้าที่พระพุทธองค์แนะนำก็คือ ฌาน หรือ การทำกรรมฐานปฏิบัติสมาธิซึ่งมีอยู่ ๔ ระดับคือ หนึ่งปฐมฌาน สองทุติยฌาน สามตติยฌาน สี่จตุตถฌาน เรียกว่า ฌาน ๔ เพราะมีสี่ระดับชั้น และในแต่ละชั้นก็จะมีอาการหรือ ภาวะขององค์ฌานนั้น ๆ ปรากฏ ภาวะเหล่านี้มีอยู่ ๕ ประการ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข และ เอกัคคตาที่เรียกว่าจิตรวมเป็นหนึ่งผุดขึ้น องค์ห้าประการนี้ต้องเจริญขึ้นและดับไปเป็นลำดับ เมื่อถึงเอกัคคตาคือความแน่วแน่บริสุทธิ์ของจิตที่รวมเป็นหนึ่ง และความรู้ของจิตที่บริสุทธิ์รวมเป็นหนึ่งนี้เองเรียกว่า อุเบกขา ซึ่งฌานทั้ง ๔ ระดับนี้มีอำนาจในการกำจัดนิวรณ์ห้าได้อย่างทรง ประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ฌานทั้ง ๔ ระดับนี้มีอำนาจในการกำจัดนิวรณ์ห้าได้อย่างทรง ประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ฌานทั้ง ๔ ระดับนี้มีอำนาจในการกำจัดนิวรณ์ห้าได้อย่างทรง ประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ฌานทั้ง ๔ ระดับนี้มีอำนาจในการกำจัดนิวรณ์ห้าได้อย่างทรง ประสิทธิภาพ

๔.๓.๓ เครื่องมือวัดคุณธรรมพระอริยบุคคล

หากเปรียบเทียบบรรลุลุทธิธรรมเหมือนการเดินทาง ซึ่งเป็นเส้นทางที่เราไม่รู้จัก ยังไม่เคย ไปมาก่อน สิ่งสำคัญต่อการเดินทางครั้งนี้ อันดับแรกสุด เราต้องรู้ก่อนว่า ตนเองต้องการจะไป ไหน จุดหมายที่จะไปอยู่ที่ใด และมันใช่ที่อยากจะไปจริง ๆ หรือเปล่า หากไม่รู้ว่าจะไปอยู่ที่ ไหน ไม่มีข้อมูลที่จะไปอยู่ที่ใด ไม่รู้จะไปที่ไหนเกี่ยวกับสถานที่นั้นเลย โอกาสที่จะหลงทางหรือล้มเหลวใน การเดินทางก็มีสูง เรื่องการบรรลุลุทธิธรรมก็เช่นเดียวกัน อันดับแรกสุดต้องรู้ก่อนว่า คุณธรรมของ พระอริยบุคคลที่เราอยากจะทำบรรลุนั้น คืออะไร มีอยู่เท่าไร อะไรบ้าง

ที่สำคัญต้องแน่ใจกับตัวเองว่า นี่คือนสิ่งที่เราต้องการจริง ๆ ถ้าความมีอิสระทางด้านการเงินและเวลา จัดเป็นความสำเร็จทางโลก คือมีชื่อเสียง มั่งคั่ง เป็นที่ยอมรับของมหาชน ความมีอิสระหลุดพ้นทางด้านจิตวิญญาณ ที่เรียกว่าวิมุตติหรือนิพพานก็จัดเป็นความสำเร็จทาง ธรรมหรือการบรรลุลุทธิธรรม คือสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ตั้งแต่ระดับพระโสดาบัน ขึ้นไปถึงระดับ พระอรหันต์ ซึ่งมีจุดหมายปลายทางสุดท้ายคือนิพพาน นิพพานถือเป็นความสำเร็จขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอกล่าวเพียง เครื่องมือวัดคุณธรรมของพระอริยบุคคล ในระดับต่าง ๆ เท่านั้น เพื่อนำมาเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ บอกทางกระจ่างแจ้งให้กับ ตนเอง รวมถึงโยคีนักปฏิบัติท่านอื่น ๆ ที่ปรารถนาความสำเร็จทางธรรม ซึ่งยังต้องบำเพ็ญตน ต่อไปตามหลักอิทธิบาท และเครื่องมือดังกล่าวนี้มีชื่อว่าแว่นธรรม ในมหาปริณิพพานสูตร พระ พุทธองค์ตรัสกับพระอานนทว่า

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), อิทธิบาท ๔ ทางแห่งความสำเร็จ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://youtu.be/qdRtE95GCCM> [๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

อานนท์เราจะแสดงหลักธรรมที่ชื่อว่าแวนธรรม^{๑๓๔}เป็นเครื่องมือให้อริยสาวกมีไว้ สำหรับตรวจสอบหรือพยากรณ์ตนได้ด้วยตัวเองว่า ‘บัดนี้เราหมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในนรกหมดสิ้น เหตุที่ให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเปรตอบายทุกคติและวินิบาตแล้วหรือยังเราเป็นพระ โสดาบันผู้มีไม่ทางตกต่ำมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้าแล้วหรือยัง’ เครื่องมือ ที่ชื่อแวนธรรมนี้ มีอะไรบ้าง กล่าวคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า ‘พระผู้มีพระภาคพระองค์ นั้นเป็นพระอรหันตตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไป ด้วยดีรู้แจ้งโลกทรงเป็นสารathiผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า’

๒. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า ‘พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มี พระภาคตรัสไว้ดีแล้วผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดได้ด้วยตนเองไม่ประกอบด้วยกาล^{๑๓๕}ควรเรียกกัน มาดูควรน้อมเข้ามาในตนอันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน’

๓. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า ‘พระสงฆ์สาวกของพระผู้มี พระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ตรง ถูกต้อง สมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแด่ของที่เขานำมาถวาย ควรกับของต้อนรับ ควรกับทักษิณา ควรกับการทำอัญชลีเป็นนာบุญอันยอดเยี่ยมของโลก’

๔. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ^{๑๓๖} ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย เป็นไท ซึ่ง ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกต้อนหาและทมิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ’

อานนท์ ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ คือหลักธรรมที่ชื่อว่าแวนธรรมเป็นเครื่องมือให้อริย สาวกมีไว้สำหรับตรวจสอบหรือพยากรณ์ตนได้ด้วยตนเอง เมื่อเธอมีความประสงค์จะทำ เช่นนั้น^{๑๓๗}

เหล่านี้คือเครื่องมือในการตรวจสอบคุณธรรมของพระอริยบุคคลชุดแรก ยังมี เครื่องมือชุดที่สองซึ่งลงรายละเอียดเจาะลึกแยกแยะให้เห็นอย่างชัดเจน ดังในสังคิติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควรได้แก่ พระอริยบุคคล๔คู่คือ๘บุคคล^{๑๓๘}พระสงฆ์สาวกเหล่านี้ ย่อมเป็นนาบุญอัน ยอดเยี่ยมของโลก”^{๑๓๙} พระอริยบุคคล ๔ คู่เป็นอย่างไร กล่าวคือ

^{๑๓๔} **แวนธรรม** หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องส่องดูตนเองสามารถพยากรณ์ตนได้ในที่นี้ได้แก่อริยมรรค ญาณ (ที.ม.ฎีกา๑๕๘/๑๗๕) ดูเทียบม.ญ. (แปล) ๑๒/๗๔/๖๖, อัง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๕๒/๘๖

^{๑๓๕} **ไม่ประกอบด้วยกาล** หมายถึงให้ผลไม่จำกัดกาลคือไม่ขึ้นกับกาลเวลาให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลา ทุกโอกาสบรรลุเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น (อัง.ติก.อ. ๒/๕๔/๑๕๘)

^{๑๓๖} **ศีลที่พระอริยะชอบใจ** หมายถึง ศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล ในที่นี้หมายถึงความสำรวม ทุกชนิด (ที.ม.อ. ๑๕๙/๑๔๖, อัง.จตุกก.อ. ๒/๕๒/๓๔๙)

^{๑๓๗} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๐๓.

^{๑๓๘} อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๓๔/๕๔.

^{๑๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นโสดาบันเพราะละสังโยชน^{๑๔๐} ได้ ๓ อย่างไม่มีทางตกต่ำมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ^{๑๔๑} ในวันข้างหน้า

ภิกษุเป็นสกทาคามีเพราะละสังโยชนได้ ๓ อย่าง บรรเทาโรคโทสะและโมหะให้เบาบางกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ภิกษุเป็นอนาคามี ไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ^{๑๔๒} เพราะละสังโยชนเบื้องต้นได้ ๕ อย่างย่อมปรินิพพานในภพนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนี้อีก

ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (นิพพาน)^{๑๔๓}

ส่วนคำว่า ๘ บุคคลนั้นท่านอธิบายว่า หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุอริยมรรค ๔ และอริยผล^{๑๔๔} กล่าวคือ

- ๑) พระผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค
- ๒) พระผู้บรรลุโสดาปัตติผล
- ๓) พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามีมรรค
- ๔) พระผู้บรรลุสกทาคามีผล
- ๕) พระผู้ดำรงอยู่ในอนาคามีมรรค
- ๖) พระผู้บรรลุอนาคามีผล
- ๗) พระผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค
- ๘) พระผู้บรรลุอรหัตตผล^{๑๔๕}

สรุปความว่า เครื่องมีอวัตรคุณธรรมของพระอริยบุคคลในแต่ละระดับนั้น สามารถแบ่งออกได้ ๔ ระดับ กล่าวคือ

ระดับพระโสดาบัน ละสังโยชนในข้อ ๑ - ๓ ได้ ยังต้องกลับมาเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ แล้วจะได้บรรลุนิพพาน คือเป็นพระอรหันต์

ระดับพระสกทาคามี ละสังโยชนในข้อ ๑ - ๓ ได้ และจิตเริ่มเบาบางจากราคะ โทสะ โมหะ จะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในโลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วได้บรรลุนิพพาน

^{๑๔๐}สังโยชน หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์มี ๑๐ อย่างคือ ๑) สักกายทิฏฐิ, ๒) วิจิกิจฉา, ๓) สีลัพพตปรามาส, ๔) กามฉันทะ หรือกามราคะ, ๕) พยาบาท หรือปฏิฆะ, ๖) รูปราคะ, ๗) อรูปราคะ, ๘) มานะ, ๙) อุทธัจจะ, ๑๐) อวิชชา [อง.ทสก. ๒๔/๑๓/๑๔]

^{๑๔๑}สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงเอามรรค ๓ เบื้องสูง (สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค) [ที.สี.อ.๓๗๓/๒๘๑]

^{๑๔๒}เป็นโอปปาติกะในที่นี้หมายถึง ไปเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง

^{๑๔๓}ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๑๔๔}ช.วิ. (ไทย) ๒๖/๗๕๐/๘๗.

^{๑๔๕}อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙

ระดับพระอนาคามี ละสังโยชนในข้อ ๑ - ๕ ได้ เมื่อบรรลุถึงขั้นนี้แล้ว จะเลิกครองเรือน หันมาประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อละสังขารแล้วไปเกิดในพรหมโลก แล้วบรรลุนิพพานในที่นั้น

ระดับพระอรหันต์ ละสังโยชนได้ทั้งหมด ๑๐ ข้อ เมื่อละสังขารแล้วจะไม่กลับมาเกิดอีก คือ นิพพาน

นิพพาน ความสำเร็จขั้นสูงสุด

ในมหาสีหนาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายถึงลักษณะอาการของพระอรหันต์ และภาวะของนิพพานไว้ว่า

บุคคลผู้ปฏิบัติและดำเนินตามทางนั้น ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ย่อมเสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว เปรียบเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำใส จืดสนิท สะอาดเย็น มีท่าอันดี นำรื่นรมย์ และในที่ซึ่งไม่ไกลสระโบกขรณินั้น มีแนวป่าอันทึบ ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายอันความร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิวกระหาย มุ่งมายังสระโบกขรณินั้น หลังจากนั้นก็เขาลงสระทั้งอาบและดื่มกิน ระวังความหิวกระหาย ความกระวนกระวายเหน็ดเหนื่อย และความร้อนหมดสิ้นแล้ว ขึ้นไปนั่งหรือนอนในแนวป่านั้น เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว^{๑๔๖}

สาระสำคัญที่เห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อบรรลุถึงนิพพานความทุกข์ทั้งหมดทั้งมวลที่บีบคั้นชีวิตก็จะหมดสิ้นไป เพราะนิพพานเป็นการแก้ไขที่ต้นเหตุ ดับปัญหาทุกอย่างลงได้สิ้นเชิง ทั้งความร้อน ความหิวกระหาย ทั้งความเหน็ดเหนื่อย นิพพานจึงเป็นจุดหมายปลายทางสุดท้ายของชีวิตและถือเป็นความสำเร็จขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการดับทุกข์ได้อย่างถาวรครบวงจร ที่สำคัญมีศาสนาพุทธเพียงศาสนาเดียวในโลก ที่สอนวิธีหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดโดยการบรรลุเข้าถึงภาวะนิพพาน ซึ่งแน่นอนว่า ผู้ที่จะเข้าถึงกระแสแห่งนิพพานได้ ต้องบรรลุคุณธรรมขั้นสูง คือเป็นพระอริยบุคคลเท่านั้น แต่คุณธรรมทั้งหมดที่กล่าวมานี้ จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากโยคีนักปฏิบัติขาดซึ่งอิทธิบาท ๔ คือขาดความรัก(ฉันทะ) ความเพียร(วิริยะ) ความมุ่งมั่น(จิตตะ) หรือขาดปัญญา(วิมังสา) สำหรับไตร่ตรองพิจารณาตรวจสอบตัวเองในการปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นทั้งภาคทฤษฎีคือเรียนรู้จากหลักการที่ถูกต้อง หรือภาคปฏิบัติคือสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน และทั้งหมดที่กล่าวมานี้คือข้อสรุปว่า นิพพานคือความสำเร็จขั้นสูงสุดของผู้ปรารถนาคุณธรรมขั้นสูง ซึ่งความสำเร็จขั้นสูงสุดนี้ เกิดขึ้นได้จากความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการ

^{๑๔๖}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๔/๑๕๖.

๔.๔ อิทธิบาทธรรมของผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้วจะใช้หลักอิทธิบาทเพื่อพัฒนาให้ เกิดประโยชน์ในส่วนใด

ความสำเร็จเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา กล่าวได้ว่าในโลกนี้ไม่มีมนุษย์คนไหนที่กล้าปฏิเสธความสำเร็จ ดังนั้นหลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งขับเคลื่อนชีวิตให้บรรลุสู่ความสำเร็จหรือเป้าหมายที่ต้องการจึงเป็นสิ่งจำเป็น แต่ในระดับสูงขึ้นไปของคนที่ประสบความสำเร็จแล้ว หลักธรรมอย่างอิทธิบาทสี่ยังจำเป็นอีกไหม สำหรับบุคคลเหล่านั้น เมื่อได้สำรวจข้อมูลจากแหล่งอ้างอิงต่าง ๆ พบว่า อิทธิบาท ๔ สำหรับผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้ว ทั้งจำเป็นและไม่จำเป็นซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะขอแยกประเด็นออกมาเป็น ๒ กรณี คือ ไม่จำเป็นในทางธรรม และยังจำเป็นในทางโลก

๔.๔.๑ ไม่จำเป็นในทางธรรม

ในกรณีของผู้สำเร็จทางธรรมคือการบรรลุอรหัตต์ อิทธิบาท ๔ ก็ไม่จำเป็นอีกต่อไป เพราะในทางธรรมท่านถือว่า การสำเร็จเป็นพระอรหัตต์หมดกิจเสร็จจรุระ เรียบจบพรหมจรรย์แล้ว ไม่ต้องเรียนไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไป ดังในสามัญญผลสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เมื่อจิตหลุดพ้นจากกามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ เธอย่อมรู้ชัดว่าจิตหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๑๔๗}

อีกตัวอย่างหนึ่ง ในอุณณภพราหมณสูตร พระอานนท์กล่าวโต้ตอบกับพราหมณ์ที่เข้ามาสนทนาสอบถามว่า ท่านบวชประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร มรรคและข้อปฏิบัติเพื่อละฉันทะนั้นมีอยู่หรือ ท่านพระอานนท์อธิบายว่า “พราหมณ์ เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อละฉันทะ ด้วยข้อปฏิบัติดังต่อไปนี้ กล่าวคือภิกษุในธรรมวินัยนี้

เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร

เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร

เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร

เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร

นี้แลคือมรรค เหล่านี้คือปฏิบัติเพื่อละฉันทะ”

จากนั้นแล้วท่านพระอานนท์ได้อธิบายต่อไปว่า “อุปมาเหมือนในเบื้องต้น ท่านมีความพอใจ (ฉันทะ) มีความเพียร (วิริยะ) มีความใส่ใจ (จิตตะ) และมีความไตร่ตรอง (วิมังสา)ว่าจะไปยังอาราม ครั้นเมื่อท่านเดินทางไปถึงยังอารามแล้ว ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ก็ย่อมสงบระงับไป ฉันทะก็ฉันทนั้นภิกษุใดเป็นพระอรหัตตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับ สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดย

^{๑๔๗}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔.

ขอบ ภิภษุณัันในเบื้องตันได้มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เพื่อบรรลุอรหัตต์ครั้นเมื่อบรรลุอรหัตต์แล้ว อธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ก็ยอมสงบงัไปเอง”^{๑๔๘}

รวมความว่า สำหรับความสำเร็จทางธรรมคือการบรรลุธรรมถึงขั้นสูงสุดเป็นพระอรหัตต์หมดสิ้นกิเลสอาสวะแล้ว อธิบาทธรรมก็ไม่จำเป็นต้องมีอีกต่อไป เพราะพระอรหัตต์หมดกิจอันควรที่ท่านจะต้องทำอีกต่อไปแล้ว ในกรณีนี้อธิบาท ๔ จึงไม่จำเป็น

๔.๔.๒ จำเป็นในทางโลก

ส่วนในกรณีของผู้ที่ประสบความสำเร็จทางโลก อธิบาท ๔ ยังมีความจำเป็นเสมอตราบใดที่มนุษย์ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีกิจอันควรที่จะต้องทำ ทุกคนจึงต้องเรียนรู้ แก้ไข ปรับตัวพัฒนา เพื่อตอบสนองความต้องการของตัวเองและสังคมอย่างไม่มีวันจบสิ้น และจะไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่มนุษย์ยังมีได้บรรลุเข้าสู่ความเป็นพระอรหัตต์ ดังนั้นแม้แต่ผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้ว ก็ยังจำเป็นต้องอาศัยหลักอธิบาท ๔ เพื่อวิวัฒน์พัฒนาตัวเองต่อไป เพราะเหนือฟ้ายังมีฟ้า ความสำเร็จในวันนี้อาจกลายเป็นของเขยคร่ำครึล้ำสมัยในวันหน้า หากขาดการพัฒนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เข้ากับยุคสมัยดังร่องรอยแห่งความสำเร็จที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ไม่ว่าจะเป็ความสำเร็จระดับบุคคล ระดับบริษัท หรือระดับประเทศ แม้ว่าองค์กรนั้นหรือชนชาตินั้นจะประสบความสำเร็จยิ่งใหญ่เพียงใดก็ตาม แต่อย่างไรก็ต้องอาศัยหลักอธิบาทเพื่อพัฒนาและรักษาระดับความสำเร็จของตนต่อไป คล้ายกับคำกล่าวที่ว่า “การขึ้นเป็นแชมป์ว่ายากแล้ว แต่การจะรักษาแชมป์ กลับยากยิ่งกว่า” เพราะฉะนั้นอธิบาทในที่นี้ จึงมิได้เป็นไปเพื่อความสำเร็ง แต่เป็นไปเพื่อรักษาความสำเร็จ หรือเป็นไปเพื่อยกระดับความสำเร็จให้ยิ่งขึ้นไป ตัวอย่างเช่น

๑) การล่มสลายของโกดัก

โกดักอดีตบริษัทยักษ์ใหญ่ผู้ผลิตฟิล์มถ่ายรูป ที่ประสบความสำเร็จและทรงอิทธิพลมากที่สุดด้านการถ่ายภาพโกดักมีจุดเริ่มต้นถือกำเนิดขึ้นมาในปี ค.ศ. ๑๘๗๘โดยจอร์จ อีสต์แมน พนักงานธนาคารวัย ๒๔ ปี จากไอเดี่ยในช่วงลาพักร้อน คือเขาต้องการจะบันทึกภาพในระหว่างการท่องเที่ยว แต่ด้วยอุปกรณ์ที่มีมากมายและขนาดใหญ่โตไม่สะดวกในการพกพาอีสต์แมนจึงเกิดไอเดียคือ‘เขาต้องการทำให้การถ่ายภาพเป็นเรื่องง่าย ๆ พกพาไปได้สะดวกไม่ยุ่งยาก ซึ่งใครก็สามารถทำได้เหมือนการเขียนด้วยดินสอ เพื่อบันทึกความทรงจำเอาไว้’

แปดปีต่อมาไอเดี่ยนี้มันก็ถูกพัฒนาเป็นฟิล์มพร้อมกล้องถ่ายรูปวางขายในตลาดพร้อมกับสโลแกนว่า “คุณกดปุ่ม ที่เหลือเราทำให้”^{๑๔๙} และนั่นถือเป็นจุดกำเนิดบริษัทโกดักที่มีโมเดลธุรกิจคือ “การเก็บภาพบันทึกความทรงจำ” และเป็นบริษัทที่ผูกขาดทางด้านฟิล์มถ่ายรูปโดยเฉพาะ

^{๑๔๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๗/๔๐๑.

^{๑๔๙} Peter H. Diamandis, Stven Kotler, ถ้าคุณไม่เปลี่ยนโลก โลกก็จะเปลี่ยนคุณ, แปลโดย บดินทร์ พรวิลาวัลย์, (กรุงเทพมหานคร: บิงโก, ๒๕๕๙), หน้า ๓.

๑๐๐ ปีต่อมา พนักงานบริษัทคนหนึ่งชื่อว่า สตีเวน แซสสัน (Steven Sasson) ได้คิดค้นกล้องถ่ายรูประบบดิจิทัลได้สำเร็จ มันเป็นกล้องตัวแรกของโลกที่ถ่ายรูปได้โดยไม่ต้องใช้ฟิล์ม แต่ตอนนั้นหน้าตาทรูปรังและประสิทธิภาพของมันยังไม่ดีพอ แน่ใจว่าเขาได้นำมันไปเสนอต่อผู้บริหารในฐานะพนักงานระดับล่างในบริษัท แต่สำหรับผู้บริหารกลับมองว่า มันจะพร้อมเมื่อไหร่ทำไมมนุษย์ถึงอยากจะดูรูปถ่ายบนจอไฟฟ้าด้วย ไม่มีใครหรอกที่อยากจะดูรูปถ่ายบนจอไฟฟ้า เขาอยากดูแต่รูปถ่ายบนกระดาษเท่านั้น

นี่เองคือจุดเปลี่ยนสำคัญที่นำไปสู่การล่มสลายของบริษัท เพราะโกดักล้มโมเดลธุรกิจของตัวเองไปหมดสิ้น โกดักไม่ได้ขายกระดาษ ไม่ได้ขายฟิล์ม แต่โกดักขายธุรกิจบันทึกความทรงจำ นี่คือนิสัยที่ผู้บริหารลืม พวกเขาคิดว่ากล้องดิจิทัลจะมาบั่นทอนธุรกิจเคมีภัณฑ์กับกระดาษภาพถ่าย และบีบให้บริษัทต้องแข่งกับตัวเอง พวกเขาจึงทำการสั่งระงับการพัฒนาระบบกล้องดิจิทัลเอาไว้ที่ตรงนั้นอย่างไม่ดี พวกเขาผู้บริหารไม่มีความเข้าใจเลยแม้แต่นิดเดียวว่า กล้องดิจิทัลมันจะมีบทบาทสำคัญต่อโลกได้อย่างไร ดังนั้นแทนที่จะใช้ตำแหน่งที่หนึ่งของเจ้าแห่งการถ่ายภาพทุกตลาด ทว่าพวกเขากลับนั่งเฉยจนถูกตลาดไล่ต้อนเสียเอง โกดักพลาดท่าเสียที่ตรงนี้ตรงที่พวกเขาประเมินเทคโนโลยีกล้องดิจิทัลไว้ต่ำเกินไป สุดท้ายบริษัทโกดักก็ล้มละลายด้วยเทคโนโลยีที่ถือกำเนิดขึ้นในชายคาของบริษัทตัวเองเพราะอะไร เพราะว่าผู้บริหารไม่ยอมเปิดใจศึกษาระบบเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นมาในปัจจุบัน นี่คือนิสัยสำคัญที่บริษัทโกดักต้องพ่ายให้กับเทคโนโลยีกล้องดิจิทัล นั่นเพราะผู้บริหารหยุดเรียนรู้ (ขาดวิมิงสา) ขาดการพัฒนาตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน

ประเด็นวิเคราะห์พบว่า การล่มสลายของบริษัทโกดักนี้เกิดจากขาดการพัฒนาให้ผลิตภัณฑ์ของตนสอดคล้องเข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน โดยที่ผู้บริหารไม่รู้เลยว่าโลกกำลังเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคดิจิทัล การหยุดเรียนรู้ทำให้ขาดวิมิงสาในการตรวจสอบวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จึงประมาทหยุดการพัฒนาตัวเองให้ยิ่งขึ้นไป ในที่สุดฟิล์มสีโกดักก็ต้องประสบกับหายนะครั้งใหญ่คือปรายชัยให้กับกล้องดิจิทัลบริษัทโกดักถึงขนาดระเบิดกิจการทิ้งต่อหน้าต่อตาสื่อมวลชนในทางตรงกันข้ามหากผู้บริหารของบริษัทยังหมั่นใช้วิมิงสาคือการตรวจสอบวิเคราะห์ หมั่นสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ของตนให้ยิ่งขึ้นไป พวกเขาจะต้องรู้ว่าบัดนี้โลกกำลังเกิดการปฏิวัติครั้งสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในปัจจุบัน

และมันเริ่มเกิดขึ้นเมื่อบริษัทแอปเปิลได้รวมเอาคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต โทรศัพท์มือถือ และกล้องถ่ายรูปเข้าไว้ด้วยกันกลายเป็นสมาร์ทโฟนนี่คือการปฏิวัติแค่ครั้งเดียว แต่ส่งอิทธิพลไปถึงทั้ง ๓ วงการคือ ด้านการถ่ายภาพ ด้านคอมพิวเตอร์ ด้านโทรศัพท์มือถือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้สร้างความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่แก่โลก อย่างชนิดที่เปลี่ยนไลฟ์สไตล์การใช้ชีวิตของมนุษย์ไปเลยทีเดียว

แต่ทว่าโกดักกลับไม่คิดอะไร พวกเขาผู้บริหารกลับเมินเฉยต่อความเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้ไม่ยอมเรียนรู้ เพื่อที่จะหาทางปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งที่เรื่องนี้มีผลกระทบต่อตัวเองโดยตรง แม้ตัวเองจะประสบความสำเร็จอยู่ก็ตาม หากหยุดเรียนรู้ หยุดการพัฒนาตัวเอง ในที่สุดบริษัทฟิล์มสีโกดักก็ต้องหยุดปิดกิจการไป เพราะการเรียนรู้ทำให้เกิด

ปัญญาคือวิมิงสา เป็นความรู้คิดพิจารณา สามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้หรือประเมินสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้ ในกรณีของผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้ว ฉันทะ วิริยะ และจิตตะ ก็ยังคงมีอยู่ เพราะในขณะนั้นกิจการของโกดักก็ยังคงดำเนินอยู่ แต่สิ่งที่ขาดไปในกรณีนี้ก็คือ วิมิงสา บริษัทโกดักขาดวิมิงสาคือปัญญาในการตรวจสอบวิเคราะห์ข้อมูล

และถ้าวิเคราะห์ลงลึกไปอีกนิด ในอีกประเด็นก็จะพบว่า ในความหมายที่แท้จริงซึ่งครบสูตรสำเร็จตามพระประสงค์ที่พระพุทธองค์ต้องการสื่อ นั้น อธิธิบาท ๔ ท่านหมายรวมถึงประธานสังฆารด้วย คำว่า ประธานสังฆาร หรือสัมมปธาน ในที่นี้ก็คือ การดูแลรักษาและต่อยอดความสำเร็จให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังนั้นหลักของอธิธิบาท ๔ ที่ครบเครื่องเรื่องความสำเร็จอย่างแท้จริงนั้น ต้องประกอบไปด้วยประธานสังฆารซึ่งในกรณีนี้แม้บริษัทเหล่านี้จะเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จอยู่แล้วก็ตาม ก็ต้องอาศัยหลักอธิธิบาท ๔ มาเจริญ มาประพฤติปฏิบัติต่อไป เพื่อรักษาระดับความสำเร็จ หรือเพื่อต่อยอดความสำเร็จให้ยิ่งขึ้นไป โดยความสำเร็จในระดับนี้เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคำว่าประธานสังฆารโดยตรงซึ่งพ่วงอยู่ในส่วนของหลักอธิธิบาทในทุกพระสูตรดังในอธิธิบาทสังยุตที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย อธิธิบาท และประธานสังฆาร เป็นดังนี้กล่าวคือ

๑. เธออาศัยอธิธิบาท เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
 ๒. เธออาศัยอธิธิบาท เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
 ๓. เธออาศัยอธิธิบาท เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
 ๔. เธออาศัยอธิธิบาท เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย เพื่อความเจริญงอกงาม เต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญไพบุลย์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป
- เหล่านี้เรียกว่า อธิธิบาทคือฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมิงสา และประธานสังฆาร”^{๑๕๐}

ดังนั้น ในกรณีของผู้ที่ประสบความสำเร็จทางโลก จึงยังจำเป็นต้องอาศัยอธิธิบาท ๔ เพื่อพัฒนาตัวเองต่อไป แต่ในการนี้มีใช่เป็นไปเพื่อความสำเร็จเหมือนตอนเริ่มต้น แต่เป็นไปเพื่อรักษาความสำเร็จให้ยั่งยืน หรือเพื่อต่อยอดความสำเร็จให้ยิ่งขึ้นไป ไม่ว่าจะเป็นในระดับบุคคล บริษัท หรือระดับประเทศก็ตาม อธิธิบาทยังจำเป็นเสมอหากยังมีกิจที่ต้องทำซึ่งเกี่ยวข้องกับความสำเร็จ ดังเช่นอีกหนึ่งตัวอย่างในระดับประเทศที่เคยประสบความสำเร็จมาแล้วอย่างยิ่งใหญ่ แต่กลับล่มสลายไปในที่สุด

๒) การล่มสลายของอาณาจักรมองโกล

เจงกิสข่าน จักรพรรดินักรบผู้สถาปนาอาณาจักรมองโกล^{๑๕๑}ให้ยิ่งใหญ่เกรียงไกรในโลกนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๗๕๔ เป็นต้นไป เจงกิสข่านยกกองทัพไปที่ไหน สมัยนั้นไม่มีใครทานอยู่ อาณาจักรมองโกลจึงมีแผ่นดินยิ่งใหญ่ใหญ่กว่าทุกอาณาจักรในโลกเท่าที่มีประวัติศาสตร์บันทึกไว้

^{๑๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๕/๓๙๖.

^{๑๕๑} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, จักรวรรดิมองโกล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/จักรวรรดิมองโกล> [๓๐ มกราคม ๒๕๖๑].

ทั้งที่จุดเริ่มต้นของมองโกลเป็นเพียงชนเผ่าเร่ร่อนในทะเลทราย แต่ในชั่วคนเดียวสามารถสถาปนาอาณาจักรขึ้นมายิ่งใหญ่ระดับโลกได้^{๑๕๒} เพราะอะไร

ในยุคนั้น มองโกลค้นพบเทคโนโลยีใหม่ของโลกเป็นเทคโนโลยีขี่ม้าด้วยสองขา ไม่ต้องใช้มือ ด้วยความที่มองโกลเลี้ยงม้ามานาน อยู่กับม้ามาตลอดทำให้พัฒนาทักษะขึ้นมาเป็นเทคโนโลยีใหม่คือการขี่ม้าด้วยสองขาโดยไม่ต้องใช้มือ เมื่อค้นพบเทคนิคใหม่ ทำให้มือสองข้างจึงเป็นอิสระสามารถยิงเกาทัณฑ์บนหลังม้าได้ ในยุคนั้นยังไม่มีชาติอื่นทำได้ และนี่คือจุดแข็งของมองโกล เทียบได้กับวิมิงสาเป็นปัญญาผู้คิดในการค้นพบเทคนิคการขี่ม้าแบบใหม่ ทำให้มองโกลจึงได้เปรียบในเรื่องนี้

สมัยนั้นอุปกรณ์สำคัญในการทำสงคราม ก็คือธรรบ ซึ่งต้องใช้ม้าหนึ่งตัวทหารสองคนคือ คนหนึ่งขี่ม้าลากไป ส่วนทหารอีกคนอยู่ข้างหลังก็ยิงธนูเวลารบกันเข้าศึกตั้งแนวอยู่ พอรธรรบวิ่งผ่าขบวนเข้าศึกเข้าไป แรงกำลังของม้าที่ลากรถไป ทำให้เกิดอำนาจทะลุทะลวง แล้วคนที่อยู่บนหลังธรรบก็ยิงธนูเอายิงธนูเอา อีกฝ่ายก็จะเสียขบวน พอทัพเสียขบวนทหารอีกฝ่ายก็ดาหน้าเข้ามา คนสมัยก่อนรบกันอย่างนี้โดยอาศัยธรรบเป็นกำลังสำคัญ แต่การจะสร้างธรรบหนึ่งคันต้องใช้ทุนเยอะ

ดังนั้น ทันทีที่มองโกล^{๑๕๓}คิดเทคโนโลยีขี่ม้าด้วยสองขาได้ มือสองข้างเป็นอิสระสามารถยิงเกาทัณฑ์ได้ทันที มันกลายเป็นว่า “ม้าหนึ่งตัวเท่ากับธรรบหนึ่งคัน” ทัพมองโกลขี่หลังม้าห้าหมื่นนายเหมือนมีธรรบอยู่ห้าหมื่นคัน ซึ่งไม่มีกองทัพไหนในโลกนี้มี แต่ละกองทัพมีธรรบแค่ ๓๐๐คัน ๕๐๐ คันก็เยอะมากแล้วในสมัยนั้น แต่พอมองโกลขี่ม้ามาห้าหมื่นคน เสมือนหนึ่งเป็นธรรบอยู่ห้าหมื่นคันกองทัพที่ไหนจะทานอยู่ ปะทะกันที่ไร แพ้มองโกลหมด มองโกลชนะไปทั่วโลกเลย ไม่มีกองทัพไหนทานอยู่ เพราะมีเทคโนโลยีใหม่ที่เหนือกว่าชาติอื่น

ตรงนี้มีข้อสังเกตคือ พอมีวิมิงสาคิดเทคโนโลยีตัวนี้ได้เป็นจริงนำมาทำให้เกิดฉันทะ สีข้อมันจะหนุนกัน พอตัวเองเก่งรบที่ไหนก็ชนะ ก็ทำให้อยากรบ เพราะรู้สึกมีความมั่นใจในตัวเอง รบที่ไหนก็ชนะ เกิดความเชื่อมั่นบุกแหลกเลย ยิ่งบุกยิ่งชนะ ยิ่งชนะยิ่งมั่นใจความสำเร็จในอดีตมันเสริมความเชื่อมั่น ทำให้ยิ่งอยากขยายอาณาจักรออกไป เพราะรู้สึกมั่นใจว่า เรารบกับใครเราก็ชนะ ทำอะไรก็สำเร็จ มีความภูมิใจในตัวเอง ทำให้เกิดฉันทะลุใหญ่เลย แล้วก็เกิดวิริยะตามมา จิตตะความมีใจจดจ่อก็ตามมาต่อเนื่อง พอได้ครบสี่ข้อ แม้ประเทศจากเผ่าเร่ร่อนอย่างมองโกล ก็สามารถสร้างอาณาจักรได้ในชั่วคนเดียว นี่คืออำนาจของอิทธิบาท ๔ ที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกัน

^{๑๕๒} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ดร., 4 Step to Success : อิทธิบาท ๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://youtu.be/WFhRUOoP9M>[๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

^{๑๕๓} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, จักรวรรดิมองโกล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/จักรวรรดิมองโกล> [๓๐ มกราคม ๒๕๖๑].

ประเด็นสำคัญก็คือหลังจากประสบความสำเร็จยิ่งใหญ่แล้ว มองโกลสามารถยึดประเทศจีนให้อยู่ใต้การปกครองได้ประมาณ ๘๐ - ๙๐ ปี หลังจากนั้นคนจีนก็สามารถกู้เอกราชได้ ขับมองโกลออกไปจากแผ่นดินจีน แล้วตั้งราชวงศ์หมิงขึ้นมา เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น?

เพราะว่ามองโกลมีการค้นพบเทคโนโลยีใหม่ แต่ขาดการพัฒนาเทคโนโลยี คนอื่นเขาก็เลยเรียนรู้ตามทัน สู้ไม่ได้เขาก็พยายามฝึก พยายามหัด กระทั่งในที่สุดเขาก็ขี่ม้าได้สองขาเหมือนมองโกล เพราะต้องเอาตัวเองให้รอด จะสู้มองโกลได้ต้องทำให้ได้อย่างมองโกล เขาก็พยายามฝึก พอฝึกได้ทัน เขาก็พอพืดพอเหวี่ยงกับมองโกลแล้ว ที่สำคัญคือจีนมีเทคโนโลยีอย่างอื่นที่เหนือกว่ามองโกล คือการปกครอง ศิลปะ วัฒนธรรม ช่างฝีมืออื่น ๆ ดีกว่ามองโกลเยอะมองโกลเด่นคือเรื่องการรบเท่านั้น แล้วสิ่งที่เป็นตัวเด่น ถูกคนอื่นเขาตามทัน แต่ตัวเองไม่มีการพัฒนาต่อ มันก็จืดจางเขาไม่ได้ ต้องถอยไปอยู่ทะเลทรายเหมือนแก่นี้คือคำตอบข้อแรกว่า ถ้าประสบความสำเร็จแล้ว อิทธิบาท ๔ ยังจำเป็นต้องมีอีกไหม

๓) ต้องไม่หยุดพัฒนา

ประเด็นต่อมา ยุโรปเพิ่งจะทะยานขึ้นมาเป็นศูนย์กลางโลกในรอบ ๕๐๐ ปีนี้เอง ส่วนหนึ่งก็เพราะถูกมองโกลเขย่า ทำให้อำนาจของคริสตจักรที่วาติกัน กรุงโรมเสื่อมคลายลง เมื่ออำนาจคริสตจักรเสื่อมลง แล้วก็เริ่มมีการฟื้นฟูศิลปะวิทยาการ มีการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ เพื่อเอาตัวเองให้รอด เพราะอยู่อย่างเก่าเอาตัวเองไม่รอดแล้ว ก็เลยตื่นเริ่มไปศึกษาวิทยาการจากชาวบ้านเขา ส่งคนไปศึกษาทั่วโลกเลย ส่วนหนึ่งก็มาที่เอเชีย แล้วมาที่จีน ชาวตะวันตกก็ค้นพบว่า จีนมีการค้นพบดินปืน เอากัมมะถันดินประสิวมาผสมกันแล้วกลายเป็นดินปืนแต่คนจีนเอาไปทำปะทัด จุดพลุ จุดบังไฟเขาก็เลยเอาเทคโนโลยีดินปืน ไปพัฒนาเป็นปืน ในขณะที่จีนค้นพบดินปืนแล้ว ก็เอาไว้เล่น จุดเป็นปะทัด เป็นอะไรก็จบอยู่แค่นั้น แต่พอฝรั่งมาเห็นเข้า มันมีแรงขับนี้มา ก็เอามาคิดต่อ มันน่าจะเป็นอาวุธได้นะ เลยพัฒนากลายเป็นปืน พอฝรั่งคิดค้นปืนเป็นอาวุธได้สำเร็จ ดุลอำนาจของโลกเปลี่ยนเลย

แม้ว่าตอนนั้นเทคโนโลยีอย่างอื่นยังสู้เอเชียไม่ได้ แต่ว่าพอลูกค้นพบเทคโนโลยีปืนเท่านั้นแหละ ฝรั่งเกิดความฮึกเหิมเชื่อมั่นว่า พร้อมจะไปผจญภัยในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก ไปเจอใครฉันก็ไม่กลัวเพราะฉันมีปืน เมื่อมีความมั่นใจอย่างนี้ก็เริ่มออกเดินเรือไปทั่วโลก ฝรั่งก็เข้าไปยึดแต่ละประเทศ ๆ

แล้วจุดแข็งของฝรั่งที่เหนือกว่ามองโกลอีกอย่างก็คือ เขามีปืนเป็นธงนำก็จริง แต่ว่าเขาไม่ได้หยุดอยู่แค่นั้น พอเดินทางไปทั่วโลกมันจะไปรู้ไปเห็นอะไรแปลก ๆ พอเจออะไรแปลก ๆ น่าสนใจเขาก็จะไปเก็บกลับมาประเทศตัวเอง แล้วก็มาสะสมเป็นองค์ความรู้ พัฒนาความรู้นั้นต่อไป คือตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น ตรงนี้เป็นจุดแข็งอีกจุดหนึ่งของตะวันตก(รักการเรียนรู้) คือมีระบบจัดการความรู้ที่ดีกว่า ได้ความรู้มา ก็ไม่ได้เก็บเอาไว้ที่ตระกูลตัวเอง แต่ทำเป็นมหาวิทยาลัยเปิดกว้างใครก็สามารถเข้ามาศึกษาได้ ในมหาวิทยาลัยก็มีอาจารย์มากมายสาขาวิชา ก็หลากหลาย

ไม่เหมือนกับในเอเชียที่ว่า ห่วงความรู้เอาไว้เฉพาะลูกหลานลูกศิษย์ในสำนักตัวเอง คนอื่นไม่สอนปิดกันเฉพาะกลุ่ม พอห่วงความรู้ ความรู้ก็หด แถมพอห่วงความรู้ สำนักนี้ชำนาญเรื่องนี้ก็สอนอยู่เรื่องเดียว เพราะมันของใครของมัน แต่ของฝรั่งเขาไม่ทำอย่างนั้น เขารวมผู้เชี่ยวชาญมาเป็นพันคน นักศึกษามาเรียนในมหาวิทยาลัยสามารถเรียนกับอาจารย์ได้ตั้งเยอะแยะ ไม่ใช่อยู่กับอาจารย์แค่คนเดียวสำนักเดียวไม่ใช่ สามารถเรียนกับอาจารย์เป็นสิบเป็นร้อยคนได้ ความรู้มีการต่อยอดพัฒนาไปเรื่อย เพราะฉะนั้นถึงแม้ประเทศอื่นจะเลียนแบบทำป็นขึ้นมาทัน ยุโรปก็ไม่กลัว เพราะเขาพัฒนาไปให้มันดีขึ้น คุณภาพดีขึ้น จากปีนคาบศิลาต้องบรรจุกะสุนทีละนัด ก็ทำเป็นปืนอัตโนมัติ ต่อมาเป็นปืนกลแบบมีกระสุนเป็นสายพานยิงแบบต่อเนื่องได้ ทำปืนครก ทำปืนใหญ่ ทำปืนอะไรต่อมิอะไร พัฒนาไปเรื่อยเลยเพราะเขาไม่หยุดอยู่กับที่ มีการพัฒนาความรู้และส่งต่อความรู้

รวมความว่ามองไกลรุ่งเรื่องอยู่ได้แค่ ๘๐ ปี เพราะว่าอาศัยจุดแข็งตัวเองแล้วไม่พัฒนาต่อ แต่พอฝรั่งพัฒนาต่อ มันก็พัฒนาต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ จากความรู้ที่ทำให้เกิดความเชื่อมั่น มันก็ทำให้เกิดฉันทะ รักที่จะทำ แล้วก็ยิ่งออกไปค้นคว้า ไปท่องโลกกว้าง ก็ได้ทรัพยากร ได้อาณานิคม ได้อะไรอื่นขึ้นมา มีทรัพยากรธรรมชาติเยอะแยะ รวยกลับมา ๆ คนก็ยิ่งอยากไป จูงใจให้ไป ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา พอครบสี่ข้อ ฝรั่งก็เจริญใหญ่เลยในช่วงตลอดห้าร้อยปีที่ผ่านมา ถึงตรงนี้ก็พบว่า ความสำเร็จมันมีกระบวนการที่เกิดขึ้นและเชื่อมลงเป็นวงจรแบบเดียวกันกับที่กล่าวมาไม่ว่าจะเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่หากวิเคราะห์ดูจริง ๆ ก็หนีไม่พ้นหลักอิทธิบาท จะเป็นระดับบุคคล หรือระดับบริษัทก็แบบเดียวกัน ดังนั้นในฐานะผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้วในทางโลก อิทธิบาท ๔ ก็ยังจำเป็นที่ต้องมีต้องเจริญต่อไปอยู่ดี เพียงแต่เปลี่ยนสถานะหรือเปลี่ยนเป้าหมายที่ต้องการบรรลุ คือ จากเดิมเพื่อบรรลุความสำเร็จ แต่พอสำเร็จแล้วก็เปลี่ยนมาเป็น อิทธิบาท ๔ เพื่อพัฒนาต่อยอดความสำเร็จรวมทั้งเพื่อรักษาความสำเร็จเอาไว้ให้ยั่งยืน

๔.๕ สรุป

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมพบว่า สิ่งที่เป็นตัวแปรสำคัญทำให้ผู้ปรารถนาความสำเร็จ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จนั้นเกิดจาก ขาดฉันทะ ขาดวิริยะ ขาดจิตตะ ขาดวิมังสา เมื่อบุคคลขาดอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมส่งผลโดยตรงต่อระบบความเชื่อทัศนคติ นิสัย พฤติกรรมของเขาเพราะอิทธิบาท ๔ ซึ่งอยู่ในรูปของขั้นสี่ก็จะทำงานเกี่ยวพันกันอยู่ในหลักคิดทั้งสี่ประการนี้ และชุดความคิดเหล่านี้เองที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกันระหว่างคนประสบความสำเร็จกับคนที่ไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสาเหตุสำคัญก็มาจาก “ความรู้ กับความไม่รู้”

การมีองค์ความรู้ที่ดีกว่าจะทำให้สามารถรับมือกับอุปสรรค แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า เพื่อนำพาชีวิตทะยานเข้าสู่ความสำเร็จ ซึ่งคำว่า “ความสำเร็จ” ตามนิยามความหมายที่ครอบคลุมทั้งทางโลกและทางธรรมก็คือ ความมีอิสรภาพในการใช้ชีวิต มีอิสรภาพในเรื่องเวลา มีอิสรภาพทางการเงิน มีคนที่เรารักและมีคนที่รักเรา

มีสุขภาพกายใจที่ดี ที่สำคัญคือมีอิสรภาพทางด้านจิตวิญญาณ (นิพพาน) ซึ่งความสำเร็จทางโลก ในที่นี้ก็มีมาตรวัดอยู่สองประการ คือใช้ลำดับความต้องการ ๕ ชั้นของมาสโลว์เป็นเกณฑ์ กับใช้ กฎ ๒ ชั้นของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) มาเป็นเกณฑ์ชี้วัด เรื่องนี้ก็ขึ้นกับว่า ใครจะใช้มาตรวัดอันไหนมาเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จของตัวเอง ส่วนมาตรวัดคุณธรรมของ พระอริยบุคคล ท่านเรียกว่า แว่นธรรม

เพราะความต้องการของมนุษย์แตกต่างกัน ท่านจึงแบ่งความสำเร็จออกเป็นสองทาง คือ ทางโลก กับทางธรรม หากเป็นความสำเร็จในทางธรรม ถือว่าเป็นการบรรลุคุณธรรมขั้นสูง คือเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งไล่ระดับไปตั้งแต่พระโสดาบันไปถึงพระอรหันต์ จัดเป็นความสำเร็จขั้น ประเสริฐสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาท่านเรียกว่า “นิพพาน” แต่หนทางที่บรรลุไปถึงนั้นก็ไม่ง่าย เพราะโยคีนักปฏิบัติจำเป็นจะต้องฝ่าด่านนิเวศน์ ๕ ประการ รวมถึงกิเลสชนิดอื่นไปอีกหลาย อย่าง ดังนั้นพระพุทธองค์จึงให้อุบายหรือเครื่องมือกำจัดนิเวศน์เหล่านี้เอาไว้ สิ่งนั้นก็คือ ฌาน หรือสมณะ วิปัสสนากรรมฐาน โดยผู้ปฏิบัติจะต้องฝึกฝนขัดเกลาตัวเองอยู่ในกรอบหรือหลักธรรม ของอิทธิบาท ๔ เพราะไม่เช่นนั้นก็ยากที่จะบรรลุเข้าถึงนิพพานได้

หากเป็นทางโลก นิเวศน์ในที่นี้ก็คืออุปสรรคหรือปัญหาต่าง ๆ ที่ขวางกั้นทางแห่ง ความสำเร็จปัญหาหรืออุปสรรคเหล่านี้เกิดขึ้นมาในรูปแบบวิกฤติ ในขณะที่คนล้มเหลวเมื่อพบกับ วิกฤติจะเกิดความกลัว และถอดใจยอมแพ้ แต่คนที่ประสบความสำเร็จจะเปลี่ยนจากวิกฤติเป็น โอกาส แทนที่จะหนี แต่พวกเขากล้าที่จะเผชิญหน้าท้าทาย เพราะถือว่าวิกฤติคือโอกาส เป็น เวทีให้อิทธิบาทได้สำแดงอิทธิฤทธิ์ออกมาอย่างไรก็ดีแม้สิ่งนี้จะประสบความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่และนำ ความภาคภูมิใจมาให้ แต่ความสำเร็จทั้งหมดนี้ ยังไม่ใช่หนทางแห่งการหลุดพ้น ยังไม่สามารถ ช่วยยกระดับจิตวิญญาณให้มีอิสรภาพได้ แต่นิพพาน บุคคลใดบรรลุเข้าถึงภาวะนี้ได้ ถือว่าชีวิต นี้เสร็จกิจหมดธุระไม่ต้องเรียนรู้ไม่ต้องคิดทำอะไรอีกต่อไป

ความต่างระหว่างความสำเร็จทางโลกกับความสำเร็จทางธรรมคือ ความสำเร็จทาง โลก สำหรับผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังจำเป็นต้องมีอิทธิบาท ๔ ต่อไป แม้จะประสบ ความสำเร็จแล้ว แต่ก็ยังจำเป็นจะต้องพัฒนาให้ความสำเร็จเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะถ้า หยุดพัฒนาเมื่อไหร่ ก็จะมีสภาพคล้ายกับบริษัทโกดัก หรืออาณาจักรมองโกล ทั้งระดับบริษัทก็ดี ระดับประเทศก็ดีเมื่อทำได้สำเร็จแล้ว แต่ขาดการพัฒนาต่อ ในที่สุดก็ต้องพบกับความล่ม สลาย ถูกบริษัทอื่นหรือประเทศอื่นแซงหน้าไปได้ นั่นเพราะความสำเร็จทางโลก ยังมีเงื่อนไขผูก โยงอยู่กับกระบวนการเกิดขึ้นและเสื่อมลงเป็นวงจรภายใต้กฎของธรรมชาติ เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะ เป็นความสำเร็จระดับอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ หรือระดับบริษัท หรือระดับบุคคลก็ตาม อิทธิบาท ๔ ก็ยังจำเป็นต้องมีอยู่ดี เพียงแต่เปลี่ยนเป้าหมายที่ต้องการบรรลุ มาเป็นเพื่อพัฒนาต่อยอด ความสำเร็จ รวมทั้งเพื่อรักษาความสำเร็จเอาไว้ให้ยั่งยืนสืบไป.

บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

จากที่ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า และจับสรุปประเด็นเกี่ยวกับการวิจัย ตามกรอบความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จ ผลจากการศึกษาพบว่า

หากต้องการความสำเร็จในเรื่องใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในหน้าที่การงาน หรือการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติ หรือแม้แต่การมีอายุยืนยาว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมของอิทธิบาท ๔ นำไปสู่เป้าหมาย คือสำเร็จประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของเรื่องนั้น ๆ และในสาระสำคัญก็จะมีคามหมายของอิทธิบาท ซึ่งมาจากศัพท์สองคำนำมารวมกันคือ อิทธิ + บาท = อิทธิบาท แปลว่า ทางแห่งความสำเร็จ หรือคุณเครื่องให้เกิดฤทธิ์ รวมถึงบทบาทของอิทธิบาทธรรมที่มีหน้าที่ต่างกันไป ๓ ประการ กล่าวคือ หนึ่งในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ สองเป็นธรรมที่ทำให้เกิดฤทธิ์ และสามเป็นธรรมที่ทำให้มีอายุยืนยาว

นอกจากนี้ประเภทของอิทธิบาท ๔ ทำให้เห็นว่า ฉันทะ คือมีใจรัก พอใจในสิ่งนั้น วิริยะ คือความเพียร พยายามที่จะทำสิ่งนั้น จิตตะ คือมีจิตฝึกฝน มีใจจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น วิมังสา คือมีปัญหา ใช้คิดพิจารณา ตรวจสอบสิ่งที่ทำอยู่นั้น คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ต้องทำงานร่วมกันอย่างสอดคล้องกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียว จึงจะทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ทำเมื่อนำธรรมทั้งสี่ประเภนี้มารวมกันแล้วจึงเรียกว่า อิทธิบาท ๔

อิทธิบาทมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งสามปิฎกคือ ในพระวินัยปิฎกกล่าวถึงเรื่องอิทธิบาทธรรมไว้ ในฐานะเป็นธรรมที่ใช้เป็นมูลฐานตั้งข้อบัญญัติสิกขาบท รวมทั้งใช้เป็นธรรมที่นำมาอธิบายถึงความสอดคล้องกับความมหัศจรรย์ของมหาสมุทร ส่วนในพระสุตตันตปิฎกหรือพระสูตร กล่าวถึงไว้ในฐานะเป็นธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ หรือเครื่องก่อกำเนิดฤทธิ์ และในฐานะเป็นยาอายุวัฒนะธรรม ในส่วนของพระอภิธรรม ท่านกล่าวถึงไว้ในเชิงเป็นการอธิบายความหมายลักษณะ และคุณสมบัติของอิทธิบาท ทั้งแบบการอธิบายโดยตรง และแบบตั้งเป็นข้อปุจฉาวิสัชนา

ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมเพื่อความสำเร็จ หมายถึงคุณธรรมทั้ง ๔ ประการที่สัมพันธ์เกื้อหนุนค้ำจุนกัน ทำหน้าที่ร่วมกันสอดคล้องส่งเสริมซึ่งกันและกัน จึงจะมีพลังขับเคลื่อนชีวิตให้มุ่งสู่ความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยธรรมทั้ง ๔ ข้อนั้นต้องสัมพันธ์กันอยู่ในตัวเองคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาไม่เพียงสัมพันธ์กันอยู่ในตัวเองเท่านั้นเพราะอิทธิบาท ๔ ยังสัมพันธ์กันอยู่กับธรรมข้ออื่นอีกด้วย เช่นที่พระพุทธองค์ตรัสพัวพันอยู่กับสมาธิและปธานสังขาร หมายความว่า สมาธิเกิดจากธรรมข้อใดก็เรียกชื่อตามข้อนั้น คือฉันทสมาธิ วิริยสมาธิ

จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิ และท่านยังหมายรวมถึงการบริหารจัดการ ดูแลรักษา ป้องกัน และเพิ่มพูนคุณภาพหรือประสิทธิภาพแห่งความสำเร็จ เรียกรวมกันว่า ปธานสังขาร ซึ่งก็ถูกล้อมรวมเป็นหนึ่งในคุณธรรมแห่งความสำเร็จเหล่านี้ด้วย เมื่อครบเครื่องครบองค์ประกอบตามนี้ จึงจะถือว่าอิทธิบาท ๔ เป็นสูตรแห่งความสำเร็จ ตรงตามเป้าประสงค์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จทางการศึกษา การทำงาน การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข และการบรรลุธรรมก็ตาม ล้วนต้องอาศัยความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกันของอิทธิบาท ๔ เป็นกลไกสำคัญ นำพาให้ภารกิจหน้าที่นั้น ๆ มุ่งไปสู่ความสำเร็จ แม้แต่ภารกิจของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบารมีให้เต็มบริบูรณ์ หากปราศจากความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ ภารกิจในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาตินั้น ๆ ก็จะไม่อาจสำเร็จลุล่วงลงไปได้

นอกจากนี้ อิทธิบาทยังเป็นอายุวัฒนธรรม คือ ธรรมะซึ่งช่วยให้คนที่ปฏิบัติอิทธิบาท ๔ มีอายุยืนยาวออกไปได้ เพราะอิทธิบาททำให้คนเกิดมีกำลังใจ รู้สึกทำทนายอยากมีชีวิตอยู่ต่อไปเพื่อทำให้เป้าหมายที่ตั้งใจบรรลุผลเป็นความสำเร็จตามที่ตั้งใจ เหมือนที่พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายในการเผยแผ่พุทธธรรม มารจะมารอาราธนาให้หนีพานอย่างไรพระองค์ก็ตอบปฏิเสธ แต่พอพระพุทธองค์บรรลุเป้าหมายในการเผยแผ่อย่างที่ตั้งพระทัยแล้ว สุดท้ายเมื่อมารมาทูลอาราธนาให้หนีพาน พระองค์จึงตอบตกลงปลงพระชนมายุสังขาร ประกาศกำหนดวันปรินิพพาน นั่นหมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นกำลังใจของพระองค์ คล้ายกับที่สมเด็จพระเจ้าทรงมีในหลวง (ร.๙) เป็นกำลังใจ ส่วนในหลวงก็ทรงมีประชาชนเป็นกำลังใจ ดังนั้นอิทธิบาท ๔ จึงเป็นได้ทั้งทางแห่งความสำเร็จ และยาอายุวัฒนธรรม

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิบาทธรรมพบว่า สิ่งที่เป็นตัวแปรสำคัญทำให้ผู้ปรารถนาความสำเร็จ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จนั้นเกิดจาก ขาดฉันทะ ขาดวิริยะ ขาดจิตตะ ขาดวิมังสา เมื่อบุคคลขาดอิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมส่งผลโดยตรงต่อระบบความเชื่อทัศนคติ นิสสัย พฤติกรรมของเขา เพราะอิทธิบาท ๔ ซึ่งอยู่ในรูปของขั้นสี่ก็จะทำงานเกื้อหนุนกันอยู่ในหลักคิดทั้งสี่ประการนี้ และชุดความคิดเหล่านี้เองที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกัน ระหว่างคนประสบความสำเร็จกับคนที่ไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสาเหตุสำคัญก็มาจาก “ความรู้ กับความไม่รู้”

คำว่า “ความสำเร็จ” ตามนิยามความหมายที่ครอบคลุมทั้งทางโลกและทางธรรมก็คือ ความมีอิสรภาพในการใช้ชีวิต มีอิสรภาพในเรื่องเวลา มีอิสรภาพทางการเงิน มีคนที่เรารัก และมีคนที่รักเรา มีสุขภาพกายใจที่ดี ที่สำคัญคือมีอิสรภาพทางด้านจิตวิญญาณ(นิพพาน)ซึ่งความสำเร็จทางโลกในที่นี้ก็มีมาตรวัดอยู่สองประการ คือใช้ลำดับความต้องการ ๕ ขั้นของมาสโลว์เป็นเกณฑ์ กับใช้กฎ ๒ ขั้นของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) มาเป็นเกณฑ์ชี้วัด เรื่องนี้ก็ขึ้นกับว่า ใครจะใช้มาตรวัดอันไหนมาเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จของตัวเอง ส่วนมาตรวัดคุณธรรมของพระอริยบุคคล ท่านเรียกว่า แว่นธรรม

เพราะความต้องการของมนุษย์แตกต่างกัน ท่านจึงแบ่งความสำเร็จออกเป็นสองทางคือ ทางโลก กับทางธรรม หากเป็นความสำเร็จในทางธรรม ถือว่าเป็นการบรรลุคุณธรรมขั้นสูงคือเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งไล่ระดับไปตั้งแต่พระโสดาบันไปถึงพระอรหันต์ จัดเป็นความสำเร็จขั้น

ประเสริฐสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาท่านเรียกว่า “นิพพาน” แต่หนทางที่บรรลุไปถึงนั้นโยคีนักปฏิบัติจำเป็นจะต้องฝ่าด่านนิเวศน์ ๕ ประการ รวมถึงกิเลสชนิดอื่นอีกหลายอย่าง พระพุทธองค์จึงให้อุบายหรือเครื่องมือกำจัดนิเวศน์เหล่านี้เอาไว้ สิ่งนั้นก็คือ ฌาน หรือสมถะ วิปัสสนากรรมฐาน โดยผู้ปฏิบัติจะต้องฝึกฝนขัดเกลาตัวเองอยู่ในกรอบหรือหลักธรรมของอิทธิบาท ๔ เพราะไม่เช่นนั้นก็ยากที่จะบรรลุเข้าถึงนิพพานได้

ความต่างระหว่างความสำเร็จทางโลกกับความสำเร็จทางธรรมคือ ความสำเร็จทางโลก สำหรับผู้ที่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังจำเป็นต้องมีอิทธิบาท ๔ ต่อไป แม้จะประสบความสำเร็จแล้ว แต่ก็ยังจำเป็นต้องพัฒนาให้ความสำเร็จเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะถ้าหยุดพัฒนาเมื่อไหร่ ก็จะมีสภาพคล้ายกับบริษัทโกดัก หรืออาณาจักรมองโกล ทั้งระดับบริษัทก็ดี ระดับประเทศก็ดีเมื่อทำได้สำเร็จแล้ว แต่ขาดการพัฒนาต่อ ในที่สุดก็ต้องพบกับความล่มสลาย ถูกบริษัทอื่นหรือประเทศอื่นแซงหน้าไปได้ นั่นเพราะความสำเร็จทางโลก ยังมีเงื่อนไขผูกโยงอยู่กับกระบวนการเกิดขึ้น และเสื่อมลงเป็นวงจรภายใต้กฎของธรรมชาติ เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จระดับอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ หรือระดับบริษัท หรือระดับบุคคลก็ตาม อิทธิบาท ๔ ก็ยังจำเป็นต้องมีอยู่ดี เพียงแต่เปลี่ยนเป้าหมายที่ต้องการบรรลุ มาเป็นเพื่อพัฒนาต่อยอดความสำเร็จ รวมทั้งเพื่อรักษาความสำเร็จเอาไว้ให้ยั่งยืนสืบไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ศึกษาเฉพาะกรณีเรื่องความสัมพันธ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความสำเร็จเท่านั้น แต่จากการที่ได้ศึกษาผู้วิจัยพบว่า ยังมีประเด็นอื่นอีกที่น่าสนใจ และสามารถนำมาเติมเต็มประเด็นบางอย่างที่ยังไม่สมบูรณ์ของอิทธิบาท ๔ เพื่อความเข้าใจอันลึกซึ้งกระจ่างแจ่มยิ่งขึ้น ในการนำมาปรับใช้ให้เข้ากับชีวิตและสังคมในปัจจุบันและที่สำคัญเพื่อประโยชน์ในการทำงานวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๑) ศึกษาความสัมพันธ์ของประธานสังฆารกับอิทธิบาทธรรม ในเชิงพัฒนาและรักษา ระดับความสำเร็จ

๒) ศึกษาวิเคราะห์อิทธิบาท ๔ ในยุคโลกาภิวัตน์ มีลักษณะเหมือนหรือแตกต่างกับอิทธิบาท ๔ ในยุคต้นพุทธกาล

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ขุนเขา สินธุเสน เขจรบุตร. สมอเศรษฐี. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๙.

เขมรังสี ภิกขุ. ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ. อัญญา: วัดมเหยงคณ์, ๒๕๕๗.

คณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกวิเคราะห์ (Tipitaka Analysis).

พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง. หนังสือบูรณาการแผนใหม่ นวัตกรรมขั้นโท รวมทุกวิชา.

กรุงเทพมหานคร : เลี้ยงเชียง, พ.ศ. ๒๕๔๗.

ณัฐ พงษ์ธรรม. ถ้ารู้ก็ทำไปนานแล้ว. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๒.

ดาณูภา ไชยพงษ์ธรรม. ๑๐ บุรุษผู้เปลี่ยนแปลงโลก. กรุงเทพมหานคร: แพร์ธรรม, ๒๕๓๗.

บรรจบ บรรณรุจิ. พระเวสสันดร มหาบุรุษแห่งหิมพานต์. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง

แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๔๙.

_____ อสีติมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๔.

_____ พระโพธิสัตว์ในกายเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์

คลองสาน, ๒๕๒๙.

ประสิทธิ์ งามอาจตระกูล. สิ่งที่ต้องการคือความสำเร็จ. นนทบุรี: ธิงค์บียอนด์บุ๊กส์, ๒๕๕๗.

ปัญญา รอบรู้. ชีวิตประวัติบุคคลสำคัญของโลก. กรุงเทพมหานคร: หจก. บรรณกิจเทรดดิ้ง,

๒๕๕๓.

ปิ่น มุกกันต์, พันเอก. แนวสอนธรรม: ตามหลักสูตรนิกธรรมตรี. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา,

๒๕๑๔.

พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์, ผศ.(สมาน กลยาณธมโม). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่

๑๓. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระเทพญาณมงคล และคณะ เรียบเรียง. คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

ราชบุรี: ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๕.

พระเทพโสภณ(ประยูร ธมฺมจิตฺโต). บอกใจให้เป็นสุข. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์,

๒๕๕๘.

- _____ **กรรมและการเกิดใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.
พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **อย่างไรจึงเรียนเก่ง**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **ศิลปะแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๙.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **ธรรมะกับการทำงาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๕.
- _____ **การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- _____ **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. **พระมหาชนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๔๙.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. นนทบุรี: เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: ธนรัชการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ **รุ่งอรุณของการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๕.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ปัญญาพาชีวิตให้พบความสุข**. กรุงเทพมหานคร: สอนอักษร, ๒๕๖๐.
- _____ **พระธรรมเทศนา ๕๗ กัณฑ์**. พระนครศรีอยุธยา: คณะสงฆ์ในเขตปกครองภาค ๒, ๒๕๕๖.
- _____ **สวัสดิ์ความสุข**. กรุงเทพมหานคร: ปัญญาภิรมย์, ๒๕๕๖.
- พระพุทฺธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๖.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. **คัมภีร์อิทธิธรรมวรรณา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัศน์. **พระไตรปิฎกร่วมสมัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๖.
- พระเมธีวราญาณ, ดร.,ป.ธ.๙. **บารมีพระโพธิสัตว์ Parami of Bodhisatta**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.
- พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **รวมปาฐกถาธรรม ชุดเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม บริษัทเคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๔๑.
- _____ **ขอบฟ้าแห่งความรู้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.
- พระวัลโปละ ราหุลละ, ดร. **พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร**. แปลโดย ดร.สุนทร พลามินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๓.
- พระอุปัชฌาย์. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ศยาม, ๒๕๕๔.
- พุทธทาสภิกขุ. **ศิลปะแห่งชีวิต ชุดลอยปทุม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๙.

- _____ **โพธิปักขิยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๑.
- _____ **การงานที่เป็นสุข**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๕๔.
- วศิน อินทสระ. **อธิบายมิลินทปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, ๒๕๕๖.
- ว.วชิรเมธี. **๓๘ วิธี โชคดีตลอดชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สัปปายะ พิบลิชซิง, ๒๕๕๙.
- _____ **รื่นรมย์ในงาน เบิกบานในชีวิต**. นนทบุรี: สัปปายะ, ๒๕๕๗.
- _____ **ธรรมะน้ำเอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๒.
- _____ **คนสำราญ งานสำเร็จ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๐.
- วิจิตรวาทการ, พลตรีหลวง. **วรรณคดีชาดก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- วิสูตร แสงอรุณเลิศ. **ฉันทเปลี่ยน เพราะเขียนเป่า**. กรุงเทพมหานคร: สตีลคอกมูมอร์โรว์, ๒๕๕๘.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **สิริมงคลของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๐.
- สนอง วรอุไร. **ทำชีวิตให้ดีและมีสุข**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์, ๒๕๕๐.
- สม สุจิรา, ทันตแพทย์. **คู่มือแสงพรสวรรค์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๙.
- _____ **เดอะท็อปพาวเวอร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: อรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๖.
- _____ **ไอน์สไตน์พบ พระพุทธเจ้าเห็น ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๕.
- _____ **พระพุทธเจ้าพลิกใจ ไอน์สไตน์พลิกโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: อรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๕.
- _____ **เดอะท็อปซีเคร็ต ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๖. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๔.
- _____ **ทางลัดสู่อัจฉริยะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๓.
- _____ **เกิดเพราะกรรมหรือความช่วย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๑.
- _____ **เดอะท็อปซีเคร็ต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๑.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สุภีร์ ทุมทอง. **สัมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ (ชุดโพธิปักขิยธรรม)**. กรุงเทพมหานคร: พรีเมียดด์พิบลิชซิง, ๒๕๕๘.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต. **คำบรรยาย พระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐.
- _____ **ธรรมะ How to**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๐.

(๒) หนังสือแปล :

- คิมรันโน. **จงหางานที่มีแต่คุณเท่านั้นที่ทำได้**. แปลโดย นาวิชา สุขประมาณ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : Springbooks, ๒๕๕๗.
- ดาไลลามะที่ ๑๔. **ศิลปะแห่งความสุข**. แปลโดย วัชรวิมล ชัยวรศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อีเทอร์นัล อิงค์, ๒๕๔๘.
- ไบรอัน เทรซี. **กินกบตัวนั้นซะ**. แปลโดย พรเลิศ อธิษฐ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วีเลิร์น, ๒๕๕๐.
- ริค แชนสัน, ดร. และนพ.ริชาร์ด เมนดิอัส. **ทำทีละอย่าง**. แปลโดย ดร.ณัชร สยามวาลา. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๗.
- _____ **สมองแห่งพุทธะ**. แปลโดย ดร.ณัชร สยามวาลา. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๗.
- ลี มิน เกียว. **แค่ 1% มันจะเปลี่ยนชีวิตคุณ**. แปลโดย อากรรชญา คงเหลือ. กรุงเทพมหานคร: สยามอินเตอร์บุ๊คส์, ๒๕๕๒.
- อ็อก แมนดีโน. **๑๐ คัมภีร์นักขายผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก**. แปลโดย บัณฑิต อึ้งรังษี, เจษฎา วีรบุญชัย. กรุงเทพมหานคร: รังษีอินเตอร์เทรด, ๒๕๕๘.
- Joseph Murphy, Dr. **พลังจิตได้สำนึก**. แปลโดย ทศยุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: เรือนบุญ, ๒๕๔๓.
- Michael Powell. **เพิ่มพลังความคิด พิตสมองอัจฉริยะ**. แปลโดย กวีวัฒน์ ต้นธนวิกรัย. กรุงเทพมหานคร: เบรนจีเนียส, ๒๕๕๗.
- Napoleon Hill. **คิดแล้วรวย Think & Grow Rich**. แปลโดย กมล แสงทองศรีกมล. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๒.
- Peter H. Diamandis, Steven Kotler. **ถ้าคุณไม่เปลี่ยนโลก โลกก็จะเปลี่ยนคุณ**. แปลโดย บดินทร์ พรวิลาวัลย์. กรุงเทพมหานคร: บิงโก, ๒๕๕๙.
- Robert T. Kiyosaki, Sharon L. Lechter. **פורวยสอนลูก ๒ เงินสี่ด้าน**. แปลโดย นันทวัน รุจิวงศ์, วิเชียร เลิศกิจการ. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๔.
- T.Harv Eker. **ถอดรหัสลับสมองเงินล้าน**. แปลโดย พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, บุญศรี ศรีบุญรัตน์ชัย. กรุงเทพมหานคร: วีเลิร์น, ค.ศ. ๒๐๐๕.

(๒) วิทยานิพนธ์:

- พระบุญเทียน พุทธวโร (ปัญญาแก้ว). “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง”. **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระปลัดสายชล จิตตกาโร (อาจปึกษาส์). “การบริหารงานบุคคลขององค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ตามหลักอิทธิบาท ๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาสมคิด โครธา. “การใช้อิทธิบาท ๔ ในการเรียนของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”. **ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๗.

พระมหาเถรเดช จิตตสุโข (สารัตน์). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พจน์ ศรีทองนาก. “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิบาท ๔ กับขั้นดีโสรัจจะ เพื่อเป็นแนวทางในการค้นหาบุคลิกภาพธรรมาธิปไตย”. **ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๘.

วรัชยา พ่วงกลับ. “การบริหารงานวิชาการตามหลักอิทธิบาท ๔ ของผู้บริหารสถานศึกษาอำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

วัชรพงษ์ สารมะโน. “การบริหารงานในโรงเรียนตามหลักอิทธิบาท ๔ ของกลุ่มโรงเรียนอำเภอแม่เป็น สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษานครสวรรค์ เขต ๒”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สุรพรชัย วงศ์ยาคุณ, ร้อยตำรวจโท. “ประสิทธิภาพการปฏิบัติงานตามหลักอิทธิบาท ๔ ของพนักงานสอบสวน สังกัดสถานีตำรวจภูธรในจังหวัดอุดรธานี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

(๓) สื่อออนไลน์ :

ทาสโพธิญาณ. **ธรรมะกับชีวิตประจำวัน: แกะสลักข้าง ดอกสีกัดเป่าหมาย**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://mgronline.com/dhamma/detail/9570000138163> (๒๐ มกราคม ๒๕๖๒)

_____ **ธรรมะกับชีวิตประจำวัน: ถึงเวลาปักธงตั้งเป้า ประกาศศักยภาพ “บนเวทีโลก”**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://m.mgronline.com/dhamma/detail/9590000000783> (๒๐ มกราคม ๒๕๖๒)

ไทยรัฐออนไลน์. **๓๕ ปี คุณน้ำวอล์คแมน เพื่อนคนยุคเทปคาสเซ็ท**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.thairath.co.th/content/433506>. (๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒)

บรรจบ บรรณรุจิ. **อัสติมหาสาวก: กลุ่มพระต่างแคว้น**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th/dhamma/ViewNews.aspx?NewsID=9550000121187>. (๒ มกราคม ๒๕๖๑)

- _____ **อสีติมหาสาวก: กลุ่มพระต่างแคว้น (ตอนที่ ๙๔).** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th/dhamma/ViewNews.aspx?NewsID=955000121187>. (๒ มกราคม ๒๕๖๑)
- ประสบความสำเร็จ SUMREJ.COM. **๙ อุปนิสัยที่มักขัดขวาง ไม่ให้คุณประสบความสำเร็จ.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.sumrej.com/๙-things-that-will-keep-you-from-being-successful-2-2017/>. (๒ มีนาคม ๒๕๖๐)
- ปรัชญา มนุษย์เงินเดือน. **นิยามของคำว่าประสบความสำเร็จในชีวิตคืออะไร.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://pantip.com/topic/30748863>. (๒ มีนาคม ๒๕๖๐)
- พระฉน ชยสาโร. **ปลุกฝังฉันทะ.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/05IZGiCQ1pA> (๒ มีนาคม ๒๕๖๐)
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ธรรมะรับอรุณ: เป็นคนต้องพยายามเรื่อยไป.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://youtu.be/irD_mbLY5LU. (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐)
- พระมหาธีรนาถ อคฺคธโร. **เอตทัคคะ หมวดภิกษุ: พระสารีบุตรเถระ.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/IMZcrxM006Q>. (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐)
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, ดร.. **๒๘๓ นานาเทศนา คาถาสู่ความสำเร็จ ๓.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://youtu.be/S4biNfVXIno>. (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐)
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, ดร.. **คาถาสู่ความสำเร็จ ๔ อิทธิบาทธรรม.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/2wNIAKDrUg>. (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐)
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, ดร.. **“๔ Step to Success (อิทธิบาท ๔)”.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://youtu.be/WFhRUO0P9M>. (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐)
- เมธา หริมเทพาธิป, ดร. **ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy).** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/629839>. (๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑)
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์.**[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://th.wikipedia.org/wiki/อัลเบิร์ต_ไอน์สไตน์ (๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑)
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **จักรวรรดิมองโกล.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/จักรวรรดิมองโกล>. (๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑)
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **พระจุฬปิ่นกเถระ.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/พระจุฬปิ่นกเถระ> (๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑)
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **พระสารีบุตร.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/พระสารีบุตร>. (๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑)
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พลังชีวิตให้อายุยืน ทางแห่งความสำเร็จ อิทธิบาท ๔.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา:https://youtu.be/TJ_LQsStUOc. (๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑)
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **อิทธิบาท ๔ ทางแห่งความสำเร็จ.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :<https://youtu.be/qdRtE95GCcM>. (๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑)

- อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย. บทนำเรื่องเจตสิก ตอนที่ ๑. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/WFKdTPSOvLQ>. (๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๐)
- Around The World. ทั่วทั้งโลก เด็ก ๔ ขวบ สามารถพูดได้ถึง ๗ ภาษา ฉลาดรอบรู้สุด ๆ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://youtu.be/94abw33ta_0. (๕ เมษายน ๒๕๖๑)
- TNN ๒๔. อีฮา เจ้าชายภูฏาน ๓ ขวบ ระลึกชาติ ๘๒๔ ปี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/VX6N77YwlyA>. (๕ เมษายน ๒๕๖๑)
- Ideaformgroup. สมองกับสารเคมีที่ทำให้มีความสุข. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://ideaforumgroup.wordpress.com/2013/02/28/brain-chemical-neuron-receptor-synapse/>. (๕ เมษายน ๒๕๖๑)
- Suthichai live. “Live กับบัณฑิต อึ้งรังษี สุทธิชัย live”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.youtube.com/watch?v=HoAIYmYpyDU>. (๕ เมษายน ๒๕๖๑)
- Walking Success. แจ็ค หม่า เรื่องราวของบุรุษที่เริ่มต้นจาก 0 มาเป็นเศรษฐีอันดับหนึ่งของจีนตอนที่ ๒. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://walkingsuccess.com/jack-ma-china-time-2/>. (๕ เมษายน ๒๕๖๑)
- MoneyHub. Jack Ma ซื้อกิจการ KFC ในจีน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://moneyhub.in.th/article/jack-ma-kfc/>. (๕ เมษายน ๒๕๖๑)
- JSL Global Media. เจาะใจ คอแลมนิสต์ ตุ่ม หนุ่มเมืองจันทร์ โอกาสจากคำบ่น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.youtube.com/watch?v=๒VvLyWQojZI>. (๕ เมษายน ๒๕๖๑)

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระชวัลวิทย์ อคฺคธมฺโม (เจณดลวาท)
- เกิด** : วันที่ ๒๐ เดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๕
- สถานที่เกิด** : บ้านเลขที่ ๑๕/๒ หมู่ที่ ๑ ตำบลธารเกษม อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
- การศึกษา** : จบหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยา พธ.บ.รุ่นที่ ๕๘
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- : จบนักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัดสระบุรี
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดราษฎร์ศรัทธาธรรม เลขที่ ๑ หมู่ที่ ๕ ตำบลพระพุทธบาท
อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี